

SOSYAL BİLİMLER ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR

Editörler: Dr. Bayram POLAT , Dr. Mehmet GÜLER, K. Hakan DERİN

Yazarlar:

Prof. Dr. Rahmi YAMAK
Prof. Dr. Ünal AY
Doç. Dr. Alpaslan H. KUZUCUOĞLU
Doç. Dr. Remzi TUNTAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Aziz BELLİ
Dr. Öğr. Üyesi Barış AYTEKİN
Dr. Öğr. Üyesi Barış YETKİN
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Onur OKYAR
Dr. Öğretim Üyesi Osman ATAY
Dr. Erkan DİKİCİ
Dr. İlknur ÖZTÜRK
Dr. Mustafa KAYA
Dr. Sevtap SARIOĞLU UĞUR
Dr. Uğur UĞUR
Banu BEKÇİ
Çiğdem BOGENÇ
Egemen KARAKAYA
Gülbaşak YERLİ
Merve ÜÇOK
Sefa ORTAKAYA
Serkan SAMUT
Yusuf Özkan ATAŞ

İKSAD
Publishing House

SOSYAL BİLİMLER ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR

Editör

Dr. Bayram POLAT
Dr. Mehmet GÜLER
K. Hakan DERİN

Yazarlar:

Prof. Dr. Rahmi YAMAK
Prof. Dr. Ünal AY
Doç. Dr. Alpaslan H. KUZUCUOĞLU
Doç. Dr. Remzi TUNTAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Aziz BELLİ
Dr. Öğr. Üyesi Barış AYTEKİN
Dr. Öğr. Üyesi Barış YETKİN
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Onur OKYAR
Dr. Öğretim Üyesi Osman ATAY
Dr. Erkan DİKİCİ
Dr. İlknur ÖZTÜRK
Dr. Mustafa KAYA
Dr. Sevtap SARIOĞLU UĞUR
Dr. Uğur UĞUR
Banu BEKÇİ
Çiğdem BOGENÇ
Egemen KARAKAYA
Gülbaşak YERLİ
Merve ÜÇOK
Sefa ORTAKAYA
Serkan SAMUT
Yusuf Özkan ATAŞ

Copyright © 2018 by iksad publishing house

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed, or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording, or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other non commercial uses permitted by copyright law. Institution Of Economic Development And Social Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TURKEY TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E posta: kongreiksad@gmail.com

www.iksad.net

www.iksad.org

www.iksadkongre.org

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.

Iksad Publications - 2018©

ISBN: 978-605-7923-94-3

Cover Design: İbrahim Kaya

December / 2018

Size = 16x24 cm

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN:

ÖNSÖZ

Dr. Bayram POLAT

Dr. Mehmet GÜLER

K. Hakan DERİN

(1 – 5)

BÖLÜM 1:

HUME'DA TANRI'NİN VARLIĞI ALEYHİNE BİR DELİL OLARAK KÖTÜLÜK

Dr. Mustafa KAYA

(6– 30)

BÖLÜM 2:

TÜKETİCİ ŞÜPHECİLİĞİNİN GİDERİLMESİNDE RETORİK UNSURLARIN KULLANIMI

Dr. Uğur UĞUR

Dr. Sevtap SARIOĞLU UĞUR

(31– 49)

BÖLÜM 3:

IMMANUEL WALLERSTEIN'İN GÜNÜMÜZ SOSYAL BİLİMİNİ YENİDEN YAPILANDIRMA GİRİŞİMLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME BAKIŞ

Dr. Erkan DİKİCİ

(50– 67)

BÖLÜM 4:

İŞGÖRENİN GÖREV BAĞIMLILIĞI, POLİTİK DAVRANIŞLARI, ROL ÇATIŞMASI VE BELİRSİZLİĞİNİN TÜKENMİŞLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: SAĞLIK KURUMLARINDA BİR İNCELEME

Dr. İlknur ÖZTÜRK

Prof. Dr. Ünal AY

(68– 101)

BÖLÜM 5:

SOSYAL HİZMET BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN EVLİLİK ROL BEKLENTİLERİ İLE CİNSİYET ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: SAKARYA ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Gülbaşak YERLİ

(102– 132)

BÖLÜM 6:

KRİPTO PARALARDA FİYAT-HACİM İLİŞKİSİ: ROLLİNG WİNDOW NEDENSELLİK TESTİ

Serkan SAMUT

Prof. Dr. Rahmi YAMAK

(133– 151)

BÖLÜM 7:

BİLGİ MERKEZLERİNDE HIZLI KARAR VERME YÖNTEMLERİYLE RİSK DEĞERLENDİRMESİ

Doç. Dr. Alpaslan H. KUZUCUOĞLU

(152– 170)

BÖLÜM 8:

UNESCO DÜNYA MİRAS KENTİ SAFRANBOLU'DA ESKİ ÇARŞI SOKAK DOKUSUNUN KENT İMGELERİ DOĞRULTUSUNDA İRDELENMESİ

Çiğdem BOGENÇ

Banu BEKÇİ

Merve ÜÇOK

(171– 185)

BÖLÜM 9:

SAFRANBOLU ve BARTIN'IN KARŞILAŞTIRMALI TURİZM ANALİZİ

Çiğdem BOGENÇ

Banu BEKÇİ

Merve ÜÇOK

(186– 200)

BÖLÜM 10:

SİYASAL İLETİŞİMDE YENİ BİR BOYUT: 24 HAZİRAN 2018 CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMLERİ ÖRNEĞİNDE SOSYAL MEDYA KAMPANYALARI

Dr. Öğr. Üyesi Barış YETKİN

(201– 248)

BÖLÜM 11:

AB-İRAN İLİŞKİLERİNDE SİVİL TOPLUM FAKTÖRÜNÜN ÖNEMİ

Dr. Öğr. Üyesi Onur OKYAR

(249– 278)

BÖLÜM 12:

KÜRESELLEŞME VE MUTLULUK EKONOMİSİ: BENZEŞME VE AYRIŞMA DURAKLARI

Dr. Öğr. Üyesi Barış AYTEKİN

(279– 316)

BÖLÜM 13:

YEREL YÖNETİMLERDE BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİNDEN FAYDALANMA DÜZEYİ E-BELEDİYE UYGULAMALARI KAHRAMANMARAŞ ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Aziz BELLİ

Yusuf Özkan ATAŞ

Egemen KARAKAYA

(317– 345)

BÖLÜM 14:

KUYRUK TEORİSİ YAKLAŞIMI İLE ÇAĞRI MERKEZLERİNDEKİ BEKLEME SÜRELERİNİN İNCELENMESİ

Sefa ORTAKAYA

Doç. Dr. Remzi TUNTAŞ

(346– 366)

BÖLÜM 15:

**GENEL OLARAK PERFORMANS YÖNETİMİ
UYGULAMALARI VE İŞ GÖREN NİTELİKLERİ ‘NİN
ETKİLERİ**

Dr. Öğr. Üyesi Osman ATAY

(367– 396)

BÖLÜM 16:

**İÇGÖÇ, ÇARPIK KENTLEŞME VE
ENFORMELLEŞME İLİŞKİSİ ÜZERİNE KAVRAMSAL
BİR ÇÖZÜMLEME**

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILMAZ

(397– 423)

ÖNSÖZ

Toplumların kendilerini tanırlarken ve geleceklerini inşa ederlerken yapılan araştırmalar ve bilimsel tartışmalar bilim insanlarının var olma nedenlerinin başında gelmektedir. Bu nedenle akademisyenlerin araştırmalarını, çalışmalarını ve görüşlerini ortaya koymalarına fırsat tanıyan bilimsel kitaplar bilimin ilerlemesine ciddi katkılar sağlamaktadır. “*Sosyal Bilimlerde Araştırmalar*” ismiyle ortaya çıkmış olan bu eser, ekonomi, uluslararası ilişkiler, sosyoloji ve sanat bilim alanlarını kapsayan ve sosyal bilimlerde süreç içerisinde yapılan araştırmalardan oluşmaktadır. On altı bölümden oluşan bu çalışmanın alana önemli katkılar sağlayacağı kanaatindeyiz.

Birinci Bölümde Yazar Mustafa KAYA’ nın “*Hume’da Tanrı’nın Varlığı Aleyhine Bir Delil Olarak Kötülük*” başlıklı çalışmasında Hume’un Tanrı’nın varlığı lehine sunulmuş delillere eleştirileri ile Tanrı’nın yokluğu üzerine sunduğu kötülük argümanı analiz edilmiştir.

İkinci Bölümde Yazarlar Uğur UğUR ve Sevtap SARIOğLU UğUR’ un “*Tüketicici şüpheciliğinin Giderilmesinde Retorik Unsurların Kullanımı*” başlıklı araştırmalarında, tüketicici şüpheciliği ve retorik konularında mevcut literatür incelenerek iki değişken arasındaki ilişki araştırılmış ve tüketicici şüpheciliğinin giderilmesinde kullanılabilecek retorik unsurlar ile ilgili öneriler geliştirilmiştir.

nc Bölümde Yazar Erkan DİKİCİ “Immanuel WALLERSTEIN’in Günümüz Sosyal Bilimini Yeniden Yapılandırma Girişimleri zerine Bir Değerlendirme” isimli çalışmasında Sosyal bilimlerin, sosyal gerçekliği açıklamada yetersiz kalışı, özellikle

metodolojik ve teorik anlamda bir krizin yaşandığı öne sürülerek WALLERSTEIN' in sosyal bilimlerin yeniden yapılandırılması üzerine yapmış olduğu değerlendirmeler çok yönlü olarak incelenmiştir.

Dördüncü Bölümde Yazarlar İlknur ÖZTÜRK ve Ünal AY “*İşgörenin Görev Bağımlılığı, Politik Davranışları, Rol Çatışması ve Belirsizliğinin Tükenmişlik Üzerindeki Etkisi: Sağlık Kurumlarında Bir İnceleme*” başlıklı araştırmalarında Adana’da bulunan ikinci basamak kamu ve özel hastanelerindeki iş görenlerin; görev bağımlılığı, politik davranışları, rol çatışması ve belirsizliğinin tükenmişlik üzerindeki etkisi incelenmiş, iş görenin politik davranışları, görev bağımlılığı, rol çatışması ve belirsizliğinin tükenmişliğin alt boyutlarını ne düzeyde etkilediği ortaya konulmuştur.

Beşinci Bölümde Yazar Gülbaşak YERLİ “*Sosyal Hizmet Bölümü Öğrencilerinin Evlilik Rol Beklentileri ile Cinsiyet Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Sakarya Üniversitesi örneği*” başlıklı çalışmasında Sakarya Üniversitesi’nde öğrenim gören sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin evlilik rol beklentileri ve evliliğe ilişkin tutumları ile cinsiyet arasındaki ilişki incelenmiştir.

Altıncı Bölümde Yazarlar Serkan SAMUT ve Rahmi YAMAK’ ın “*Kripto Paralarda Fiyat-Hacim İlişkisi: Rolling Window Nedensellik Testi*” isimli çalışmalarında işlem hacmi itibarıyla kripto para piyasasında ilk 7’de yer alan Bitcoin dışındaki 3 kripto paranın günlük fiyatı ile günlük işlem hacmi arasındaki olası nedensel

ilişkileri Hill (2007) tarafından geliştirilen Rolling window nedensellik testi yaklaşımıyla incelemektir.

Yedinci Bölümde Yazar Alpaslan H. KUZUCUOĞLU' nun "*Bilgi Merkezlerinde Hızlı Karar Verme Yöntemleriyle Risk Değerlendirmesi*" başlıklı çalışmasında hızlı risk analiz ve değerlendirme yöntemleri vurgulanmış olup, bilgi merkezi işyerlerinde her çalışanın kolaylıkla uygulayabileceği ve riskleri giderebileceği bir yöntem olması değerlendirilmiştir.

Sekizinci Bölümde Yazarlar Çiğdem BOGENÇ, Banu BEKÇİ ve Merve ÜÇOK "*Unesco Dünya Miras Kenti Safranbolu'da Eski Çarşı Sokak Dokusunun Kent İmgeleri Doğrultusunda İrdelenmesi*" isimli Safranbolu Eski Çarşı üzerine yaptıkları çalışmalarında Kevin Lynch'in kentsel imgeleri doğrultusunda tarihi çarşı gözlemlenmiş ve Eski Çarşı bölgesinin kullanıcılar tarafından okunabilir olduğu hissedilirken bunun mekânı ilk defa ziyaret eden bireyler tarafından da hissedildiği tespit edilmiştir.

Dokuzuncu Bölümde Yazarlar Çiğdem BOGENÇ, Banu BEKÇİ ve Merve ÜÇOK' un "*Safranbolu ve Bartın'ın Karşılaştırmalı Turizm Analizi*" başlıklı araştırmalarında Türkiye'nin kırsal kent kimliği özelliği taşıyan kentleri Safranbolu ve Bartın kentlerinin turizm potansiyellerinin geliştirilmesi için öneriler sunulmuştur.

Onuncu Bölümde Yazar Barış YETKİN' in "*Siyasal İletişimde Yeni Bir Boyut: 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Örneğinde Sosyal Medya Kampanyaları*" isimli araştırmalarında Türkiye'de erken seçim tarihinin kesinleştiği 18 Nisan 2018 ile seçimlerin yapıldığı 24 Haziran 2018 tarihleri arasında

Cumhurbaşkanlığı Seçimleri'nde, aday olan siyasetçilerin sosyal medya kullanımları incelenmiştir.

On Birinci Bölümde Yazar Onur OKYAR' ın "*AB-İran İlişkilerinde Sivil Toplum Faktörünün Önemi*" isimli çalışmasında AB'nin farklı ülkelerle geliştirdiği sivil toplumu esas alan ve normatif güç özelliğini pekiştiren ilişkilerinin, söz konusu olumsuzlukları gidermek için İran bakımından da uygulanması gerekliliği ortaya konulmuştur.

On İkinci Bölümde Yazar Barış AYTEKİN' in "*Küreselleşme ve Mutluluk ekonomisi: Benzeşme ve Ayrışma Durakları* "başlıklı çalışmasında iktisat teorisinin amaçları içinde çoğu zaman birçok faktörün birlikte değerlendirilmesine olanak sağlayabilecek 'mutluluk' kavramının göz ardı edilmesi ve bunun sonuçları üzerinde durulmuştur.

On Üçüncü Bölümde Yazarlar Aziz BELLİ ve Y. Özkan ATAŞ' ın "*Yerel Yönetimlerde Bilişim Teknolojilerinden Faydalanma Düzeyi e-belediye Uygulamaları Kahramanmaraş Örneği*" isimli araştırmalarında yerel yönetimler ve bilgi teknolojileri arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır. Teknolojinin ve bilgi iletişim araçlarının yerel yönetimlerde ne derece önemli olduğu ortaya konulmuş ve örnek olay yöntemi ile e-belediyecilik açısından Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesindeki mevcut durumu hakkında bilgi verilerek uygulamada karşılaşılan sorunlar, yararlar ve çözüm önerilerine yer verilmiştir.

On Dördüncü Bölümde Yazarlar Sefa ORTAKAYA ve Remzi TUNTAŞ' ın "*Kuyruk Teorisi Yaklaşımı ile Çağrı Merkezlerindeki*

Bekleme Sürelerinin İncelenmesi” başlıklı araştırmalarında çağrı merkezi sistemlerinde yer alan geçmişe yönelik raporlamalardan yola çıkararak kuyruk analizinde bulunulmuş ve kuyruk teorisinin verimliliğe etkisini irdelenmiştir.

On Beşinci Bölümde Yazar Osman ATAY’ ın “*Genel Olarak Performans Yönetimi Uygulamaları ve İş Gören Nitelikleri’nin Etkileri*” isimli çalışmasında performans yönetimi uygulamaları ve iş görenlerin niteliklerinin performans yönetimine olan etkileri incelenmiştir.

On Altıncı Bölümde Yazar Mehmet YILMAZ’ ın “*İ G, arpık Kentleşme ve Enformelleşme İlişkisi zerine Kavramsal Bir zmlenme*” başlıklı çalışmasında içgöç kavramı, evre ülkelerde sanayileşme, çarpık kentleşme ve enformel istihdam biçimlerine yol açması bakımından ele alınmaktadır.

Bu kitabın hazırlanmasında katkıları olan Sayın İbrahim Kaya’ya, İKSAD Başdanışmanı ve İKSAD Uluslararası Yayınevi sorumlusu Sayın Sefa Salih Bildirici’ye ve her konuda destek olan İKSAD Başkanı Sayın Mustafa Latif Emek’e teşekkür ederiz. Ayrıca değerli katkılarından dolayı yazarlarımıza da şükranlarımızı sunarız.

Dr. Bayram POLAT
Dr. Mehmet GÜLER
K. Hakan DERİN

BÖLÜM 1:

HUME'DA TANRI'NİN VARLIĞI ALEYHİNE BİR DELİL OLARAK KÖTÜLÜK

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KAYA

Afyon Kocatepe Üniversitesi

GİRİŞ

Tanrı var mıdır? Bu soru birçoğumuzun yaşamının bazı anlarında dönüp kendisine sorduğu temel sorulardan biridir. Her birimizin bu soruya verdiği cevap, yalnızca nasıl davrandığımızı değil, aynı zamanda dünyayı nasıl algılayıp yorumladığımızı ve geleceğe dair düşüncelerimizi de içerir. Eğer Tanrı'nın var olduğu kabul edilirse insan o zaman bir amaca sahip olabilir ve hatta sonsuz bir yaşamı umut edebilir. Aksi takdirde insanın yaşantısına kendisinin herhangi bir anlam kazandırması gerekir (Warburton, 2016: 28).

Tanrı'nın var olduğuna inanmak için sebebimiz olup olmadığı sorusu din felsefesinin merkezinde yer almaktadır. Bu nedenle yüzyıllar boyunca filozoflar ve teologlar Tanrı'nın var olduğuna dair pek çok argüman geliştirmişlerdir. Teist filozoflar tarafından Tanrı'nın varlığına dair geliştirilen bu argümanlar iki başlıkta özetlenebilir: *a priori* ve *a posteriori* argümanlar. *A priori* argümanlar ontolojik argüman ve ahlak argümanıdır. Bu argümanlar, kavramlara dair öncüllerden, örneğin, Tanrı'nın mahiyeti ya da mükemmelliği fikrinden, Tanrı'nın var olduğu iddiasına doğru hareket ederek türetilirler. *A posteriori* argümanlar ise kozmolojik ve teleolojik argümanlardır. Ve bunlar da var olan şeylere dair öncüllerle başlayan,

örneğin âlemin var olduğundan veya bir düzene sahip olduğundan hareket eden argümanlardır (Peterson vd., 2013: 225).

Aydınlanma felsefesinin önde gelen düşünürlerinden olan Hume'un felsefesinin eleştirel boyutunda metafizik ve bilimden sonra, ahlak ve siyasetin biçimlenmesinde belirleyici rol oynayan din özellikle de Hristiyanlık dini gelir. O, hayatın birçok alanını etkileyen bir din olarak Hristiyanlığa ve onun bağlamında teizmin Tanrı'sına sarsıcı eleştiriler getirmiştir. Bu nedenle Hume'u eleştirenler, onu "*modern zamanların en yıkıcı Hristiyanlık eleştirmeni*" olarak tanımlamışlardır.

Hume'un yaşadığı dönemde din, sadece özel bir inanç dizgesi değil aynı zamanda insan hayatını ve sosyal kurumları inşa etmekteydi. Siyasi yapı meşruiyetini dini açıklamalardan aldığı için, dine yapılan bir eleştiri siyasal otoriteye yapılan bir başkaldırı ve kilisenin ve hükümdarlarını meşruiyetini sorgulamaktı. Başka bir ifadeyle dine saldırı, devlet düzenine saldırıydı. İşte Hume, genelde dini ve Tanrı'yı özelde ise Hristiyanlığı hedef alarak, dinin ve Hristiyanlığın meşruiyetini tartışmaya açarak otoriteye meydan okumuştur (Dağ, 2016: 54-55).

Genel olarak dinin, özel olarak da Hristiyanlığın insanlığa tarihin akışı içinde büyük zararlar verdiğine inanan Hume'a göre, Tanrı'yla ilgili olarak sorulması gereken iki temel soru vardır: 1) Tanrı'nın varoluşu kanıtlanabilir mi? 2) Onun doğasıyla ilgili olarak bilebileceğimiz bir şeyler var mıdır? Ancak bu iki soru aslında tek bir sorunun iki farklı yönünü ifade etmektedir. Çünkü bir şeyin varoluşu o şeyin doğasından ayrı olarak bilinemez. Örneğin, bir kalemin

varlığını düşündüğümüzde, o kaleme ait bir takım tanımlayıcı özelliklerin (elle tutulan, yazı yazılan, tükenmez ya da kurşun) kendiliğinden bu düşünceye eşlik ettiğini görürüz. Benzer şekilde bir Tanrı'nın var olduğunu kabul ettiğimizde, ister istemez bu Tanrı'nın nasıl bir varlık olduğuna dair birtakım düşüncelere (zeki, iyi, irade sahibi vb) sahip olmamız gerekir. Aksi takdirde hakkında hiçbir şekilde konuşamayacağımız bir varlığın mevcudiyetinden bahsetmek gibi bir tuhaflıkla karşı karşıya kalırız. Dolayısıyla Tanrı'nın varlığına dair ileri sürülen her argüman aslında onun doğasını tarif eden bazı sıfatları barındıracak ve benzer şekilde doğasını açıklamaya çalışan her argüman da onun varlığını tartışma konusu yapmış olacaktır (Onur, 2017: 10).

Hume *Doğal Din Üstüne Söyleşiler (Dialogues Concerning Natural Religion)*¹ adlı eserinde "sorun Tanrı'nın varlığına değil, doğasına ilişkindir" (Hume, 2004: 164) diyerek varlık-doğa ayrımı yapsa da ilerleyen sayfalarda böyle bir ayrımın imkansız olduğunu belirtir:

Eylem, duygu ve fikirleri birbirinden ayrı olan ve art arda gelmeyen bir zihin; tümüyle yalın ve büsbütün değişme olan bir zihin, düşüncesi, akli, irdelemesi, duygusu, sevgisi ve nefreti olmayan bir zihindir ya da daha doğrusu, zihin falan değildir. Ona bu adı vermek, deyimleri kötüye kullanmak olur (Hume, 2004: 186).

Hume Tanrı'nın varlığı ve doğasını açıklamak üzere ortaya atılmış olumlu cevapları, yani Tanrı'nın varlığına dair delilleri ele alır, inceler ve onlara eleştiriler yöneltir. Tanrı'nın varlığı ve doğası lehine

¹ Bu eser *Din Üstüne* adıyla Mete Tunçay tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Çalışmamızda bu çeviriden eserin İngilizcesiyle karşılaştırmalı olarak yararlanılmıştır.

sunulan cevapları ele alıp incelediğinde onlarda Tanrı'nın varlığı lehine hiçbir delil göremez; aksine Tanrı'nın varlığı aleyhine bir delil olarak sunulabilecek çok sayıda kötülük görür ve bir delil olarak kendi "kötülük argümanı"nı formüle eder. Bu bölümde ilk olarak Hume'un Tanrı'nın varlığı lehine sunulmuş delillere eleştirileri, daha sonra da Tanrı'nın yokluğu üzerine sunduğu kötülük argümanı analiz edilecektir.

1. Doğal Din Üstüne Söyleşiler

Doğal Din Üstüne Söyleşiler, Hume'un din felsefesinin temel ilkelerini derli toplu ele aldığı önemli bir eseridir. Bu eserde Hume, ilk zamanlar kültürel bir faaliyet olarak görülen dinin, teologların, felsefeyi, bazı dini konuları, rasyonel temellerle güçlendirmek için kullanmaya başlamalarıyla din hakkındaki kuşkuları daha da artırarak içinden çıkılmaz bir hale soktuklarını belirtir. Teologların bu yaptıkları din için de felsefe için de uygun değildir. Din gibi, geleneksel ve duysal bir kurumu ve onun ilkelerini akılla temellendirmenin doğru olmadığını öne sürer. Bu eserde din felsefesinin önemli konuları arasında yer alan kötülük problemi, Tanrı'nın varlığına ilişkin kozmolojik ve teleolojik deliller ayrıntılarıyla analiz edilerek, tarafların görüşleri ortaya konmaktadır (Taşkın, 2015: 284).

Hume, *Söyleşiler*'i diyalog biçiminde kaleme almıştır. Bu yolla Mossner'e göre Hume, doğal ve vahye dayalı dine yapılacak en küçük bir saldırıya tahammül gösterilmeyen on sekizinci yüzyıl Britanya'sının politik atmosferi gereği kendisini gizlemek istemiştir (Mossner, 2004: 112). Zaten kitap da ölümünden sonra basılmıştır.

Bununla birlikte bu kaygıdan bağımsız olarak bakıldığında Hume'un kitapta kullandığı diyalog biçimi, "Sokratik diyalog yönteminden daha kıvrak, daha zarif, daha doğal, daha insancıl bir mizah anlayışı içermektedir" (Mossner, 2004: 133) ve bu haliyle klasik felsefe metinlerine kıyasla oldukça renkli ve keyiflidir.

Hume Tanrı'nın varlığı ve doğasına dair ortaya atılan görüşleri *Söyleşiler*'de Cleanthes, Demea ve Philo karakterleri arasında geçen konuşmalar üzerinden açıklamaya çalışır. Bu üç kişiden Cleanthes, teleolojik delili ileri süren, Tanrı'nın varlığının ve sıfatlarının doğayı gözlemleyerek ortaya konabileceğini savunun kişidir ve doğal teolojinin temsilcisidir. Demea, Tanrı'ya ait niteliklerin sadece akıldan çıkarılabileceğini ileri süren kişidir ve rasyonel teolojinin temsilcisidir. Philo ise Tanrı'ya atfedilen ahlaki niteliklerin deneyimden çıkarıldığını ve insanın bu niteliklerin doğruluğundan emin olamayacağını ileri süren kişidir ve bir kuşkucudur.²

Hume'un din ve Tanrı hakkındaki gerçek görüşlerini, hangi karakterin yansıttığı tartışmalı olsa da, Gaskin evrende var olan kötülüklerle teizmin Tanrı'sının sıfatları arasındaki çelişkiden dolayı onun bir ahlak ateisti olduğunu, Bernard Williams ise Hıristiyanların inandığı anlamda bir Tanrı'nın varlığını kabul etmediği için Hıristiyan standartlarına göre bir ateist olduğunu söyler (akt., O'Connor, 2001:

² Mossner, Hume'un *Söyleşiler*'de kendi düşüncelerini Philo aracılığıyla ifade ettiğini, diğer karakterlere ise çeşitli felsefi işlevler verdiğini belirtir. Ona göre *Söyleşiler*'de Demea'nın işlevi, Tanrı'nın varlığının a priori kanıtlanabileceğini, Tanrı'nın niteliklerin kavranılmaz olduğunu ve insanlığın, bu yaşamda kesin bir mutsuzluk içinde olduğunu göstermektir. Cleanthes'in felsefi işlevi, Demea'nın Tanrı'nın varlığının a priori kanıtını çürütmek, ahlakın hizmetçisi konumuna indirgenmiş olan dinin görevini açıklamak ve Tanrı'nın varlığı ve niteliklerinin a posteriori kanıtı olan teleolojik delili ortaya koymaktır (Mossner, 2004: 125-127).

16). O'Connor ise bir yanını Cleanthes diğer yanını Philo'nun temsil ettiği, standart teizmin Tanrısını inkar için ayrılmış terim anlamında Hume'un "bazen ateist bazen de deist bir filozof olduğunu söylemek mümkündür" der (O'Connor, 2001: 16).

Öte yandan Hume'un dinin akıldaki temeli üzerine sorulan bir soruya *Dinin Doğal Tarihi (The Natural History of Religion)* adlı eserinde "doğanın bütün çatısı, zeki bir yaratana tanıklık eder ve akıllı hiçbir araştırmacı, ciddi bir derin düşünmeden sonra gerçek teizm ve dinin birincil ilkelerine inanmaktan bir an bile uzak durmaz" (Hume, 2004: 37) şeklinde verdiği cevaba dayanarak bazı felsefeciler onun teist olduğunu kabul etmişlerdir. Ancak, Hume'un yorumcularından Mossner, bu sözlerin Hume'un teist ya da deistliğine bir kanıt teşkil etmeyeceği düşüncesindedir. Ona göre bu sözler ironiden başka bir şey değildir. Çünkü Hume, teizmin de deizmin de ne yanında ne de karşısındadır. Onun için söylenebilecek tek şey onun şüpheciliğidir. Şüpheli olarak bilinen bir filozofun, başta Tanrı sorunu olmak üzere dini konularda en iyimser yorumla yargıyı askıya alma "epokhe" durumunda olduğu söylenebilir (Mossner, 2004: 122).

Yine Hume'un yorumcularından Norman Kemp Smith'in Hume'un yukarıdaki sözleriyle ilgili kendisine yöneltilen soruya verdiği yanıt da dikkat çekicidir. Smith'e göre, "Hume'un inancının olumlu içeriği hakkında söylenebilecek en cömert şey, bunun pek sınırlı kaldığıdır" (akt., Root, 2004: 18). Smith, Mossner gibi Hume'un dine de dindarlığa da rasyonel anlamda yakın durmadığı şeklinde değerlendirmelerde bulunur. Netice itibarıyla tüm dinleri beşeri kaynaklı doğal din olarak gören Hume'un vahiy ve mucize

karşısındaki olumsuz tavrını göz önünde bulundurduğumuzda onun deist yani örtük bir ateist olduğu söylenebilir. (Dağ, 2016: 56).

Söyleşiler, açılış konuşması hariç on iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm şüphecilik üzerine bir tartışmayı, iki ve sekizinci bölümler arasında teleolojik delili, dokuzuncu bölümde Demea'nın a priori argümanını, on ve on birinci bölümlerde kötülük problemini ve son bölüm olan on ikinci bölümde ise gerçek dini tartışmaktadır.

2. Kozmolojik Delil ve Eleştirisi

Hume, *Doğal Din Üstüne Söyleşiler* adlı kitabında daha ziyade teleolojik delil üzerinde odaklanmasına rağmen Tanrı'nın varlığına ve doğasına ilişkin öne sürülen tek kanıt bu değildir. Demea'nın "basit ve yüce a priori kanıt" dediği kozmolojik delil üzerinde de durur. Din felsefesinde kozmolojik delil adından da anlaşılacağı üzere kozmostan, evrenden hareketle Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya çalışan delildir. Bu delil şu şekilde açıklanabilir: Her olayın bir nedeni olması gerektiğine göre, herhangi bir şeyin kendi kendine varlığa geldiğini söylemek çelişkilidir. Fakat aynı akıl yürütmeye göre bu nedenin kendisi de daha önceki bir nedenin eseridir ve her bir önceki nedenle ilgili olarak böylece sonsuz bir geriye doğru gidiş söz konusu olacaktır. Bu nedenle bu nedenler zincirinin bir başlangıcı olmalıdır. O halde olaylar zincirinin başlatıcısı olan ancak kendisi bir neden tarafından meydana getirilemeyen bir İlk Neden'in olması gerekir. Bu ilk neden ise Tanrı'dır (Randall ve Buchler, 2014: 247). Kozmolojik kanıt bir İlk Neden fikrine dayanması nedeniyle aynı zamanda İlk Neden Kanıtı olarak da ifade edilir.

Hume, *Söyleşiler*'de Demea aracılığıyla bu kanıtı şöyle dile getirmektedir: Herhangi bir şeyin kendi kendisini meydana getirmesi ya da kendi varoluşunun nedeni olması imkansızdır. Öyleyse var olan her şeyin var oluşunun bir nedeni olması gerekir. Bu nedende, varoluşunun sebebini kendi içinde taşıyan ve açık bir çelişkiye düşmeksizin var olmadığı düşünülemeyecek zorunlu bir varlık olmalıdır. Bu varlık da Tanrı'dır (Hume, 2004: 218-219).

Hume, Philo aracılığıyla Doğanın ya da evrenin ilk nedeni olarak Tanrı'nın kabul edilmesini eleştirir. Ona göre bir ilk neden olarak Tanrı değil de maddeyi de kabul edebiliriz. Eğer evrenin nedenini bulmak için bir yerde duracak ve daha ileri gitmeyeceksek, niçin Tanrı'ya kadar devam etmek gereklidir? Neden maddi dünyada durmayalım? Neden maddeyi ilk neden kabul etmeyelim? (Hume, 2004: 220). Zira düzenin ilkesinin Tanrısal zihinde bulunduğunu (*süpernaturalizm*) söylemek yerine, maddenin kendinde bulunduğu da (*naturalizm*) söylenebilir.

3. Teleolojik Delil

Hume'un üzerinde en fazla durduğu argüman ise Tanrı'nın varlığına dair en sık kullanılan argümanlardan biri olan teleolojik delildir. Bu delil evrendeki düzenden hareketle Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya çalışır. Evrendeki olgu ve olayların araştırılması sırasında sürekli olarak insanın dikkatini çeken şey, varlıkların oluş ve bozuluşlarında olgu ve olayların belirli bir düzeni olduğudur. Evrende görülen bu düzenliliğin insana düşündürdüğü şey, doğadaki olayların belli bir plan ve gayeye göre ortaya çıktığı, bir başka ifadeyle evrende

belirli bir düzenin var olduğudur. Yine bu delil dünyanın şans eseri ortaya çıkmasının imkansızlığından hareketle, onun, düzenleyici bir zihin, yani Tanrı tarafından yaratıldığını ifade etmektedir (İmamoğlu, 2007: 63).

Bu delilin en önemli savunucularında biri William Paley'dir (1743-1805). Paley'e göre göz ve benzeri doğal nesnelerin karmaşıklığı ve verimliliği, tüm bu nesnelerin Tanrı tarafından tasarlandığının ispatıdır. Ona göre nasıl bir saate baktığımızda onun bir saatçi tarafından tasarlandığını söyleyebiliyorsak tıpkı buna benzer şekilde göze baktığımızda da onun bir tür ilahi saatçi tarafından tasarlandığını söyleyebiliriz (Warburton, 2016: 30).

Teleolojik argüman aynı zamanda iki şeyin birbirine benzerliğinde temellenen analogik bir argümandır. Buna göre bazı yönleriyle birbirine benzeyen iki şey, aynı şekilde diğer yönleriyle de birbirine benzerdir.

Teleolojik delile yöneltile eleştiriler genel olarak iki gruba ayrılır. İlk grup, evrendeki düzeni açıklamak için zeka sahibi bir tasarımcının zorunlu olmadığını ileri sürerek, delilin gücünü zayıflatmaya çalışan eleştirilerden oluşmaktadır. İkinci grup eleştiriler ise, delilin öne sürdüğü zeka sahibi tasarımcının teizmin tanrısı ile uyumlu olup olmadığını sorgulayarak delilin dini açıdan değeri üzerine odaklanmaktadır. Eleştirilerin her iki türünün klasik ifadelerine Hume'un *Doğal Din Üstüne Söyleşiler* adlı eserinde rastlamak mümkündür (Evans ve Manis, 2010: 85).

4. Teleolojik Delil Eleştirisi

Hume *Söyleşiler*'de bir teist olan Cleanthes ile septik bir ateist olan Philo arasında geçen uzun bir diyalogda teleolojik delili eleştirir. *Söyleşiler*'de Cleanthes'in ağzından tasarım argümanını şu şekilde ortaya koyar:

Dünyaya şöyle bir bakın, bütünü de her bir parçasını da düşünün: Onun bir tek büyük makineden başka bir şey olmadığını anlayacaksınız, bu makine sonsuz sayıda daha küçük makinelere bölünmüştür. Tüm bu makineler ve hatta en küçük parçaları bile öyle bir hassaslıkla birbirine uyarlanmıştır ki, onları bir kez olsun düşünen her kişiyi kendisine hayran bırakır. Doğanın her yerinde, araçların amaçlara ilginç bir şekilde uyarlanması, insan tasarımının, düşüncesinin, bilgeliğinin ve zekasının ürünlerine -onları çok aşmakla birlikte- tıpatıp benzemektedir. Buna göre etkiler birbirlerine benzediğinden analoginin bütün kuralları gereğince, bu bizi, nedenlerin de birbirlerine benzediği ve Doğanın yaratıcısının -yaptığı işin görkemiyle orantılı olarak çok daha büyük yetilere sahip bulunmakla birlikte- insanların zihnine oldukça benzediği çıkarımını yapmaya götürür. Bu *a posteriori* kanıtlamayla ve yalnızca bununla hem tanrısal bir varlığın olduğunu hem de onun insan zihin ve zekasına benzerliğini bir çırpıda kanıtlamış oluruz (Hume, 2004: 166-167; 2007: 19-20).

Bu pasajda Cleanthes, delilin taşıdığı üç hususa işaret eder: Birincisi doğanın ve bölümlerinin bir çeşit makineye benzemesi; ikincisi, doğanın nesnelere tıpkı insan yapımı nesnelere gibi bir düzen ve amaç barındırdığı analogisi ve Üçüncüsü "etkiler birbirine benzerse nedenler de birbirine benzer" ilkesinden hareketle Tanrısal varlığı insan zihnine benzetilmesidir.

Cleanthes teleolojik delili ortaya koyduktan sonra onu güçlendirmek için bulutlardan konuşan ses ve büyüyen kütüphane örneklerini verir. Cleanthes, bulutlardan gelen, tüm dünyada eşzamanlı olarak ve herkes tarafından kendi dillerinde anlaşılabilir, insan sanatının ulaşabileceğinden daha yüksek sesle ve daha melodili bir ses

duyduğumuzu hayal etmemizi ister. Bu seste içerilen kelimeler sadece anlamlı olmakla kalmayıp aynı zamanda tümüyle “insanlığa üstün, hayırsever bir Varlığa layık” bazı mesajlar da iletmektedir. Cleanthes'e göre böyle bir durumda duyduğumuz sesin benzerlik açısından insan sesinden ne kadar uzak olursa olsun, rüzgarların rastgele ıslığından değil, zeki bir varlıktan geldiğini tereddütsüz kabul ederiz (Hume, 2004: 178-179).

Cleanthes'in kullandığı bir diğer örnek bitki gibi büyüyen kütüphane örneğidir. Kitapların bitki gibi üreyebilen canlı şeyler olduğunu düşünün. Bir kitabı anlamlı bir biçimde düzenlenmiş sözcüklerle dolu olduğunu keşfettiğimizde bu kitabın zeki bir varlık tarafından yazılmış olduğunun inandırıcı bir kanıtı olarak ele alırdık. Kitaplar kendi başlarına üreseler bile bu durum düşünce izleri içerdiklerini ortadan kaldırmaz. Benzer şekilde doğanın eserlerinde de zekayı ve tasarımı okuyabiliriz. Tanrı'nın varlığı ve sıfatları lehine doğanın sunduğu delilleri sadece kör bir dogmatik inkar ederdi (Hume, 2004: 179-180).

Yine Cleanthes, bir gözün kesitini alıp, şekline, yapısına ve düzenine bakıp onu incelediğimizde, onu tasarlayıp yapan birinin olduğu fikrinin hemen içimize doğacağını; her canlı türünün erkek ve dişisine bakıldığı zaman, bunların içgüdülerinin, tutkularının ve üremeden önceki ve sonraki yaşam akışlarının akla dayalı olduğunun hemen farkedileceğini belirtir. (Hume, 2004: 180). Kısacası Cleanthes bütün bu gözlemlerden dünyanın zeki bir yaratıcı tarafından tasarlanmış olduğunu çıkarır. Bu yaratıcı, eserinin büyüklüğü ve ihtişamıyla orantılı bir zekaya sahip olan Tanrı'dır.

Cleanthes'in çeşitli örneklerle temellendirdiği teleolojik delili Hume, *Söyleşiler*'de Philo aracılığıyla eleştirir. Philo'nun delile ilk eleştirisi, dünya ile insan yaratımları arasında kurulan zayıf analogidir. Analoji kaynaklı argümanlar, karşılaştırılan iki şey arasında belirgin özelliklerin bulunmasına dayanır. Benzerlikler zayıfsa onlara dayanılarak varılan sonuçlar da zayıf olur ve destek olarak bağımsız kanıtlara ya da argümanlara ihtiyaç duyar (Hume, 2004: 192).

Bu bağlamda Philo, doğal dünyanın veya evrenin insan tarafından yapılmış bir eserle olan benzerliğine saldırır. Bu ikisi arasındaki farklılıklar benzerliklerden daha dikkat çekici olup benzerlikler gerek insan elinden çıkma eserlerin gerekse bütün bir evrenin ayrı ayrı nedenlerinin birbirlerine benzer olduğu sonucunu çıkarmak için yeterli değildir.

Philo'ya göre, biz bir ev görürsek büyük bir kesinlikle bunun bir mimarı ya da yapıcısı olduğu sonucuna varırız. Çünkü biz bir mimar tarafından tasarlanmış ve yapılmış başka evlerde görebiliriz. Fakat evren ve yapıcısı hakkında konuşurken aynı deneyim zenginliğine sahip değiliz. Şayet elimizde incelediğimiz şeyden tek bir örnek varsa veya o şeyi karşılaştıracağımız bir başka örnek yoksa, söz konusu şeyin parçalarından hareketle bütünün kökeni hakkında konuşamayız. Philo'ya göre doğanın herhangi bir parçasını gözlemleyip doğanın bütününün nasıl ortaya çıktığına dair bir yargıda bulunmak, insan saçının bir telini gözlemleyip insanın türeyişi hakkında yargıda bulunmak gibidir. (Hume, 2004: 173-174). Bu nedenle sadece insanlara ve onların ellerinden çıkmış eserlere bakarak bir bütün olarak evrenin düzeni hakkında ve bu düzenin insan zihnine benzer bir

zihnin ürünü olduğunu hakkında sonuçlar çıkarmak yanıştır (Cevizci, 2017: 119).

Hume, kurulan analogilerin zayıflığına dair eleştirilerine devam eder. Ona göre teizm bize Tanrı'nın kusursuz olduğunu telkin eder. Ama ilahi tasarımcı ile insan yapımı şeyler arasındaki analogiyi ciddiye alırsak Tanrı'nın kusursuz olduğunu söylerken, haklı olamayız; çünkü insan tasarımcının kusursuz olmadığı ortadadır. Örneğin bir gemiyi incelediğimiz zaman, böylesine karışık, yararlı ve güzel bir yapıyı yapan marangozun zeki ve becerikli olduğunu düşünürüz. Ancak bu durumun aksine marangozun başkalarını örnek alan, uzun yıllar boyunca denemeler yapmış, yanlışlar ve düzeltmeler sonucunda yavaş yavaş bu aşamaya gelmiş akılsız bir işçi olduğunu görünce şaşkınlık duyarız. Bu örneği dünyanın yaratılışı için de verebiliriz. Bu dünya, bu haline gelmeden önce, birçok derme çatma dünya kurulmuş ve bozulmuş olabilir, pek çok emek boşa harcanmış ve verimsiz pek çok deneme yapılmış olabilir ve en sonunda bize göre düzenli görünen bu dünya meydana getirilmiştir (Hume, 2004: 195). Bu durumda teleolojik delil bir yaratıcının varlığını kanıtladığı kabul edilse bile onun sıfatları konusunda hiç açıklayıcı değildir.

Bilindiği üzere teizm tek tanrılı bir inanç sistemidir. Ama en karışık büyük çaplı insan projeleri, mimar ve müteahhit başta olmak üzere bir ekip çalışmasının ürünüdür. Evrenin yaratılışını açıklamaya çalışırken analogiden katı bir biçimde yararlanırsak o zaman evrenin bir tanrılar ekibi tarafından yaratıldığını da düşünebiliriz. Hume'a göre bu tür analogiler bizi antropomorfizme ve çoktanrıçılığa sürükler. Philo bunu şöyle ifade eder: "Bir evi kurmak, bir gemiyi yapmak, bir

kenti meydana getirmek, bir devleti oluşturmak için çok sayıda insan bir araya geldiğine göre; bir dünyayı kurmak ve oluşturmak için neden birçok tanrı bir araya gelmiş olmasın?" (Hume, 2004: 195). Ayrıca Philo'ya göre bu akıl yürütmeleri uzatır, Cleanthes'in antropomorfizmini doğal sonuçlarına götürürsek eski teogonilere dönmememiz için hiçbir neden yoktur. Böylece Tanrı'ya gözler, burunlar ağızlar, kulaklar vb. insani özellikler atfetme gafletine düşebiliriz (Hume, 2004: 191).

Cleanthes'in teleolojik delili "benzer etkiler benzer nedenlere sahiptir" ilkesine dayanıyordu. Philo bu ilkeye Hume'un *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma (An Enquiry Concerning Human Understanding)* adlı eserinde bahsettiği "etki ile nedenin orantılı olması" ilkesini de ekler (Onur, 2017: 13). Buna göre

Bir etkiden belli bir nedeni çıkarsadığımızda, birini ötekine oranlamamız gerekir ve nedene, etkiyi ortaya çıkarmaya tamı tamına yeterli olanlardan öte herhangi bir nitelik atfetmeye hiçbir zaman hakkımız yoktur. Bir terazide on onsluk bir kefenin yükselmesi, karşıdaki ağırlığın on onsu aşkın olduğunun ispatı olabilir; ama hiçbir zaman yüz onsu aşkın olduğunu düşünmemiz için bir sebep sağlamaz. ...Bu nedene daha başka nitelikler yakıştırırsak veya bu nedenin ortaya başka etkiler çıkarabileceğini ileri sürersek, sadece tahmin hakkını keyfi kullanmış oluruz" (Hume, 2017: 134).

Kısacası Hume, neden ile etki arasında bir oran, bir uyum olduğunu, aynı ilgiyi evren ve Tanrı arasında kurmanın, Tanrı'yı yarattığı ile aynı saymak anlamına geleceğini, bunun da antropomorfizme yol açacağını belirtir.

Hume, Cleanthes'in argümanındaki nedenler arasında kurulan analogiden hareketle dünyanın parçalarının veya tamamının bazı bakımlardan bir makineye benzediği için bir makineyle aynı tür

nedenlerden yani akıllı tasarımdan kaynaklandığı sonucuna varmanın doğru olmadığını belirtir. Bu nedenle nedenlerin benzerliği yerine sonuç benzerliklerinin göz önüne alınması ve evrenin öncelikle bir yapıtı andırdığı önermesini yeniden değerlendirmemizi önerir.

Sonuçları göz önünde bulundurduğumuzda ise akıldan farklı pek çok tabii ilke, üreme ve fotosentez gibi süreçlerin de doğada hüküm sürdüğü görülür. Buradan hareketle Hume doğal dini savunanlar dünyayı bir saat ya da gemiye benzetmektedir, ama o daha çok bir bitkiyi benzemez mi? diye sorar. Ona bir bütün olarak baktığımızda mekanik olmaktan çok organik gibi görünmektedir. Dünya organik olarak yaratılmış olamaz mı? Bir kuyruklu yıldızın bir dünyanın tohumu olduğunu varsayalım. Yıldız, güneşten güneşe, yıldızdan yıldızla geçerek iyice olgunlaştıktan sonra, sonunda biçimsiz elementler halinde saçılır ve yeni bir sistem filizlenir (Hume, 2004: 206). Ya da dünya eğer organikse niye o bir hayvan olmasın? Eğer hayvansa şu varsayımda bulunabiliriz: "Bir kuyruklu yıldız, bu hayvanın yumurtasıdır ve bir deve kuşunun yaptığı gibi, yumurtasını kuma gömer ve başkaca bir özen göstermeksizin çatlatır ve yeni bir hayvanı ortaya çıkarır" (Hume, 2004: 206).

Yine Hume evrendeki düzenin akıllı bir tasarımdan kaynaklanmasının zorunlu olmadığından hareketle evrenin, zekâ sahibi bir varlığın beyninden değil de bir örümceğin karnından örülmüş olabileceğini belirtir. Ona göre örümcekler düzenli ve tasarımlı ağlar örer ve bunu da beyinden değil karınlarından örerler. Bir örümcek ile evrenin yaratıcısı arasındaki benzerlik saçma görülebilir. Ancak evrende görünen tasarımın insan benzeri bir

düşünceden kaynaklandığının bize doğal görünmesi gibi, yalnızca örümceklerin yaşadığı bir gezende de bu açıklama varolan düzen için makul bir açıklama olurdu (Hume, 2004: 210). Hume, Philo aracılığıyla aklın dünyada gözlemlenebilecek tek düzen ilkesi olmadığına, içgüdü, üreme ve bitmenin de bulunduğu ve bu ilkelerin her biriyle yetkin olmayan bir benzetme yapılabileceğine işaret etmektedir (Hume, 2004: 207).

Philo'nun verdiği bu örneklerden sonra *Söyleşiler*'in bir diğer karakteri Demea sinirlenerek araya girip Philo'nun spekülasyonunu keser. Yaratılışın Efendisi ile bir deve kuşu veya örümcek arasında örtük bir analogi kurulması dayanılır gibi değildir. Böylesi olmayacak sonuçlar varmak için elinizde ne gibi *veriler* var? diye sorar (Hume, 2004: 206). Philo, hiç, diye karşılık verir ve asıl problemde budur zaten. Çünkü veri, nedensel analizler ve tümevarımsal kanıtlara dayalı bilimsel işlemler yapıldığında söz konusu olur. Bir başka ifadeyle bir nesneden diğerine ancak bu nesnelerin türleri arasında istikrarlı bir bağ olduğunu gözlemledikten sonra çıkarım yapabiliriz. Oysa dünya dışında hiçbir yerde fiziksel nesne ve yineleme yoktur. Sadece bir kez olan olaylar için bunların hiçbiri söz konusu değildir. Bu tür olaylarda her şey spekülasyona dayanır. Deleuze, bu nedenle kozmolojilerin her zaman fantezilere dayalı olduğunu söyler. Ve Hume'a göre eğer fantezi yapacaksak hiçbir hipotez diğerinden daha uçuk değildir (Neiman, 2006: 186; Deleuze, 2008: 72).

5. Kötülük Argümanı

Hume'un teleolojik delile getirdiği en yıkıcı eleştirileri ortaya koyduğu kötülük argümanıdır. İyiliksever bir Tanrı bu kadar acının olduğu bir dünyayı nasıl yaratabilir? Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için ortaya atılmış delillere yönelik eleştirileriyle Tanrı'nın varoluşunu en azından kuşkulu hale getirdikten sonra Hume kötülük problemine geçer. Ve evrende var olan kötülüklerin her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, mutlak iyi bir Tanrı'nın var oluşuyla bağdaştırılamayacağını, kötülüklerin var oluşundan emin olduğumuza göre, o zaman Tanrı'nın var olmaması gerektiğini öne sürer.

Doğal dini savunma görevi verilmiş olan Cleanthes, Philo'nun kendisine yönelttiği eleştirilerden sonra evrenin tıkr tıkr işleyen bir makine olmadığını yani dünyanın mükemmel olmadığını kabul eder; ama yine de evrenin rastlantısal olmayacak kadar iyi olduğunda ısrar eder: "Ama bir evdeki tüm amaç-araç ayarlaması ile evrendeki araçların amaçlara benzerliği bu kadar zayıf mıdır? Ya nihai nedenlerin ekonomisi? Düzen, orantı ve her parçanın düzenlenmesi? Bir merdivenin basamakları, açıktır ki insan bacakları onları tırmanırken kullanabilsin diye ustaca tasarlanmıştır; ve bu kesin ve yanılmaz bir çıkarımdır" (Hume, 2004: 169).

Philo, Cleanthes'in bu sözlerine karşılık şöyle cevap verir:

Size pencereleri kapıları, ocakları, geçitleri, merdivenleri ve binanın bütün ekonomisinin gürültü, kargaşa, metal yorgunluğu, karanlık, aşırı sıcak ve soğuk kaynağı olduğu, kullanışlı bir odası olmayan bir ev ya da saray gösterdiğim zaman, daha fazla inceleme yapmadan kesinlikle, yapıyı (*contrivance*) suçlarsınız. Mimar boş yere hünerini sergileyecek ve size bu kapının ya da şu pencerenin değiştirildiği takdirde daha kötü sonuçlar doğuracağını kanıtlamaya girişecektir. Söyledikleri kesinlikle

doğru olabilir: Binanın diğer kısımları aynen kalırken belli bir kısmının değiştirilmesi sadece rahatsızlıkları artırabilir. Ama hala genel olarak mimarın yeteneği ve iyi niyeti olmuş olsaydı, bütünün planının ve parçaların düzenlenmesini, bu sıkıntıların hepsini ya da büyük kısmını giderebilecek şekilde yapabileceğini öne sürerdiniz. Onun cehaleti ya da sizin böyle bir plandan habersiz oluşunuz, sizi asla onun imkânsızlığına ikna etmez. Eğer binada birçok uygunsuzluk ve kusur bulursanız, hiçbir ayrıntıya girmeden mimarı suçlarsınız (Hume, 2004: 238; 2007: 79-80).

18. yüzyıl'da Aydınlanma düşünürleri, Tanrı'nın tüm sıfatlarına inanmış olarak onun ustalığını göklere çıkarırken; Hume, bir kuşkucu olarak, onun eserine yeniden bakmamızı önerir. O, *Söyleşiler*'de adeta dünyanın durumuna ilişkin betimlemeleri ve insanın çektiği acılara dair verdiği örneklerle bizlere dünya denilen yapıya dair raporlar sunar, insan ıstırabının evrenselliğini kanıtlamaya girişir. Önce şu sözlerle kötülüğün katalogunu çıkartmaya başlar:

Bir yabancı birden bu dünyaya düşseydi, ona bu dünyadaki kötülüklerin bir örneği olarak hastalıklarla dolu bir hastane, suçlular ve borçlularla dolu bir hapisane, cesetlerle dolu bir savaş meydanı, okyanusta dalgalarla boğuşan bir filo, tiranlık altında, kıtlıkla ya da salgınla inim inim inleyen bir ulus gösterirdim. Ona yaşamın hoş yanını göstermek ve yaşamın zevkleri hakkında bir fikir vermek için onu nereye götürmem gerekirdi? Bir baloya, bir operaya, bir saraya mı? Haklı olarak ona, yalnızca acı ve üzüntünün bir çeşidini gösterdiğimi düşünebilirdi (Hume, 2004: 228; 2007: 71-72).

Philo kataloga yenilerini ekler. Demea gezegenin her köşesinde güçlülerin zayıfları ezdiği dehşeti betimlediğinde Philo sivrisinek örneğini vererek, zayıfların da güçlülere azap çektiğini hatırlatır. Büyük varlık zinciri yukarıdan aşağıya her biri diğerinin mahvına çalışan sonsuz düşman halkalarından oluşur.

Demea doğal düşmanları alt etmede insana özgü yetenekleri hatırlattığında Philo insana özgü dert yaratma yeteneklerinden söz

eder. Yalnızca insan gerçek düşmanlarına, yaşamını batıl korkularla mahveden hayali düşmanların acısını ekler. Yalnızca insan kendi zevklerini suça dönüştüren düşsel düşmanlar (*demonlar*) uydurarak suçluluk duygusunu icat eder. Yalnızca insanın kabusları vardır. Philo'nun bu sözleri karşısında Demea gevşer. Mükemmel bir diyalogdur bu. Savaş ve baskıyı düşünün. Hastalık ve ölümü düşünün. Ayrıca Demea'ya göre sadece beden değil ruh da dertlidir. Pişmanlık, utanç, keder, hayal kırıklığı, kaygı, korku ve umutsuzluk: Kim bu işkencecilerin hain saldırılarına uğramadan yaşamını geçirmiş? Bu nedenle "yaşamın bütün iyilikleri bir araya gelse çok mutlu bir insan meydana getiremez: Fakat bütün kötülüklerin bir araya gelmesi, gerçekten bir zavallı ortaya çıkarır "(Hume, 2004: 226-227).

Peki, bu dünyadan hoşlanmıyorsak daha iyisini tasarlayabilir miyiz? Farklı parçaların birbirine uyacağı, farklı taleplerin karşılandığı, farklı çıkarların uzlaştırıldığı bir dünya. Aklın sınırları dâhilinde daha iyi bir plan yapabilir miyiz? Hume, bu soruya, evet, cevabını verir. Daha iyi bir tasarım mı? Bundan daha kolay ne var. Bir saray ya da gökyüzünde bir şato değil, yalnızca sıradan bir evdi istenen. Hume *Söyleşiler'in* son bölümlerinden sağduyuya dayalı yalın planlar peşinde koşmuştur. Hume'a göre dünyadaki kötülüklerden insan aklıyla iyi bir planlama sayesinde kaçınılabilir. İyi bir tasarımcı, amaçları için daha iyi araçlar bulabilir (Neiman, 2006: 192).

Hume'a göre kötülüğün ikinci nedeni, dünyanın, insan dünyası da dâhil, her türlü tikel müdahaleye yer bırakmayacak şekilde genel yasalarla düzenlenmiş olmasıdır (Hume, 2004: 240). Hume'a göre her tür felaketin gerçekleşmesi bundan dolayıdır. Eğer böyle

düzenlenmeseydi her şeye gücü yeten iyi bir Tanrı istediği zaman kötülükleri ortadan kaldırılabildi. Birkaç küçük müdahale çok daha az acının bulunduğu iyi bir dünya ortaya çıkarırdı.

Hume'a göre kötülüğün dayandığı üçüncü neden “teker teker her varlığa bütün güç ve yetilerin kıt kanaat dağıtılmış olmasıdır” (Hume, 2004: 241). Bir başka ifadeyle kötülüğe götüren üçüncü koşul, doğanın çok cimri olmasıdır. Nitelikleri dağıtırken yaratıcısı her türe yaşamını sürdürmesi için gerekenin asgarisini vermiştir. Hızlı hayvanlar, orantılı olarak güçsüzdür. Hem hıza hem güce sahip olanların bazı duyuları eksiktir. Akıl sahibi insan ise bedensel özellikler bakımından en zayıf olanıdır. Kısacası doğa, yarattıklarının ihtiyaçları konusunda hesaplı davranmıştır ve sert bir efendi gibi, ihtiyaçlarını ucu ucuna yetirebilecekleri kadar güç ve donanım vermiştir. Hume'a göre oysa hoşgörülü bir ebevyen, en kötü koşullarda bile, yavrusunun mutluluğu için daha fazlasını verirdi. Kabul edildiği üzere doğanın yaratıcısı düşünülemez kadar güçlüdür. Onun yarattıklarıyla ilişkisinde bu kadar katı olmasını gerektiren hiçbir sebep olmamalıdır. Eğer gücü sınırlı ise, daha az varlık türü yaratıp mutluluklarını teminat altına almak üzere, her birini daha çok yetiyle donatabilirdi. Hume'a göre bir mütaahit elindeki malzemeyle tamamlayamayacağı bir proje yüklenirse, ona hiçbir zaman öngörülü denmez. (Hume, 2004: 242-243). Akıllı bir mütaahit hesap yapmadan asla gösterişli büyük işlere kalkışmaz. O zaman evreni yapan mütaahitin ya niyetinde ya da yeterliliğinde bir eksiklik bulunmaktadır.

Yaşamındaki sıkıntıların çoğunu giderebilmek için insanın kartalın kanatlarına, geyiğin hızlarına, öküzün gücüne, aslanın ön ayaklarına, timsah ya da gergedanın ölçülerine sahip olması gerektiğini söylemiyorum; bir meleğin ya da perinin kavrayışını da talep etmiyorum. Ruhunun tek bir gücü ya da melekesinde bir artışa razıyım. Çalışkanlık ve emek harcama yönünde büyük bir doğal eğilimle donatılsın; daha gayretli bir zihin faaliyeti, iş yapma ve uygulamaya eğilimi olsun yeter (Hume, 2004: 243). Hume'un yaratıcıdan bir meleke olarak çalışkanlığı talep etmesi bütün ahlaki kötülüklerin kaynağı olarak tembelliği görmesidir.

Evrendeki çaresizlik ve kötülüğün kaynaklandığı dördüncü neden ise büyük doğa makinesinin zemberek ve ilkelerinde kendini gösteren özensiz işçiliktir. Hume'a göre doğa makinesini oluşturan parçaların çoğunun bir amaç için bulunduğunu görebilirsiniz ama bu büyük doğa makinesinin yapıcısı son dokunuşları tamamlamadan, yapıyı alelacele bitirmiş gibidir. Örneğin rüzgârlar doğa için gerekli olabilir ama çok sık da kasırgaya dönüşmektedirler. Tutkular gereklidir ama çoğu zaman gereğinden fazladır. Kısacası evrendeki her şeyin kendince bir avantajı olabilir ama her şey yanlış oranlarda gerçekleşecek dezavantajları da barındırmaktadır.

Philo, Cleanthes'e dönüp bütün bu acılara ve olumsuzluklara rağmen, Tanrı'nın her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, adil, merhametli ve iyiliksever olduğunu söylememiz mümkün müdür? diye sorar. Philo'ya göre Tanrı'ya bu tür sıfatlar atfedilemez. Çünkü onun gücü sınırsız diye kabul ediyoruz ama ne insan mutlu ne de hayvanlar. Öyleyse onların mutluluklarını istemiyor; onun bilgisi sonsuzdur ama

doğanın akışı insanı ve hayvanları mutlu etmemektedir (Hume, 2004: 230-31). Onun kudreti ve bilgisine rağmen hala insanlar mutsuz ise o zaman onun iyilikseverliği ve merhametinden söz edilemez.

Eğer Tanrı, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve iyi bir Tanrı değilse o zaman dünyayı yaratan Tanrı; ya bir çocuk Tanrı'dır ve bu dünyada onun ilk kaba denemesidir. Aksak işçiliğinden utanıp belki de onu sonra yüzüstü bırakmıştır. Ya da bu dünya bağımlı ve aşığı düzeyde bir Tanrısal varlığın eseridir. Veyahut da bu dünya çok yaşlanmış bir Tanrı'nın bunaklık çağının ürünüdür.

SONUÇ

Hume Tanrı'nın varlığını ve doğasını açıklamak a priori bir zorunluluğa dayandığı iddia edilen kozmolojik delili ve evrendeki düzen ve amaçtan hareket eden teleolojik delili eleştirir. Ona göre nedensellik ilkesinin zihindeki oluşum süreci Tanrı'nın bir İlk Neden olarak temellendirilmesine izin vermez ve nedensellik bağlamında sonsuz geriye gidiş sorunu da deneyimle aşamaz. Bu nedenle Tanrı'nın varlığı kozmolojik delil ya da İlk Neden delili ile kanıtlanamaz.

Hume teolojik delili ise evrende sanıldığı gibi tasarlanmış bir düzenin bulunmadığı, şayet bu evrenin mutlaka tasarlayıcısı aranacaksa bunun, mükemmel bir Tanrı olmadığı şeklinde eleştirir. Ona göre evrenin bir saat, makine ya da güzel yazılmış bir kitap gibi düşünülmesi, saat ve makinenin ustası, kitabın da yazarı olduğu gibi evrenin de bir tasarlayıcısı olduğu sonucunu çıkarmak oldukça saçmadır. Ayrıca teleolojik akıl yürütmeden yola çıkarak Tanrı'ya bazı niteliklerin yüklenmesi doğru değildir. Yaratıcı ve tasarımcı bir ilk

neden olarak Tanrı düşüncesi, nedensellik ilkesinin zihinde oluştuğu dikkate alınacak olursa, deneyim kapsamında değildir. Ortaya konulan Tanrı kurgusu tamamıyla antropomorfik bir sürecin sonucudur. İnsan kendisine ait özellikleri Tanrı adını verdiği bir kurguya yükler, insan ile Tanrı arasında bir analogi kurar (Öymen, 2014: 90). Teleolojik delil, basit bir analogide ibarettir ve burada iki temel hata vardır. *İlki* evrenin bir makineye benzetilmesi, *diğeri* ise aynı kategoriye sokulan makine ile evrenin, yapıcısı ve tasarlayıcısı olduğu hükmüne varmaktır (Haklı, 2002: 199).

Öte yandan kötülük problemi, Tanrı'nın varlığını ispatlamak için kullanılan teleolojik delilin en büyük düşmanıdır. Bir teistin Tanrı'nın varlığını ispatlamak için bu delili kullanabilmesini, kötülük probleminin çözüme başarısına bağlıdır. Şöyle ki bütün teist sistemler, Tanrı'nın, mutlak kudret, mutlak iyi ve mutlak irade sahibi olduğunu düşünürler. Ancak Tanrı'ya atfedilen bu sıfatlar, O'nun eseri olan evrendeki kötülükleri açıklamada bir takım sorunlar doğurmaktadır. Örneğin kötülüklerle ve acılarla dolu olan bu evren, nasıl mutlak kudret ve iyilikle nitelendirilen Tanrı'nın bir eseri olabilir? İşte Hume, Tanrı'nın varlığı ve doğasına ait ortaya atılan delillerin bu soruyu cevaplayamadığını söyleyerek kötülük sorununu bir problem olmaktan çıkarmış, onu Tanrı'nın yokluğunu ortaya koyan bir delil "ateist bir delil" olarak ifade etmiştir.

KAYNAKÇA

- Cevizci, Ahmet (2017). *Aydınlanma Felsefesi*, İstanbul: Say Yayınları
- Dağ, Ahmet (2016). *Çağdaş İngiliz Yahudi Medeniyetinin Oluşumunda Hume*, İstanbul: Külliyyat Yayınları
- Deleuze, Gilles (2008). *Ampirizm ve Öznellik*, çev. Ece Erbay, İstanbul: Norgunk Yayınları
- Evans, Stephan, Zachary, Manis (2010). *Din Felsefesi, İman Üzerine Rasyonel Bir Soruşturma*, çev. Ferhat Akdemir, Ankara: Elis Yayınları
- Haklı, Şaban (2002). "Kötülük Problemi, Yaklaşımlar ve Eleştiriler", *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı, 2, 195-211.
- Hume, David (2004). *Din Üstüne*, çev. Mete Tunçay, Ankara: İmge Kitabevi
- Hume, David (2007). *Dialogues Concerning Natural Religion and Other Writings*, Dorothy Coleman (Ed.), New York: Cambridge University
- Hume, David (2017). *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, çev. Oruç Aruoba, İstanbul: Say Yayınları
- İmamoğlu, Tuncay (2007). Tanrı'nın Doğası ve Mucizenin İmkânı, İstanbul: İz Yayıncılık
- Mossner, Ernest C. (2004). "Hume ve Söyleşiler'in Kalıtı", *Din Üstüne*, çev. Mete Tunçay, Ankara: İmge Kitabevi
- Neiman, Susan (2006). *Modern Düşüncede Kötülük*, çev. Ayhan Sarıgüney, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- O'Connor, David (2001). *Hume on Religion*, London and New York: Routledge
- Onur, Ferhat (2017). "Hume ile Hesaplaşma: Philo, Tasarım Argümanına Karşı", *Posseible Düşünme Dergisi*, Sayı, 11, 8-20.
- Peterson, Michael, Hasker, William (2013). *Din Felsefesi Seçme Metinler*, çev. Rahim Acar, Nebi Mehdiyev, Humeyra Özturan ve Osman Baş, İstanbul: Küre Yayınları

- Randall J. Herman&Buchler, Justus (2014). *Felsefeye Giriş*, çev. Ahmet Arslan, İstanbul: BigBang Yayınları
- Öymen, K. Orsan (2014). "Beş Başlıkta Bir David Hume Özeti", *Felsefi Düşün*, *Hume Özel Sayısı*, Sayı, 2, 89-92.
- Root, H. E (2004). "Dinin Doğal Tarihi Üstüne", David Hume, *Din Üstüne*, çev. Mete Tunçay, Ankara: İmge Kitabevi
- Taşkın, Ali (2015). "David Hume", *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni*, c. 3, İstanbul: İnsan Yayınları, 269-295
- Warburton, Nigel (2016). *Felsefeye Giriş*, çev. Mehmet A. Aslan ve Kerem Cankoçak, İstanbul: Alfa Yayınları

BÖLÜM 2:

TÜKETİCİ ŞÜPHECİLİĞİNİN GİDERİLMESİNDE RETORİK UNSURLARIN KULLANIMI¹

Uğur UĞUR*

Sevtaç SARIOĞLU UĞUR**

GİRİŞ

Kurumsal sosyal sorumluluk uygulamaları, bir yandan işletmelere paydaşlarının ve tüm toplumun çıkarlarına hizmet etme imkânı sunarken diğer taraftan olumlu imaj ve itibar yaratarak rekabet avantajı sağlamaktadır. İşletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk uygulamaları gerçekleştirmelerinin yanı sıra bu uygulamaların tüketiciler tarafından nasıl algılandığı da önemlidir. Günlük hayatlarında pek çok kurumsal sosyal sorumluluk mesajı ile karşı karşıya kalan tüketiciler, bu mesajlara yönelik şüphecilik eğilimi geliştirebilmektedirler. İknanın önündeki en önemli engellerden biri olan şüphecilik, doğru yöntemlerle giderilebilen, işletmeler için oldukça önemli bir konudur. Tüketici şüpheciliğini gidermede en önemli nokta pazarlama iletişiminde, doğru, yeterli ve zamanlı bilginin *uygun bir dille* aktarılmasıdır. Zira doğru bir amaca hizmet etse de düzgün bir şekilde anlatılamayan uygulamalar tüketici

¹ Bu çalışma, 2. Uluslararası Girişimcilik ve Sosyal Bilimler Kongresi'nde (9-11 Kasım 2018) bildiri olarak sunulmuştur.

*Öğr.Gör.Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Gemerek MYO, uugur@cumhuriyet.edu.tr

** Dr.Öğr.Üys., Uşak Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, sevtap.ugur@usak.edu.tr

şüphencilğine yol açabilmektedir. Bu noktada, inandırma sanatı olarak bilinen *retorik* konusu akla gelmektedir. Retorik, “ustaca kullanıldığında her kapıyı açabilecek bir anahtar” olarak değerlendirilmektedir. Sosyal sorumluluk kampanya sürecinde retorik unsurların uygun şekilde kullanımı, tüketici şüphencilğini giderme ve iknayı kolaylaştırmada etkili olabilecektir. Böylece kampanyanın başarı şansı yükselecektir.

Araştırmada, tüketici şüphencilği ve retorik konularında mevcut literatür incelenerek iki değişken arasındaki ilişki araştırılmış ve tüketici şüphencilğinin giderilmesinde kullanılacak retorik unsurlar ile ilgili öneriler geliştirilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Tüketici Şüphencilği

Tüketiciler işletmeler tarafından gün boyu pek çok mesaja maruz kalmaktadırlar. Tüketicilerin bu mesajlara verdikleri tepkiler ise sahip oldukları deneyim, bilgi düzeyi, çevresel etkiler ve daha birçok unsurun etkisiyle değişmektedir. Bu mesajları bazen desteklerken bazen doğrudan reddetme eğilimi göstermektedirler. Bazı durumlarda ise kararsız kalıp şüphenci davranabilmektedirler. Bu noktada şüphencilik eğilimi, önemli bir değişkendir. Çünkü şüphencilik yeterli ve uygun kanıtlar sunulduğunda iknaya dönüşebilen bir olgudur. İknaya dönüşen şüphencilik, daha sonra tutum ve davranış değişikliğine kadar gidebilmektedir.

Şüphencilik sözcüğü İngilizce ‘scepticism’, Yunanca “skeptomai” kelimelerinden gelmekte olup, “düşünmek, dikkate

almak, sorgulamak” anlamlarına gelmektedir (Skarmeas ve Leonidou, 2013: 1832). Şüphencilik, “hiçbir şeyin olduğu gibi kabul edilmediği, her şeyin belirli bir eleştiri ile süzgeçten geçirildiği bir tutum; gerçeğe ulaşmadan önce zorunlu ve kaçınılmaz olan bir anlayış” şeklinde tanımlanabilir (Cevizci, 2005: 1045). Tüketici şüphenciligi ise “işletmelerin pazar uygulamaları karşısında tüketicilerin sahip olduğu inanmama eğilimidir” (Obermiller ve Spangenberg, 1998: 160). Tüketicilerin geliştirdikleri şüphencilik eğilimi, onların sosyal etkileşimlerinden (dolaylı öğrenme) ve kişisel deneyimlerinden (doğrudan öğrenme) kaynaklanan bilgilerle yapılan değerlendirme sonucu ortaya çıkmaktadır (de Pechpeyrou ve Odou, 2012: 48). Şüphencilik, tüketicilerin olumsuz tepkilerine yol açabilmekte ve ikna edici iletişime direnmelerine neden olabilmektedir (Lee, 2013). Tüketici şüphencilğini etkileyen unsurlar, işletme ile ilgili yapılabilecek nedensel atıf (Forehand ve Grier, 2003), tüketici deneyimleri (Feick ve Gierl, 1996; Darke ve Ritchie, 2007), aile yapısı, aile içi konum ve aile içindeki iletişim şekli (Obermiller ve Spangenberg, 2000), kampanyada ortaklık yapılan kurum (Basil ve Herr, 2003), tüketicilere iletilen bilginin niceliği ve niteliği (Scarlett, 2011; Kljajic, 2009) olarak sıralanabilmektedir.

Şüphencilğin sonucu, mesaj kaynağını gerçekçi bulmamak ve mesajı inkâr etmektir. İnsanlar, ürün incelemesine kuşkuyla baktıklarında, mesaj tarafından ikna olmayacaklardır. Dolayısı ile ürüne karşı daha az olumlu tutum sergileyecek ve ürünü satın almak

ve başkalarına tavsiye etmek için daha az niyetle çalışacaklardır (Wang ve Chien, 2012: 344).

2.2. Retorik

Antik Yunan döneminde demokrasinin ortaya çıkışı, propaganda kavramını gündeme getirmiş, bu durum, ikna sürecinde kilit rol oynayan retorik konusunu da önemli hale getirmiştir. Dünyanın en eski disiplinlerinden biri olan (Tepebaşı, 2016: 16) ve özellikle siyaset alanında yoğun olarak kullanılan retorik, günümüzde tüm alanlarda kullanımı kaçınılmaz hale gelmiştir. Tarihsel süreç içerisinde değişen bakış açılarına göre retorik tanımı da değişiklik göstermiştir. Bununla birlikte Aristoteles'in yaptığı ve genel kabul gören tanıma göre retorik, "ikna etmesi gereken ya da ikna etmeyi amaçlayan argüman ve söylemlerin sergilenmesidir" (Meyer, 2009: 9-10). Genel bir tanıma göre retorik, "güzel söz söyleme, hitabet sanatı" olarak nitelendirilebilmektedir (<http://www.tdk.gov.tr>, erişim tarihi: 10.09.2018). Temelde söz ve biçimle ilgili olan retorik disiplininin ana ilgi alanı, verili durumlarda ifadenin en etkili biçimde nasıl aktarılabilirliğinin bulunmasıdır ve alıcıda önceden belirlenmiş olan davranış ve tutum değişikliklerini sağlamayı amaçlamaktadır (Batı, 2010: 106).

Aristoteles'e göre bir konuşmada üç tür inandırıcı özellik bulunmaktadır (Şekil 1). Bunlar, *ethos* (konuşmacı, kaynak), *pathos* (dinleyici, alıcı) ve *logos* (mesaj) olarak sınıflandırılmıştır (Çadircı, 2010: 92).

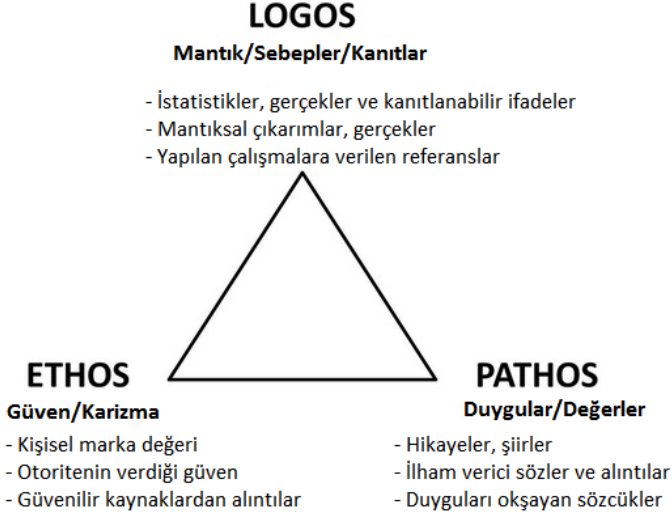
Ethos, konuşmacının konuşma ile olan uyumu ve karakteri ile ilgilidir ve ses özellikleri, jest ve mimikler gibi kişisel özellikleri

kapsamaktadır (Olmsted, 2006: 15). Aristoteles'e göre, bir konuşmacının söylediklerinin inandırıcı olması için ilk başta söylediklerinden çok kendi karakterinin güvenilir olması gerekmektedir. Çünkü konuşan kişinin kendi karakterinin niteliği, konuşmasında geçenlere dinleyenlerin verecekleri önemi ve tepkileri belirlemektedir. Dinleyenler, erdemli olduğuna inandıkları bir kişinin söylediklerine daha çok inanacaklardır. Çünkü ona güven duyarlar (<https://gecegezgini.wordpress.com>, erişim tarihi: 12.09.2018).

Pathos, dinleyiciyi belli bir ruh haline sokmadır. Konuşmadaki şiirsellik, dinleyicilerin duygularına seslenmedir ve bu, konuşmadan önce şekillenmiş değildir. Konuşmacı, dinleyici kitlesinin özelliklerini bilmeli ve konuşması sırasında dinleyicilerden gelen tepkileri konuşmasına geri besleme olarak katmalıdır (Çadırcı, 2010: 92). Dolayısıyla konuşmacının seyircilerin özelliklerini iyi bilmesi, onların tutumlarını, inançlarını ve deneyimlerini anlaması önemlidir (Lauer, 2004: 156). *Pathos*, hoşya giden istek ve tutkuları kapsamaktadır ve psikolojik unsurlar *pathos* bileşeninin içerisinde değerlendirilmektedir (Yüksel, 2005: 22).

Logos, mantıksal düzlemde sunulan argümanlara dayanmaktadır. İknanın temel olarak gerçekçi ifadelerle sağlanması *logos* alanında olur. İngilizce *logic* (mantık) kelimesi ile aynı kökü paylaşan *logos*, eldeki verilerin sayısallaşmaya en uygun olduğu ikna yoludur. Daha bilimsel ifadeler bu bölümde bulunur. İknasına uğraşılan konu ile ilgili istatistikler, tarihsel olaylar ve otoritesi kesin

kabul görmüş araştırmalar veya veriler logosun alanına girer
(<http://guneskoyu.org>, erişim tarihi: 12.09.2018).

Şekil 1. Ethos, Logos ve Pathos Üçgeni

Kaynak: <https://newyorkimprovtheater.com>, erişim tarihi: 12.09.2018

İknada kullanılan üç inandırıcı özelliği pazarlama alanından birer örnekle açıklamak gerekirse, ethos, genellikle ünlü kişilerin kullanımıyla güvenilir bir marka imajı yaratılması; pathos, ürünün sembolik ve duygusal boyutlarının ön plana çıkarılması; logos ise mantıkla ve ürünün fonksiyonel değeriyle ilişkili vurgu yapılmasıdır (Nas, 2013: 27).

3. Yöntem

Araştırmanın amacı, tüketici şüphesini gidermede retorik unsurların etkisini araştırmak ve tüketici şüphesini gidermede retorik unsurların uygun şekilde kullanımı konusunda öneriler geliştirmektir.

Betimsel yöntemin kullanıldığı araştırmada, tüketici şüphesini gidermede ve retorik değişkenleri ile ilgili literatür incelemesi yapılarak mevcut teorik bilgiler ışığında, iki değişken arasındaki ilişki araştırılmış ve çıkarımlar vasıtasıyla faydalı öneriler geliştirilmeye çalışılmıştır. Araştırmada, tüketici şüphesini gidermede kullanılacak retorik unsurlar Aristo tarafından belirlenen üçlü sınıflandırma (ethos/kaynak, pathos/dinleyici, logos/mesaj) çerçevesinde ele alınmıştır. Her bir ikna özelliği ile ilgili kullanılacak retorik unsurlara ilişkin öneriler geliştirilmiştir.

4. Bulgular ve Tartışma

4.1. Kaynak/İşletme (Ethos) Bağlamında Retoriğin Kullanımı

Kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarında tüketici şüphesini etkileyen en önemli özelliklerden biri işletmenin kendisidir. İşletmenin niyeti ile ilgili tüketici algıları, şüphesini doğrudan etkileyebilmektedir. Elving ve van Vuuren'e (2011: 51) göre, tüketici tarafından işletmenin KSS uygulamasının kâr odaklı olduğuna dair bir atıf yapılması, söz konusu KSS uygulamasının samimiyeti ile ilgili tüketici şüphesinin yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Sosyal sorumluluk kampanyası iletişim sürecinde, işletme ile ilgili tüketiciye güven verici bilgiler ve sloganların

kullanılması (Örneğin “yılların deneyimi”), işletmenin asıl niyetiyle ilgili vurguların yapılması, tüketici algılarını olumlu yönde etkileyecek ve tüketicide güven sağlayacaktır.

Harizan ve Hamid (2016) tarafından yapılan araştırmaya göre, tütün firmalarının sağlığa zararlı olduğu yönündeki kötü ünü nedeniyle katılımcılar, bu işletmelerin gerçekleştirdikleri sosyal sorumluluk uygulamalarına yönelik bunun kötü imajı gizlemek üzere bir taktik olduğu yönünde şüpheli yaklaşmışlardır. Bu noktada kampanya ile elde edilecek sosyal faydanın somut bir şekilde aktarılması ve işletmenin faaliyeti konusu çevreye verdiği zararı azaltmak istediği yönündeki iyi niyet açıklamaları (Örneğin “birlikte düzeltelim”) şüpheliği olumlu yönde etkileyebilecektir.

Bir pazarlama mesajı ile karşı karşıya kalan tüketiciler, öncelikle işletme ile ilgili önceki bilgi ve deneyimlerine başvurumaktadırlar. Bu nedenle işletmeye olumlu imaj, itibar ve toplumsal sempati kazandıracak halkla ilişkiler çalışmaları, işletmenin gerçekleştireceği sosyal sorumluluk uygulamalarına daha baştan güven duyulmasını sağlayacak, iknayı kolaylaştıracaktır.

Kaynak ile ilgili tüketici şüpheliğini giderebilecek bir diğer unsur da kampanyada ünlü kullanımıdır. Halkın güven duyduğu ünlü kişilerin desteklediği kampanyalara daha fazla güven duyulduğu ve destek verildiği bilinen bir durumdur (Örneğin hareketli yaşam ve obezite ile mücadele konusundaki bir etkinlikte ünlü bir sporcunun kullanılması).

İletişim sürecinde iknayı kolaylaştıran diğer bir unsur da liyakat ilkesidir. Kaynağın yani işletmenin sosyal sorumluluk kampanyasının konusu ile ilgili liyakat sahibi olması, tüketicuyu olumlu yönde etkileyecektir (Örneğin bir otomobil firmasının trafik güvenliği ile ilgili bir sosyal sorumluluk kampanyası yürütmesi).

Kaynak ile hedef kitle arasında ortak noktaların olması da şüpheciliği düşürecek bir başka unsurdur. Sosyal sorumluluk kampanyası iletişim sürecinde, kaynağın hedef kitlenin özelliklerini taşıdığına, hedef kitlenin bir parçası olduğuna dair yapılacak vurgular önemli etki yaratacaktır (Örneğin “bir Anadolu firması”).

Kaynak ile ilgili bir diğer önemli unsur da kurumsal kimlik konusudur. Atam (2014) tarafından gerçekleştirilen araştırmaya göre, kurumsal kimlik algısı tüketici tutum ve davranışlarını etkileyebilmekte, markanın akılda kalıcı olmasını sağlayabilmektedir. Dolayısı ile işletme tarafından gerçekleştirilecek başarılı kurumsal kimlik uygulamaları, tüketici tarafından olumlu hatırlanmayı sağlayarak şüpheciliği düşürebilecektir. Zira tüketicilerin kurumsal olarak algıladığı, önem verdiği kimlik unsurlarını barındıran işletmelere yönelik daha çok güven duyduğu açıktır.

4.2. Alıcı/Tüketici (Pathos) Bağlamında Retoriğin Kullanımı

Kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarına yönelik tüketici şüpheciliğini etkileyen diğer bir önemli unsur, kampanyanın hedef kitlesi olan tüketicilerin özellikleri ve sosyal sorumluluk kampanyasının konusu ile uyumudur. Tüketicinin ilgili sosyal soruna verdiği önem, kampanyayı onaylamasını ve destek vermesini

sağlayabilecektir. Neuninger ve diğerlerinin (2017) yaptığı araştırmaya göre, tüketicinin bir konuya ilgilenimi, karar verme aşamasında oldukça etkili bir faktördür. Bu noktada hedef kitlenin hassas olduğu konulara (çevre, sağlık, çalışma yaşamı, yoksulluk, vb.) vurgu yapacak duygusal veya şiirsel unsurlar (Örn. “bu vatan için varız”), tüketici algılarını olumlu yönde etkileyebilecek, kampanyaya ilgilenim ve destek olasılığı yükselecektir. Burada önemli olan diğer bir unsur ise hedef kitlenin özelliklerine (inançlar, adetler, aile yapısı, yaşam tarzı, cinsiyet, gelir, yaş, eğitim düzeyi, vb.) uygun dil kullanımınıdır. Böylece hedef kitle ile ortak değerlerin paylaşıldığı vurgusu ile tüketici şüpheciliği giderilebilecektir.

Ahearne ve diğerlerinin (2005) yaptıkları araştırmaya göre, işletme ile tüketici arasındaki uyum, tüketicinin algı ve davranışlarını etkilemektedir. Dolayısıyla işletmenin bu tür sosyal sorumluluk uygulamalarında, özellikle mevcut müşterilerine uygun sosyal konular seçmesi (Örn. gıda ürünleri üreten bir işletmenin yoksullara gıda yardımı ya da gıda güvenliği ile ilgili konularda etkinlik düzenlemesi) kampanyanın başarı şansını yükseltecektir.

Kampanya sürecinde, mümkün olduğunca hedef kitlenin soru ve görüşlerinin alınarak gerekli düzeltmelerin yapılması, yanlış anlaşılmalardan giderilmesi, kampanya ile hedef kitlenin uyumunu artırarak şüpheciliği giderebilecek bir uygulamadır. Bu noktada hedef kitle iletişiminin sağlıklı ve düzenli bir şekilde yürütülmesinde önemli bir unsur da teknoloji kullanımınıdır. Günümüz teknolojik imkânları ve özellikle internet sayesinde, tüketiciler ile zaman kısıtı olmadan anlık,

kesintisiz ve hızlı iletişim kurulabilmektedir. Dolayısıyla hedef kitlenin, iletişim araçlarını kullanım özelliklerinin ayrıntılı bir şekilde belirlenmesi (kullandığı iletişim araçları, kullanım sıklığı, vb.) ve iletişim çabalarının bu özelliklere göre planlanması kampanyanın başarısını artıracaktır (Örn. genç tüketicilere yönelik mesajlar daha çok sosyal medyada yer alırken ev kadınlarına yönelik mesajların öğlen saatlerinde televizyonda yer alması).

4.3. Mesaj/Sosyal Sorumluluk Uygulaması (Logos) Bağlamında Retoriğin Kullanımı

Kurumsal sosyal sorumluluk kampanyalarına ilişkin tüketici şüpheciliğini etkileyen üçüncü önemli unsur, kampanya ile ilgili iletişim aşamasında doğru, yeterli ve zamanlı mesajların etkili bir şekilde tüketiciye ulaştırılmasıdır. Maheswaran ve Meyers-Levy (1990) tarafından yapılan araştırma, ikna sürecinde, ayrıntılı bilgi işlenmeyen durumlarda olumlu çerçevelenmiş mesajların olumsuz olanlara göre daha etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu noktada, olumlu çerçeve çizen kampanya mesajları (Örn. “sağlıklı nesiller için”) tüketiciyi de olumlu yönde etkileyecektir.

Kampanya mesajının inandırıcı olmasındaki en önemli unsur, sunulan kanıtlar ve mantıktır. Kampanya süreci ve elde edilecek sosyal fayda ile ilgili tüketiciye somut, doğru, güvenilir, yeterli kanıtların sunulması ve doğru mantık kurulması (Örn, resmi kurumların istatistik verilerinin kullanılması, doktor, avukat gibi uzmanların görüşlerine başvurulması, konuyla ilgili örnekler verilmesi), tüketici algılarını olumlu yönde etkileyecek, iknayı

kolaylaştıracaktır. Hazırlanacak mesajlar, kampanya ile elde edilecek faydayı, kampanyanın avantajlarını açık bir şekilde ortaya koymalıdır.

Kişisel iletişimde, dinleyicinin tepkilerine göre sunum sırasında yapılabilecek değişiklikler, ikna yolunda önemlidir. Fakat sosyal sorumluluk kampanyalarında, ilgili materyaller genellikle önceden hazırlandığından daha sonra değiştirme ya da müdahale etme imkânı yoktur. Dolayısıyla kampanya materyallerinin mümkün olduğunca zengin olması, kampanya ile ilgili bilgileri açık ve net bir şekilde aktaracak görsel ve işitsel unsurları barındırması, iletişimi kolaylaştıracaktır. Bu noktada teknoloji kullanımı, oldukça zengin, hareketli ve kişiselleştirilmiş dökümanlar hazırlanmasında büyük katkı sağlamaktadır. Ayrıca teknolojik imkânlar sayesinde hedef kitlenin kampanya sürecine müdahale edebildiği, görüş ve önerilerini dile getirdiği bir ortam sağlanabilmektedir.

Kampanyanın, hedef kitlenin özelliklerine göre uygun bir anlatımla (öyküleme, bilimsel dil kullanma, vb.) sunulması, etkili olabilecek bir diğer etkidir. İletişim sürecinde kalıplaşmış retorik soruların kullanımı dinleyiciyi ikna etmede oldukça etkili bir yöntemdir (Serindağ, 2013: 273; Ahluwalia ve Burnkrant, 2004: 27-28). Kampanya mesajlarında bu tür soru kalıplarının (hiç mi?, kim bilir?, vb.) kullanımı, pekiştirici etki yaratabilecektir.

Tüketiciyi tüm işletme faaliyetlerinin merkezine koyan günümüz pazarlama anlayışı doğrultusunda, sosyal sorumluluk kampanyalarının tüm aşamalarında tüketici odaklı düşünülmesi,

kampanya ile elde edilecek sosyal faydanın maksimize edilmesi temel amaç olmalıdır.

Sosyal sorumluluk kampanyası iletişim sürecinde, tüketici şüpheciliğini olumsuz etkileyecek, üzerinde dikkatle durulması gereken bazı faktörler de söz konusudur. Alaycı, işbirliği içermeyen, yanlış beyan içeren, alışılmadık (aşırı basit veya aşırı ağdalı) sözcüklerin kullanıldığı, sıkıcı tekrarların olduğu (Keskin vd., 2013: 32-33.) mesajlar, tüketici şüpheciliğini tetikleyecek, iknayı zorlaştıracaktır. Dolayısıyla kampanya mesajlarının oluşturulmasında ve iletişim sürecinde, bu tür unsurlardan uzak durmak önemlidir. Ayrıca reklamcılıkta yoğun olarak kullanılan mizah, şiddet, korku, cinsellik gibi unsurların sosyal sorumluluk kampanyası mesajlarında kullanımında çok dikkat edilmelidir. Zira bu unsurlar tüketicide her ne kadar ilgi uyandırır da kampanyanın samimiyeti, hedefleri ve sosyal faydası gibi konularda şüphecilik uyandırabilecektir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

İşletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk kampanyaları gerçekleştirmelerinin yanı sıra bu kampanyalara ilişkin tüketici algı ve desteği de önemli bir noktadır. Sosyal sorumluluk kampanyası ile ilgili tüketicinin geliştirebileceği şüphecilik eğilimi, iknanın önündeki en büyük engeldir. Dolayısıyla kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarına yönelik tüketici şüpheciliğini gidermek amacıyla, yönetimin aldığı kararlar sonucu retorik unsurların uygun şekilde kullanımı, kampanyanın başarı şansını artıracaktır.

Araştırmada, tüketicilerin şüphecilikleri ve retorik konularında ilgili literatür incelenerek, kurumsal sosyal sorumluluk kampanyalarına yönelik tüketici şüpheciliklerini gidermede kullanılabilecek retorik unsurlara ilişkin öneriler geliştirilmiştir.

Tüketicilere kişiselleştirilmiş mesajlarla ulaşılabilen günümüz teknolojik ortamında, işletmelerin, gerçekleştirdikleri sosyal sorumluluk kampanyaları ile ilgili tüketici şüpheciliklerini gidermek ve tüketici desteğini sağlamak üzere ikna unsurları (kaynak, alıcı, mesaj) üzerinde önemle durması, kampanya programının her bir boyut dikkate alınarak düzenlenmesi önemlidir. Ayrıca işletmelerin kullanmış olduğu retorik ifadeler ilgili ürün/firma hakkında hatırlatıcı kısa ve etkili olan bir yöntemdir. Öyle ki firmaların kampanyalarında kullanmış oldukları bir ifadenin yıllar geçse de hatırlanması ilgili firmanın başarılı bir retorik kullandığını da bir göstergesidir. Örneğin bir telefon operatörünün kız çocuklarını okula gönderme projesi ile ilgili kullanmış olduğu “baba beni okula gönder” ifadesinde olduğu gibi. Sonuç olarak, sosyal sorumluluk kampanyasında, işletmenin kendisi, niyeti ve hedeflenen sosyal fayda ile ilgili somut, güvenilir ve yeterli bilgilerin, uygun hedef kitleye uygun mesajlar aracılığıyla aktarılması, kampanyanın başarı şansını artıracaktır. Bunun için işletmelerin Kurumsal Sosyal Sorumluluk çalışmalarını yaparken bir yandan retorik ile ilgili bilimsel çalışmalarını da takip etmeleri; hatta konunun uzmanı kişilerden profesyonel destek almaları önerilmektedir.

Araştırmada tüketicilerin şüphenciliklerinin ölçülmesinde, Kurumsal Sosyal Sorumluluk kampanyalarına yönelik şüphencilik incelenmiştir. Gelecekte diğer pazarlama uygulamalarına yönelik şüphencilik eğilimini inceleyen araştırmalar yapılması faydalı olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Ahearne, M., Bhattacharya, C.B. ve Gruen, T. (2005). Antecedents and Consequences of Customer-Company Identification: Expanding the Role of Relationship Marketing. *Journal of Applied Psychology*, 90(3), 574-585.
- Ahluwalia, R. ve Burnkrant, R.E. (2004). Answering Questions about Questions: A Persuasion Knowledge Perspective for Understanding the Effects of Rhetorical Questions. *Journal of Consumer Research*, 31, 26-42.
- Atam, A.A. (2014). Kurumsal Kimlik Çalışmaları: Beko Örneği. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC*, 4(2), 16-39.
- Basil, D. Z. ve Herr, P. M. (2003). Dangerous Donations? The effects of Cause-Related Marketing on Charity Attitude. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 11(1), 59-76.
- Batı, U. (2010). Reklamcılıkta Retorik Bir Unsur Olarak Kadın Bedeni Temsilleri. *Kültür ve İletişim*, 13(1), 103-133.
- Cevizci, A. (2005). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Çadırcı, A. (2010). Retorik – Aristoteles. *Hukuk Gündemi Dergisi*, 1, 90-99.
- Darke, P.R. ve Ritchie, R.J.B. (2007). The Defensive Consumer: Advertising Deception, Defensive Processing, and Distrust. *Journal of Marketing Research*, 44(1), 114-127.

- De Pechpeyrou, P. ve Odou, P. (2012). Consumer Skepticism and Promotion Effectiveness. *Recherche et Applications en Marketing (English Edition)*, 27(2), 45-69.
- Elving, W. ve van Vuuren, M. (2011). Beyond Identity Washing: Corporate Social Responsibility in an Age of Skepticism. *Akademija MM*, 17, 49-55.
- Feick, L. ve Gierl, H. (1996). Skepticism about advertising: A comparison of East and West German consumers. *International Journal of Research in Marketing*, 13, 227-235.
- Forehand, M.R. ve Grier, S. (2003). When Is Honesty the Best Policy? The Effect of Stated Company Intent on Consumer Skepticism. *Journal of Consumer Psychology*, 13(3), 349-356.
- Harizan, S.H. ve Hamid, F.S. (2016). Corporate Social Responsibility of Tobacco Companies: A Consumer Perspective. *Asia Pacific Institute of Advanced Research (APIAR)*, 2(1), 9-17.
- Keskin, U., Büyük, K. ve Koç, U. (2013). Yönetmel ve Örgütsel Açıdan Retorik. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 27-39.
- Kljajic, A. (2009). *Cause-Related Marketing through (RED) - The Nonprofit Perspective*. (Master thesis). University of Aarhus, Denmark.
- Lauer, J.M. (2004). *Invention in Rhetoric and Composition*, USA: Parlor Press.
- Lee, J. (2013). *The Effects of Persuasion Knowledge on Consumers' Responses to Green Advertising: Focusing on Skepticism as*

- Mediator*. Master's Thesis, University of Tennessee, Knoxville, USA.
- Maheswaran, D. ve Meyers-Levy, J. (1990). The Influence of Message Framing and Issue Involvement. *Journal of Marketing Research*, 27(3), 361-367.
- Meyer, M. (2009). *Retorik*. İsmail Yerguz (Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Nas, A. (2013). Reklam Bağlamında İkna ve Retorik. *İletişim Ve...*, İstanbul: Es Yayınları.
- Neuninger, R., Mather, D. ve Duncan, T. (2017). Consumer's Scepticism of Wine Awards: A Study of Consumers' Use of Wine Awards. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 35, 98-105.
- Obermiller, C. ve Spangenberg, E.R. (1998). Development of a Scale to Measure Consumer Skepticism Toward Advertising. *Journal Of Consumer Psychology*, 7(2), 159-186.
- Obermiller, C. ve Spangenberg, E.R. (2000). On the Origin and Distinctness of Skepticism toward Advertising. *Marketing Letters*, 11(4), 311-322.
- Olmsted, W. (2006). *Rhetoric: An Historical Introduction*. Blackwell: Oxford
- Scarlett, A. (2011). *Communicating Corporate Social Responsibility: Challenges to Companies with Low Company Cause Fit*. A Capstone Project Presented for the Degree of Masters of Arts. American University, Washington DC, USA.

Serindağ, E. (2013). Kalıplaşmış Retorik Soruların Anlamı Üzerine. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 270-275.

Skarmeas, D. ve Leonidou, C.N (2013). When Consumers Doubt, Watch Out! The Role of CSR Skepticism. *Journal of Business Research*, 66, 1831-1838.

Tepebaşı, F. (2016). *Retorik Konuşma Sanatı Söz Bilimi*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Wang, C.C. ve Chien, H.Y. (2012). Believe or Skepticism? An Empirical Study on Individuals' Attitude to Blog Product Review. *International Journal of Innovation, Management and Technology*, 3(4), 343-348.

Yüksel, A.H. (2005). *İkna ve Konuşma*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

URL 1:

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b9f9a95ae08f5.04186645, 10.09.2018.

URL 2: <http://guneskoyu.org/felsefe/iknanin-psikolojisi-retorik/>, 12.09.2018.

URL 3: <https://gecegezgini.wordpress.com/2014/04/16/arsito-ya-gore-retorik-ve-sokrates-in-savunmasi/>, 12.09.2018.

URL 4: <https://newyorkimprovtheater.com/2017/10/25/ethos-logos-pathos-comedy-writing-blog-inspired-by-9yo-student/>, 12.09.2018

BÖLÜM 3:

IMMANUEL WALLERSTEIN'IN GÜNÜMÜZ SOSYAL BİLİMİNİ YENİDEN YAPILANDIRMA GİRİŞİMLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Erkan DİKİCİ
Gümüşhane Üniversitesi, Turkey, dikicierkan@gmail.com

GİRİŞ

Sosyal bilimler, 19. yüzyılda kapitalist Batının bir icadı olarak ortaya çıkmıştır. Liberalizmin bir eklentisi ve ürünü olan sosyal bilimler, Batı kapitalizmini meşrulaştırmak gibi bir görev üstlenmiştir. Kapitalizmin ekseninden ya da burjuvazinin yörüngesinden çıkamayan sosyal bilimler, amacını gerçekleştirmek adına uzmanlaşma eğilimi göstermiştir (Kızılçelik, 2003: 147). Sosyal gerçekliğin tek bir yönünü açıklamak amacıyla gerçekleşen uzmanlaşma eğilimi, kendi içerisinde bir takım disiplinlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sosyal bilimler içerisindeki uzmanlaşmaya dayalı olarak gerçekleşen bölünme neticesinde ortaya çıkan disiplinler ise, ekonomi, tarih, siyaset, sosyoloji ve antropoloji şeklinde adlandırılmıştır.

Sosyal bilimlerin gelmiş olduğu nokta, günümüz akademik çevreleri tarafından önemli eleştirilere maruz kalmıştır. Söz konusu eleştirilerin odağında, sosyal bilimlerin tek yönlü yöntemciliğe saplanması ve sosyal gerçekliği açıklamada yetersiz kalmasına yönelik bir anlayış yer almıştır. Sosyal bilimlerin, sosyal gerçekliği açıklamada yetersiz kalışı, özellikle metodolojik ve teorik anlamda bir krizin yaşandığı iddialarını ortaya çıkarmıştır. Fransız geleneğinde baş

gösteren pozitivist paradigma ile Alman felsefesinden ortaya çıkan anlayıcı/yorumlayıcı paradigma arasındaki ikilik, söz konusu krizin asıl kaynağını oluşturmuştur. Toplumsal dünyanın doğal dünyadan farklı olduğunu kabul eden pozitivist paradigma ile toplumsal gerçekliklerin doğal bir gerçeklik gibi açıklanamayacağını kabul eden anlayıcı/yorumlayıcı paradigma, aynı zamanda sosyal teorisinin içerisinde bulunduğu krizin de nedeni olarak söylenebilir.

Sosyal bilimlerdeki belirsizlik, sosyolojik teoride görülen krizle bağlantılıdır. Sosyoloji, pratik bir bilim olarak ortaya çıktığı yıllarda Avrupa'da önemli bir görev üstlenmiştir. Batı'da ortaya çıkan sosyoloji anlayışının amacı, sanayileşme ile birlikte görülen sosyal sorunların bir fotoğrafını çekebilmek ve o güne kadar yaşanmamış olaylara odaklanmaktır (Sağır, 2014: 10). Esgin'e göre (2008: 2-3) sosyal bilimlerdeki bu belirsizlik ve kriz ile ilişkili olarak sosyolojik teorisinin sosyal gerçekliği açıklamasına engel teşkil eden yapı-eylem ikiliğinin, kriz içindeki sosyolojiye ilişkin iki temel görüşü öne çıkardığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, sosyolojinin sahip olduğu amacını yitirmiş olması ve sosyal gerçekleri açıklayamadığı, buna bağlı olarak sosyolojiye ihtiyaç kalmadığı; ikincisi, sosyolojinin hala sosyal gerçekliği açıklama konusunda önemli bir dayanak olduğunu ancak bunun gerçekleştirilmesi için gerekli olan öncelikli teorik ve metodolojik düzeydeki eksikliklerini gidermesi gerektiği düşüncesi olmuştur. Öztürk'e göre (2015: 12), sosyoloji, bu süreçte söz konusu ayrımların ortaya çıkardığı problemlerin en derin olarak hissedildiği, yöntem tartışmalarının kendisi üzerinden yapıldığı alan olarak sosyal

bilimlerdeki metodolojik tartışmaların yürütüldüğü "kriz" masası haline gelmiştir.

Sosyologların kendi bilimlerinin metodolojik ve epistemolojik temellerini yeniden incelemesi, sosyal bilim ve doğa bilimi ayrımını yeniden gündeme getirmiştir. Sosyolojide metodolojik problemlerin merkezinde yer alan "pozitivizm-hermeneutik" ikiliği, sosyal bilimlerin temellendirilmesindeki epistemolojik tartışmaları belirleyen iki ayrı bilim anlayışının varlığına dayanmaktadır. 19. yüzyıldan günümüze, tarih ve toplum ilişkisine yönelen bilgi/bilim faaliyetlerinin bir "bilim" statüsüne ulaşmaları noktasında bilim felsefesi ekseninde süregelen tartışmalarda iki ana eğilimin etkili olduğu görülmüştür. Bu iki eğilimden birincisi, "doğabilim" örneğine göre düzenlenecek toplumsal bir bilim geliştirme düşüncesini savunurken, ikincisi tarihe ve topluma yönelecek ve doğa bilimi örneğinden farklı bir bilim geliştirme düşüncesini ele almaktadır (Esgin, 2007: 676).

Bütün bu belirlemelerle birlikte, günümüzün entelektüel tartışma alanlarının başında, sosyal bilimlerin görevlerini yerine getirip getiremediği ya da onların bilimsel anlamdaki meşruiyet zeminlerinin geçerli olup olmadığı konularının geldiği söylenebilir. Tarihten antropolojiye, ekonomiden sosyolojiye doğru çok geniş bir alana yayılmış olan bu türden tartışmalar, sosyal bilimlerin ortaya koyduğu evrensel doğruları meşru hale getiren realist zeminin gittikçe kayganlaştığına dikkat çekmektedir (Esgin, 2006: 916). Örneğin, konumuzu oluşturan Immanuel Wallerstein, 19.yüzyılda ortaya çıkmış olan sosyal bilimlerin ve onların paradigmalarının, günümüzdeki

birçok problemi gerçekçi bir biçimde ele almanın önünde önemli bir engel olduğunu ileri sürmüştür. Wallerstein'a göre sosyal bilimler, günümüzde kendilerinden talep edilen görevleri yerine getirememektedir. Sosyal bilimler görevlerini yerine getirmiş olsalardı, her bir disiplinin kendi içindeki zenginliği, en azından sosyal bilimlerin yeniden inşasında bize verimli birer kaynak olabilirdi (Esgin, 2006: 916-917).

Immanuel Wallerstein'ın Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırma Girişimi

Batı-merkezli sosyal bilim anlayışı, pozitivistin etkisi altında kalarak, doğa bilimlerinin metodolojisini benimsemek zorunda kalmıştır. Sosyal bilim disiplinlerinin hepsinde bu durum ile karşılaşmaktadır. Özellikle sosyolojide alanında yapılan çalışmalarda daha belirgin bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Sosyal gerçekliği açıklama ya da anlamaya dönük bir çaba olarak sosyolojinin tek amacı olduğu görülmektedir. Buna göre, sosyoloji, verili formüllerden ya da standart hale getirilmiş bilim pratiklerinden hareketle toplumsal gerçekliğe ilişkin belirli veriler elde etme anlamına gelmemektedir (Esgin, 2014: 145). Sosyolojik çalışmaların bu noktaya gelmesinde, Batı-merkezli sosyal bilim anlayışının etkisi oldukça fazladır. Sosyal bilimlerde gelinen nokta, özellikle 1970'lerden sonra, içinde bulunduğu krizi işaret etmektedir. Kızılcılık'ın de belirttiği üzere, sosyal bilimlerin hem kendi arasındaki ayrışmalar hem de her bilimin kendi içinde yaşadığı bölünmüşlük, sosyal gerçekliğin açıklanması, anlaşılması ve yorumlanması konusunda bize yardımcı olmadığı gibi,

yeni bir problematik olarak gün yüzüne çıkmıştır. Böylece çağımızdaki küresel güçlerin çıkarına işlevde bulunmuştur (Kızılcık, 2003: 149).

Wallerstein, 21. yüzyılda sosyal bilim alanında bir dönüşümün sinyallerini vermiştir. Ona göre, sosyal bilim, yeniden inşa edilmesi gerekmektedir. "*Yeni Bir Sosyal Bilim İçin*" isimli eserinde yer alan metinler bu proje üzerinde odaklanmıştır. Bir anlamda, Annales Okulu'nun önde gelen temsilcilerinden birisi olan Fransız tarihçi Fernand Braudel'in "bilimlerarası" dediği projenin takipçisi olmuştur. 1960'larda, Braudel'in beşeri bilimlerin krizde olduğu tespitini açıkça dile getirmesi ve sınır çizgilerini vurgulamak yerine, temkinli de olsa bir yakınlaşmayı önermesi, Wallerstein'ın "bilimlerarası" dediği projenin takipçisi olmasının en önemli nedeni olarak görülmektedir (Wallerstein, 2005a: 7).

Wallerstein, 1970'li yılların başında toplumsal gerçekliğin anlaşılması ve yorumlanması açısından yeni bir bakış açısı olarak kabul ettiği modern-dünya sistemi analizinin ortaya koyduğu kavramlardan bazılarının daha önceden kullanıldığına dikkat çekmiştir. Bazı kavramların ise, daha yeni oluştuğunu ya da en azından yeni bir isimle anıldığından söz eden Wallerstein'a göre (2011: 23) kavramlar, ancak kendi zamanlarının bağlamı içinde anlaşılabilir. Sosyal bilimlerde gerekli olan yeni bir perspektif iddiasından söz eden Wallerstein'a göre, eski ve halihazırda daha fazla kabul gören perspektif, oldukça yetersizdir yada bizi yanlış biçimde yönlendirmekte ve bir takım amaçlar doğrultusunda hareket etmektedir. Dolayısıyla, eski perspektif, gerçekliği analiz etmek için

bir araç olmaktan çok, onu anlamamızın önünde bir engel oluşturur. Sosyal bilimlerin ortaya çıkışında, Avrupa-merkezciliğin varlığı yadsınamaz bir gerçekliktir. Batı, ortaya attıkları sosyal teorilerin kendileri lehine gerçekleşmesi için sosyal bilimleri araç olarak görmektedir.

21. yüzyılda sosyal bilimleri yeniden yapılandırma girişimi içerisinde olan Wallerstein, öncelikle bu girişimlerin gerçekleştirilmesindeki zorlukları açıklamaya çalışmıştır. Wallerstein'a göre (2013: 23) 21. yüzyılda sosyal bilimlerde yaşanan belirsizlik, aynı zamanda gelecek zamandaki belirsizliği de etkileyecektir. Bu nedenle, onun için, gelecekle ilgili neyin vuku bulacağını yazmak her zaman riskli olmuştur. Söz konusu belirsizlik, Wallerstein tarafından sosyal bilimlerin yeniden inşası ya da sosyal bilimlerin geleceği hakkında konuşmanın zorluğu noktasında ilk tartışma konusu olarak kabul edilmektedir. İkinci zorluğun ise, sosyal bilimlerin, toplumsal hareketin sınırlanmış bir hali olmadığını söyleyerek, daha büyük bir gerçekliğin parçası olduğunu, modern dünyanın bilgi yapılarını oluşturduğunu belirtmiştir. Wallerstein için gelecek hakkında söz söylemenin en önemli riski, değişimin kaçınılmaz oluşudur. Ona göre sosyal bilimlerin modern dünyayı yorumlaması, sürekli güncelliğini koruyacaktır.

Wallerstein'e göre sosyal bilimler, 19. yüzyıl sonunda başat olan kapitalist sistemin icadıdır. Kapitalist sistemin egemen sınıfı burjuvazi, 19. yüzyılda gerçekleşen değişime karşı tavır takınmak, değişim ve dönüşümlerin makro boyutta yol açtığı kaotik durumu aşmak, toplumsalı yeniden yapılandırmak ve restore etmek

maksadıyla pozitivist referans kabul eden sosyal bilimlere gereksinim duymuştur (Kızılçelik, 2004: 47). Batı-merkezli ve pozitivist bir algıya sahip olarak şekillenen sosyal bilimler, kapitalist sistemin ihtiyaçlarını karşılama çabasına girişmiştir.

Wallerstein'a göre (2012: 193), ilerleme teorileri, dünya tarihinin temel açıklaması ve bütün aşama teorilerinin gerekçesi haline gelmiştir. Bununla birlikte, Wallerstein, sosyal bilimin, ilerleme teorisinden etkilendiğini ifade etmiştir. Sosyal bilimin, sosyal dünyayı daha iyi anlamak için yapıldığını söyleyen Wallerstein'a göre (2010: 79-80) geleneksel disiplinlerin sınırlarının gittikçe artan şekilde bulanıklaşmasıyla karşı karşıya kalınmıştır. Buna göre hemen her disiplin, başka bir disiplinin adını, kendi adına sıfat olarak ekleyen alt türler (örneğin iktisadi antropoloji, toplumsal tarih ya da tarihsel sosyoloji şeklinde) yaratmıştır. Böylelikle hemen her disiplin, bir zamanlar başka disiplinler için tahsis edilmiş olanlar da dahil edilmiş olmak üzere, bir metodolojiler karışımı kullanmaya başlamıştır. Ayrıca, arşiv çalışması, gözlem veya kamuoyu yoklaması, artık tek tek disiplinlere mensup kişilerle özdeşleştirilemez hale gelmiştir. Böylelikle, pozitivistin etkisiyle sosyal bilimler içerisinde yaşanan ayrışmalar, disiplinlerarası çalışmaların artmasında etkili olmuştur.

Wallerstein, sosyal bilimlerin 19. yüzyılın sonunda geldiği durumu, bir *methodenstreit* (Yöntem Kavgası) olarak açıklamıştır. Yani sosyal bilimler, iki grubun arasında sıkışmış haldedir. Bir tarafta, her toplumsal olay veya olgunun tekil olduğuna ve akademisyenlerin yapabileceği tek şeyin bu durumu duygudaş ya da hermenötik olarak yeniden kurmak olduğunu savunanlar bulunurken; diğer tarafta ise,

her toplumsal olay veya olgunun evrensel, kapsayıcı olduğu, tüm zaman ve uzaya uygulanabilen yasalarla analiz edilebileceğine iddia edenler yer almıştır (2005a: 20). Wallerstein'ın, "iki kültür arasına sıkışmış" olarak tasvir ettiği sosyal bilim, pozitivist ve hermeneutikçi paradigmlar arasındaki tartışmaları işaret etmiştir.

Sosyal bilimlerin, Newtoncu bilimin kültürel hakimiyetinin gölgesi altında, ancak 19. yüzyılın sonlarında kurumsallaşabildiğini dile getiren Wallerstein (2013: 26-27), sosyal bilimlerin "iki kültürün" iddiaları ile karşı karşıya kalınca, mücadelelerini bir Methodenstreit şeklinde içselleştirdiğini iddia etmiştir. Ona göre bir tarafta beşeri disiplinlere yönelen ve idiyografik bir epistemoloji kullanan sosyal bilimciler varken, diğer tarafta ise doğa bilimlerine yönelen ve nomotetik bir epistemoloji kullanan sosyal bilimciler bulunmaktadır.

Wallerstein'a göre (2005a: 72) sınırlı ve özerk bir toplumsal faaliyet alanı olmayan sosyal bilimler, daha büyük bir gerçekliğin, yani modern dünyanın bilgi yapılarının bir parçasını biraraya getirmiştir. Dahası sosyal bilimler, tamamen değilse de, büyük ölçüde modern dünya sisteminin aslı kurumsal yapılarından birisinin parçası olacaktır. Wallerstein için sosyal bilimler, dünya üniversite sisteminin içinde yer almıştır. Buna göre, sosyal bilimlerin, bir bütün olarak bilgi yapılarının evrimi ve üniversite sisteminin gelişen kurumsal çerçevesi içine yerleştirilmeden, sosyal bilimlerin tarihsel kuruluşunu, günümüzdeki karşı çıkışları ya da mevcut olası alternatifleri tartışmanın zor olduğunu iddia etmiştir.

Wallerstein (1999: 307), Batı-merkezli olarak kabul ettiđi ve Batı'nın hizmetine yönelik olarak dūřundūđu sosyal bilimlerin, 19. yūzyıldaki kurumsallařmasının dayandıđı yedi öncūlden bahsetmiřtir:

1) Sosyal bilimler, birbirlerinden farklı konuların entelektūel olarak tutarlı gruplandırımları olan bir dizi “disiplinden” oluşmaktadırlar.

2) Tarih, tikelin geçmişte nasıl olduysa öyle incelenmesi ve açıklanmasıdır. Sosyal bilim, insani/toplumsal davranışın açıklandığı evrensel kurallar kümesinin ortaya konulmasıdır.

3) İnsanlar, içinde insan yaşamının yaşandığı temel toplumsal çerçeveleri oluşturan toplumlar olarak adlandırabileceğimiz varlıklarda örgütlenmişlerdir.

4) “Serbest” satış ve satın alma için pazarda bulunabilir olması anlamına gelmek üzere, kapitalizm, serbest metalarla birlikte serbest emeği kullanan serbest üreticiler arasındaki rekabete dayanan bir sistemdir.

5) 18. yūzyılın sonu ve 19. yūzyılın bařı, kapitalistlerin, belli bařlı devletlerde devlet-toplumsal iktidarı ele geçirmeleriyle karakterize olan, dünya tarihinde önemli bir dönüm noktasını temsil etmektedir.

6) İnsanlık tarihi ilerlemecedir ve kaçınılmaz olarak böyledir.

7) Bilim, neden her şeyin oldukları gibi olduğunu ve şeylerin nasıl meydana geldiklerini en özlü biçimde ifade eden kuralların aranmasıdır.

1945'ten sonra sosyal bilimin, deyim yerindeyse coğrafi olarak bütünleştiğini, daha doğrusu bütünleşmek zorunda kaldığıını söyleyen

Wallerstein'a göre (2012: 210) sosyolog, tarihçi ya da siyaset bilimci adı verilen kişilerin Afrika, Asya ya da Latin Amerika hakkında araştırmalar yapması, ancak o zaman meşru bir hal almıştır. 1945 sonrasını saha çalışmaları dönemi olduğunu ve saha çalışmalarının sosyal bilimin toplumsal örgütlenişini, önce ABD'de, sonra da dünyanın birçok başka bölgesinde değiştirdiğini dile getiren Wallerstein, alan çalışmalarını düşünsel olarak gerekçelendirmek isteyenlerin, temel bir epistemolojik açmazla karşı karşıya kaldıklarını iddia etmiştir. Çünkü sosyal bilim teorilerinin yalnızca Avrupa/Kuzey Amerika için değil, dünyanın bütün bölgeleri için geçerli olduğunu ileri sürmek istemektedirler. Wallerstein'a göre alan çalışmaları "evrenselciliği evrenselleştirme"yi önermektedirler.

Wallerstein'a göre, bilgi, gittikçe genişleyen bir hal almıştır. Bilgi alanının genişlemesi, bilgi ile ilgilenen kişinin başa çıkamayacak noktaya gelmesinde etkili olmuştur. Bundan ötürü, uzmanlaşmanın gerekliliğini kabul etmiştir. Çünkü, bilgi birikiminin genişlemekte olduğunu bilincinde olmuştur. Fakat Wallerstein'ın bu konuda birtakım kuşkuvarı bulunmaktadır. Bilgi alanında görülen genişlemeye olan kuşkuvarını açıklamaktan çekinmemiştir. Ona göre, "eğer x alanındaki mevcut bilgiler, x^1 ve x^2 şeklinde uzmanlaşmayı gerektirecek ölçüde büyükse, ayrıca x'in tamamıyla kimsenin başa çıkamadığı varsayıldığına göre bunu kim bilebilecektir?" sorusunu dile getirmiştir. "Hadi doğaüstü yetenekleri olan birinin bunu bilebileceğini varsayalım; o zaman, alt bölümlerin bu olağanüstü yetenekli şahsiyet tarafından geçerli ilan edilenler olduğunu mu söylemiş oluyoruz?" şeklinde bir diğer eleştirel sorusunu yöneltmiştir

(2012: 176-177). Wallerstein'ın asıl eleştirisi, işlerin böyle yürümediğine yöneliktir. Çünkü o, insanların uzmanlık alanlarına ayrılmaları ve ondan sonra hiçbir gerçek kanıt sunmaksızın genel bilgi artışı yüzünden bunun zorunlu olduğunu iddia etmelerini mantıklı bulmakta ve bu doğrultuda eleştirilerini yöneltmektedir.

Sosyal bilim(ler)in tarihine bakıldığında, üniversite sistemleri içinde sosyal bilim üzerine çalışan bölümlerin kuruluşundan beri, Avrupa-merkezci bir kimliğe sahip olmuştur. Wallerstein'a göre (2012: 184) bu durum, hiç de şaşırtıcı birşey değildir. O, sosyal bilim(ler)in, modern dünya sistemin bir ürünü olduğunun altını çizmiştir. Buna göre, Avrupa-merkezciliği, modern dünyanın jeokültürünün kurucu unsurlarından birisi olarak açıklamıştır. Wallerstein'a göre, sosyal bilim disiplinleri, 1945'e kadar ağırlıklı olarak Fransa, Büyük Britanya, Almanya, İtalya ve ABD'de yerleşmiş durumdadır. Wallerstein, bir faaliyet alanı olarak sosyal bilimin küresel yaygınlık kazanmasına karşın, dünyadaki sosyal bilimcilerin büyük çoğunluğunun hala Avrupalı olduğuna dikkat çekmiştir. Onun için, sosyal bilimin öncelikli temel kaygısı, Avrupa'nın sorunlarına cevap olmaktır.

Wallerstein, sürekli olarak, sosyal bilimlerin Avrupamerkezci olma özelliğine dikkat çekmiştir. Wallerstein'a göre (1993: 157-158) dünyanın, büyük nüfus kitlesinden ziyade, büyük-ölçekli sermaye birikimcilerinin oluşturduğu ince tabakanın yanı sıra, ondan başlıca yararlananlar konumunda olan kendi kadroları için tarihsel sosyal bilimler, kapitalist dünya-ekonominin ideolojik üstyapısının güncelleştirilmesini temsil etmiştir. Böylece, sosyal bilim, tarihsel

sistemin meşrulaştırmanın daha etkili bir mekanizması olacak bir üstyapı sunmuştur.

Wallerstein'a göre (2012: 194) kurumsallaşmış bir çalışma alanı olarak sosyal bilim Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Ona göre, sosyal bilim, Avrupa'nın üstlendiği tarihsel rolü, özellikle modern dünyadaki tarihsel rolü yanlış yorumlamıştır. Böylelikle abartarak ve/veya çarpıtarak toplumsal gerçekliğe ilişkin yanlış bir resim çizmiştir. Çünkü Batının bir faaliyeti olan ve Avrupa-merkezci olma özelliğine sahip olan sosyal bilim anlayışı, Batının tarihsel kalıplarını evrensel kalıplar olarak kabul ettirme ideolojisinin yanlışlığından dolayı eleştirilere maruz kalmıştır.

Wallerstein, sosyal bilim içinde Avrupamerkezciliğe karşı daha sağlam dayanaklar ve bu hedefi gerçekleştirmenin daha sağlam yollarını bulmak gerektiğini savunmuştur. Ona göre, Avrupa'nın yaptığı her şeyin, yanlış analiz edilerek yetersiz çıkarımlara maruz bırakıldığını ve bunun da hem bilim dünyası hem de siyasi dünya için tehlikeli sonuçlar ortaya çıkarttığını iddia etmiştir. Avrupa'nın yaptığı şeyin olumlu bir başarı olduğu varsayımını sorgulamakla işe başlamak gerektiğini ortaya atan Wallerstein'a göre, kapitalist medeniyetin tarihsel yaşamı boyunca yapıp ettiklerinin bilançosunu dikkatle çıkartma işine girişmek ve artıların gerçekten de eksilerden fazla olup olmadığını değerlendirmek gerekmektedir (Wallerstein, 2012: 198).

Wallerstein'ın, sosyal bilimlerin Avrupa evrenselciliğine getirdiği eleştirilerde ölçüt olarak kullandığı şeyin, küresel bir evrenselcilikten ziyade, Avrupa evrenselciliği olmuştur. Wallerstein'ın sözünü ettiği Avrupa evrenselciliğinin, Avrupalı bir bağlamdan

türeyen ve küresel evrensel değerler olmaya talip olan ya da öyleymiş gibi sunulan bir öğretiler ve etik görüşler kümesi olduğu görülmektedir. Bu değerleri benimseyen pek çok kişi onu doğal hukuk diye adlandırmaktadır. Wallerstein'a göre Avrupa evrenselciliği aynı anda, hem masum denilenlerin insan haklarının savunulmasını hem de güçlülerin giriştiği maddi sömürüyü haklılaştırmaktadır (Wallerstein, 2010: 40).

SONUÇ

Sosyal bilimlerin içerisinde bulunduğu krizi ön plana çıkartan, bir takım eleştirilerle birlikte yeni bir sosyal bilim algısının kaçınılmaz olarak inşa edilmesi gerektiğinden dolayı girişimlerde bulunan Wallerstein, Aydınlanma sonrası ortaya çıkan sosyal bilim paradigmasının sıkıntılarını göz önünde bulundurarak yeni bir sosyal bilim paradigması sunma girişimi göstermiştir.

Disiplinler-arası çalışmaların önemine vurgu yapan ve sosyal bilimlerin ayrışmasını eleştiren Wallerstein toplumsal gerçekliğin anlaşılması noktasında, başta tarih ve sosyoloji olmak üzere, sosyal bilimlerin birleşmesinin zorunluluğunu vurgulamıştır. Ayrıca Avrupa'da kurulan üniversitelerin, kurulum aşamasında açılan bölümler ve bu bölümlerin isimlendirilmesi konusunda da eleştiriler ortaya koyan Wallerstein, üniversitelerin "liseleşmesi"nin de önüne geçmeye çalışmıştır.

Sosyal bilimlerin yeniden yapılandırılması konusu üzerinde oldukça fazla duran Wallerstein'a göre sosyal bilimlerin içerisinde buldukları krizin sebebi, iki kültür arasındaki ayırım, yani bilim ile felsefe arasındaki boşanma olarak görülmektedir. Tarihsel ve

karşılaştırmalı sosyolojik çalışmalara ilgisi, Wallerstein için modern dünya-sistemin oluşturulmasında önemli olmuştur. Buna göre sosyal bilimlerin yeniden yapılandırılması konusunda, sosyal bilimlerde var olan örgütlenmenin ya da anlayışın değiştirilmesi zorunlu hale gelmiştir. Bilimlerin ayrılmasını eleştiren ve sosyal bilimlerin sosyalleşmesine vurgu yapan Wallerstein'a göre herhangi bir sosyal bilim alanında çalışacak olan bilim adamının, sadece o alanda uzman olması anlayışı yıkılmalıdır. Buna göre tarihle ilgilenmek, sadece tarihçi denilen kişilerin elinde yada sosyoloji yapmak sadece sosyolog denilen kişilerin elinde olmamalıdır. Bu durum, Wallerstein'a göre bütün sosyal bilimciler için bir görev olmak durumundadır. Ekonomiden örnek veren Wallerstein, ekonomik sorunların sosyal bilimsel bütün analizlerde merkezi bir yer tuttuğunu söylemektedir. Kaldı ki, meslekten tarihçilerin tarihi, sosyologların sosyal sorunları, iktisatçıların ekonomik dalgalanmaları bu alanlarda çalışan diğer sosyal bilimcilerden daha iyi açıklayabildikleri de kesin değildir. Kısacası, bilgelik tekelleri kurmanın ya da belirli üniversite diplomaları almış kişilere bilgi alanları tahsis etmenin pek akıl karı olmadığını iddia etmiştir (Gulbenkian Komisyonu, 2011: 91).

Wallerstein'a göre (2012: 271) sosyal bilimin yeniden yapılandırılması, yeni bir sosyal bilim inşasının gerçekleşmesi için üç durumun gerçekleşmesi gerekmektedir. Buna göre öncelikle iki kültürün, yani bilimin ve beşeri bilimlerin epistemolojik olarak yeniden birleştirilmesi; sosyal bilimlerin örgütsel olarak yeniden birleştirilmesi ve yeniden bölümlere ayrılması gereklidir. Wallerstein, bunun gerçekleşmesi esnasında sosyolojinin ve aslında tüm diğer

sosyal bilimlerin yaşadığı aşırı uzmanlaşmanın hem kaçınılmaz hem de kendisine zarar veren bir şey olduğunu dile getirmektedir.

Wallerstein, sosyal bilimlerin Avrupamerkezci bir kimliğe sahip oluşunu, eleştirileriyle birlikte dile getirirken, asıl yapmak istediği şeyin, günümüz sosyal bilimin içerisinde bulunduğu çıkmazdan kurtulmasına imkan tanıyacak yeni bir sosyal bilim anlayışı inşa etme adına gerçekleştirilmesi gerektiğini düşündüğü bir takım girişimlerin kavranabilmesidir. Bu çalışmanın da ortaya koymak istediği, bu girişimler doğrultusunda sosyal bilimin yeniden yapılandırılması olacaktır.

Wallerstein'ın eserlerinden hareketle günümüz sosyal bilimini yeniden yapılandırma girişimlerine bakacak olursak; sosyal bilimlerin yeniden yapılandırılması hususunda öncelikli yapılması gereken, mevcut sosyal bilim anlayışının sahip olduğu örgütlenmenin ya da anlayışın değiştirilme zorunluluğudur. Bu (yeniden) örgütlenmeye göre herhangi bir sosyal bilim alanında çalışacak olan bilim adamının, sadece o alanda uzman olması şeklindeki anlayışın yıkılması gerekliliğini ileri sürmektedir (Gulbenkian Komisyonu, 2011: 91). Böylece sosyal bilim alanında çalışan bilim adamlarının, sahip oldukları toplumsal-tarihsel gerçekliği, entelektüel kaygılarının merkezine geri getirmeleri mümkün görünmektedir (Wallerstein, 2012: 171-172). Ancak bu girişim, sosyal bilim alanında çok daha geniş, disiplinlerarası okumaların kapsamlı bir şekilde yapılması gerekliliğini ortaya çıkartmaktadır. Wallerstein, günümüz sosyal biliminde felsefe ile bilim arasındaki ayrılık (farklılık) düşüncesinden vazgeçilmesini öne sürmektedir. Böylece, felsefe ile bilimin, ya

ikisinin birden yapılması ya da ikisinin tek bir girişim olduğunun kabul edilerek hareket edilmesi gerekmektedir (Wallerstein, 2005b: 68).

Wallerstein (2005a: 52) sosyal bilimin yeniden yapılanması sürecinde, toplumsal gerçekliğin inşasının bireysel olmaktan ziyade toplumsal bir süreç olarak kabul edilip kavranmasını ve buna bağlı olarak kültür çalışmalarının yegane kalıcı sonucu olan beşeri bilimlerin "sosyal bilimleşmesi"ni düşünmektedir. Ona göre, sosyal bilimin yeniden yapılandırılması sürecinde, toplumsal değişim, sosyal bilimin özel olarak tek bir alanı tarafından incelenemeyecektir. Bu nedenle, Wallerstein için (2012: 136) sosyal bilim, bir bütün olarak toplumsal değişimin incelenmesi olarak kabul edilmesi anlamına gelmektedir. O, bütün bu girişimlerin gerçekleşmesi sürecinde, sosyal bilimlerin yeniden yapılandırılması ve toplumsal gerçekliğin açıklanabilmesi amacıyla sosyal bilim yapılarının ve idarecilerinin bu girişimlere destek vermesinin önemine dikkat çekmektedir (Gulbenkian Komisyonu, 2011: 91).

KAYNAKÇA

- Esgin, A. (2006). “Sosyal Bilimlerin Krizinden Coğrafyanın Krizine”, *Sosyoloji ve Coğrafya* (iç), Editör: E. Eğribel-U. Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayınları, ss. 914-930.
- Esgin, A. (2007). “Batı Sosyolojisinde Metodolojik Problemler”, *Bilim Sosyolojisi* (iç.), Editör: E. Eğribel-U. Özcan, İstanbul: Kitabevi Yayınları, ss. 669-690.
- Esgin, A. (2008). Anthony Giddens Sosyolojisi, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Esgin, A. (2014). “Teori ve Tarihi Paranteze Alan Bir Sosyolojik Gelenek: Soyutlanmış Deneyimci İşlevselcilik ve Sosyolojimize Etkileri”, *Sosyologca* (iç.), Doğu Kitabevi, Sayı:7, ss. 145-163.
- Gulbenkian Komisyonu (2011). Sosyal Bilimleri Açın, Çeviren: Ş. Tekeli, İstanbul: Metis Yayınları.
- Kızılçelik, S. (2003). Küreselleşme ve Sosyal Bilimler, Ankara: Anı Yayınları.
- Kızılçelik, S. (2004). Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırmak, Ankara: Anı Yayınları.
- Öztürk, E. (2016). Sosyal Bilimler Metodolojisinde Bir Yaklaşım Olarak Pragmatizm, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Sağır, A. (2014). Uygulamalı Sosyolojik Çalışmalar: Pratikten Teoriye, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Wallerstein, I. (1993). Jeopolitik ve Jeokültür: Değişmekte Olan Dünya-Sistemi Üzerine Denemeler, Çeviren: M. Özel, İstanbul: İz Yayıncılık.

- Wallerstein, I. (1999). Sosyal Bilimleri Düşünmemek: Ondukuzuncu Yüzyıl Paradigmasının Sınırları, Çeviren: T. Doğan, İstanbul: Avesta Yayınları.
- Wallerstein, I. (2005a). Yeni Bir Sosyal Bilim İçin, Çeviren: E. Abadoğlu, İstanbul: Aram Yayıncılık.
- Wallerstein, I. (2005b). 21. Yüzyılda Siyaset, Çeviren: T. Doğan-E. Abadoğlu, İstanbul: Aram Yayıncılık.
- Wallerstein, I. (2010). Avrupa Evrenselciliği: Gücün Retoriği, Çeviren: A. U. Kılıç, İstanbul: BGST Yayınları.
- Wallerstein, I. (2011). Dünya-Sistemleri Analizi: Bir Giriş, Çeviren: E. Abadoğlu-N. Ersoy), İstanbul: BGST Yayınları.
- Wallerstein, I. (2012). Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmibirinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim, Çeviren: T. Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, I. (2013). Bilginin Belirsizlikleri, Çeviren: B. Alataş, İstanbul: Sümer Yayıncılık.

BÖLÜM 4:

İŞGÖRENİN GÖREV BAĞIMLILIĞI, POLİTİK DAVRANIŞLARI, ROL ÇATIŞMASI VE BELİRSİZLİĞİNİN TÜKENMİŞLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: SAĞLIK KURUMLARINDA BİR İNCELEME¹

İlknur ÖZTÜRK²

Ünal AY³

GİRİŞ

İşletmeler teknolojik ilerlemenin hızlı olduğu bir dönemde faaliyetlerini yürütmeye çalışmaktadır. Böyle dönemlerdeki hızlı değişimler, rekabet duygularının yoğun biçimde algılanmasına ve bu değişimlerin bireyleri bunalıma sürüklemesine neden olmaktadır. Bireyler çalışma hayatının getirdiği stresle, rollerini etkin bir şekilde yerine getirmek istemekte ve yeteneklerini zorlamaktadırlar. Bütün bunların sonucunda bireyler tükenmişlik sınırına gelmekte ve hayata karşı isteksizleşmektedirler. Bu noktada tükenmişlik kavramından bahsetmek gerekmektedir. Araştırma konusu olarak tükenmişliğin geçmişi çok uzun olmamakla birlikte ilk defa Amerika’da incelenmiştir. Freudenberger (1974: 159), tükenmişliği başarısızlık, yıpranma veya enerji, güç ve potansiyel üzerindeki aşırı zorlanma sonucu ortaya çıkan bir sendrom olarak tanımlamıştır.

Örgütler doğası gereği çeşitli güç savaşlarının içinde yer almaktadır. Bu savaşı güçlü olan kazanacak ve beraberinde örgüt içinde çatışmaları

¹Bu çalışma Prof.Dr. Ünal Ay danışmanlığında yürütülen İlknur Öztürk tarafından hazırlanan “İşgörenin Görev Bağımlılığı, Politik Davranışları, Rol Çatışması Ve Belirsizliğinin Tükenmişlik Üzerindeki Etkisi: Sağlık Kurumlarında Bir İnceleme” isimli doktora tezinden türetilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Çağ Üniversitesi, İİBF , Uluslararası İşletme Bölümü, Mersin. ilknurozturk@cag.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-2079-0383>

³Prof.Dr. Ünal Ay, Çağ Üniversitesi, İİBF , Uluslararası İşletme Bölümü, Mersin. unalayunal@yahoo.com <https://orcid.org/0000-0002-5924-104X>

getirecektir. Politik davranışlar bazı işletmeler açısından olağan iken bazılarında göre kabul edilemeyen bir durumdur. İşgörenlerin politik algıları oldukça önemlidir. Eğer işgören çalıştığı ortamın politik olduğunu algılayorsa, (politik bir ortam olmasa bile) örgüt içi politikanın oluşmasına etki edebilir (Buenger, Forte, Boozer ve Maddox, 2007: 294).

Bireyin bir örgüt içindeki davranışını etkileyen faktörlerden birisi de rol çatışması ve belirsizliğidir. Günümüz işletmeleri çağdaş ve açık sistem olarak faaliyet göstermektedir. Bu durum örgütlerin ve ilişkilerin daha karmaşık hale gelmesine neden olurken, çalışanların üstlendikleri rol ve sorumlulukları yerine getirmekte güçlük çekmelerine neden olmaktadır. Çağdaş örgüt yapılarında çalışanlar birden fazla rol üstlenmekte ve bunlar arasında çatışmalar yaşanmaktadır. Rol belirsizliği; bireyin görev, yetki ve sorumluluklarının iyi tanımlanmamış olması ve kendisinden beklenen tutum ve davranışların neler olduğunu bilmemesi ve anlayamamasıdır (Karabey ve Karcioğlu, 2008; Ceylan ve Ulutürk, 2006; Baltaş ve Baltaş, 1993).

Görev bağımlılığı, ast, üst ya da yatay düzeyli iki veya daha fazla gruptan her birinin, kendi örgütsel görev ve amaçlarını gerçekleştirebilmek için diğer grubun bilgi, hizmet, kaynak ve çıktılarına bağımlı olması durumunu ifade eder (Hellriegel ve Slocum, 1982: 663).

Çalışmanın temel amacı, Adana'da bulunan ikinci basamak kamu ve özel hastanelerindeki işgörenlerin; görev bağımlılığı, politik davranışları, rol çatışması ve belirsizliğinin tükenmişlik üzerindeki etkisini incelemektir. Bu amaca bağlı olarak işgörenin politik davranışları, görev bağımlılığı, rol çatışması ve belirsizliğinin tükenmişliğin alt boyutlarını ne düzeyde etkilediğini ortaya koymak belirlenen diğer alt amaçlardır.

1. ALAN YAZIN VE GENEL KAVRAMLAR

1.1. Tükenmişlik

1.1.1. Tükenmişlik Kavramı

Tükenmişlik kavramı ilk kez Freudenberger tarafından 1974 yılında yönetim ve örgüt yazınına kazandırılmıştır. Sonraları Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilen tükenmişlik kavramı günümüzde pek çok sektörde yaşanan bir sorunu ifade etmektedir. Edelvich ve Brodsky (1980), tükenmişliği “başkalarına yardım sağlayan mesleklerde çalışan bireylerde, çalışma koşullarının bir sonucu olarak görülen; idealizm, enerji ve amaçta sürekli olarak artan bir kayıp” olarak tanımlamaktadır (Sürgevil, 2006: 136). Berns (1984) tükenmişliği, kişinin işinin özgün anlamı ve amacından uzaklaşması ve hizmet ettiği insanlarla artık ilgilenemiyor olması durumu olarak tanımlamaktadır.

1.1.2. Tükenmişliğin Boyutları

Maslach ve Jackson, (1981) tükenmişliği üç boyutta incelemişlerdir. Bu boyutlar; DT (duygusal tükenme), D (duyarsızlaşma) ve DKB (düşük kişisel başarı) şeklindedir (Maslach ve Jackson, 1981; Maslach, Schaufeli, ve Leiter 2001). Bu üç boyut kavramsal olarak bakıldığında birbirinden ayrı ama deneysel olarak bakıldığında birbiriyle ilişkili kavramlardır (Toppinen, Kalimo, Mutanen, 2002). Maslach vd. (2001), duygusal tükenmeyi, günlük baskılar sonucunda kişinin kendisini bitmiş hissetmesi olarak duyarsızlaşmayı, kişinin diğer insanlara karşı daha katı ve anlayışsız hale gelmesini olarak düşük kişisel başarıyı ise, kişinin kişisel yetenekler ve başarı konusunda kendisine ilişkin olumsuz algıları olarak açıklamışlardır.

1.2. Politik Davranışlar

Gandz ve Murray (1980) ile Medison, Allen, Porter, Renwick ve Mayes (1980) çalışmalarında örgütün politik çevresinin onları nasıl etkilediğini araştırmıştır. Politik davranışlar kişisel kazançları olumsuz yönde manipüle etmektedir.

Ferris ve Kacmar (1992), politik davranışların kişisel çıkar sağlamak için yapıldığını ve örgüt içindeki müdahalelerin, çalışanlar tarafından kazanç, avantaj, fayda, yıkıcı veya tahrip edici olarak algılandığını ileri sürmektedir. Mintzberg (1983), politik davranışları; bölücü, resmi olmayan ve kurum tarafından hoş karşılanmayan bir davranış olarak açıklamıştır. Örgütsel davranış konusunda üzerinde en az durulan konulardan biri de örgüt üyeleri arasındaki güç artırma mücadelesi ve örgüt içi politika konusudur. Kurumlar hangi açıdan değerlendirilirse değerlendirilsin sonuç itibarıyla her kurum politik bir yapıdır (Koçel, 2011:558). Örgüt içinde politik davranış farklı şekillerde tanımlanabilir. Farklı tanımların ortak özelliği ise, politik davranışın kişinin çıkarlarına hizmet etmesi, istenilen sonuçlara daha çabuk ulaşabilmesi için kişiye yardımcı olması, fakat kurum tarafından hoş görülmemesidir (İslamoğlu ve Börü, 2007: 136).

Örgütlerde politik ortamın oluşmasında en önemli etkenlerden biri çalışanların sergiledikleri davranışların diğer bireyler tarafından nasıl algılandığıdır. Yani birey örgütte politik bir ortamın var olduğunu algılasa, (var olup olmadığına bakılmaksızın) örgüt içi politik davranışların oluşmasına etki edebilir (Buenger, vd., 2007: 294).

1.3. Görev Bağımlılığı

“Görev bağımlılığı, ast, üst ya da yatay düzeyde iki veya daha fazla gruptan her birinin, kendi örgütsel görev ve amaçlarını gerçekleştirebilmek için diğer grubun bilgi, hizmet, kaynak ve çıktılarına bağımlı olması durumunu ifade eder” (Hellriegel ve Slocum, 1982: 663).

Wageman'a (1995) göre, görev bağımlılığı, çalışma gruplarının bağımlılık derecesine, bağımlılık tipine ve rollerin farklılaşması gibi çeşitli kaynakları içermektedir. Yetenek ve kaynak dağıtımı, tanımlanan ve elde edilen hedefler ile geribildirim sonucu ödüllendirilen performans olarak ifade etmektedir. Görev bağımlılığı bir takımın temel özelliğidir. Takım üyeleri başarılı olmak için materyal, bilgi paylaşımı ve uzmanlık alanlarında birbirine bağımlıdır (Vegt, Emans ve Vliert, 2001: 52). Görev bağımlılığının derecesi genellikle işin zor olduğu durumda ve personelin başkasına ihtiyaç duyduğu durumlarda artar. Takım içinde görev bağımlılığının derecesi farklı olabilir. Örneğin cerrahi ekip içinde anestezi uzmanı cerrahlara ve asistanlara göre bağımsız çalışır (Veg vd., 2001: 52).

Görev bağımlılığının yüksek olduğu örgütlerde, çalışanlar çabalarının diğer çalışanların çabalarından ayırt edilemeyeceğine inanırsa çabalarını azaltma yolunu tercih edeceklerdir(Liden, Wayne, Jaworski ve Bennett 2004:285–304, akt. Ilgın, 2013: 251).

1.4. Rol Çatışması ve Belirsizliği

Rol çatışması alan yazında, farklı şekillerde tanımlanmıştır. Katz ve Kahn (1977), rol çatışmasını “aynı anda iki veya daha fazla rol gönderiminin, birine uymanın diğerine uymayı zorlaştıracak şekilde ortaya çıkması” olarak tanımlamaktadır (akt. Tunç, 2008: 51).

Kılınç (1991), rol çatışmasını, aynı anda iki veya daha fazla rolü yerine getirme durumunda kalan bir kişinin, rol gereklerinden birine diğerini güçleştirecek şekilde fazla uyması şeklinde ifade etmektedir. Erdoğan (1994: 28)' a göre ise, bireyin aynı anda birden fazla rolle karşı karşıya gelmesi ve karşılaştığı bu roller arasında çelişki yaşaması veya aldığı rolü yaşamının diğer kısımlarına da aktarması durumudur.

Rol teorisine göre, hastaneler ve üniversiteler gibi karmaşık örgüt yapılarına sahip işletmelerde çalışanların hem rol dağılımında birden fazla

pozisyonda görev alması hem de birden fazla yöneticiye bağlı olması sık karşılaşılan durumlardır. Bu koşullarda çalışanlar ise rol çatışması ve rol belirsizliği yaşama olasılığının oldukça yüksek olduğu belirtilmektedir (Rizzo, House ve Lirtzman, 1970: 152–154).

Rol belirsizliği, herhangi bir rolün sorumluluklarının yerine getirebilmesi için hangi faaliyetlerin yapılacağı konusunda ortaya çıkan belirsizlik olarak tanımlanmaktadır (Peterson, vd., 1995: 430). Katz ve Kahn'a (1977: 215) göre, bireylerin sorumluluklarını üstlendikleri rol hakkında ne yapacaklarını bilemedikleri durumu ifade etmektedir. Başka bir tanımda, bireyin işe yönelik kendisinden beklenen davranışların neler olduğunu bilememe ve anlayamama durumudur (Karabey ve Karcioğlu, 2008: 27).

1.5. Türkiye’de Sağlık Sektörünün Durumu

2002–2016 yılları arasında Türkiye’de sağlık hizmeti veren devlet, özel, üniversite ve diğer hastanelerinin sayısal değişimleri Tablo 1’te sunulmuştur. Bu verilere göre 2002 yılında 271 olan özel hastanelerin sayısı 2016 verilerine göre 565’e yükseldiği gözlenmektedir. Hastanelerin yıllara göre sayılarına bakıldığında, 2002 yılından 2016 yılına kadar sürekli bir artışın olduğu gözlenmektedir.

Tablo 1. Yıllara ve Sektörlere Göre Hastane Sayısı

Yıl	Sağlık Bakanlığı	Üniversite	Özel	Diğer	Toplam
2002	774	50	271	61	1.156
2010	843	62	489	45	1.439
2011	840	65	503	45	1.453
2012	832	65	541	45	1.483
2013	854	69	550	44	1.517
2014	866	69	536	37	1.528
2015	865	70	562	36	1.533
2016	876	69	565	0	1.510

Kaynak: Sağlık Bakanlığı. Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2016, www.saglik.gov.tr, Erişim tarihi:

22.11.2018

2002–2016 yılları arasında nitelikli yatak sayısının dağılımına bakıldığında, her türden hastane yatak kapasitesini sürekli artırmıştır (Tablo 2). Sağlık Bakanlığı hastaneleri 2002 yılında 6.839 olan yatak sayısı 2016 yılında 62.237’ye yükselerek en büyük artışı gerçekleştirmiştir. Toplamda ise yatak sayısı 18.934’ten 1143.166’ya yükselmiştir.

Tablo 2. Yıllara ve Sektörlere Göre Nitelikli Yatak Sayısı

Yıl	Sağlık Bakanlığı	Üniversite	Özel	Toplam
2002	6.839	6.402	5.693	18.934
2010	35.747	11.501	21.235	68.483
2011	38.272	14.292	23.542	76.106
2012	41.506	15.473	27.149	84.128
2013	45.241	16.921	30.380	92.542
2014	50.587	18.651	29.283	98.521
2015	55.786	18.975	31.518	106.279
2016	62.237	19.899	31.030	113.166

Kaynak: Sağlık Bakanlığı. Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2016, www.saglik.gov.tr, Erişim tarihi: 22.11.2018

Adana Merkezde, Sağlık Bakanlığına bağlı 12 hastane, 2 Üniversite Hastanesi ve 14 özel hastane olmak üzere toplamda 28 hastane bulunmaktadır. Adana ilinde, hastane, yatak sayısı ve 10.000 kişiye düşen yatak sayısı tablo 3’te verilmiştir.

Sağlık bakanlığına bağlı 12 hastane, 3.423 yatak ve 10.000 kişiye düşen yatak sayısı 15.9 olarak gösterilmiştir. İki adet üniversitesi hastanesi buna bağlı 1.733 yatak sayısı ve 10.000 kişiye düşen yatak sayısı 8.1 olarak verilmiştir. Özel hastane sayısı 14, yatak sayısı 1.112 ve 10.000 kişiye düşen yatak sayısı ise 5.2 olarak verilmiştir. (Tablo 3).

Sağlık bakanlığına bağlı hastane ile özel hastane sayısı birbirine yakın olsa da yatak sayısı ve 10.000 kişiye düşen yatak sayısı açısından aralarında belirgin fark bulunmaktadır.

Tablo 3. Adana İlinde Hastane, Yatak Sayısı ve 10.000 Kişiyeye Düşen Yatak Sayısı

Kurum Türü	Kurum Sayısı	Yatak Sayısı	10.000 Kişiyeye Düşen Yatak Sayısı
Sağlık Bakanlığı	12	3.423	15.9
Üniversite	2	1.733	8.1
Özel	14	1.112	5.2
Toplam	28	6.270	29.2

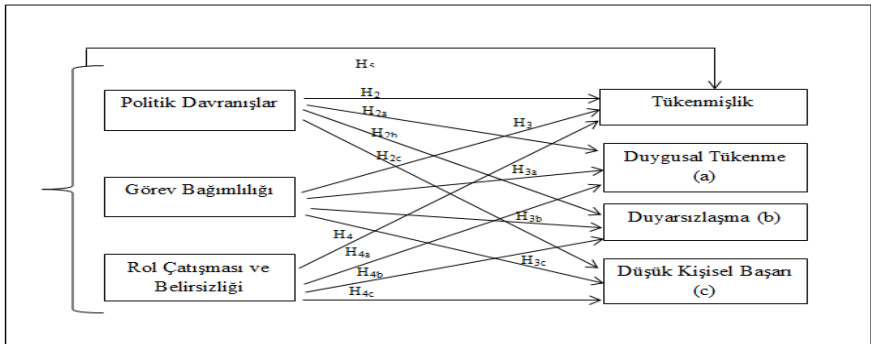
Kaynak: <http://www.tkhk.gov.tr/Dosyalar/35af57490d2b49bca6503ac61c8fe7d1.pdf> Erişim Tarihi 10.03.2017

2. ARAŞTIRMANIN METEDOLOJİSİ

Bu çalışmanın temel amacı, Adana’da bulunan ikinci basamak kamu ve özel hastanelerinde çalışan personelin; görev bağımlılığı, politik davranışları ve rol çatışmasının tükenmişlik düzeyine etkisini deneysel olarak test etmektir.

2.1. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırmanın amaçları için belirlenen ve temel değişkenlerin yer aldığı model Şekil 1’de verilmiştir. Tükenmişlik alan yazında ‘duygusal tükenme’, ‘duyarsızlaşma’ ve ‘düşük kişisel başarı’ olmak üzere üç boyutta incelenmektedir. Tükenmişlik ve üç alt boyutun politik davranışlar, görev bağımlılığı, rol çatışması ve belirsizliği üzerindeki etkisine yönelik hipotezler aşağıda sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Model doğrultusunda belirlenen hipotezler aşağıda yer almaktadır;

H₁: İşgörenin tükenmişlik düzeyi demografik özelliklere göre değişmektedir.

H₂: İşgörenin politik davranışları tükenmişlik düzeyini etkilemektedir.

H_{2a}: İşgörenin politik davranışları duygusal tükenme düzeyini etkilemektedir.

H_{2b}: İşgörenin politik davranışları duyarsızlaşma düzeyini etkilemektedir.

H_{2c}: İşgörenin politik davranışları düşük kişisel başarı düzeyini etkilemektedir.

H₃: İşgörenin görev bağımlılığı tükenmişlik düzeyini etkilemektedir.

H_{3a}: İşgörenin görev bağımlılığı duygusal tükenme düzeyini etkilemektedir.

H_{3b}: İşgörenin görev bağımlılığı duyarsızlaşma düzeyini etkilemektedir.

H_{3c}: İşgörenin görev bağımlılığı düşük kişisel başarı düzeyini etkilemektedir.

H₄: İşgörenin rol çatışması ve belirsizliği tükenmişlik düzeyini etkilemektedir.

H_{4a}: İşgörenin rol çatışması ve belirsizliği duygusal tükenme düzeyini etkilemektedir.

H_{4b}: İşgörenin rol çatışması ve belirsizliği duyarsızlaşma düzeyini etkilemektedir.

H_{4c}: İşgörenin rol çatışması ve belirsizliği düşük kişisel başarı düzeyini etkilemektedir.

H₅: İşgörenin görev bağımlılığı politik davranışları, rol çatışması ve belirsizliği tükenmişlik düzeyini etkilemektedir.

Araştırmanın evrenini, Adana'daki ikinci basamak sağlık kurumlarında çalışanlar oluşturmaktadır. Araştırma, ikinci basamak sağlık kurumu kapsamına giren ve anket uygulamasına izin veren Adana Devlet

Hastanesi, Aşkım Tüfekçi Hastanesi, Seyhan Kadın Doğum ve Çocuk Hastanesi ile başhekimleri tarafından izin verilen; Medline, Avrupa, Nobel, Metro ve Avrupa özel hastanelerinde çalışanları kapsamaktadır.

Verilerin analizinde, 450 kişiye anket uygulaması yapılmış olup, anketlerin 57'si veri eksikliği, birden fazla şıkkın işaretlenmesi ve demografik sorulardan bazılarında cevap verilmemesi nedeni ile değerlendirme dışı bırakılarak 393 kişiden alınan bilgiler analize dâhil edilmiştir. Bu çalışmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Araştırma verileri anket yöntemiyle elde edilmiştir. Örnekleme dâhil olan işgörenlere anketi uygulayabilmek için, özel hastanelerin başhekimleri ve Kamu Hastaneleri Birliği Genel Sekreterliği ile iletişime geçilerek gerekli izinler alınmıştır.

2.2. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Anket formunda tükenmişliği ölçmek için Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilen Maslach tükenmişlik ölçeği (MTÖ) kullanılmıştır. Aslı 7'li Likert tipinde hazırlanan ölçeğin Ergin (1993), tarafından doktor ve hemşirelere yönelik çalışma ile Türkçe'ye, her bir soruda 5 yanıt seçeneği olan şekli ile uyarlanarak geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmıştır. MTÖ toplam 22 ifadeden ve üç boyuttan oluşmaktadır.

Rol çatışması ve belirsizliği ölçeği, Rizzo vd. (1970) tarafından geliştirilen toplam 14 ifadeden oluşmaktadır. Ölçekteki ifadelerin 8'i rol çatışması 6'sı rol belirsizliğine ilişkin ifadelerdir. Örgütlerde işgörenlerin yaşadıkları rol çatışmasını ve belirsizliğini ölçmek amacıyla geliştirilen Türkçe'deki geçerlik ve güvenilirlik çalışması Erigüç (1994) tarafından hastane personeline yönelik çalışma ile gerçekleştirilmiştir.

Politik davranış ölçeği Kacmar ve Ferris (1991) tarafından geliştirilmiş ve toplam 12 ifadeden oluşmaktadır. Politik davranışlar ölçeğinin genel politik davranışlar boyutu 6, ilerlemeye yönelik davranışlar

boyutu 5 ifadeden oluşmaktadır (ücret/maaş ve işte yükselmeye ilişkin kararlar örgüt stratejisi ve politikalarıyla tutarlıdır) ifadesi tek başına bir boyutta yer aldığı, madde -toplam korelasyonu çok düşük olduğu ve madde ölçekten çıkarıldığında güvenilirlik düzeyi .69'dan .70'e yükseldiğinden dolayı ölçekten çıkarılmıştır.

Görev bağımlılığı ölçeği ise, Pearce ve Gregersen(1991) tarafından geliştirilmiş olup görev bağımlılığı ölçeğinin karşılıklı bağımlılık boyutu 5 ve bağımsızlık boyutu 3 ifadeden oluşmaktadır. Görev bağımlılığı ölçeğinde madde faktör dağılımında (işimi yapmak için sık sık başkalarına danışmam gerekir) maddesi diğer boyutlarla ilişkilendirilmediği için ölçekten çıkarılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Tanımlayıcı Özellikler

Grubunun demografik özellikleri frekans ve yüzde olarak incelenmiştir. Katılımcıların %59,8'i kadın, %40,2'si erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların sektördeki iş deneyimlerine bakıldığında, %23,4'ü 1 yıldan az, %42,5'i 1-5 yıl arası, %20,4'ü 6-10 yıl arası, %7,9'u 11-15 yıl arası ve %5,9'u ise 16 yıl ve üzeri iş tecrübesine sahiptir. Katılımcılar çalıştığı kurumlardaki iş pozisyonlarına göre, %15,8'i hasta bakıcı, %25,2'si sekreter, %37,4'ü hemşire, %16,0'ı doktor, %2,5'i uzman doktor, %3,1'i ise yönetici olduğunu ifade etmiştir. Katılımcılar hane gelirlerini %18,6'sı 1000 lira ve altında, %41,2'si 1001-1999 TL arasında, %15,5'i 2000-2999 TL arasında, %10,9'u 3000-3999 TL arasında, %5,3'ü 4000-4999 arasında, %7,4'ü 5000-5999 TL arasında ve % 1,0'u 6000 TL ve üzeri olduğunu ifade etmiştir.

3.2. Ölçeklere İlişkin Geçerlilik ve Güvenilirlik

MTÖ'nün güvenilirlik analizi kapsamında iç tutarlılık katsayısı .75, politik davranışlar .70, görev bağımlılığı .69, rol çatışması ve belirsizliği .80

olarak hesaplanmıştır. Alpar 2011'e göre ölçeğin oldukça güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır.

3.3. Araştırmanın Hipotez Testleri

Hipotezlerin test edilmesi amacı ile uygun istatistiksel analizlere başvurulmuştur. Değişkenler arasındaki ilişki gücünü ve yönünü incelemek amacı ile korelasyon analizi, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisini test etmek için hiyerarşik regresyon analizi, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini belirlemek için çoklu hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Tükenmişlik düzeyinin demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğini incelemek için ise bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizine (ANOVA) başvurulmuştur. Tükenmişlik düzeyi ölçeğinin genel değerlendirmesinde sadece görev bağımlılığı ile olan ilişkisi anlamlı ve ters yönlü bulunurken ($r = -.103, p < .05$) politik davranışlar ($r = .90, p > .05$), rol çatışması ve belirsizliği ile ilişkisi ($r = -.092, p > .05$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Tükenmişlik düzeyinin alt boyutlarından olan duygusal tükenme ile politik davranışlar arasında pozitif yönlü, anlamlı ve zayıf bir ilişki gözlenmiştir ($r = .24, p < .01$). Yani, politik davranışlar arttıkça, çalışanın duygusal tükenme düzeyi de artmaktadır. Kişisel başarı alt boyutu ile politik davranışlar arasında ters yönlü, zayıf ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = -.25, p < .01$). Bu durum, politik davranışların artması durumunda, çalışanın kişisel başarı düzeyinin düştüğü anlamına gelmektedir. Duygusal tükenme düzeyi ile görev bağımlılığı arasında zayıf ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r = .17, p < .01$). Tükenmişliğin alt boyutu olan düşük kişisel başarı ile görev bağımlılığı arasında ters yönlü, nispeten zayıf ve anlamlı ilişki bulunmuştur ($r = -.39, p < .01$). Rol çatışması ve belirsizliği değişkeni ile duygusal tükenme alt boyutu arasında pozitif yönlü, zayıf ve anlamlı bir ilişki vardır ($r = .27, p < .01$). Rol çatışması ve belirsizliği değişkeni ile kişisel başarı alt boyutu

arasındaki ilişki ters yönlü, çok zayıf ve anlamlıdır ($r=-.47$, $p<.01$). Rol çatışması ve belirsizliği düzeyi arttıkça, kişisel başarı düzeyi azalmaktadır. (Tablo 4).

Tablo 4. Tükenmişlik ve Alt Boyutlarının Politik Davranışlar, Görev Bağımlılığı ve Rol Çatışması ve Belirsizliğine Yönelik Korelasyon Analizi Değerleri

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
1. Tükenmişlik	1						
2. Duygusal Tükenme	.692**	1					
3. Duyarsızlaşma	.777**	.566**	1				
4. Düşük Kişisel Başarı	.566**	-.124*	.153**	1			
5. Politik Davranışlar	.090	.248**	.262**	.253**	1		
6. Görev Bağımlılığı	-.103*	.173**	.079	.396**	.383**	1	
7. Rol Çatışması ve Belirsizliği	-.092	.275**	.080	-.475**	.354**	.423**	1

H_1 : İşgörenin tükenmişlik düzeyi demografik özelliklere göre değişmektedir.

Araştırmanın demografik sorularından biri olan cinsiyet iki grup olduğundan ve bu gruplar arasındaki farklılığı görebilmek için t-testi uygulanmıştır. Kadın ve erkek çalışanların duygusal tükenme ($t= 3.080$, $p=.002$) ve duyarsızlaşma ($t= 3.266$, $p=.001$) düzeylerinde cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmüştür. Katılımcıların, yaş gruplarının, tükenmişlik alt boyutları açısından farklılık gösterip göstermediğine tek yönlü varyans analizi (One-way ANOVA) ile bakılmıştır. Analiz sonucunda gruplar arasında duygusal tükenme ve duyarsızlaşma alt boyutlar açısından anlamlı fark bulunmazken ($p=.226>.05$, $F=1.455$; $p=.359>.05$, $F= 1.077$), kişisel başarıda düşüş boyutunda yaş grubuna göre anlamlı bir fark bulunmuştur ($p=.006<.05$, $F= 4.205$).

Katılımcıların, aylık gelir durumuna göre, tükenmişlik alt boyutları açısından farklılık gösterip göstermediğine tek yönlü varyans analizi (One-way ANOVA) ile bakılmıştır. Analiz sonucunda duygusal tükenme boyutunda gelir düzeylerine göre anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p=.477>.05$, $F=0.924$). Tükenmişlik düzeyi ($p=0.01<.05$, $F=3.723$), duyarsızlaşma ($p=0.00<.05$, $F=5.611$) ve kişisel başarıda düşüş ($p=0.00<.05$, $F=5.447$) alt boyutları açısından anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların, iş yerindeki pozisyona göre, tükenmişlik düzeyi ve alt boyutları açısından farklılık gösterip göstermediğine tek yönlü varyans analizi (One-way ANOVA) ile bakılmıştır. Analiz sonucunda gruplar arasında duygusal tükenme boyutu açısından anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p=.432>.05$, $F=0.976$). Tükenmişlik düzeyi ($p=0.005<.05$, $F=3.383$), duyarsızlaşma ($p=0.003<.05$, $F=3.712$) ve kişisel başarıda düşüş ($p=0.030<.05$, $F=2.513$) alt boyutlar açısından anlamlı bir farklılık bulunmuştur.

Hiyerarşik regresyon analizinin birinci aşamasında kontrol değişkenleri, ikinci aşamasında ise kontrol değişkenle birlikte bağımsız değişkenler olan politik davranış, görev bağımlılığı, rol çatışması ve belirsizliğin ayrı ayrı ve birlikte bağımlı değişkene olan etkisine bakılmıştır. Kontrol değişkenleri olarak cinsiyet, yaş, hastanedeki çalışma süresi, pozisyon, hane geliri alınmıştır. Kontrol değişkeni olarak cinsiyet, yaş, hastanedeki çalışma süresi, pozisyon, hane gelirinin alınma sebebi bu değişkenlerin ANOVA ve T-testi sonucuna farklılık oluşturmalarıdır.

H_2 : İşgörenin politik davranışları, tükenmişlik düzeyini etkilemektedir.

Hiyerarşik regresyon analizi sonucunda demografik değişkenlerden hastanede çalışma süresi ve pozisyonun kontrol değişkenleri olarak modelde etkili oldukları ama tahmin değişkenleri olan politik davranışın modelde

katkısının olmadığı sonucuna varılmıştır. H_2 hipotezi desteklenmemiştir.(Tablo 5).

Tablo 5. Politik Davranışın Tükenmişlik Düzeyine Etkisine İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Model 1	β	p	
Sabit	2.569	.000*	
Cinsiyet	-.111	.057	
Yaş	-.027	.501	
Hane Geliri	.010	.695	
Pozisyon	-.068	.030**	
Hastanedeki Çalışma Süresi	.174	.000*	
R²			.111
F		.000*	9.663
Model 2	β	p	
Sabit	2.330	.000*	
Cinsiyet	-.092	.120	
Yaş	-.019	.642	
Hane Geliri	.009	.712	
Pozisyon	-.069	.028**	
Hastanedeki Çalışma Süresi	.173	.000*	
Politik Davranışlar	.067	.101	
R²			.117
F		.000*	8.537
F değişim		.101	2.695

H_{2a} : İşgörenin politik davranışları, duygusal tükenme düzeyini etkilemektedir.

Hiyerarşik regresyon analizi sonucunda demografik değişkenlerden hastanede çalışma süresi ve cinsiyetin kontrol değişkenleri olarak ve tahmin değişkenlerden politik davranışın modele katkısının anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. H_{2a} hipotezi desteklenmiştir.

H_{2b}: İşgörenin politik davranışları, duyarsızlaşma düzeyini etkilemektedir.

Hiyerarşik regresyon analizi sonucunda demografik değişkenlerden hastanede çalışma süresi, cinsiyet, yaş ve pozisyonun kontrol değişkenleri olarak ve tahmin değişkenlerden politik davranışın modelde katkısının anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. H_{2b} hipotezi desteklenmiştir.

H_{2c}: İşgörenin politik davranışları, düşük kişisel başarı düzeyini etkilemektedir.

Hiyerarşik regresyon analizi sonucunda demografik değişkenlerden yalnızca hastanede çalışma süresi kontrol değişkenleri olarak ve tahmin değişkenlerden politik davranışın modele katkısının anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. H_{2c} hipotezi desteklenmiştir.

H₃: İşgörenin görev bağımlılığı, tükenmişlik düzeyini etkilemektedir.

Hiyerarşik regresyon analizi sonucunda demografik değişkenlerden hastanede çalışma süresi ve pozisyon kontrol değişkenleri olarak modele katkıları anlamlı iken ve tahmin değişkenlerinden görev bağımlılığının modelde katkısının anlamlı olmadığı sonucuna varılmıştır. H₃ hipotezi desteklenmemiştir. (Tablo 6).

Tablo 6. Görev Bağımlılığının Tükenmişlik Düzeyine Etkisine İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Model 1	β	p	
Sabit	2.569	.000*	
Cinsiyet	-.111	.057	
Yaş	-.027	.501	
Hane Geliri	.010	.695	
Pozisyon	-.068	.030**	
Hastanedeki Çalışma Süresi	.174	.000*	
R2			.111
F		.000*	9.663
Model 2	β	p	
Sabit	2.686	.000*	
Cinsiyet	-.111	.056	
Yaş	-.028	.490	
Hane Geliri	.011	.660	
Pozisyon	-.066	.036**	
Hastanedeki Çalışma Süresi	.170	.000*	
Görev Bağımlılığı	-.037	.281	
R2			.114
F		.000*	8.250
F değişim		.281	1.164

H_{3a}: İşgörenin görev bağımlılığı, duygusal tükenme düzeyini etkilemektedir.

Hiyerarşik regresyon analizi sonucunda demografik değişkenlerden hastanede çalışma süresi ve cinsiyet kontrol değişkenleri ve tahmin değişkenlerinden görev bağımlılığının modelde katkısının anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. H_{3a} hipotezi desteklenmiştir.

H_{3b}: İşgörenin görev bağımlılığı, duyarsızlaşma düzeyini etkilemektedir.

Hiyerarşik regresyon analizi sonucunda demografik değişkenlerden hastanede çalışma süresi, cinsiyet, yaş ve pozisyon kontrol değişkenleri ve tahmin değişkenlerinden görev bağımlılığının modelde katkısının anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. H_{3b} hipotezi desteklenmiştir.

H_{3c}: İşgörenin görev bağımlılığı, düşük kişisel başarı düzeyini etkilemektedir.

Hiyerarşik regresyon analizi sonucunda demografik değişkenlerden sadece hastanede çalışma süresi ve tahmin değişkenlerinden görev bağımlılığının modelde katkısının anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. H_{3c} hipotezi desteklenmiştir.

H₄: İşgörenin rol çatışması ve belirsizliği, tükenmişlik düzeyini etkilemektedir.

Hiyerarşik regresyon analizi sonucunda demografik değişkenlerden hastanede çalışma süresi ve pozisyon anlamlı çıkarken ve tahmin değişkenlerinden rol çatışması ve belirsizliğinin modele katkısının anlamlı olmadığı sonucuna varılmıştır. H₄ hipotezi desteklenmemiştir. (Tablo 7).

Tablo 7. Rol Çatışması ve Belirsizliği Tükenmişlik Düzeyine Etkisine İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Model 1	β	p	
Sabit	2.569	.000*	
Cinsiyet	-.111	.057	
Yaş	-.027	.501	
Hane Geliri	.010	.695	
Pozisyon	-.068	.030**	
Hastanedeki Çalışma Süresi	.174	.000*	
R2			.111
F		.000*	9.663
Model 2	β	p	
Sabit	2.731	.000*	
Cinsiyet	-.118	.043**	
Yaş	-.031	.433	
Hane Geliri	.008	.735	
Pozisyon	-.063	.047**	
Hastanedeki Çalışma Süresi	.172	.000*	
Rol Çatışması ve Belirsizliği	-.046	.216	
R2			.115
F		.000*	8.319
F değişim		.216	1.533

H_{4a}: İşgörenin rol çatışması ve belirsizliği, duygusal tükenme düzeyini etkilemektedir.

Hiyerarşik regresyon analizi sonucunda demografik değişkenlerden hastanede çalışma süresi ve cinsiyet ve tahmin değişkenlerinden rol çatışması ve belirsizliğinin modele katkısının anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. H_{4a} hipotezi desteklenmiştir.

H_{4b} : İşgörenin rol çatışması ve belirsizliği, duyarsızlaşma düzeyini etkilemektedir.

Hiyerarşik regresyon analizi sonucunda demografik değişkenlerden hastanede çalışma süresi, yaş, pozisyon ve cinsiyet ve tahmin değişkenlerinden rol çatışması ve belirsizliğinin modelde katkısının anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. H_{4b} hipotezi desteklenmiştir.

H_{4c} : İşgörenin rol çatışması ve belirsizliği, düşük kişisel başarı düzeyini etkilemektedir.

Hiyerarşik regresyon analizi sonucunda demografik değişkenlerden yalnızca hastanede çalışma süresi ve tahmin değişkenlerinden rol çatışması ve belirsizliğinin modelde katkısının anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. H_{4c} hipotezi desteklenmiştir.

H_5 : İşgörenin görev bağımlılığı, politik davranışları, rol çatışması ve belirsizliği tükenmişlik düzeyini etkilemektedir.

Hiyerarşik regresyon analizinde kontrol değişkenler olarak birinci modelde cinsiyet, yaş, hastanedeki çalışma süresi, pozisyon, hane geliri alınmıştır. İkinci modelde ise bağımlı değişken tükenmişlik, bağımsız değişkenler ise görev bağımlılığı, politik davranışlar, rol çatışması ve belirsizliği alınmıştır.

Hiyerarşik regresyon analizi sonucunda demografik değişkenlerden hastanedeki çalışma süresinin kontrol değişkeni olarak modelde etkili olduğu ama tahmin değişkenlerinden yalnızca politik davranışın modelde pozitif

etkide bulunması istatistiki olarak anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. H₅ kısmen desteklenmiştir. (Tablo 8).

Tablo 8. Görev Bağımlılığı, Politik Davranışlar, Rol Çatışması ve Belirsizliğin Tükenmişlik Düzeyine Etkisine İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Model 1	β	p	
Sabit	2.569	.000*	
Cinsiyet	-.096	.057	
Yaş	-.036	.501	
Hane Geliri	.026	.695	
Pozisyon	-.138	.030**	
Hastanedeki Çalışma Süresi	.291	.000*	
R ²			.111
F		.000*	9.663
Model 2	β	p	
Sabit	2.534	.000*	
Cinsiyet	-.077	.134	
Yaş	-.027	.622	
Hane Geliri	.023	.722	
Pozisyon	-.122	.056	
Hastanedeki Çalışma Süresi	.275	.000*	
Görev Bağımlılığı	-.075	.178	
Rol Çatışması ve Belirsizliği	-.074	.182	
Politik Davranışlar	.136	.014**	
R ²			.129
F		.000*	7.128
F değişim		.046**	2.693

Analize dahil edilen 393 kişinin 235'i özel hastane çalışanı, 158'i devlet hastanesi çalışanıdır. Elde edilen verilere göre, devlet hastanesinde çalışanların tükenmişlik ortalamaları ve standart sapmaları ($2.71 \pm .45$), özel hastane çalışanlarının tükenmişlik ortalamaları ve standart sapmaları ise, ($2.44 \pm .61$) olarak belirlenmiştir. Devlet hastanesi çalışanlarının, özel hastane çalışanlarına göre tükenmişliği daha yüksek düzeyde yaşadıkları belirlenmiştir. Duygusal tükenme boyutu açısından değerlendirildiğinde, özel hastane çalışanları ($2.69 \pm .80$), devlet hastanesi çalışanlarına göre ($2.57 \pm .69$) daha fazla duygusal tükenme yaşamaktadır. Duyarsızlaşmayı devlet hastanesi çalışanları ($2.43 \pm .77$), özel hastane çalışanlarına (2.33 ± 1.04)

göre daha yüksek düzeyde hissetmektedir. Kişisel başarının düşük olması, devlet hastanesi çalışanlarında ($3.05 \pm .77$), özel hastane çalışanlarına ($2.23 \pm .82$) göre daha fazladır.

Özel hastane çalışanları ($3.21 \pm .67$) devlet hastanesi çalışanlarına ($2.81 \pm .63$) göre daha fazla politik davranış sergilemektedir. Özel hastane çalışanları ($3.39 \pm .75$) görevlerini yerine getirirken devlet hastanesi çalışanlarına ($2.82 \pm .75$) göre karşılıklı bağımlılığı daha fazla yaşamaktadır. Rol çatışması ve belirsizliği özel hastane çalışanlarında ($3.51 \pm .67$) devlet hastanesi çalışanlarına ($2.87 \pm .68$) göre daha yüksek düzeydedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmanın amacı, sağlık sektöründe hizmet veren hastanelerde çalışan işgörenlerin tükenmişlik düzeyinin politik davranışlar, görev bağımlılığı, rol çatışması ve belirsizliğinden ne düzeyde etkilendiğini ortaya çıkarmaktır. Bu amaca bağlı olarak işgörenin politik davranışları, görev bağımlılığı, rol çatışması ve belirsizliğinin tükenmişliğin alt boyutlarını ne düzeyde etkilediğini ortaya koymak belirlenen diğer alt amaçlardandır.

Tükenmişlik düzeyi demografik özelliklere göre incelenmiştir. Bu sonuçlara göre kadın ve erkek çalışanların duygusal tükenme ve duyarsızlaşma düzeyleri arasında anlamlı farklılık varken, tükenmişlik ve düşük kişisel başarı arasında anlamlı bir fark yoktur. Kadınlar duygusal tükenme ve duyarsızlaşmayı erkeklere göre daha fazla yaşamaktadır.

Tükenmişliği cinsiyete göre inceleyen çalışma sonuçları farklılık göstermekle birlikte genel olarak kadınların tükenmişliği daha fazla yaşadığını ortaya koymaktadır. (Maslach ve Jackson, 1981:111; Cordes ve Dougherty; 1993: 632; Budak ve Sürgevil, 2005:103; Kılıç ve Seymen 2011: 60, Şahin vd., (2008), Kaya, vd., (2010), Kocabıyık ve Çakıcı (2008), Şahin ve Şahin (2012), Girgin ve Baysal, (2005) ve Ergin (1993: 150)) çalışmalarında bu çalışmayla aynı sonuçlara (kadınların tükenmişlik düzeyi

erkeklere göre daha yüksektir) ulaşmışlardır. Aslan ve Özata (2008: 91), Ardıç ve Polatçı (2008: 87), Polat, vd., (2012), Cemaloğlu ve Şahin (2007), cinsiyet ile tükenmişlik arasında anlamlı bir fark bulamamıştır.

Bu çalışmada, gruplar arasında tükenmişlik, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Barutçu ve Serinkan (2008), Kılıç ve Seymen 2011: 60), Basım ve Şeşen (2006), Taycan vd., (2006) tarafından gerçekleştirilen araştırmaların sonuçlarına göre yaşı ilerlemiş kişilerde tükenmişlik seviyesi azalmaktadır. Ardıç ve Polatçı (2008: 87) çalışmalarında, kişisel başarının ileri yaşlarda yüksek, duyarsızlaşmanın ise genç yaştaki akademisyenlerde daha yüksek olduğuna dikkat çekmektedirler. Buğdaycıoğlu vd., (2007), yaş ilerledikçe duygusal tükenme ve duyarsızlaşmanın azaldığı, kişisel başarının ise arttığı sonuca ulaşmışlardır. Dericioğulları, vd., (2007), yaştan tükenmişlikte etkili olduğunu ve gençlerde tükenmişliğin daha fazla yaşandığına işaret etmektedirler. Polat vd., (2012) tükenmişlik ile yaş arasında anlamlı bir fark bulamamıştır.

Çalışmada, lise ve altı, önlisans, lisans ve lisansüstü eğitim düzeyine sahip olan işgörenlerin eğitim durumlarına göre tükenmişlik ve alt boyutları açısından anlamlı bir fark bulunamamıştır. Kılıç ve Seymen (2011), eğitim durumuna göre duygusal tükenme ve düşük kişisel başarı boyutunda anlamlı bir fark bulurken, duyarsızlaşma boyutunda anlamlı fark bulamamıştır. Ardıç ve Polatçı (2008: 87), araştırma görevlilerinde duygusal tükenme ve duyarsızlaşma düzeyini yüksek düşük kişisel başarı düzeyini düşük olarak tespit etmişlerdir. Tümkaya (1999), eğitim durumuna göre en çok problem yaşayan grubun araştırma görevlileri olduğunu saptamıştır. Sağlam Çiçek (2011) araştırmasında araştırma görevlilerinin diğer gruplara göre tükenmişliği daha yüksek düzeyde yaşamakta olduğunu belirtmektedir. Cemaloğlu ve Şahin (2007), eğitim durumları ile tükenmişlik düzeyleri

arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır. Şahin vd., (2008), eğitim durumu ile tükenmişlik arasında bir ilişki tespit etmemişlerdir.

İşgörenler gelir düzeyine göre incelendiğinde, duygusal tükenme boyutunda anlamlı bir fark bulunmazken, tükenmişlik, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı düzeyinde anlamlı bir fark bulunmuştur. Aylık geliri, 1000 TL ve altı ile 3000–4000 TL olanların farklılığı yaratan gruplar olduğu saptanmıştır. 1000 TL'nin altında geliri olanların 1001–1999 TL ve 3000–3999 TL geliri olanlara göre duyarsızlaşmayı daha fazla yaşadıkları gözlenmektedir. Düşük kişisel başarı boyutunda ise, 2000–2999 TL, 3000–3999 TL ve 5000–5999 TL geliri olanlar farklılığı yaratan gruplardır. 2000–2999 TL geliri olanlar, düşük kişisel başarı hissini 3000–3999 TL ve 5000–5999 TL geliri olanlara göre daha yüksek düzeyde yaşamaktadır.

Sağlık-Sen (2012), araştırmasına göre, aylık gelir kişisel başarı boyutunu etkilemektedir. Aylık gelirin artması kişisel başarıyı artırmaktadır. Yakut, Kapısız, Durutuna ve Evran (2013), gelir durumlarına göre alt boyutlarda farklılık yoktur ve 5000 TL ve üzeri gelire sahip olanların duyarsızlaşma puanları yüksek, kişisel başarı puanları düşüktür sonucuna varmışlardır.

İş yerindeki pozisyona göre tükenmişlik ve alt boyutları incelendiğinde, duygusal tükenme boyutu açısından anlamlı bir fark bulunmazken tükenmişlik, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı düzeyinde anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu farklılığın sekreter, hemşire ve doktor pozisyonunda olanlardan kaynaklandığı belirlenmiştir. Sekreter pozisyonunda çalışan işgörenlerin tükenmişlik, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı düzeyleri hemşire ve doktor pozisyonunda çalışanlara göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu görülmüştür.

Ak Sütlü (2013) çalışanın pozisyonu ile tükenmişlik arasında anlamlı bir ilişki olmadığına işaret etmiştir. Günüşen ve Üstün, 2010; Aslan, Aslan,

Kesepara, Aslan ve Ünal, 1997; Buğdaycıoğlu vd., 2007; Çimen ve Ergin, 2001; Sayıl vd., 1997; Ergin 1996, hemşirelerin doktorlara göre daha fazla tükenmişlik yaşadığını ortaya koymuşlardır.

Korelasyon analizi sonucuna göre, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma ile politik davranışlar arasındaki ilişki pozitif ve anlamlıdır. Yani örgütlerde, politik davranışın artması duygusal tükenmeyi ve duyarsızlaşmayı artırmaktadır. Politik davranışların tükenmişlik, duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı üzerindeki etkisini belirlemek için hiyerarşik regresyon analizi uygulanmış ve kontrol değişkeni olarak ise, cinsiyet, yaş, gelir, pozisyon ve hastanedeki çalışma süresi alınmıştır. Analiz sonucuna göre politik davranışların tükenmişlik üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Korelasyon analizi sonucunda, tükenmişlik ile görev bağımlılığı arasında ters yönlü bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuç toplulukçu bir kültür olan Türkiye gibi ülke açısından teorik olarak önemli bir bulgudur. Yani birbiriyle bağımlı olarak çalışanlar bu bağımlılıktan dolayı daha az tükenmektedir. Hiyerarşik regresyon analizi sonucuna göre, görev bağımlılığının tükenmişlik üzerindeki etkisi anlamlı değildir.

Bu çalışmada, korelasyon analizi sonuçlarına göre, rol çatışması ve belirsizliği ile duygusal tükenme arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki, rol çatışması ve belirsizliği ile kişisel başarı arasında ters yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır. Rol çatışması ve belirsizliği arttıkça, duygusal tükenme düzeyi artmakta ve kişisel başarı düzeyi azalmaktadır. Hiyerarşik regresyon analizine göre, rol çatışması ve belirsizliğinin tükenmişlik üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamıştır.

Çoklu hiyerarşik regresyon analizi uygulanmış ve kontrol değişkeni olarak cinsiyet, gelir, yaş, pozisyon ve hastanedeki çalışma süresi alınmıştır. Politik davranışlar, görev bağımlılığı, rol çatışması ve belirsizliğinin

tükenmişlik düzeyine etkisine ilişkin çoklu hiyerarşik regresyon analizi sonuçlarına göre; tükenmişlik düzeyi, modeli kurulan çok değişkenli modellerin açıklayıcılığı istatistiksel olarak önemli bulunmuştur. Tükenmişlik düzeyine ilişkin kurulan çoklu regresyon modelinde sadece politik davranışların etkisinin anlamlı olduğu görülmektedir.

Özel hastane çalışanları ($3.39 \pm .75$) görevlerini yerine getirirken devlet hastanesi çalışanlarına ($2.82 \pm .75$) göre karşılıklı bağımlılığı daha fazla yaşamaktadır. Rol çatışması ve belirsizliği özel hastane çalışanlarında ($3.51 \pm .67$) devlet hastanesi çalışanlarına ($2.87 \pm .68$) göre daha yüksek düzeydedir. Devlet hastanelerinde çalışanların görev tanımları daha belirgindir ve her çalışan görev ve rolünün ne olduğunu tam olarak bilmektedir. Özel hastanelerde bu durum çalışan sayısının azlığı ve herkesin farklı işleri yapabilir durumda olması rol çatışması ve rol belirsizliğinin daha fazla yaşamalarına neden olmaktadır. Özellikle devlet hastanelerinde çalışan doktorların, çalışma saatleri uzun, çalışma koşulları yetersiz ve teçhizatlarının eksikolmasından dolayı istediği hizmeti verememesi nedeniyle psikolojik sorunlar yaşamaktadırlar.

Örgütlerde son zamanlarda yoğun çalışma temposu sonucunda çalışanlarda psikolojik bir takım rahatsızlıklar görülmeye başlamıştır. Tükenmişlik duygusu bu rahatsızlıkların başında gelmektedir. Araştırmanın sonuçları, örgütlerde politik davranışların artması durumunda işgörenlerde duygusal tükenme ve duyarsızlaşma düzeyinin arttığını ve kişisel başarı düzeyinin azaldığını göstermektedir. İşgörenler, liderlerine güven duymak istemekte ve güven duygularının zedelenmesi sonucu kendilerini politik davranmaya zorlamaktadırlar. Bu kapsamda başhekim ve yöneticilere, tükenmişliğin yaşanmaması için, çalışanın politik davranışları sergilemek zorunda olduğu durumları ortadan kaldırması ve çalışanların algılarını değiştirmeleri konusunda önlemler alması önerilebilir.

Politik davranış ölçeği ve görev bağımlılığı ölçeklerinin Türkçe'ye uyarlanmadığı ve güvenilirlikleri sağlanmadığı görülmüştür. Bu çalışma kapsamında Türkçe'ye uyarlaması ve güvenilirliği sağlanmıştır. Ancak bu ölçeklerin başka çalışmalarda kullanılarak güvenilirliği güçlendirilmeli ve Türkçe'ye uyarlanmış ölçeklerin yerine ülkenin kendi kültürüne ve özelliklerine göre geliştirilmiş ve güvenilirlikleri sağlanmış ölçeklerin kullanılması diğer çalışmalar için daha yararlı olacağı düşünülmektedir.

İşgörenler kaynakların kritik olması durumunda, stratejik kararların belirsiz olduğu zamanlarda, teknoloji ve amaçların karmaşık olmasında, planlı veya plansız değişimlerin olduğu zamanlarda daha çok politik davranırlar (Miles, 1980: 82–84). Bu gibi durumlarda yöneticiler işgörenlerin sürece dâhil edilmesini ve bilgilendirilmesini sağlayarak, çalışanların politik davranışlar sergileme potansiyelini aza indirebilir ve çalışanları psikolojik açıdan rahatlatırlar.

Görev bağımlılığının derecesi işin zor olduğu ve başkasına duyulan ihtiyacın fazla olduğu durumlarda artar. Örneğin cerrahi ekip içinde anestezi uzmanı cerrahlara ve asistanlara göre daha bağımsız çalışmaktadır (Veg vd., 2001: 52). Görev tanımlarında işgörelere bu konuda gerekli bilgilerin verilmesi ve bu tanımların yazılı hale getirilmesi oldukça önem arz etmektedir.

Çalışmada belirlenen model ve ilişkilerin ileride yapılacak çalışmalara daha geniş bir kapsamda değerlendirilmesi, Türkiye'de ki sağlık sektörünü kapsayacak ve genelleyecek şekilde çalışmaların yapılması önerilebilir. Sonuçların Türkiye'de yeni açılacak olan şehir hastanelerinin faaliyetlerini yürütmeleri bağlamında önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada elde edilen sonuçlar sadece seçilen örnekleme sınırlı (Adana ikinci basamak sağlık kurumları) olduğundan ileride yapılacak olan çalışmaların birinci ve üçüncü basamak sağlık kurumlarında yapılması, daha

fazla sayıda çalışan ve daha fazla grupla yapılması daha genellenebilir sonuçlara ulaşma imkânı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ak Sütü, S. (2013). *Sağlık Çalışanlarında Duygusal Zekâ ve Tükenmişlik İlişkisi*. Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı Hastane ve Sağlık Kurumları Yönetimi Bilim Dalı. İstanbul.
- Alpar, R. (2011). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler* Detay Yayıncılık (3. Baskı). Ankara.
- Ardıç, K. ve Polatçı, S. (2008). Tükenmişlik Sendromu Akademisyenler Üzerinde Bir Uygulama. (GOÜ Örneği). *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 1–28.
- Aslan, H., Aslan, O., Kesepara, C., Alparlan, N. ve Ünal, M. (1997). Kocaeli’nde Bir Grup Sağlık Çalışanında İşe Bağlı Gerginlik, Tükenme Ve İş Doyumu. *Toplum ve Hekim*, 12(82), “24–29”.
- Aslan, Ş. ve Özata, M. (2008). Duygusal Zekâ ve Tükenmişlik Arasındaki İlişkilerin Araştırılması: Sağlık Çalışanları Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(30), 77–97.
- Baltaş, A. ve Baltas, Z. (1993). *Stres ve Başa Çıkma Yolları*, Remzi Kitabevi.
- Barutçu E. ve Serinkan, C. (2008). Burnout Syndrome: An important problem today, and a research study conducted in Denizli, Ege Akademik Bakış, *Journal of Economics, Administrative, International Relations and Political Sciences*, 8(2), 541–561.
- Basım, H. N. ve Şeşen, H. (2006). Mesleki Tükenmişlikte Bazı Demografik Değişkenlerin Etkisi: Kamu’da Bir Araştırma. *Ege Academic Review*, 6(2), 15–23.
- Berns, S.S., (1984). *Job Satisfaction and Conflict Management*, Third Edition, Toronto: The Mosby Company.

- Budak, G. ve Sürgevil, O. (2005). Tükenmişlik ve Tükenmişliği Etkileyen Örgütsel Faktörlerin Analizine İlişkin Akademik Personel Üzerinde Bir Uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 20(2), 95–108.
- Buenger, C. M., Forte M., Boozer R. W. ve Maddox E. N. (2007). A Study of the Perceptions of Organizational Politics Scale (POPS) for Use in the University Classroom, Developments in Business Simulation and Experiential Learning, 34, 294–301.
- Buğdaycıoğlu, R., Kurt, A. Ö., Şaşmaz, T. ve Öner, S., (2007). Mersin İl'inde Pratisyen ve Uzman Hekimlerde Depresyon Sıklığı ve Etkileyen Faktörler. *Toplum Hekimliği Bülteni*, 26(1), 32–36.
- Cemaloğlu, N. ve Şahin, D. E. (2007). Öğretmenlerin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(2), 465–484.
- Ceylan, A. ve Ulutürk, Y. H. (2006). Rol Belirsizliği, Rol Çatışması, İş Tatmini ve Performans Arasındaki İlişkiler. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(1), 48–58.
- Cordes, C L. ve Dougherty, T.W. (1993). A Review and an Integration of Research on Job Burnout, *Academy of Management Review*, 18(4), 621–656.
- Çimen, M., ve Ergin, C. (2001). Türk Silahlı Kuvvetleri Sağlık Personelinin Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi. *GülhaneTıp Dergisi*, 43(2), 169–176.
- Dericioğulları, A., Konak, Ş., Arslan, E. ve Öztürk, B. (2007). Öğretim Elemanlarının Tükenmişlik Düzeyleri: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Örneği. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 2(5), 13–23.

- Edelwich, J., ve Brodsky, A. (1980). *Burn-Out: Stages Of Disillusionment in The Helping Professions* (Vol. 255). New York: Human Sciences Press.
- Erdoğan, İ. (1994). *İşletmelerde Davranış*, Beta Yayınları. İstanbul.
- Ergin, C. (1993). “Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Uyarlanması”, VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları Türk Psikologlar Derneği Yayını Hacettepe Üniversitesi Ankara.
- Ergin, C. (1996). Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Türkiye Sağlık Personeli Normları. *3P Dergisi*, 4(1), 28–33.
- Erigüç, G. K. (1994). *Hastanelerde Personelin İşle İlgili Tutumları Personel Devri Ankara İli Örneği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ferris, G.R. ve Kacmar, K.M. (1992). Perceptions of organizational politics. *Journal of Management*, 18(1), 93–116.
- Freudenberger, H.J. (1974). “Staff Burn-Out”, *Journal of Social Issues*, 30(1), 159–165.
- Gandz, J. ve Murray, V. V. (1980). The experience of work place politics. *Academy of Management Journal*, 23, 237–251.
- Girgin, G. ve A. Baysal (2005). Tükenmişlik Sendromuna Bir Örnek: Zihinsel Engelli Öğrencilere Eğitim Veren Öğretmenlerin Mesleki Tükenmişlik Düzeyi. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 4(4), “172–187”.
- Günüşen, N. P. ve Üstün, B. (2010). Türkiye’de İkinci Basamak Sağlık Hizmetlerinde Çalışan Hemşire ve Hekimlerde Tükenmişlik: Literatür İncelemesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 3(1), 40–51.

- Hellriegel, D. ve Slocum, J. (1982). *Management*, Addison-Wesley, 3rd Edition.
- Ilgın, B. (2013). Toplumsal Bir Hastalık: Sosyal Kaytarma. Uşak Üniversitesi *Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 238–270.
- İslamoğlu, G. ve Börü, D. (2007). Politik Davranış Boyutları: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (14), 135–153.
- Kacmar, K. M. ve Ferris, G.R. (1991). Perceptions of Organizational Politics Scale (POPS): Development and Construct Validation. *Educational and Psychological Measurement*, 51, “193–205”.
- Katz, D. ve Kahn, R.L., 1977, *Örgütlerin Toplumsal Psikolojisi*, Çev.: Can, H. ve Bayar, Y., Doğan Basımevi, Ankara.
- Karabey, C. ve Karcıoğlu, F. (2008). Yönetici İletişim Tarzı ile Çalışanların İş Performansı, İş Tatmini ve Rol Belirsizliği Arasındaki İlişki. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 3(2), 25–42.
- Kaya, N., Kaya, H., Ayık, S. ve Uygur, E. (2010). Bir Devlet Hastanesinde Çalışan Hemşirelerde Tükenmişlik. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 7(1), 401–419.
- Kılıç, T. ve Seymen, O. A. (2011). Sağlık Sektöründe Tükenmişlik Sendromuna Etki Eden Faktörlerin Analizi ve Bir Araştırma, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16, 47–67.
- Kılınç, T. (1991). Rol Çatışmasını Belirleyen Örgütsel Faktörler ve Satış Elemanlarına Yönelik Bir Araştırma, *İstanbul İşletme Fakültesi Dergisi*, 20(20-21), 19-34.
- Kocabıyık, Z. O. ve Çakıcı, E. (2008). Sağlık Çalışanlarında Tükenmişlik ve İş Doymu. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 9(3), 132–138.
- Koçel, T. (2011). *İşletme Yöneticiliği*. Beta Yayınları, İstanbul.

- Liden, R. C., Wayne, S. J., Jaworski, R. A. ve Bennett, N. (2004). Socialloafing: A field investigation. *Journal of Management*, 30(2), 285–304.
- Maslach, C. ve Jackson, S.E. (1981). “The Measurement Of Experienced Burnout”, *Journal of Occupational Behaviour*, 2, 99–113.
- Maslach C., Schaufeli, W. B. ve Leiter, M. P. (2001). “Job Burnout”, *Annual Reviews of Psychology*, 52, 397–422.
- Medison, L. M., Allen, R. W., Porter, L. W., Renwick, P. A. ve Mayes, B. T. (1980). Organizational Politics: An Exploration of Managers’ Perceptions. *Human Relations*, 33, 79–100.
- Miles, R. H. (1980). *Organizational Behavior*. Santa Monica, California: Goodyear.
- Mintzberg, H. (1983). *Power in and around organizations*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Pearce, J. L. ve Gregersen, H. B. (1991). Taskinterdependence and extra role behavior: A test of the mediating effects of felt responsibility. *Journal of Applied Psychology*, 76(6), 838- 844.
- Peterson, M. F., Smith, P. B., Akande, A., Ayestaran, S., Bochner, S., Callan, V. ve Hofmann, K. (1995). Role conflict, ambiguity, and overload: A 21-nation study. *Academy of Management Journal*, 38(2), 429–452.
- Polat, S., Ercengiz, M. ve Tetik, H. (2012). Öğretmenlerin Mesleki Tükenmişliklerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 152–173.
- Rizzo, J. R., R. J. House, ve S. I. Lirtzman (1970). Role Conflict and Ambiguity in Complex Organizations. *Administrative Science Quarterly*, 15, 150–163.

- Sağlam Çiçek, A. (2011). Akademik Personelin Sosyo-Demografik Özelliklerinin Tükenmişlik Düzeyleri İle İlişkisi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 407–420.
- Sağlık Sen. (2012).
www.saglikksen.org.tr/MediaContent/asbp_tukenmislik_ic_kck.pd
Erişim Tarihi. 29 Aralık 2015.
- Sayıl, I. Haran, S. Ölmez, Ş. ve Özgüven, H. D. (1997). ‘Ankara Üniversitesi Hastanelerinde Çalışan Doktor ve Hemşirelerin Tükenmişlik Düzeyleri’ *Kriz Dergisi* 5(2), 71–77.
- Sürgevil, O. (2006). *Tükenmişlik Sendromu*. İçinde Şimşek, M. Ş. ve Kınır, S. (Edt.). *Çağdaş Yönetim Araçlarından Seçmeler* 135–152. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Şahin, D., Turan, F. N., Alparslan, N., Şahin, İ., Faikoğlu, R. ve Görgülü, A. (2008). Devlet Hastanesinde Çalışan Sağlık Personelinin Tükenmişlik Düzeyleri. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 45, 116–21.
- Şahin, F. ve Şahin, D. (2012). Engelli Bireylerle Çalışan Özel Eğitim Öğretmenlerinin Tükenmişlik Düzeyinin Belirlenmesi. *Öğretmen Eğitimi ve Eğitimcileri Dergisi*, 1(2), 275–294.
- Taycan, O., Kutlu, L., Çimen, S. ve Aydın, N. (2006). Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Hemşirelerde Depresyon Ve Tükenmişlik Düzeyinin Sosyo demografik Özelliklerle İlişkisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 7(2), 100-108.
- Tunç, T. (2008). *Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ile Rol Çatışması ve Rol Belirsizliği Arasındaki İlişki: Bir Üniversite Hastanesi Örneği*. Yayınlanmamış Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- Tunç, T. ve Kutanis, R. O. (2009). Role Conflict, Role Ambiguity, And Burnout İn Nurses And Physicians At A University Hospital İn Turkey. *Nurse Health Sciences*, 11(4), 410–416.
- Tümkiye, S. (1999). Çukurova Üniversitesi Öğretim Elemanlarının Akademik Tükenmişlik Düzeyleri. 4. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Bildirileri 4, Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları; No: 51, Eskişehir, 47-60.
- Toppinen, T., Kalimo, R. ve Mutanen, P., (2002). “The Process of Burnout in White-Collar and Blue çöller Jobs: Eight- Year Prospective Study of Exhaustion” *Journal of Organizational Behavior*, 23(5), 555–570.
- Vegt, G. S., Emans, B. J. ve Vliert, E. (2001). Patterns Of Interdependence in Work Teams: A Two-Level Investigation Of The Relations With Job And Team Satisfaction. *Personnel Psychology*, 54(1), 51–69”.
- Wageman R, (1995). Interdependence and groupeffectiveness. *Administrative Science Quarterly*, 40, 145–180.
- Yakut, H. İ., Kapısız, S. G., Durutuna, S. ve Evran, A. (2013). Sağlık Alanında Çalışma Yaşamında Tükenmişlik. *Jinekoloji-Obstetrik ve Neonatoloji Tıp Dergisi*, 10 (38), 1564-1571.

BÖLÜM 5:

SOSYAL HİZMET BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN EVLİLİK ROL BEKLENTİLERİ İLE CİNSİYET ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: SAKARYA ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Gülbaşak YERLİ

*Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü,
Sakarya/Türkiye
gbasakdiktas@gmail.com*

GİRİŞ

Aile toplumun en küçük birimi olarak normatif kuralların olduğu, toplumun sahip olduğu değer yargılarının yer aldığı ve sosyalizasyonun yaşandığı toplumsal yapıdır (Bağlı & Sever, 2005:10). Ve bu yapının evlilik yoluyla oluştuğu kabul edilir. Evliliği değerlendirdiğimizde birbirini destekleyen ve tamamlayan farklı boyutları söz konusudur. Evlilik sayesinde ilişkiler toplumun nazarında meşruluk kazanmaktadır (Meezon ve Rauch 2005, 97-115). Genellikle psikolojik, sosyal, cinsel ve açıdan karşılıklılığa dayanan, kadın ve erkek arasındaki birliktelik olarak evliliğin tanımlandığı görülmektedir (Levinger ve Huston,1990, 19-25).

Evlilikten karşılanan doyum, bireylerin yaşamdan sağladıkları genel doyum düzeyine büyük ölçüde katkı sağlamaktadır (Campbell, Converse ve Rodgers, 1976, 639). Evliliğe yönelik yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde, bireyler “mutlu” bir evliliğe, yaşamın içinde var olan ekonomik, sosyal açıdan önemli sayılabilecek başka doyum kaynaklarından daha fazla önem göstermektedirler (Freedman, 1978, 657). Evlilikle bireyler biyolojik, psikolojik ve sosyal anlamda genel

iyilik haline kavuşmakta ve daha fazla doyum almaktadırlar (Hayward ve Zhang, 2006, 639-657).

Sağlıklı bir evlilik sağlıklı ailelere ve sağlıklı bireylerin varlığına neden olmaktadır. Buna karşılık, mutsuz bir evlilik bireylerin beden ve ruh sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir (Bioom, Asher ve White, 1978, 867). Sağlıklı bir evlilik tanımında, evlilik doyumu en temel unsurdur. Evlilik doyumu, bireyin evlilik ilişkisindeki beklentilerini ve gereksinmelerini karşılama derecesine yönelik algısı olarak değerlendirilebilir. Ayrıca evlilik doyumunda bireyler, evliliklerinin ve eşlerinin pozitif özelliklerini öne çıkartıp, negatif özelliklerini biraz daha az olarak değerlendirdikleri görülür (Bradbury, Fincham ve Beach, 2000, 2-5). Öyle ki yapılan araştırmalar, çiftlerin evliliklerini sürdürmelerinin sebebini birbirlerinin varlığıyla huzur ve mutluluk bulmaları olduğunu göstermektedir (Bradbury ve Karney, 2004, 862-879). Bu doğrultuda bireyler evlilik hayatına ve eslerine yönelik çeşitli beklentilere sahiptirler ve bu beklentilerin karşılanamaması da hayal kırıklıklarını beraberinde getirerek, evlilik çatışmalarına, aile parçalanmalarına neden olmaktadır.

Evlilikte çiftlerin, değerler, akrabalarla ilişkiler, gelirin yönetimi, duyguların ifade edilmesi, boş zamanların değerlendirilmesi, çocuklarla eşlerin ev içi sorumlulukların paylaşımı, karar verme, problem çözme gibi durumlara ilişkin beklenen rollerin uyumu bireylerin evlilikten doyum almalarını sağlamaktadır (Şener ve Terzioğlu, 2002).

Bireylerin evlilikte sahip olacakları rollerine ilişkin beklentilerini, onların çocuk olarak yaşadıkları aile ortamındaki anne

baba rollerinin etkilediği kabul edilmektedir (Twenge, 1997:45; Coleman & Ganong, 1984:425).20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iletişim ve bilgi teknolojilerindeki değişme ve gelişmeler tüm dünyada küresel değerlerin ön plana çıktığı toplumsal yapıları şekillendirmiş, ailenin oluşumunda ve çözülmesinde dikkat çekici değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur (Kotowska at all, 2010:7). Bu süreçte bireylerin aile içindeki kadın ve erkek rollerine yönelik düşünceleri ve beklentileri geleneksel yapıdan çıkıp çok daha eşitlikçi bir yapı sergilemiştir (Goldscheider & Waite, 1991:53,59).

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, Sakarya Üniversitesi'nde öğrenim gören sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin evlilik rol beklentileri ve evliliğe ilişkin tutumları ile cinsiyet arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Aile ve evlilik sorunları, sosyal hizmetin mikro, mezzo ve makro müdahale alanlarından tümünü etkilemektedir. Bu sorunları çözmeye yönelik çalışacak olan meslek elemanları için de kendi evlilik rol beklentilerinin ve evliliğe ilişkin tutumlarının ne olduğunu tespit etmek, sağlıklı bir empatik bakış açısı geliştirerek sosyal hizmet müdahalelerinin çok daha etkili ve verimli olmasını sağlaması açısından önemlidir.

1.2. Araştırmanın Yönetimi ve Kapsamı

Betimsel ve değerlendirme niteliği ağır basan bir tarama araştırması olan bu araştırma Sakarya Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümünde okuyan 360 öğrenciler üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Veriler Prof. Dr. Lee A Rosén, tarafından araştırmanın amacına uygun olarak geliştirilen “*Evlilik Rol Beklentileri Ve Evliliğe İlişkin Tutum Formu*” ile toplanmıştır. Elde edilen veriler SPSS programı aracılığı ile işlenerek ve çözümlenmiştir.

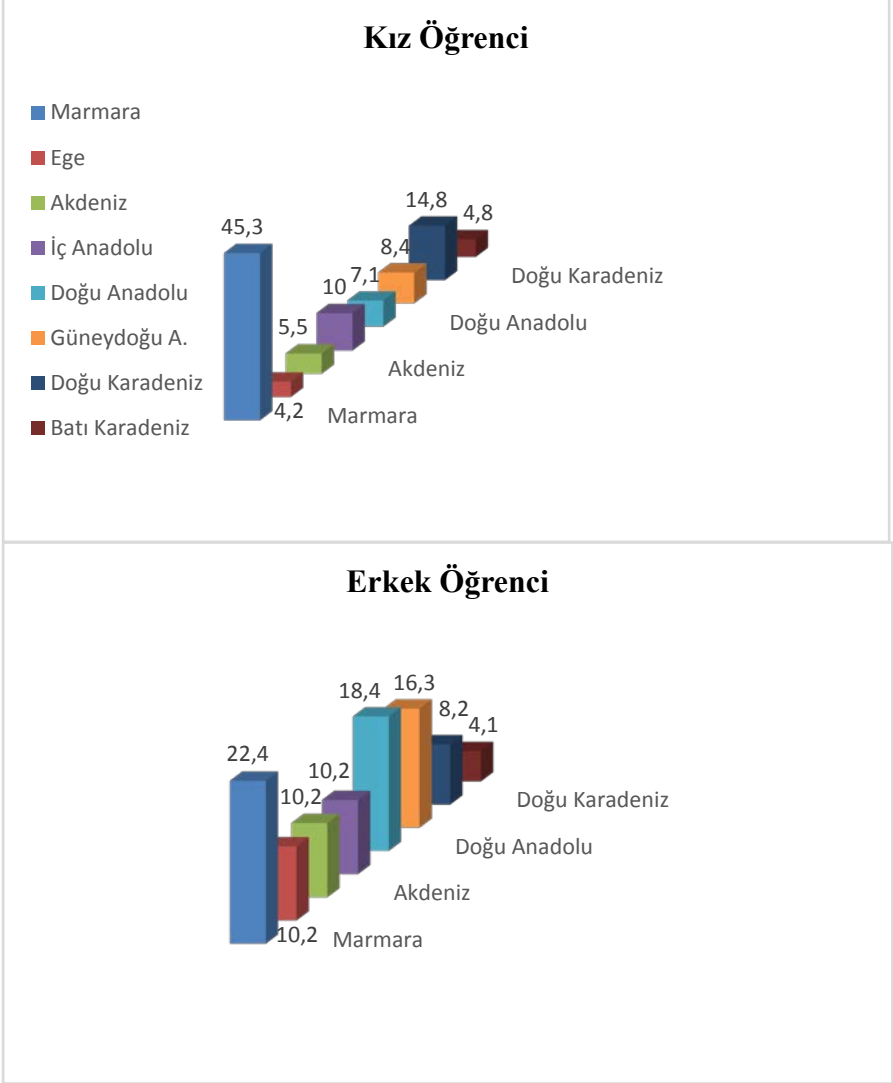
1.3. Soru Formunun Tanıtılması

Araştırmanın amacına uygun olarak hazırlanan soru formu, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm katılımcıların kişisel özellikleri, ikinci bölüm, evlilik rol beklentilerini içermektedir. Katılımcılara yöneltilen bu sorularda evlilik rol beklentilerine ilişkin belli yargılara hangi derecede katıldıkları yada katılmadıkları sorulmuştur.

2. Bulgular ve Değerlendirme

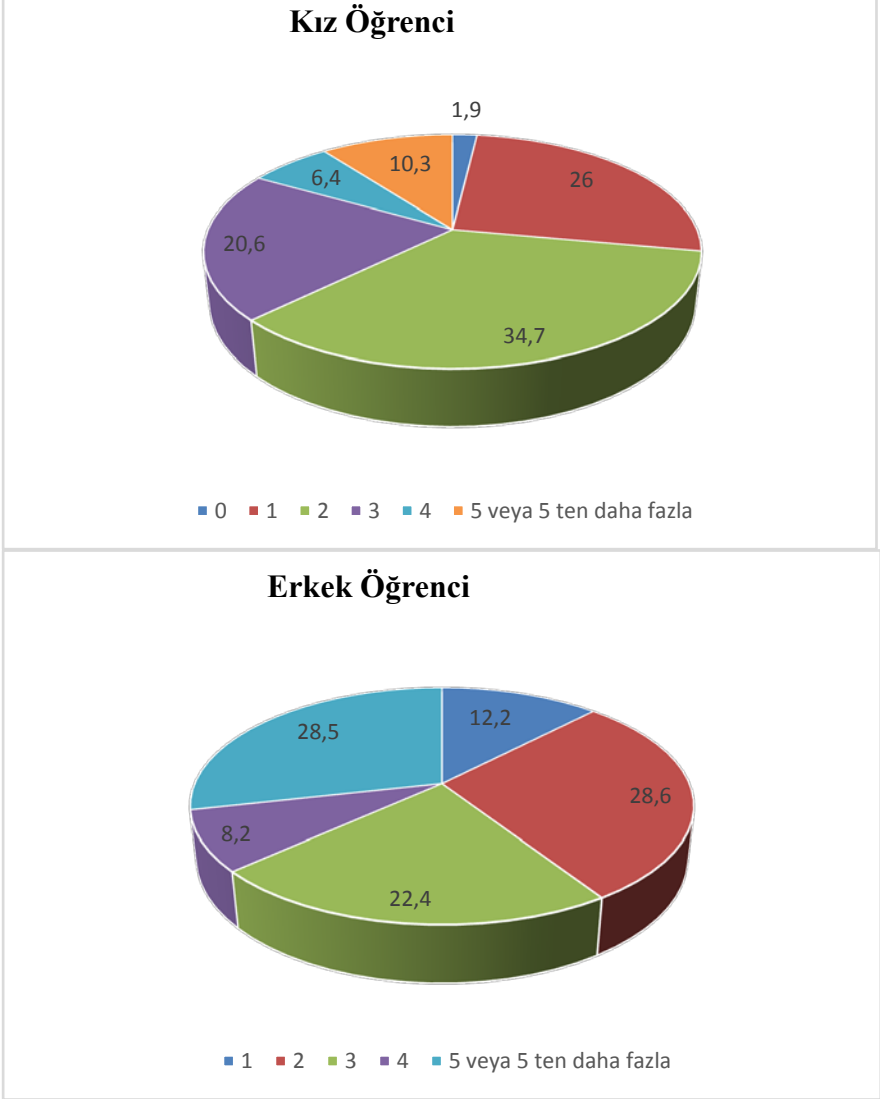
Araştırmaya 49 erkek, 311 kız toplam 360 öğrenci katılmıştır. Araştırmaya katılan kız öğrencilerin % 73’ü 18-20 yaş arası, % 23.5’i 21-23 yaş arası, % 2.6’sı 24-26 yaş arası, %56’sı 27 yaş ve üzerindedir. Araştırmaya katılan erkek öğrencilerin % 32.7’si, 18-20 yaş arası, % 65.3’ü 21-23 yaş arası, % 2’si 24-26 yaş arasındadır. Araştırmaya katılan kız öğrencilerin % 97,4’ü bekar , % 1.5’i evli, % 0.6’sı boşanmış veya ayrılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin % 100’ü bekadır.

Grafik 1: Yaşanılan Bölge

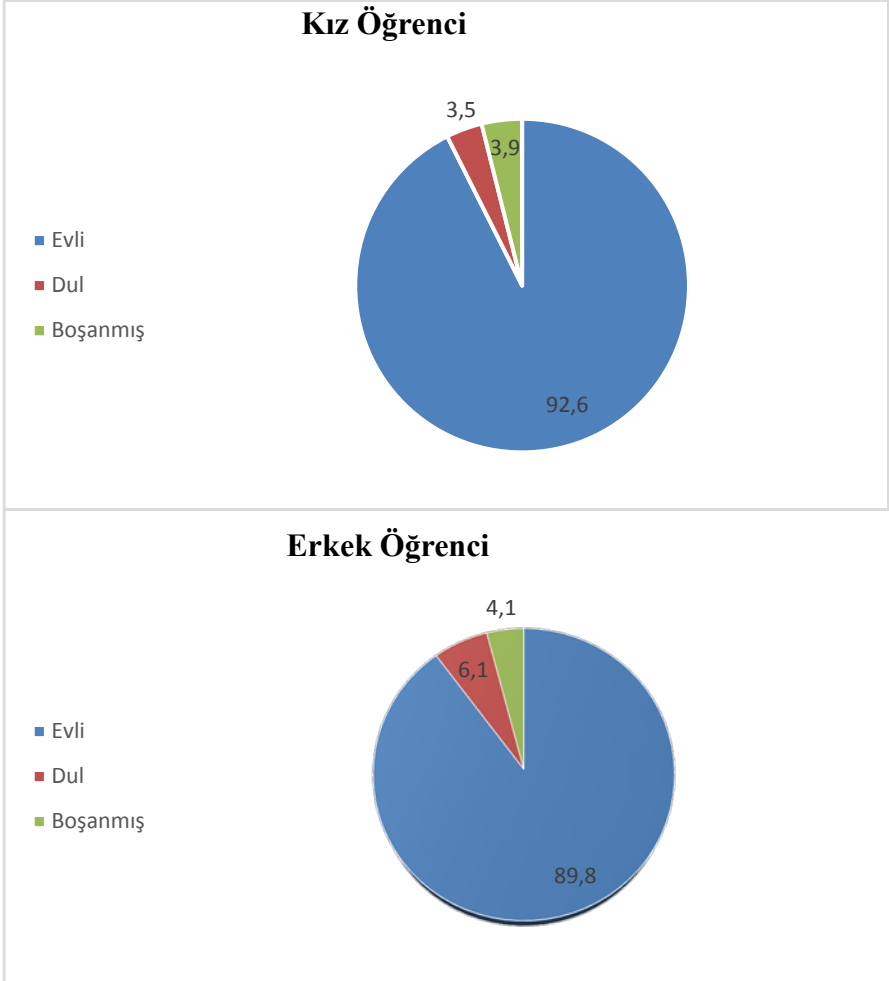
Araştırmaya katılan kız öğrencilerin de erkek öğrencilerin de büyük bir oranının Marmara bölgesinden olduğu görülmektedir. En küçük orana bakıldığında ise kızlarda batı karadeniz bölgesi olduğunu erkeklerde ise doğu karadeniz bölgesi olduğu görülmektedir.

Grafik 2: Kardeş Sayısı

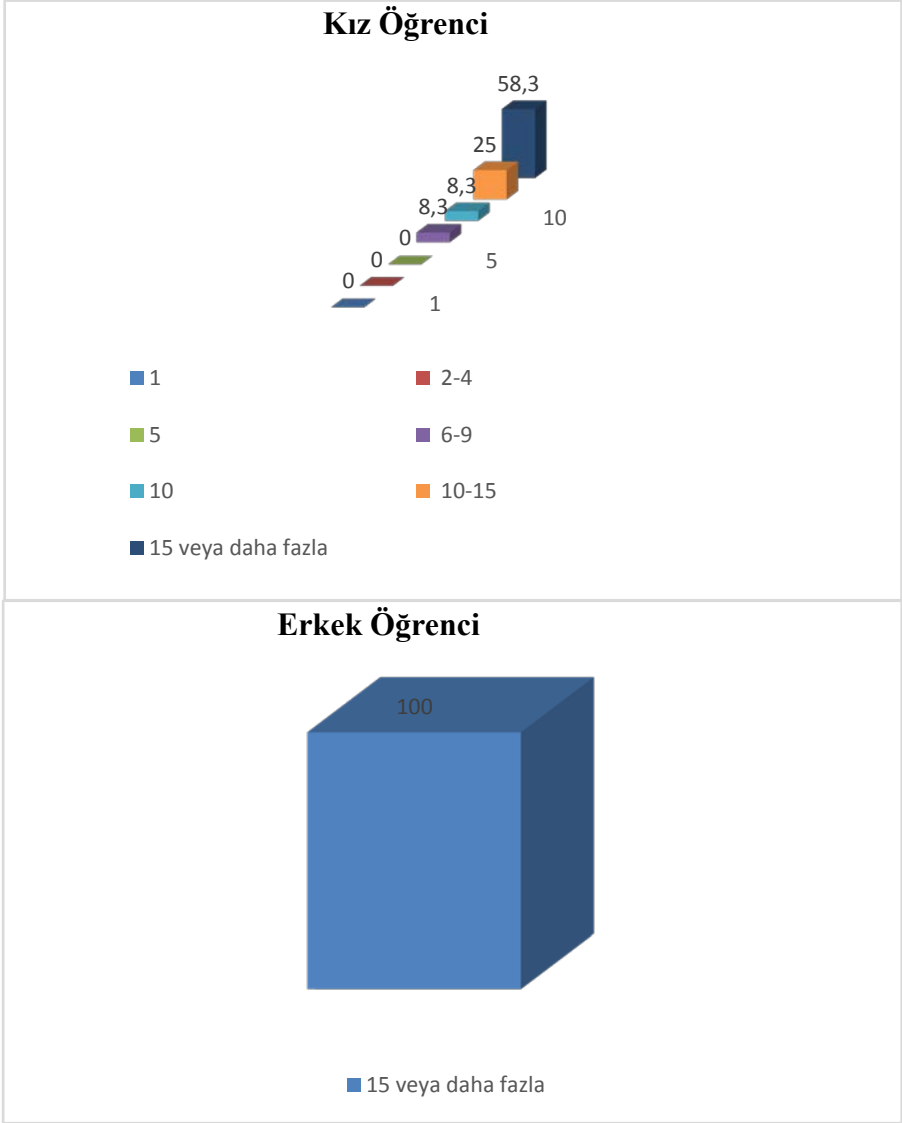
Araştırmaya katılan öğrencilerin kardeş sayılarına baktığımızda kız öğrencilerin iki kardeşi olanların oranının oldukça yüksek olduğu, araştırmaya katılan erkek öğrencilerin ise büyük bir oranının beş veya beşten daha fazla kardeşe sahip oldukları görülmektedir.

Grafik 3: Çocukluk/Ergenlik Döneminde Ebeveynlerin Medeni Durumu

Araştırmaya katılan öğrencilerin Çocukluk/Ergenlik döneminde ebeveynlerinin medeni durumuna göre dağılımına baktığımızda kız öğrencilerin de erkek öğrencilerinin de Çocukluk/Ergenlik döneminde ebeveynlerinin büyük oranının evli olduğu görülmüştür. Ebeveynlerinin dul ve boşanmış olanların oranı da iki grupta da oldukça düşüktür.

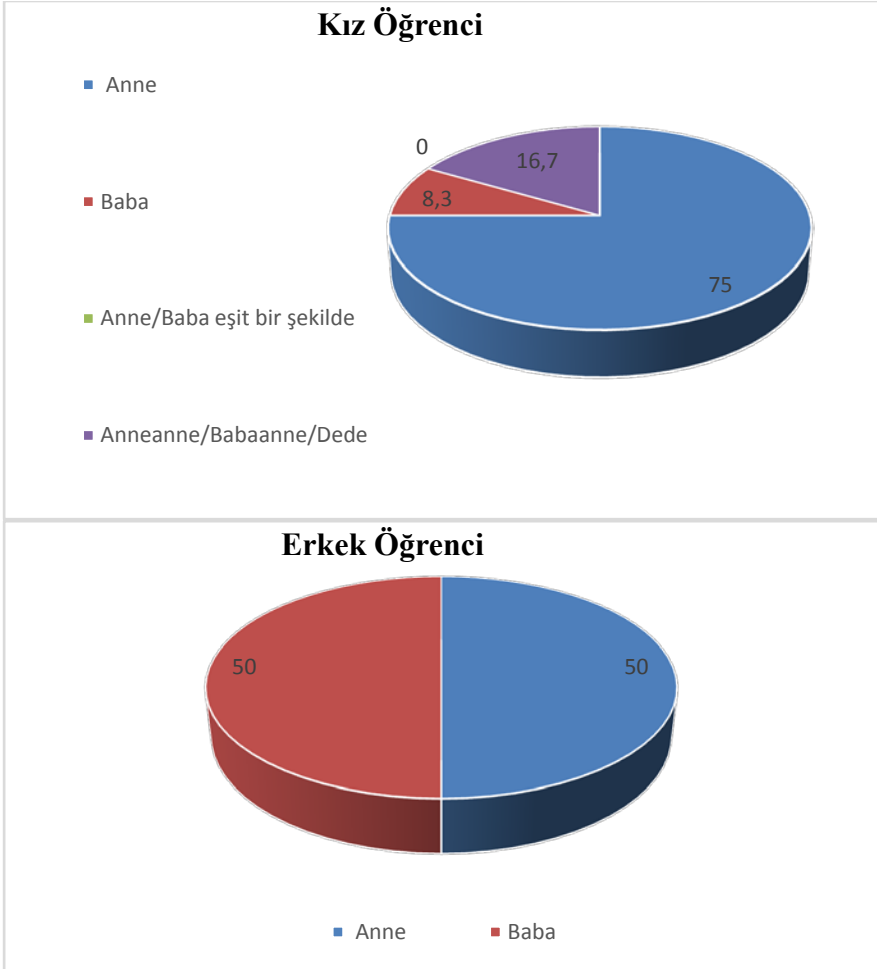
Grafik 4: Ebeveynler Boşanmış İse, Boşandıklarında Kaç Yıllık Evli Oldukları

Araştırmaya katılan öğrencilerin Ebeveynler Boşanmış İse, Boşandıklarında Kaç Yıllık Evli Olduklarına baktığımızda kız öğrencilerinin büyük bir oranının 15 veya daha fazla yaşta olduğunu,

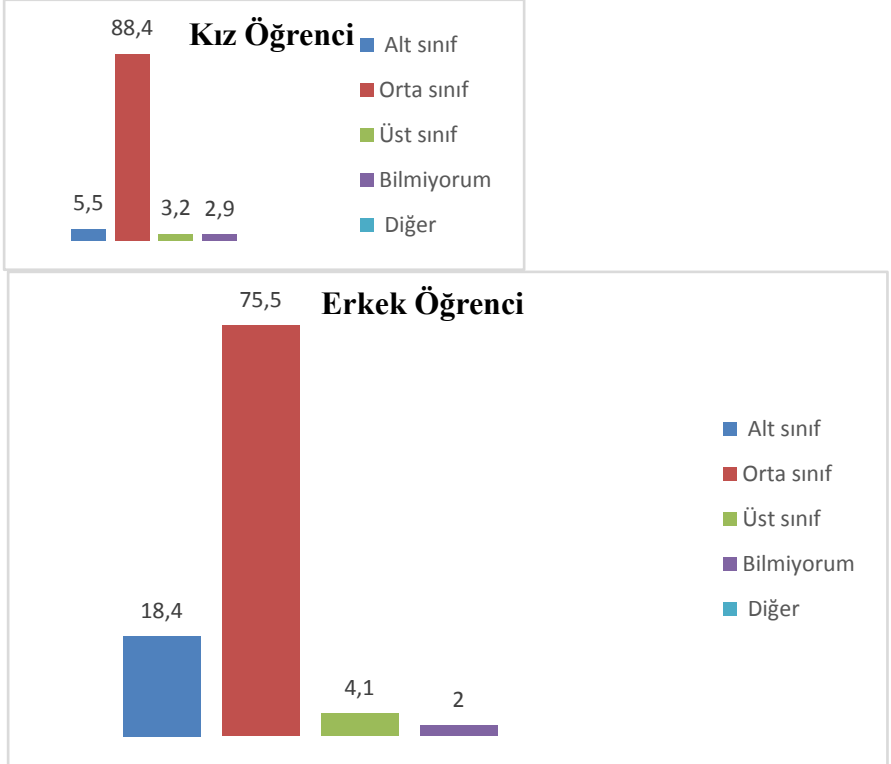
erkek öğrencilerinin ise tamamının 15 veya daha fazla yaşta olduğu görülmektedir.

Grafik 5: Ebeveynlerin Boşanması sonrasında Kiminle Yaşandığı

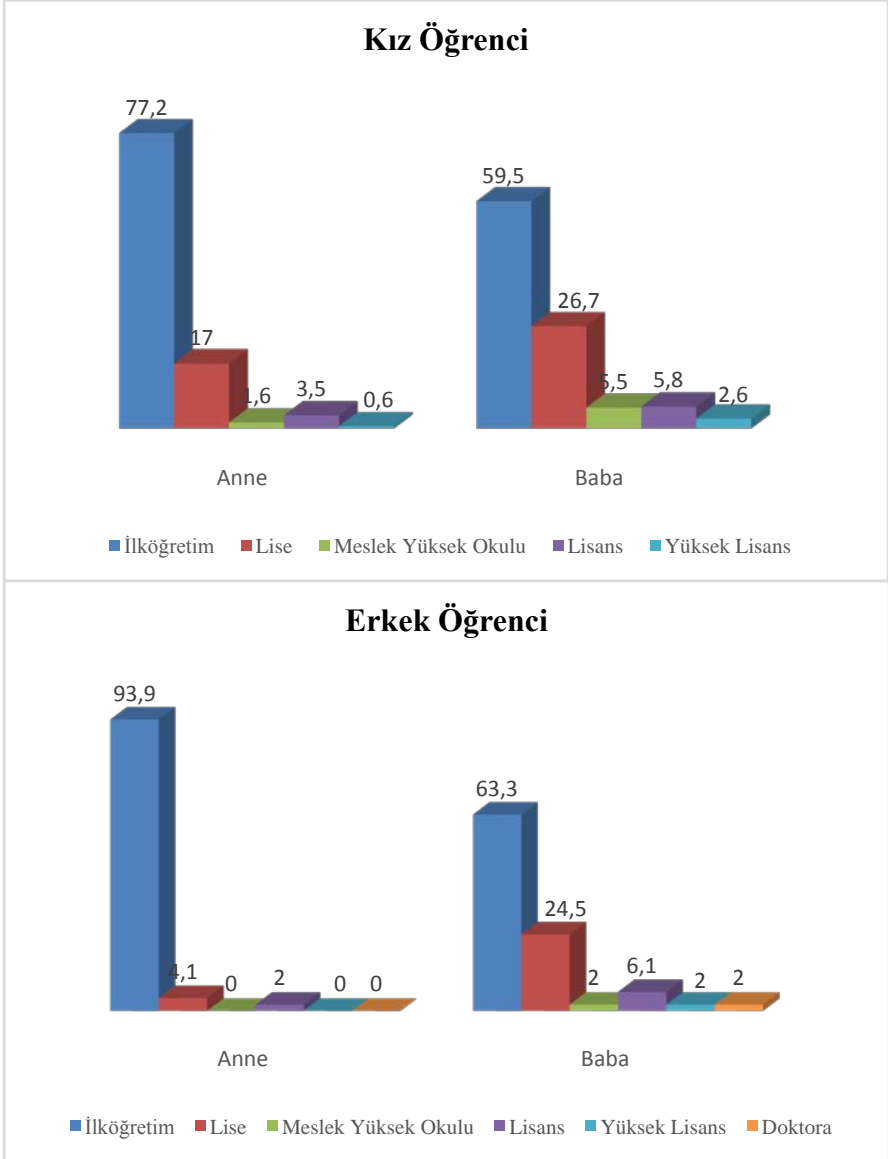
Araştırmaya katılan kız öğrencilerin Ebeveynlerin Boşanması sonrasında % 75 gibi büyük oranı anneleri ile yaşarken, araştırmaya katılan erkek öğrencilerin anneleriyle yaşayanların oranı % 50, babalarıyla yaşayanların oranı % 50'dir.

Grafik 6: Ailenizin Sosyal Ekonomik Sınıfının Nasıl Tanımlandığı

Araştırmaya katılan kız ve erkek öğrencilerin büyük oranı kendilerinin sosyo- ekonomik sınıflarını orta olarak tanımlamıştır. Üst sınıf diyenlerin oranı kızlarda en azken erkeklerde bilmiyorum diyenlerin oranı en azdır.

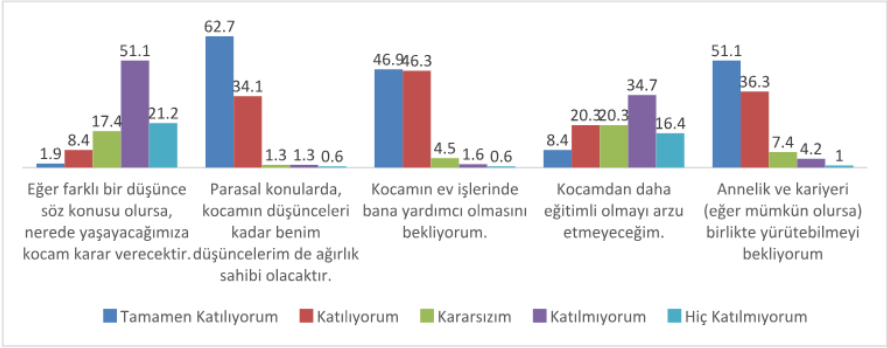
Grafik 7: Ebeveynlerin Eğitim Durumu

Araştırmaya katılan öğrencilerin ebeveynlerin eğitim durumuna bakıldığında, iki grupta da anne ve babanın eğitim durumlarının büyük oranının ilköğretim mezunu olduğu görülmektedir. Yüksek okul

mezunu olanların oranının ise iki grupta da en az olduğu görülmektedir.

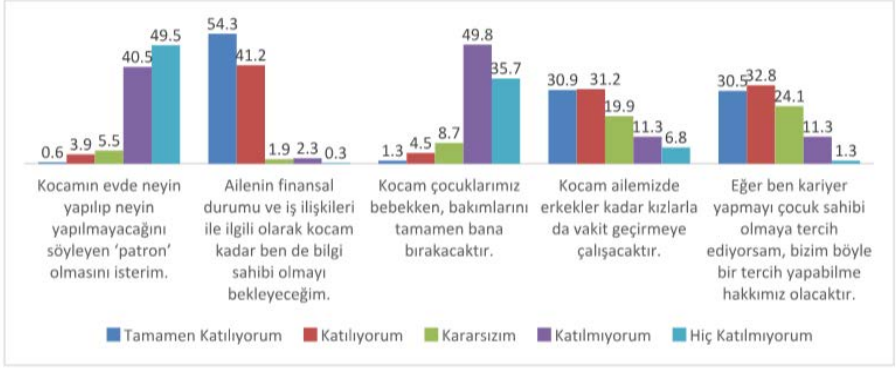
Grafik 8.1: Kız Öğrencilerin Evlilik Rol Beklentisi

Araştırmaya katılan kız öğrencilerin büyük oranı, annelik ve kariyeri birlikte yürütmeyi; eşlerinin ev işinde kendilerine yardımcı olması gerektiğini düşündüklerin; Parasal konularda eşlerin düşüncelerinin eşit ağırlığa sahip olması gerektiğini düşünmekte olanların oranı büyüktür.

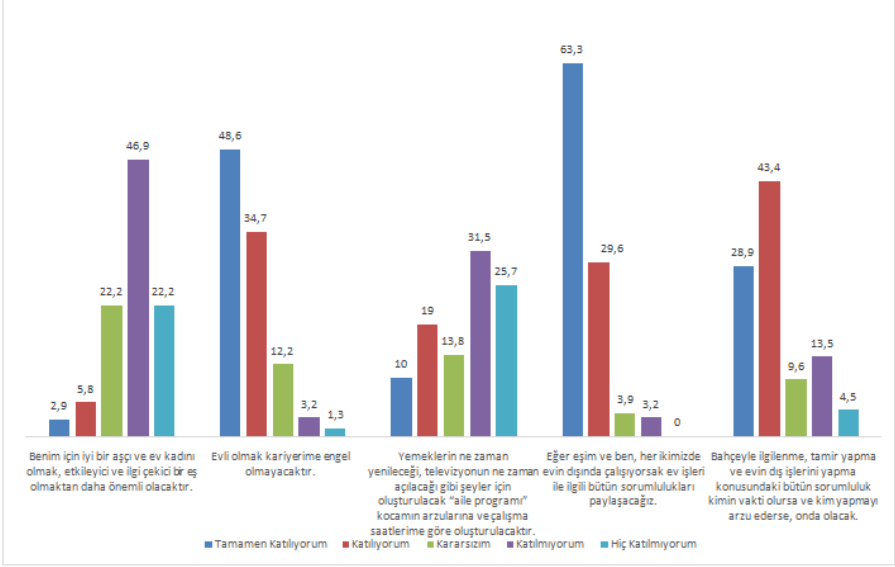
Kocamdan daha eğitilmiş olmayı arzu etmeyeceğim ve eğer farklı bir düşünce söz konusu olursa nerede yaşayacağımıza kocam karar verir ibaresine katılmayanların oranı fazla olmakla beraber %17 ve %20 oranında kararsızların olması da dikkat çekmektedir.

Grafik 8.2: Kız Öğrencilerin Evlilik Rol Beklentisi

Araştırmaya katılan kız öğrencilerin eşlerinin evde neyi yapılıp neyin yapılmayacağını söyleyen 'patron' olmasını isteyenlerin ve çocuklar bebekken, bakımlarını tamamen kendisine bırakacağı ifadelerine çok ciddi bir oranda katılmadıkları görülmektedir. Ailenin finansal durumu ve iş ilişkileri ile ilgili olarak eşlerin eşit bilgiye sahip olma fikrine katılımcıların tamamına yakınının katıldığını görmekteyiz. Kocam ailemizde erkekler kadar kızlarla da vakit geçirmeye çalışmalıdır ve eğer ben kariyer yapmayı çocuk sahibi olmaya tercih ediyorsam, bizim böyle tercih yapabile hakkımız olacaktır ifadelerine ise katılanların oranı yüksek olduğu görülmektedir.

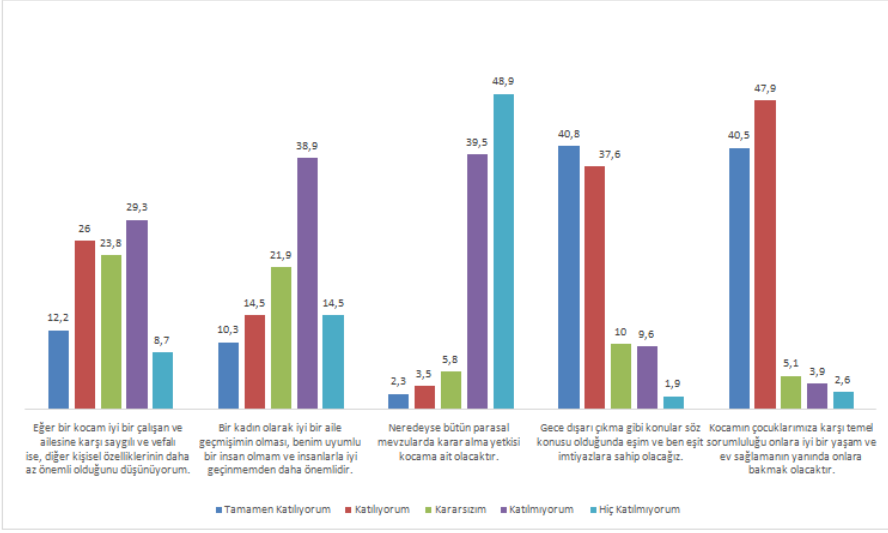
Grafik 8. 3: Kız Öğrencilerin Evlilik Rol Beklentisi

Araştırmaya katılan kız öğrencilerin; büyük bir oranı evli olmanın kariyerlerine engel olacaklarını, eğer her ikisi de evin dışında çalışıyorsa ev işleri ile ilgili bütün sorumlulukları paylaşacaklarını, bahçeyle ilgilenme, tamir yapma ve evin dış işlerini yapma konusundaki bütün sorumluluk kimin vakti olursa ve kim yapmayı arzu ederse, onda olacağını düşündüklerini ifade etmişlerdir.

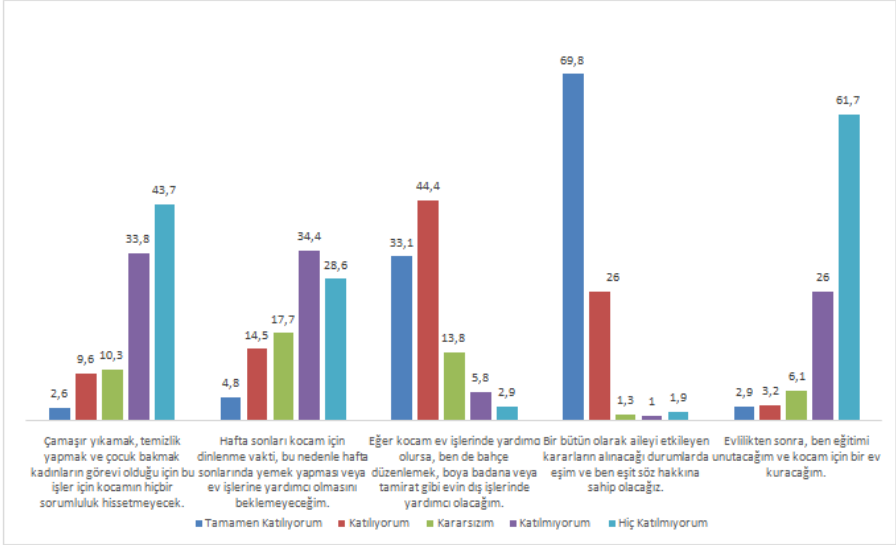
“Yemeklerin ne zaman yenileceği, televizyonun ne zaman açılacağı gibi şeyler için oluşturulacak “aile programı” kocamın arzularına ve çalışma saatlerime göre oluşturulacaktır.” , “Benim için iyi bir aşçı ve ev kadını olmak etkileyici ve ilgi çekici bir eş olmaktan daha önemlidir.” Şeklinde ifadeler ise katılmayanların oranlarının yüksek olduğu görülmektedir.

Grafik 8.4: Kız Öğrencilerin Evlilik Rol Beklentisi

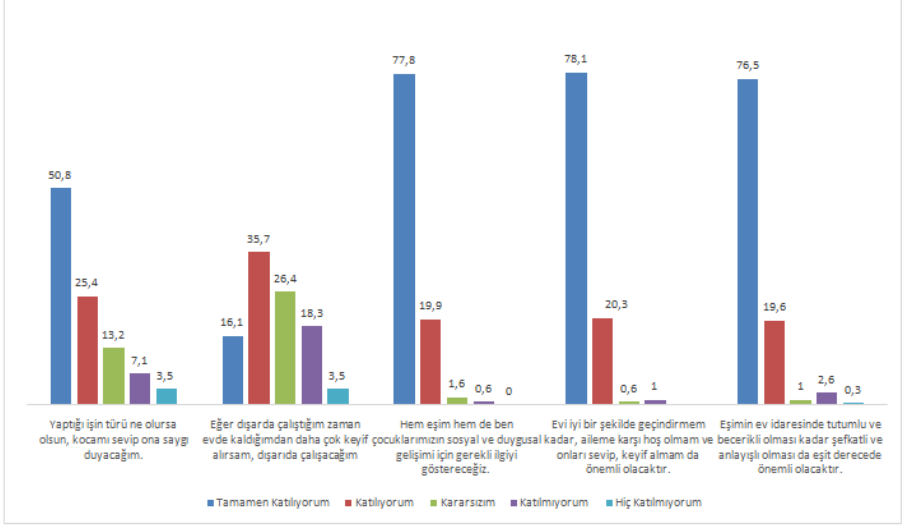
Araştırmaya katılan kız öğrenciler, eşlerinin iyi bir çalışan ve ailesine karşı saygılı ve vefalı ise, diğer kişisel özelliklerinin daha az önemli olduğunu düşünenlerin ve düşünmeyenlerin oranları birbirine oldukça yakınken , “Bir kadın olarak iyi bir aile geçmişimin olması, benim uyumlu bir insan olmam ve insanlarla iyi geçinmemden daha önemlidir.” “Neredeyse bütün parasal mevzularda karar alma yetkisi kocama ait olacaktır.” İfadelerine katılmayanların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Katılımcıların büyük bir oranı, gece dışarı çıkma gibi konular söz konusu olduğunda eşile eşit imtiyazlara sahip olacağını düşünmekte ve “Kocamın çocuklarımıza karşı temel sorumluluğu onlara iyi bir yaşam ve ev sağlamanın yanında onlara bakmak” olduğu ifadesine ise büyük bir oranda katıldıkları görülmektedir.

Grafik 8.5: Kız Öğrencilerin Evlilik Rol Beklentisi

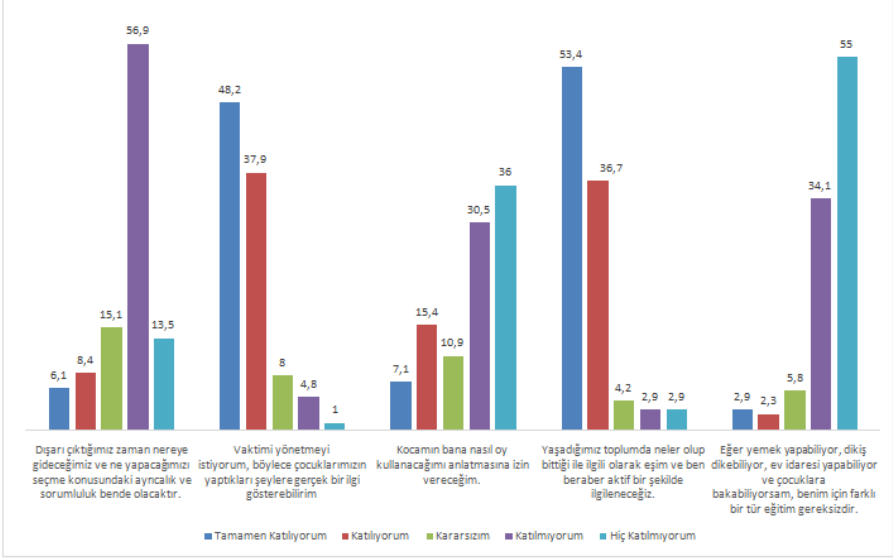
Araştırmaya katılan kız öğrencilerin çok büyük oranının çamaşır yıkamak, temizlik yapmak ve çocuk bakmak kadınların görevi olduğu için bu işler için kocam hiçbir sorumluluk hissetmeyecek ve evlilikten sonra, ben eğitimi unutacağım, hafta sonları kocam için dinlenme vakti, bu nedenle hafta sonlarında yemek yapması veya ev işlerine yardımcı olmasını beklemeyeceğim ve kocam için bir ev kuracağım şeklindeki ifadeler katılmadıkları görülmektedirken, eğer kocam ev işlerinde yardımcı olursa, ben de bahçe düzenlemek, boya badana veya tamirat gibi evin dış işlerinde yardımcı olacağım ve bir bütün olarak aileyi etkileyen kararların alınacağı durumlarda eşim ve ben eşit söz hakkına sahip olacağız biçimindeki ifadeler ise yüksek oranda olumlu yanıt verdikleri görülmektedir.

Grafik 8.6: Kız Öğrencilerin Evlilik Rol Beklentisi

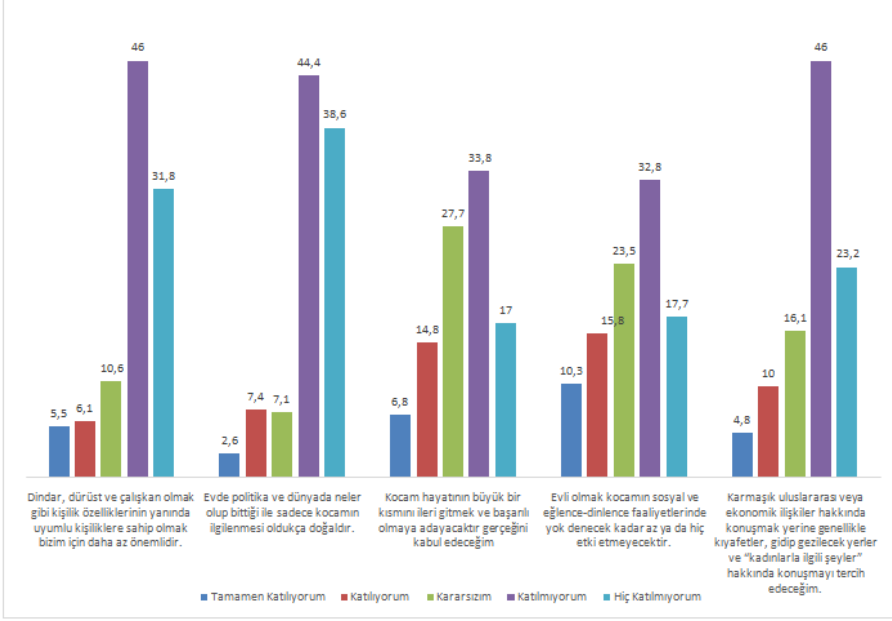
Araştırmaya katılan kız öğrencilerin “Yapıtığı işin türü ne olursa olsun, kocamı sevip ona saygı duyacağım”, “Hem eşim hem de ben çocuklarımızın sosyal ve duygusal gelişimi için gerekli ilgiyi göstereceğiz”, “Evi iyi bir şekilde geçindirmem kadar, aileme karşı hoş olmam ve onları sevip, keyif almam da önemli olacaktır.”, “Eşimin ev idaresinde tutumlu ve becerikli olması kadar şefkatli ve anlayışlı olması da eşit derecede önemli olacaktır” şeklindeki ifadelerle olumlu tutum sergileyenlerin oranının oldukça fazla olduğu görülmektedir.

Grafik 8.7: Kız Öğrencilerin Evlilik Rol Beklentisi

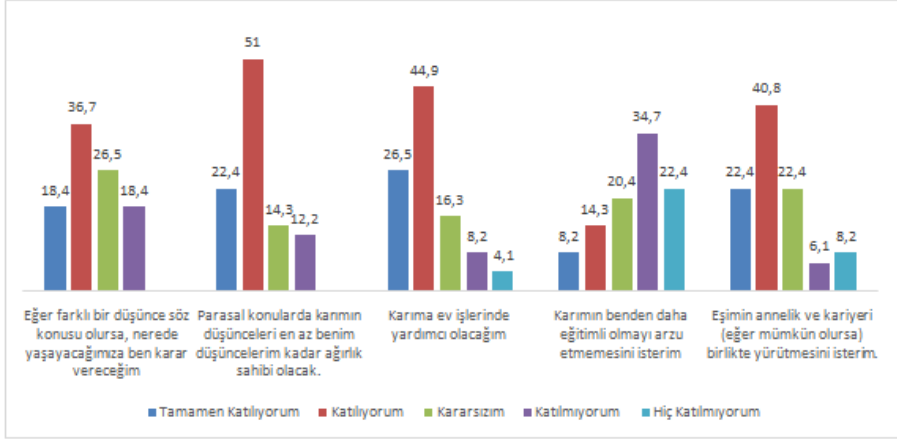
Araştırmaya katılan kız öğrencilerin büyük bir oranının “Dışarı çıktığımız zaman nereye gideceğimiz ve ne yapacağımızı seçme konusundaki ayrıcalık ve sorumluluk bende olacaktır”, “Eğer yemek yapabiliyor, dikiş dikebiliyor, ev idaresi yapabiliyor ve çocuklara bakabiliyorsam, benim için farklı bir tür eğitim gereksizdir.” ifadelerine katılmadığı görülürken; “Vaktimi yönetmeyi istiyorum, böylece çocuklarımızın yaptıkları şeylere gerçek bir ilgi gösterebilirim.”, “Yaşadığımız toplumda neler olup bittiği ile ilgili olarak eşim ve ben beraber aktif bir şekilde ilgileneceğiz.” şeklindeki ifadelere katılımın oldukça fazla olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan kız öğrencilerin %22,5 gibi bir oranının “Kocamın bana nasıl oy kullanacağını anlatmasına izin vereceğim” ibaresine katılıyor olmaları dikkat çekicidir.

Grafik 8.8: Kız Öğrencilerin Evlilik Rol Beklentisi

Araştırmaya katılan kız öğrencilerin oldukça büyük bir oranı “Dindar, dürüst ve çalışkan olmak gibi kişilik özelliklerinin yanında uyumlu kişiliklere sahip olmak bizim için daha az önemlidir.”, “Evde politika ve dünyada neler olup bittiği ile sadece kocamın ilgilenmesi oldukça doğaldır.”, “Kocam hayatının büyük bir kısmını ileri gitmek ve başarılı olmaya adayacaktır gerçeğini kabul edeceğim.”, “Evli olmak kocamın sosyal ve eğlence-dinlenme faaliyetlerinde yok denecek kadar az ya da hiç etki etmeyecektir.”, “Karmaşık uluslararası veya ekonomik ilişkiler hakkında konuşmak yerine genellikle kıyafetler, gidip gezilecek yerler ve “kadınlarla ilgili şeyler” hakkında konuşmayı tercih edeceğim.” gibi ifadelerle katılmadıklarını ifade etmektedirler.

Grafik 9.1: Erkek Öğrencilerin Evlilik Rol Beklentisi

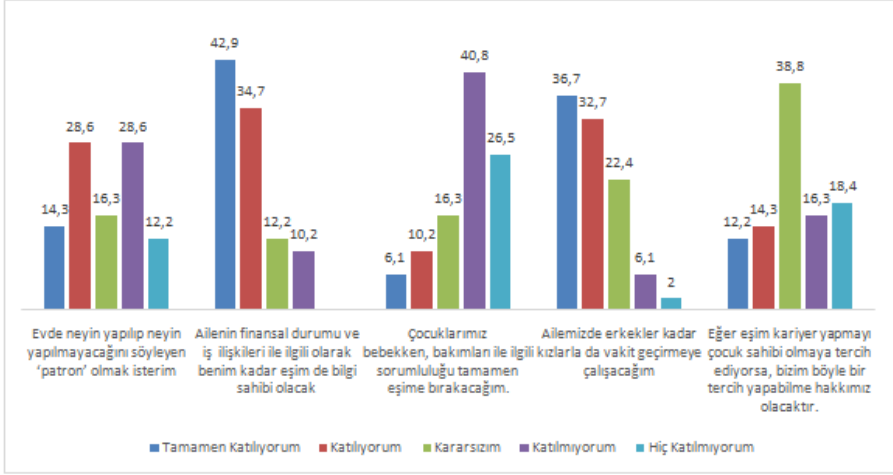

Araştırmaya katılan erkek öğrencilerin neredeyse yarısının farklı bir düşünce söz konusu olursa, nerede yaşayacaklarına kendilerinin karar vereceğini ifade ettiklerini %26'lık bir kısmın ise bu konuda kararsız olduklarını söylemeleri yalnızca %18'lik bir kısmın bu düşünceye katılmaması dikkat çekicidir.

Katılımcı erkek öğrencilerin “Parasal konularda karımın düşünceleri en az benim düşüncelerim kadar ağırlık sahibi olacak.” ve “Karıma ev işlerinde yardımcı olacağım” ibarelerine katıldıkları görülmektedir.

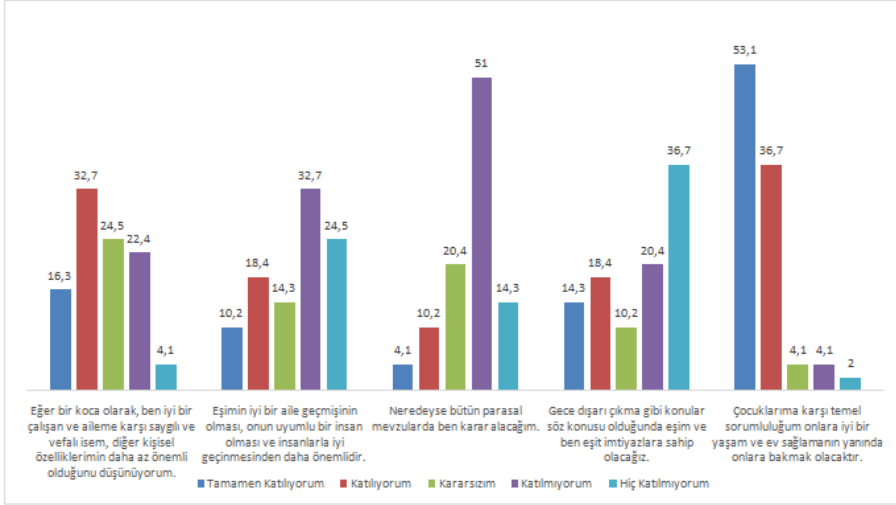
“Karımın benden daha eğitilmiş olmayı arzu etmemesini isterim” ve “Eşimin annelik ve kariyeri (eğer mümkün olursa) birlikte yürütmesini isterim” ifadelerine kararsızım diyenlerin oranının %20'lerde olması dikkat çekicidir.

Grafik 9.2: Erkek Öğrencilerin Evlilik Rol Beklentisi

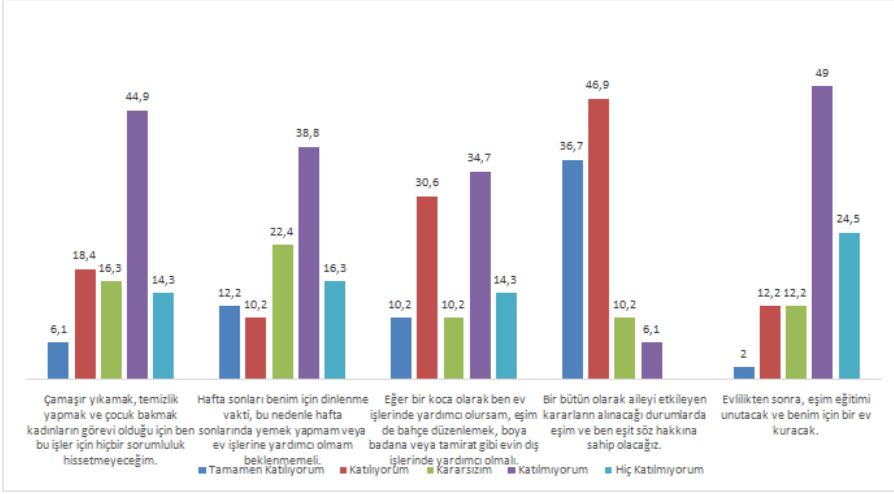
Araştırmaya katılan erkek öğrencilerin, evde neyin yapıp neyin yapılmayacağını söyleyen 'patron' olmak isterim ibaresine katılan ve katılmayanların oranları birbirine yaklaşıktır. Ailenin finansal durumu ve iş ilişkileri ile ilgili olarak benim kadar eşim de bilgi sahibi olacaktır diyenlerin oranı yüksekken, Çocuklarımız bebekken, bakımları ile ilgili sorumluluğu tamamen eşime bırakacağım diyenlerin oranı düşüktür. Araştırmaya katılan erkek öğrencilerin eğer eşim kariyer yapmayı çocuk sahibi olmaya tercih ediyorsa, bizim böyle bir tercih yapabileceğimiz olacaktır ibaresine karşı kararsız olanların %38,8 gibi bir oranı vardır.

Grafik 9.3: Erkek Öğrencilerin Evlilik Rol Beklentisi

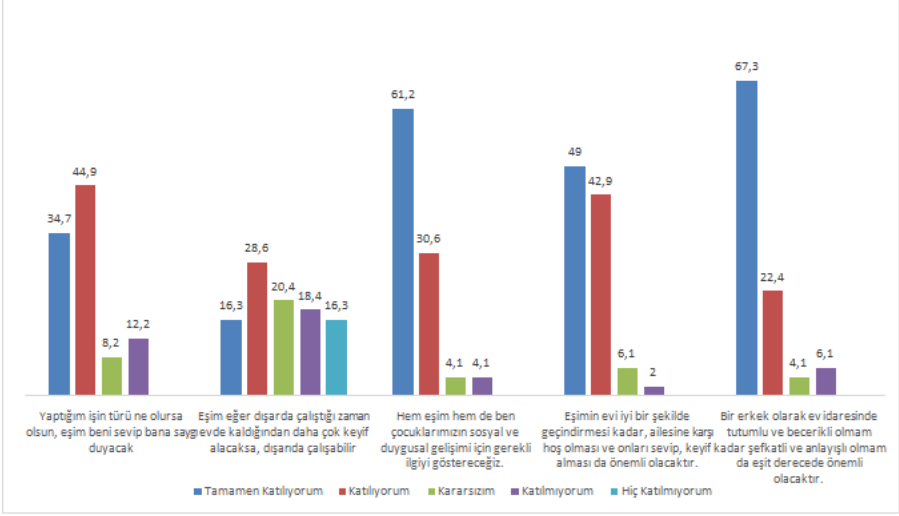
Araştırmaya katılan erkek öğrencilerin; “Eğer bir koca olarak, ben iyi bir çalışan ve aileme karşı saygılı ve vefalı isem, diğer kişisel özelliklerimin daha az önemli olduğunu düşünüyorum” ifadesine katılan ve katılmayan öğrenciler ile kararsızların oranları birbirlerine oldukça yakın oldukları görülmektedir. Katılımcıların büyük bir oranının “Çocuklarıma karşı temel sorumluluğum onlara iyi bir yaşam ve ev sağlamanın yanında onlara bakmak olacaktır” ibaresine katıldıkları görülmektedir.

Grafik 9.4: Erkek Öğrencilerin Evlilik Rol Beklentisi

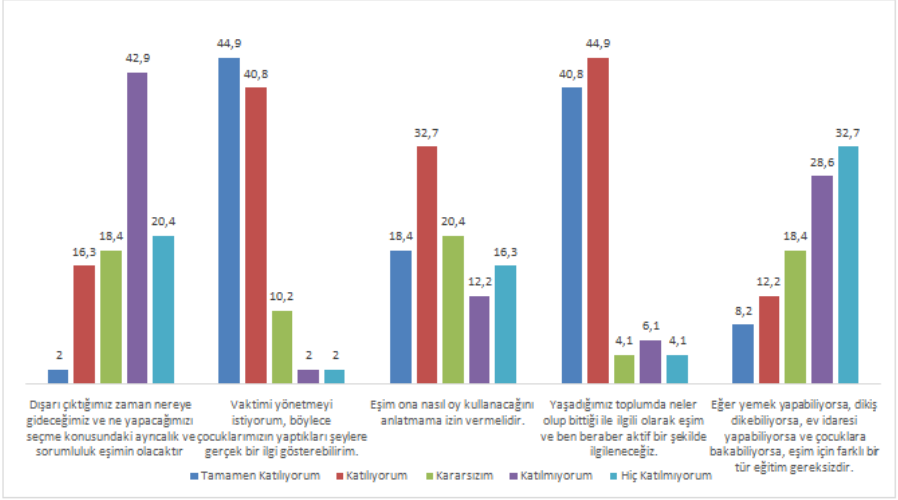
Araştırmaya katılan erkek öğrencilerin ciddi bir çoğunluğu “Çamaşır yıkamak, temizlik yapmak ve çocuk bakmak kadınların görevi olduğu için ben bu işler için hiçbir sorumluluk hissetmeyeceğim”, “Hafta sonları benim için dinlenme vakti, bu nedenle hafta sonlarında yemek yapmam veya ev işlerine yardımcı olmam beklenmemeli”, “Eğer bir koca olarak ben ev işlerinde yardımcı olursam, eşim de bahçe düzenlemek, boya badana veya tamirat gibi evin dış işlerinde yardımcı olmalı”, ”Bir bütün olarak aileyi etkileyen kararların alınacağı durumlarda eşim ve ben eşit söz hakkına sahip olacağız”, “Evlilikten sonra, eşim eğitimi unutacak ve benim için bir ev kuracak” şeklinde ifadelerle katılmayarak eşitlikçi bir yaklaşım sergiledikleri görülmektedir.

Grafik 9.5: Erkek Öğrencilerin Evlilik Rol Beklentisi

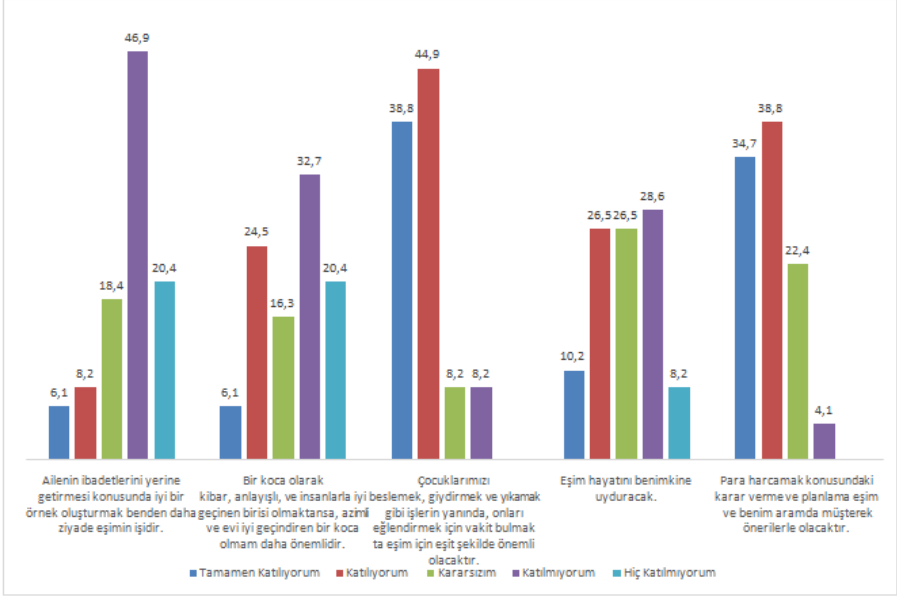
Araştırmaya katılan erkek öğrencilerin “Yaptığım işin türü ne olursa olsun, eşim beni sevip bana saygı duyacak” “Eğer dışarıda çalıştı zaman evde kaldığından daha çok keyif alacaksa, dışarıda çalışabilir” “Hem eşim hem de ben çocuklarımızın sosyal ve duygusal gelişimi için gerekli ilgiyi göstereceğiz” “Eşimin evi iyi bir şekilde geçindirmesi kadar, ailesine karşı hoş olması ve onları sevip, keyif alması da önemli olacaktır” “Bir erkek olarak ev idaresinde tutumlu ve becerikli olmam kadar şefkatli ve anlayışlı olmam da eşit derecede önemli olacaktır” şeklindeki ifadelere büyük oranda katıldıkları görülmektedir.

Grafik 9.6: Erkek Öğrencilerin Evlilik Rol Beklentisi

Araştırmaya katılan erkek öğrencilerin; “Dışarı çıktığımız zaman nereye gideceğimizi ve ne yapacağımızı seçme konusundaki ayrıcalık ve sorumluluk eşimin olacaktır” ve “Eğer yemek yapabiliyorsa, dikiş dikebiliyorsa, ev idaresi yapabiliyorsa ve çocuklara bakabiliyorsa, eşim için farklı bir tür eğitim gereksizdir.” İbarelerine katılmayanların çoğunluk olduğu; “Vaktimi yönetmeyi istiyorum, böylece çocuklarımızın yaptıkları şeylere gerçek bir ilgi gösterebilirim”, “Eşim ona nasıl oy kullanacağını anlatmama izin vermelidir.” “Yaşadığımız toplumda neler olup bittiği ile ilgili olarak eşim ve ben beraber aktif bir şekilde ilgileneceğiz” ifadelerineyse katılanların çoğunlukta olduğu görülmektedir.

Grafik 9.7: Erkek Öğrencilerin Evlilik Rol Beklentisi

Araştırmaya katılan erkek öğrencilerin; “Ailenin ibadetlerini yerine getirmesi konusunda iyi bir örnek oluşturmak benden daha ziyade eşimin işidir” ve “Bir koca olarak kibar, anlayışlı, ve insanlarla iyi geçinen birisi olmaktansa, azimli ve evi iyi geçindiren bir koca olmam daha önemlidir.” İfadelerine katılmayanların oranının çoğunlukta olduğu; “Çocuklarımızı beslemek, giydirmek ve yıkamak gibi işlerin yanında, onları eğlendirmek için vakit bulmak ta eşim için eşit şekilde önemli olacaktır” ve “Para harcamak konusundaki karar verme ve planlama eşim ve benim aramda müşterek önerilerle olacaktır” ifadelerine ise ciddi bir oranda katıldıkları görülmektedir. “Eşim hayatını benimkine uyduracak” ibaresine katılanların, katılmayanların ve kararsızların eşit oranda olması ise düşündürücüdür.

SONUÇ

Araştırma verilerine göre sosyal hizmet öğrencilerinin evlilikle ilgili rol beklentilerini cinsiyet açısından değerlendirdiğimizde, kız ve erkek öğrencilerin bazı evlilik rol ve beklentilerinde aynı fikirde olup uyum içerisinde oldukları bazı evlilik rol ve beklentilerindeyse önemli farklılıklar olduğu bazı evlilik rollerine ilişkin yargılarındaysa kendileriyle çeliştikleri görülmektedir.

Kız ve erkek katılımcıların, eşlerin ev işinde sorumluluğu paylaşması gerektiğini, parasal konularda eşlerin düşüncelerinin eşit ağırlığa sahip olması gerektiğini düşündüklerini; erkeğin çocuklara karşı temel sorumluluğu onlara iyi bir yaşam ve ev sağlamanın yanında onlara bakmak olduğu, eşlerinin iyi bir çalışan ve ailesine karşı saygılı ve vefalı ise diğer kişisel özelliklerinin daha az önemli olduğunu, bir eş olarak iyi bir aile geçmişinin olması, onun uyumlu bir insan olmak ve insanlarla iyi geçinmekten daha önemli olduğu konularında evlilik rol ve beklentileriyle ilgili birbirleriyle tutarlı oldukları görülmektedir. Ayrıca araştırmaya katılan kız ve erkek öğrencilerin; “Dışarı çıktığımız zaman nereye gideceğimiz ve ne yapacağımızı seçme konusundaki ayrıcalık ve sorumluluk eşimin olacaktır” ve “Eğer yemek yapabiliyorsa, dikiş dikebiliyorsa, ev idaresi yapabiliyorsa ve çocuklara bakabiliyorsa, eşim için farklı bir tür eğitim gereksizdir.” İbarelerine katılmayanların çoğunluk olduğu; “Vaktimi yönetmeyi istiyorum, böylece çocuklarımızın yaptıkları şeylere gerçek bir ilgi gösterebilirim”, “Eşim ona nasıl oy kullanacağını anlatmama izin vermelidir.” “Yaşadığımız toplumda neler olup bittiği ile ilgili olarak eşim ve ben beraber aktif bir şekilde

ilgileneceğiz” ifadelerineyse katılanların çoğunlukta olduğu görülmektedir.

Kız ve erkek katılımcıların eğer farklı bir düşünce söz konusu olursa nerede yaşanılacağına kocanın karar verebileceği, yargısında hem fikir olmadıkları fakat bu yargıya karşı kararsız tutum sergileyen kız katılımcıların oranının da yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Erkek katılımcılar da eşlerinin kendilerinden daha eğitilmiş olmasını arzu edip etmemeleri, eşlerinin annelik ve kariyeri (eğer mümkün olursa) birlikte yürütmesini isteyip istememeleri, evde neyi yapıp neyin yapılmayacağını söyleyen ‘patron’olma konularında kararsız kalmışlardır. Ayrıca erkek katılımcıların eşlerinin hayatını onlarınkine uydurması konusunda katılanlar, katılmayanlar ve kararsızlar eşit oranda olması ise düşündürücüdür. Bir diğer araştırma sonucuna göreyse evlilikte eşitlikçi bir rol sahibi beklentisinde olan kız öğrencilerin %22,5 gibi bir oranının “Kocamın bana nasıl oy kullanacağını anlatmasına izin vereceğim” yargısına katılıyor olmaları dikkat çekici bir durumdur ve genel tutumlarıyla çelişmektedir. Tüm bu çelişkili ve tutarsız evlilik rol beklentilerinin olmasının da geleneksel erkek egemen aile yapısında yetiştirilme ve toplumsal cinsiyet algısıyla açıklanması mümkün olabilmektedir.

Sonuç olarak bireylerin evlilik rol ve beklentilerinde var olan tutarsızlıkları evlilik sürecindeki doyuma olumsuz yönde yansıyacak ve evlilik çatışmalarını beraberinde getirerek boşanmalara, aile parçalanmalarına neden olabilecektir. Bu doğrultuda sağlıklı ailenin varlığının sağlıklı evliliklerden; eşlerin evlilikten bekledikleri doyuma ulaşmalarından geçmekte olduğu görülmektedir. Evlilikten sağlanan

doyumun yeterli olabilmesi içinse eşlerin evlilikteki rolleriyle ilgili beklentilerinin ve evliliğe ilişkin tutumlarının paralellik göstermesi gerekmektedir. Bu süreçte mikro, mezzo ve makro müdahale alanlarından tümünü etkileyen aile sorunlarıyla, evlilik sorunlarıyla çalışan sosyal hizmet meslek elemanı için de evlilik rol beklentilerinin ve evliliğe ilişkin tutumlarının ne olduğunu tespit etmek, sağlıklı bir empatik bakış açısı geliştirerek sosyal hizmet müdahalelerinin çok daha etkili ve verimli olmasını sağlaması açısından gerekli ve önemlidir.

KAYNAKÇA

- Bağlı. M. & Sever. A. (2005). Tabulaştırılan/Tabulaşan Kurumun (ailenin) Kurbanlıklar Edinme Pratiği: Levirat ve Sororat, *Aile ve Toplum Dergisi*, 2(8): 9-22.
- Bloom, B.L., Asher, S.J. ve White, S.W. (1978). Marital disruption as a stressor: A review and analysis. *Psychological Bulletin*, 85, 867-894.
- Bradbury, T. N. ve Karney, B. R. (2004). Understanding and altering the longitudinal course of marriage. *Journal of Marriage and Family*, 66, 862-879.
- Coleman. M. & Ganong. L.H. (1984). Effect of Family Structure on Family Attitudes and Expectations. *Family Relations*, 33:3: 425-432.
- Campbell, A., Converse, P.E., ve Rodgers, W.L. (1976). The quality of American life. New York: Russell Sage Foundation.
- Fincham, F. D. ve Bradbury, T, N. (1990). Psychology and the study of marriage, F.D. Fincham, T.N. Bradbury (Eds.), *The Psychology of Marriage*. (2-5), New York: The Guilford Press.
- Freedman, J. (1978). Happy people: What happiness is, who has it, and why. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Hayward, M. ve Zhang, Z. (2006). Gender, the marital life course, and cardiovascular disease in late midlife. *Journal of Marriage and Family*, 68(3), 639-657.
- Goldscheider. FK. & Waite. L. J. (1991). *New Families. No Families? The Transformation of the American Home*. Berkeley. CA: University of California Press.

- Kotowska. I.E. Matysiak. A. Styr. M. Pailhé. A. Solaz. A. Vignoli. D. (2010). Second European Quality of Life Survey: Family Life and Work. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Levinger, G. ve Huston, T.L. (1990). The social psychology of marriage. F. D. Fincham, T. N. Bradbury, (Edt.), *The Psychology of Marriage: Basic Issues and Applications* içinde, (19-25), New York: The Guilford Press.
- Meezon, W. ve Rauch, J. (2005). Gay marriage, same sex parenting, and America's children. *Future of Children*, 15(2), 97-115.
- Şener, A. ve Terzioğlu, R. S. (2002). *Ailede eşler arasında uyuma etki eden faktörlerin araştırılması*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Twenge. J.M. (1997). Attim destoward Women. 1970-1995: A Meta-Analysis. *Psychology of Women Quarterly*, 21:35-51.

BÖLÜM 6:

KRİPTO PARALARDA FİYAT-HACİM İLİŞKİSİ: ROLLİNG WINDOW NEDENSELLİK TESTİ

Serkan SAMUT¹
Rahmi YAMAK²

GİRİŞ

Finans literatüründe herhangi bir finansal veya parasal varlığın fiyat ve işlem hacmi arasındaki olası dinamik ilişkilerin söz konusu varlığın işlem gördüğü piyasanın yapısı ve etkinliği hakkında önemli ipuçları taşıdığına dair genel bir kanı mevcuttur. Bu kanının dayanağı kuşkusuz 1965 yılında Eugene Fama tarafından ortaya atılan etkin piyasa hipotezidir. Hipoteze göre, alım-satıma konu olan finansal veya parasal varlıkların fiyatı o piyasaya ait halihazır tüm bilgiyi etkin biçimde yansıtır ve bu nedenle piyasa etkin kabul edilir. Piyasanın etkinlik derecesi piyasaya gelen bilginin fiyatlara yansımaya hızına ve şiddetine bağlıdır. Bu anlamda zayıf, yarı-güçlü ve güçlü formda olmak üzere 3 farklı piyasa etkinliği söz konusudur (Güneysu ve Yamak, 2011). Bilginin fiyatlara yansımaya veya etkin piyasa hipotezinin geçerliliği fiyat ve işlem hacmi arasındaki nedensellik ilişkisinin işlem hacminden fiyatlara doğru olmamasını gerektirmektedir. Fiyatlardan işlem hacmine doğru tek yönlü bir nedensel ilişkinin varlığı veya iki değişken arasında herhangi bir nedensel ilişkinin bulunmaması hipotezin geçerli olduğuna işaret edecektir.

¹Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İ.İ.B.F., Ekonometri Bölümü, Trabzon/Türkiye, serkan.samut@ktu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8216-6482/>

²Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İ.İ.B.F., Ekonometri Bölümü, Trabzon/Türkiye, yamak@ktu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2604-1797/>

Bilindiği üzere kripto paraların ilki olan Bitcoin 2009 yılında işlem görmeye başlamıştır. Kripto para piyasasında 2011 yılından sonra farklı adlarla Bitcoin'e alternatif paralar üretilmiştir. İşlem hacmi yönünden ilk 7 sırada yer alan kripto paralar sırasıyla Bitcoin, Ethereum, Bitcoin Cash ve Litecoin'dir. 2018 yılının 25 Haziran günü itibarıyla bu paralardaki işlem hacim oranı sırasıyla %43, %18, %5 ve %2 olarak gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, ilk kripto para olma nedeniyle Bitcoin hala piyasada öncü olarak yerini almaya devam etmektedir. Ampirik literatürde Bitcoin'in fiyat ve işlem hacmi arasındaki nedensel ilişkilere yönelik az da olsa çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalara örnek olarak Balcılar vd. (2017) ile Yamak vd (2018) verilebilir. Balcılar vd (2017) parametrik olmayan Granger nedensellik analizi altında işlem hacminin fiyatlara Granger anlamda neden olduğu bulgusuna ulaşırlarken Yamak vd. (2018) Toda-Yamamoto nedensellik yaklaşımı altında fiyattan işlem hacmine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Burada merak edilen konufiyat ve hacim arasındaki nedensel ilişki kripto paranın piyasa genişliğine bağlı olarak değişkenlik gösterip göstermediğidir. Literatürde Bitcoin için farklı yönlerde olmakla birliktetek yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu dair bulgular mevcut olmasına rağmen diğer 3 kripto para için bilgimiz dahilinde herhangi bir bulgu mevcut değildir. Bitcoin'in yanısıra işlem hacmi yönünden ilk 7 sırayı alan ancak Bitcoin'e kıyasla oldukça düşük bir piyasa payına sahip olan 3 kripto parada fiyat-hacim ilişkisinin ortaya konması kripto para piyasasının etkinliğinin daha sağlıklı anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Bu kapsamda mevcut çalışmanın amacı işlem hacmi itibariyle kripto para piyasasında ilk 7'de yer alan Bitcoin dışındaki 3 kripto paranıngünlük fiyatı ile günlük işlem hacmi arasındaki olası nedensel ilişkileri Hill (2007) tarafından geliştirilen rolling window nedensellik testi yaklaşımıyla incelemektir.

2. Literatür Taraması

Ampirik literatürpara ve finans piyasalarında fiyat (getiri) ve hacim arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığını inceleyen çalışma sayısı yönünden oldukça zengindir. Ancak, mevcut ampirik çalışmalarda fiyat ve hacim arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığı, yönü ve derecesi konusunda kesin bir uzlaşımın olmadığı görülmektedir. Bulgular, uygulanan yöntem, döneme, verilerin frekansına, finansal veya parasal varlığın ve piyasanın niteliğine bağlı olarak farklılık göstermektedir.

Varlık fiyatı ile işlem hacmi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulan ve dolayısıyla etkin piyasa hipotezini red eden çalışmalara örnek olarak, Dow Jones getirisi ile New York borsası işlem hacmi için Hiemstra ve Jones (1994) ve Kore borsası için Silvapulle ve Choi (1999), İsviçre, Hollanda ve Hong Kong borsaları için Chen vd (2001) ve Hindistan borsasında yer alan 29 şirket için Abinaya vd. (2016) gösterilebilir.

Bazı ampirik çalışmaların bulgularına göre, fiyat ile işlem hacmi arasında tek yönlü bir nedensellik ilişki mevcuttur. Fiyatlardan işlem hacmine yönelik nedensellik ilişkisi bulan çalışmalara örnek olarak, BİST 100 endeksi için Gökçe (2002), BİST de işlem gören bankalar

için, Borsa İstanbul için Çevik vd. (2016), Jakarta Kompozit Endeksi (JCI) için Christiana vd. (2016), 6 Latin Amerika ülkesinin borsası için Rojas ve Kristjanpoller (2015), Şili Santiago borsası için Kamath (2008) gösterilebilir.

Diğer taraftan işlem hacminden fiyatlara doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulan çalışmalara BİST 30 ve BİST 50 için Kayalıdere vd. (2009), Amman Menkul Kıymetler Borsasındaki (ASE) bankacılık sektörü için Al-Jafari ve Tliti (2013) örnek olarak verilebilir. Bazı çalışmalarda birden fazla ülke, piyasa veya şirket veri setini oluşturulduğundan çoğunlukla aynı çalışmada fiyat ile işlem hacmi arasındaki tüm olası nedensellik ilişkilere rastlanmıştır. Chen vd. (2001), İsviçre, Hollanda ve Honkong borsaları için çift yönlü nedensellik, ABD, İngiltere, İtalya ve Fransa için getiriden işlem hacmine yönelik; Kanada için ise işlem hacminden getiriye yönelik tek yönlü nedensellik ilişkisi saptamışlardır. Bayrakdaroğlu ve Nazlıoğlu (2009), İMKB’de işlem gören 10 banka üzerine gerçekleştirildiği çalışmada 2 banka için çift yönlü 3 banka için ise işlem hacminden fiyata yönelik tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Abinaya vd. (2016), Hindistan borsasında işlem gören 29 şirkette fiyat ile işlem hacmi arasında çift yönlü nedensellik, 15 şirkette ise fiyatlardan işlem hacmine yönelik tek yönlü nedensellik ilişkisi belirlemişlerdir. Rashid (2007) Pakistan Karachi borsası örneğinde fiyatlardan işlem hacmine doğrusal olmayan tek yönlü bir nedensellik ilişkisi ancak işlem hacminden fiyatlara doğru da doğrusal bir nedensellik ilişkisi bulmuştur. Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Rusya ve Türkiye verileriyle ayrı ayrı çalışan Gündüz ve

Hatemi-J (2005) borsa fiyat ve işlem hacmi arasında farklı nedensellik ilişkilerine rastlamışlardır. Bulgularına göre, Çek Cumhuriyeti için herhangi bir nedensellik ilişkisi gerçekleşmezken Macaristan ve Polanya örneğinde çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Aynı çalışmada Türkiye ve Rusya özelinde fiyatlardan hacme yönelik tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

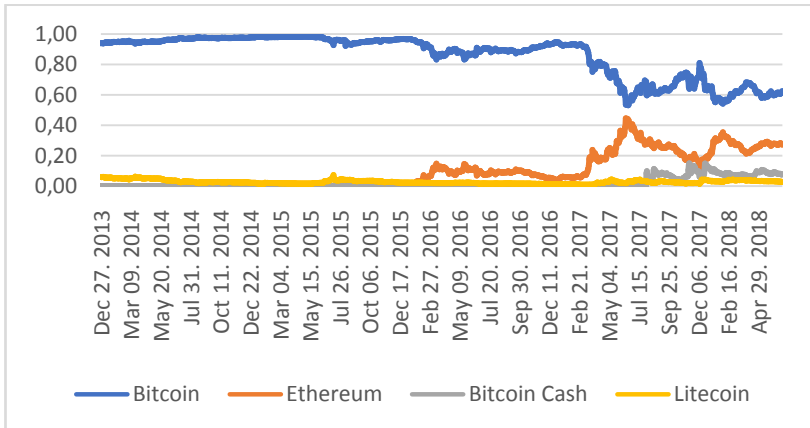
Kripto para geçmişinin kısa olmasından dolayı ilgili literatürde Bitcoin'e ilişkin ampirik çalışma sayısı yok denecek kadar azdır. Bitcoin fiyatları ve işlem hacimleri üzerine yapılmış ampirik çalışmaların başında Qu (2015)'un çalışması gelmektedir. Çin piyasasındaki Bitcoin fiyat oynaklığı ile ABD piyasasındaki Bitcoin fiyat oynaklığı arasındaki olası nedensellik ilişkileri araştıran Qu (2015), iki farklı piyasadaki fiyat oynaklıkları arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ve bu ilişkinin de Çin piyasasından ABD piyasasına yönelik olduğu şeklinde bulgular elde etmiştir. Diğer yandan Dong ve Dong (2015), Bitcoin fiyatlarından İngiliz Poundu/ABDDoları döviz kuruna yönelik tek yönlü Granger nedenselliğinin olduğunu bulgulamışlardır. Balçılar vd. (2017), mevcut literatürden farklı olarak Bitcoin getirisi, oynaklığı ve işlem hacmi arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişler ve Bitcoin getirisi ile işlem hacmi arasındaki doğrusal olmayan nedenselliğinin, doğrusal nedensellikten daha önemli olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

3. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada Ethereum (ETH) için 07.08.2015 – 25.06.2018, Bitcoin Cash (BCH) için 23.07.2017 – 25.06.2018 ve Litecoin (LTC) için ise 07.08.2013 – 25.06.2018 tarihleri arası günlük veriler

kullanılmıştır. Analizlerde yer alan kripto paralara ilişkin fiyat ve işlem hacmi verileri coinmarketcap.com web sayfasından alınmıştır. Grafik 1’de söz konusu kripto paraların ve Bitcoin’in, hacim oranlarının zaman seyirleri yer almaktadır. Grafikte Bitcoin’in çalışmada ele alınan kripto para birimlerine nazaran daha yüksek bir işlem hacim oranına sahip olduğu göze çarpmaktadır. Özellikle veri setinin ilk dönemlerinde Bitcoin işlem hacim oranının neredeyse 1’e eşit olduğu ancak 2016 yılında çok yavaş bir biçimde azalma gösterdiği Grafik 1’den anlaşılmaktadır. 2017 yılının başlarında Bitcoin’in işlem hacim oranının ani bir düşüş sergilediği ve Ethereum’un hacim oranının ise arttığı yine aynı grafikten görülmektedir. Grafikte ayrıca Bitcoin Cash ve Litecoin’in hacim oranlarının çok düşük seviyelerde seyrettikleri, fakat Litecoin işlem hacim oranının 2017’nin kasım ayında hafif bir artış sergilediği gözlerden kaçmamaktadır.

Grafik 1: Günlük İtibariyle Kripto Paraların Piyasa Oranları

Kaynak: coinmarketcap.com

Kripto para piyasası yılın her günü aktif olduğundan, çalışmada kullanılan veri seti yılın her gününü kapsamaktadır. Analizlerde kullanılan kripto paralarının fiyatları ve işlem hacimleri arasındaki nedensellik ilişkinin dinamik gelişimini incelemek için Hill (2007) tarafından geliştirilen rolling window nedensellik testi kullanılmıştır. Rolling window nedensellik testi, geleneksel nedensellik testlerine dayanmaktadır. Kripto paralarının günlük fiyatının logaritması (LP) ile kripto paranın günlük işlem hacminin logaritması (LV) arasındaki olası nedensellik ilişkisiyi belirlemek için Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testinden yararlanılmıştır. Fiyat ve işlem hacmi arasındaki olası nedensellik ilişkisinin belirlemek için Toda-Yamamoto nedensellik testi, (1) ve (2) numaralı denklemlerde gösterildiği şekildedir.

$$LV_t = \lambda_1 + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} LV_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{\max}} \beta_{2i} LV_{t-i} + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} LP_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{\max}} \alpha_{2i} LP_{t-i} + \mu_{1t} \quad (1)$$

$$LP_t = \lambda_2 + \sum_{i=1}^k \delta_{1i} LP_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{\max}} \delta_{2i} LP_{t-i} + \sum_{i=1}^k \theta_{1i} LV_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{\max}} \theta_{2i} LV_{t-i} + \mu_{2t} \quad (2)$$

(1) ve (2) numaralı Toda-Yamamoto modelinde k; bağımlı ve bağımsız değişkenler için gecikme uzunluğunu, d_{\max} ; değişkenlerin maksimum entegre derecesini, $\beta_i, \alpha_i, \delta_i, \theta_i$ 'ler değişken katsayılarını ve λ_1 ve λ_2 ; sabit terimleri, LP ve LV; sırasıyla kripto paralara ilişkin fiyat ve işlem hacminin logaritmalarını temsil etmektedir.

(1) numaralı modelde LV'nin, LP'nin nedeni olmadığını belirten H_0 hipotezi aşağıda gösterildiği gibidir.

$$H_0 : \alpha_{1i} = 0 \quad (3)$$

Benzer olarak (2) numaralı modelde LP'nin, LV'nin nedeni olmadığını belirten H_0 hipotezi aşağıdaki gibidir.

$$H_0 : \delta_{1i} = 0 \quad (4)$$

Çift yönlü nedensellik testin gerçekleştirildiği (3) ve (4) numaralı hipotezler için Wald test istatistiği kullanılmaktadır (Kolcu ve Yamak, 2017). Bilindiği üzere, rolling window nedensellik testinde tüm örnek seti kullanılmamaktadır. Aksine, örneklem büyüklüğünden daha küçük bir örnek boyutu belirlenerek (pencere genişliği) nedensellik analizi gerçekleştirilmektedir. Birinci pencerede ilk gözlemden pencere genişliğinin son gözlemine kadar bir nedensellik analizi yapılmaktadır. Ardından bir sonraki pencereye geçilir, bu pencerede ilk gözlem silinir ve pencere genişliğinin son gözleminden sonra gelen gözlem eklenir ve nedensellik analizi tekrarlanır. Bu işlem, pencere genişliğindeki son gözlem tüm örneklem setinin son gözlemi olana kadar devam eder.

4. Bulgular ve Tartışma

Çalışmanın ampirik kısmında nedensellik testine geçmeden önce değişkenlerin durağanlık seviyeleri genişletilmiş Dickey ve Fuller (ADF) birim kök testi ile incelenmiş ve test istatistikleri Tablo 1'de özetlenmiştir. ADF birim kök testi sonucunda Bitcoin Cash hacminin

seviyesinde, Litecoin ve Ethereum işlem hacimlerinin ise birinci devresel farkında durağan oldukları tespit edilmiştir. Diğer yandan ADF birim kök testi ile her 3 kripto paranın fiyatlarının birinci devresel farklarında durağan oldukları saptanmıştır. Böylelikle değişkenlerin entegrasyon dereceleri bir olarak belirlenmiştir.

Tablo 1: Birim-Kök Test Sonuçları

Değişken	ADF	
	Sabit	Sabit ve Trend
ETHLP	-0.496	-2.085
ETHLV	-1.193	-3.516 ^{**}
ΔETHLP	-34.956 ^{***}	-19.599 ^{***}
ΔETHLV	-34.948 ^{***}	-19.586 ^{***}
BCHLP	-1.749	-1.504
BCHLV	-6.522 ^{***}	-6.334 ^{***}
ΔBCHLP	-16.272 ^{***}	-16.277 ^{***}
LTCLP	-0.290	-2.047
LTCLV	-1.816	-3.299 [*]
ΔLTCLP	-40.497 ^{***}	-40.602 ^{***}
ΔLTCLV	-25.661 ^{***}	-25.665 ^{***}

Not: ^{***}, ^{**} ve ^{*} sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde ilgili istatistiğin anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Δ; ilgili değişkenin birinci devresel farkının alındığını, ETH, BCH ve LTC; sırasıyla Ethereum, Bitcoin Cash ve Litecoin'i göstermektedir. Bu kısaltmaların sonlarındaki LP ve LV ise ilgili kripto paraların sırasıyla fiyat ve işlem hacimlerinin logaritmik dönüşümlerini temsil etmektedir.

Çalışmada Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testine dayalı analizlerde pencere genişlikleri sırasıyla 60, 90 ve 120 olarak belirlenmiştir. Modellerde optimal gecikme uzunlukları Akaike bilgi kriteri ile tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki olası nedensellik ilişkisinin dinamik yapısını belirlemek için Hill (2012) tarafından yazılmış Gauss kodları kullanılmıştır. Analizlerde hem Wald hem de bootstrap istatistiklerinden yararlanılmıştır.

Kripto paraların işlem hacmi ve fiyatları arasında nedensellik ilişkisinin olmadığını ifade eden H_0 hipotezinin ret edilme oranları Tablo 2’de gösterilmiştir. Tablo 2’de genel itibariyle fiyatlardan işlem hacmine yönelik tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 120 pencere genişliğinin kullanıldığı rolling window nedensellik analizinde fiyatlardan, işlem hacimlerine yönelik nedensellik ilişkisinin olmadığını belirten H_0 hipotezi Ethereum, Bitcoin Cash ve Litecoin kripto paraları için sırasıyla %55.08, %76.26 ve %60.34 oranlarında ret edilmesine karşın, işlem hacimlerinden fiyatlara doğru nedensellik ilişkisinin bulunmadığını ifade eden H_0 hipotezi aynı kripto paralar için sırasıyla %2.78, %4.11 ve %1.90 oranlarında ret edilmiştir. Bootstrap test istatistikleri sonucunda ise fiyatlardan işlem hacmine yönelik H_0 hipotezi Ethereum, Bitcoin Cash ve Litecoin kripto paraları için sırasıyla %55.61, %70.32 ve %56.27 oranlarında ret edilirken; işlem hacimlerinden fiyatlarayönelik H_0 hipotezi aynı kripto paralarda sırasıyla %4.06, %1.83 ve %1.90 oranlarında ret edilmiştir. Bununla birlikte, 60 ve 90 pencere genişliğinin kullanıldığı rolling window nedensellik testi için de ilgili H_0 hipotezlerinin hemen hemen aynı oranlarda ret edildikleri Tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 2: H₀ Hipotezinin Ret Edilme Oranı

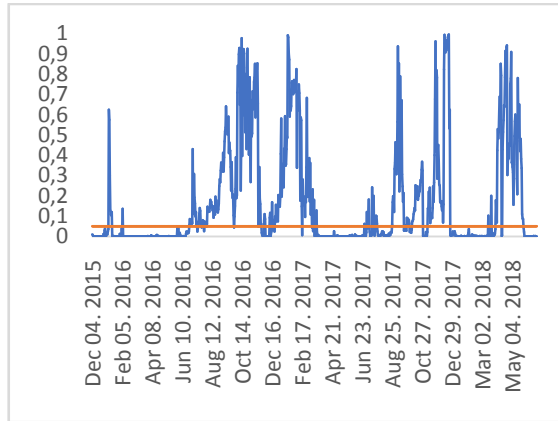
Pencere Genişliği	Kripto Para	Fiyattan Hacime Yönelik Nedensellik Bulunmamaktadır.		Hacimden Fiyata Yönelik Nedensellik Bulunmamaktadır.	
		p-değeri	Bootstrap p-değeri	p-değeri	Bootstrap p-değeri
60	Ethereum	43.72%	41.01%	1.21%	1.61%
	Bitcoin Cash	39.78%	38.35%	4.30%	2.51%
	Litecoin	39.73%	34.55%	5.31%	4.80%
90	Ethereum	59.59%	59.27%	2.80%	3.73%
	Bitcoin Cash	74.30%	63.45%	2.41%	0.80%
	Litecoin	51.26%	43.40%	4.51%	2.83%
120	Ethereum	55.08%	55.61%	2.78%	4.06%
	Bitcoin Cash	76.26%	70.32%	4.11%	1.83%
	Litecoin	60.34%	56.27%	2.89%	1.90%

Grafik2’de 120 pencere genişliğinde kripto paraların işlem hacmi ve fiyatları arasında nedensellik ilişkisinin olmadığını belirten H₀ hipotezine ilişkin Bootstrap p-değerleri yer almaktadır. Grafikte Panel a, b ve c sırasıyla Ethereum, Bitcoin Cash ve Litecoin için fiyattan işlem hacmine yönelik H₀ hipotezi için bootstrap p değerlerinin; Panel d, e ve f’de ise sırasıyla Ethereum, Bitcoin Cash ve Litecoin için işlem hacminden fiyata yönelik H₀ hipotezi için bootstrap p değerlerinin zaman içerisindeki seyirlerini gösterilmektedir. Grafik 2’den de anlaşılacağı üzere analizlerde kullanılan her 3 kripto para içinde genellikle fiyatlardan işlem hacmine yönelik tek yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Üstelik bu tek yönlü nedensellik ilişkisinin 2017 yılında bir hayli kuvvetlendiği de Grafikte göze çarpmaktadır. Özellikle Bitcoin Cash için Kasım 2017 – Şubat 2018 tarihleri arasında fiyatlardan işlem

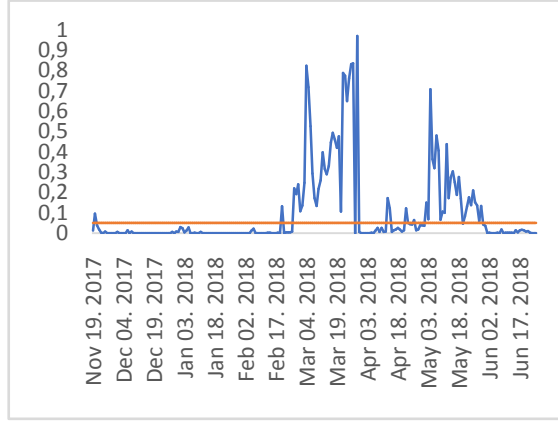
hacmine yönelik bir nedensellik ilişkisi kesintisiz olduğu Grafikte dikkat çekmektedir. Ancak diğer yandan çalışmada yer alan kripto paralar için işlem hacminden fiyatlara yönelik nedensellik ilişkisinin çok seyrek olduğu ve bu nedensellik ilişkisinin kesintisiz olarak devam etmediği Grafik 2’de görülmektedir. Analizler neticesinde her bir kripto para için fiyatlardan işlem hacmine yönelik tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunmasıyla kripto para piyasalarında etkinlik hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mevcut çalışmada 3 kripto para için elde edilen sonuçlar ilk kripto para olan Bitcoin için yapılan Yamak vd. (2018)’in sonuçlarıyla örtüşmektedir.

Grafik 2: Bootstrap p Değerlerinin Zaman Seyri (120 Pencere Genişliği)

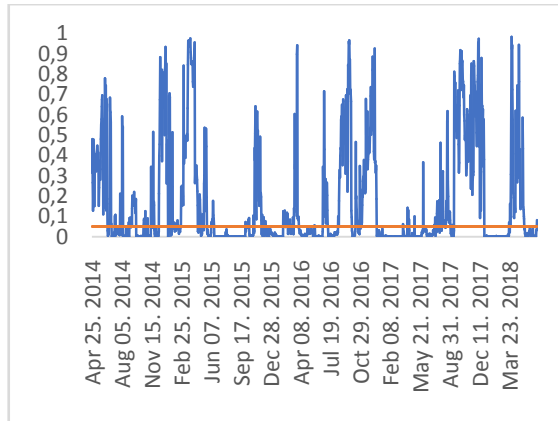
Panel a: Fiyattan Hacime Yönelik Bootstrap p Değerleri (Ethereum)

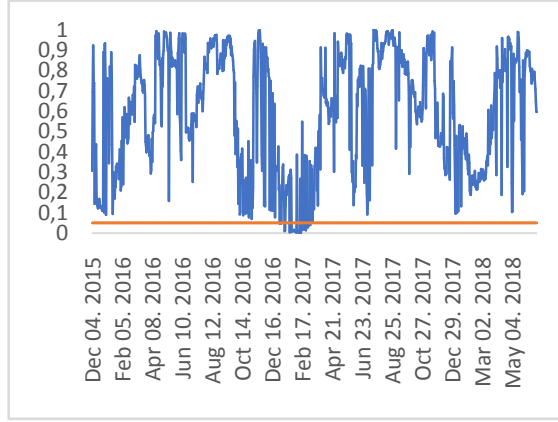
Panel b: Fiyattan Hacime Yönelik Bootstrap p Değerleri (Bitcoin Cash)

Panel c: Fiyattan Hacime Yönelik Bootstrap p Değerleri (Litecoin)

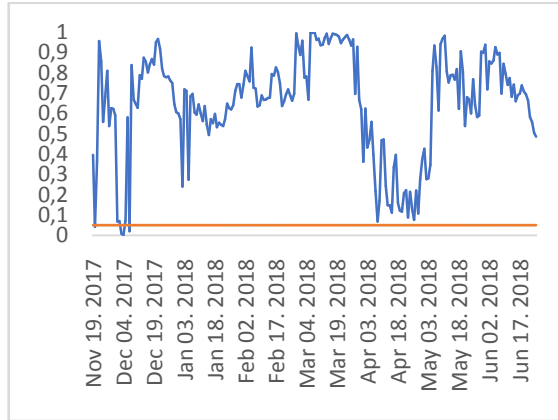

Panel d: Hacimden Fiyata Yönelik Bootstrap p Değerleri (Ethereum)

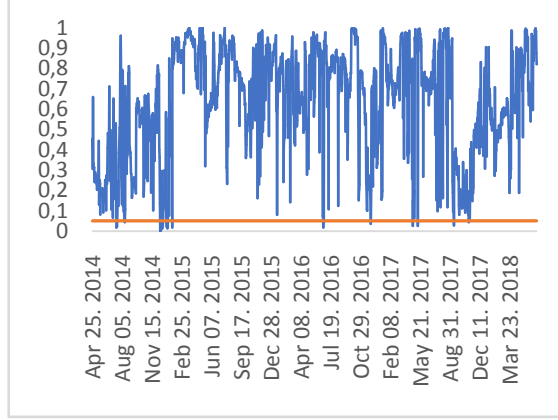

Panel a: Fiyattan Hacime Yönelik Boots

Panel e: Hacimden Fiyata Yönelik Bootstrap p Değerleri (Bitcoin Cash)

Panel f: Hacimden Fiyata Yönelik Bootstrap p Değerleri (Litecoin)

5. Sonuç

Günümüzde bilişim teknolojilerindeki gelişmeler neticesinde kripto paraya olan ilgi büyük ölçüde artmıştır. Özellikle son yıllarda 2017 yılında, Bitcoin fiyatındaki ciddi sıçramaların bir sonucu olarak ve bilhassa da spekülatif amaçlı olmak üzere, kripto paraya olan talepte önemli bir artış olmuştur. Kripto paraların ilk zamanlarda çok az kişi tarafından bilinmesi ve daha sonradan giderek daha fazla kişitarafından bilinir hale gelmesinden dolayı, kripto paralar için fiyat ve işlem hacminin muhtemel nedenselliğinin güçlenebileceği düşünülebilir. Bu çalışmada Ethereum, Bitcoin Cash ve Litecoin için fiyat ile işlem hacmi arasındaki nedensellik ilişkisinin zaman içerisindeki seyri araştırılmıştır. Çalışmada Ethereum için 07.08.2015 – 25.06.2018, Bitcoin Cash için 23.07.2017 – 25.06.2018 ve Litecoiniçin ise 07.08.2013 – 25.06.2018 tarihleri arası günlük veriler

kullanılarak 60, 90 ve 120 pencere genişliklerinde ilgili kripto paralara ilişkin fiyat ve işlem hacmi arasında Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi gerçekleştirilmiştir. Analizlerde genel itibari ile fiyatlardan işlem hacmine yönelik tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte fiyatlardan işlem hacmine yönelik nedensellik ilişkisinin 2017 yılında bir hayli kuvvetlendiği tespit edilmiş ve özellikle Bitcoin Cash için Kasım 2017 – Şubat 2018 tarihleri arasında fiyatlardan işlem hacmine yönelik bir nedensellik ilişkisi sürekli bir biçimde belirlenmiştir. Ayrıca analizler neticesinde her bir kripto para için işlem hacminden fiyatlara yönelik nedensellik ilişkisinin çok seyrek olduğu ve bu nedensellik ilişkisinin kesintisiz olarak devam etmediği de saptanmıştır. Analiz bulguları sonucunda kripto para piyasasında da etkin piyasa hipotezinin geçerli olduğu anlaşılmıştır. Üstelik bu hipotez, Bitcoin'e nazaran daha az işlem hacmine sahip olan kripto para piyasalarında da geçerli olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abinaya, P., Kumar, V. S., Balasubramanian, P., Menon, V. K. (2016). Measuring Stock Price and Trading Volume Causality Among NIFTY50 Stocks: The Toda Yamamoto Method, *In Advances in Computing, Communications and Informatics (ICACCI), 2016 International Conference on* (pp. 1886-1890). IEEE.
- Al-Jafari, M. K., Tliti, A. (2013). An Empirical Investigation of the Relationship Between Stock Return and Trading Volume: Evidence from the Jordanian Banking Sector, *Journal of Applied Finance and Banking*, 3 (3), 45.
- Balcilar, M., Bouri, E., Gupta, R., Roubaud, D. (2017). Can Volume Predict Bitcoin Returns and Volatility? A Quantiles-Based Approach, *Economic Modelling*, 64, 74-81.
- Çevikcan, G., Taş, O., Tokmakçioğlu, K. (2016). Borsa İstanbul'da Pay Senedi Getirileri İle İşlem Hacmi Arasındaki İlişki, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 11-30.
- Chen, G. M., Firth, M., Rui, O. M. (2001). The Dynamic Relation Between Stock Returns, Trading Volume, and Volatility, *Financial Review*, 36 (3), 153-174.
- Christiana, A. M., Setiana, E., Mamduch, M. (2016). The Empirical Relationship Between Stock Return and Trading Volume Based on Stock Market Cycles, *Indonesian Capital Market Review*, 8, 46-57.
- Coinmarketcap. Bitcoin. (Erişim Tarihi: 26.06.2018)
<https://coinmarketcap.com/coins/>
- Dong, H., Dong, W. (2014). Bitcoin: Exchange Rate Parity, Risk Premium, and Arbitrage Stickiness, *British Journal of Economics, Management & Trade*, 5 (1), 105-113.
- Elmas, B., Yıldırım, M. (2010). Kriz Dönemlerinde Hisse Senedi Fiyatı İle İşlem Hacmi İlişkisi: İMKB'DE İşlem Gören Bankacılık Sektör Hisseleri Üzerine Bir Uygulama, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24 (2), 37-46.
- Gökçe, A. (2002). İMKB'de Fiyat-Hacim İlişkisi: Granger Nedensellik Testi, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(3), 1-6.

- Gündüz, L., Hatemi-J, A. (2005). Stock Price and Volume Relation in Emerging Markets, *Emerging Markets Finance and Trade*, 41(1), 29-44.
- Güneysu, F., Yamak, N. (2011). İMKB’de Haftanın Günü Etkisinin Kriz Dönemleri İçin Araştırılması, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 48(560), 33-44.
- Hiemstra, C., Jones, J. D. (1994). Testing for Linear and Nonlinear Granger Causality in the Stock Price-Volume Relation, *The Journal of Finance*, 49(5), 1639-1664.
- Hill, J. B. (2007). Efficient Tests of Long-Run Causation in Trivariate VAR Processes with a Rolling Window Study of the Money–Income Relationship, *Journal of Applied Econometrics*, 22(4), 747-765.
- Hill, J. B. (2012). Rolling Window Tests of Causation in a Bivariate Process by Jonathan B. Hill (UNC, Economics), (Erişim Tarihi: 26.06.2018), http://www.unc.edu/~jbhill/caus_bivar_rolling_window.txt.
- Kamath, R.R. (2008). The Price-Volume Relationship in the Chilean Stock Market, *International Business and Economics research journal*, 7(10), 7-14.
- Kayalidere, A. G. D. U. K., Kargin, S., Aktaş, R. (2009). İMKB’de Fiyat ve Hacim Arasındaki Nedensellik İlişkisi, *Celal Bayar Üniversitesi SBE Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 115-124.
- Kolcu, F., Yamak, N. (2017). Türkiye’de Kısa ve Uzun Dönem Sektörel Dinamikler, *Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(15), 81-99.
- Qu, C. (2017). Bitcoin in China: Price Discovery and Volatility Transmission.
- Rashid, A. (2007). Stock Prices and Trading Volume: An assesment for linear and Nonlinear Granger Causality, *Journal of Asian Economies*, 18(4), 595-612.
- Rojas, E., Kristjanpoller, W. (2015). Price-Volume Ratio Analysis by Causality and Day-of-the-Weak Effect for the Latin American Stock markets, *Lecturas de Economia*, 83, 9-31.
- Silvapulle, P., Choi, J. S. (1999). Testing for Linear and Nonlinear Granger Causality in the Stock Price-Volume Relation: Korean Evidence, *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 39(1), 59-76.

- Yamak R., Yamak, N. Samut, S. Bitcoin’de Fiyat-Hacim İlişkisi: Rolling Window Nedensellik Testi, 19. Uluslararası EYİ Sempozyumu Özet Bildiri Kitabı (17-20 EKİM 2018), 286-287.
- Toda, H. Y., Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of econometrics*, 66(1-2), 225-250.

BÖLÜM 7:

BİLGİ MERKEZLERİNDE HIZLI KARAR VERME YÖNTEMLERİYLE RİSK DEĞERLENDİRMESİ

Alpaslan H. KUZUCUOĞLU¹

GİRİŞ

Kütüphane, Arşiv, Müze ve Galeriler gibi bilgi ve belge merkezleri; toplumun belleği olan bilgi birikimini bünyelerinde toplayıp, onu kamuya açma ve güvenli bir şekilde koruma yetkisine haizdir. Belge-bilgi merkezlerinin hepsi de, hizmetlerini genelde belgelerden yararlanarak yerine getirirler ve yine hepsi, farklı tür ve düzeyde de olsa, bilgi hizmetleri sunarlar (Yontar, 1995: 6). Bir bilgi merkezi olan kütüphaneler, belirli ve sınırlı bir çevrenin ya da herkesin yararlanması için; yazılı, basılı, görsel – işitsel ve çizgisel her türden yayınları toplayan, düzenleyen, en elverişli yararlanma ortamını yaratacak araçları ve yöntemleri kullanarak çevresindekilere ulaştıran kuruluştur (Baysal, 1991, s.7). Başka bir tanımda da bilgi merkezleri; hizmet verdikleri kullanıcı kesimlerinin gereksinimlerini karşılamak amacıyla sistemli ve düzenli olarak belge ve bilgi sağlayan, bunları işlemde geçirerek en uygun biçimde ve en kısa sürede yararlandırmaya sunması beklenen merkezlerdir diye tanımlanmıştır (Yontar, 1995: s.3). Bu önemli bilgi ve belge kurumları fiziksel, biyolojik, kimyasal pek çok risk etmeniyle karşı karşıyadır. Bunların önemli kısmı insanların ihmal ve hataları nedeniyle meydana gelmektedir. Afete dayalı riskler de çok büyük

¹Doç.Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yön. Bl.,
alpaslan.kuzucuoglu@medeniyet.edu.tr

yıkıcı etkiler bırakmaktadır. Bilgi merkezlerinde mevcut tehlikelerin belirlenmesi ve bu tehlikelerin hangi riskler meydana getireceğine dair öngörüler içeren risk değerlendirme metodolojilerinin kurumun henüz kuruluş aşamasında iken uygulanması gerekiyor.

Risk analizi ve risk değerlendirme yöntemleri 1950'li yıllardan beri dünyada sistematik olarak uygulanmaktadır. Metotların geliştirilmesi ise gereksinimlere göre gelişim göstermiştir (Kuzucuoğlu, 2015, s.3). 30 Haziran 2012 tarih ve 28339 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nda da risk analizlerine vurgu yapılarak risklerin analiz edilmesinin önemine dikkat çekilmiştir. İlgili hükümler aşağıda verilmiştir:

MADDE 5- (1) İşverenin yükümlülüklerinin yerine getirilmesinde aşağıdaki ilkeler göz önünde bulundurulur: Risklerden kaçınmak, Kaçınılması mümkün olmayan riskleri analiz etmek, Risklerle kaynağında mücadele etmek, Madde 16 (İş Sağlığı ve Güvenliği Risk Değerlendirmesi Yönetmeliği Madde 7) hükümlerinde de iş veren işyerinin özellikleri de dikkate alınarak iş yerinde karşılaşılabilecek sağlık ve güvenlik riskleri ve bunlara yönelik koruyucu ve önleyici tedbirler, ölçüm, analiz, teknik kontrollerin yapılmasını sağlamakla yükümlü olduğu belirtilmektedir. Bu risk değerlendirme yöntemlerin bir kısmı çok detaylı hesaplamalar ve teknik işlemler gerektiren yöntemler olup, bir kısmı da nispeten uygulanması daha kolay ve az tehlikeli işyeri sınıflarında kolaylıkla uygulanabilen yöntemlerdir. Hızlı değerlendirme metotları "quick survet methods" pek çok bilim dalında uygulanmaktadır. Özellikle binaların deprem performanslarına yönelik yapılan pek çok hızlı

tarama metodu bulunmaktadır. İş kazaları ile ilgili olarak Hollanda'da bir risk modeli için iş kazası riski hesaplanmıştır (WebORCA). Risk oranlarını elde etmek için, Hollanda İş müfettişleri 1998 – Şubat 2004 arasında meydana gelen ciddi iş kazalarını incelemiş, bununla ilgili “horoscopes” adını verdikleri hızlı bir değerlendirme metodu kullanmışlardır (Bellamy vd, 2015, s.106).

Bu çalışma kapsamında hızlı risk analiz ve değerlendirme yöntemleri vurgulanmış olup, bilgi merkezi işyerlerinde her çalışanın kolaylıkla uygulayabileceği ve riskleri giderebileceği bir yöntem olması değerlendirilmiştir.

AMAÇ:

Kütüphane, Arşiv, Müze ve Galeriler (KAMG) binalarında mevcut olan tehlikelerin proaktif bir şekilde belirlenmesi için hızlı risk analizi metotlarının vurgulanması suretiyle, tüm bilgi merkezleri çalışanları tarafından kolaylıkla uygulanması ve bu şekilde bilgi merkezlerinde mevcut tehlikeler ile olası risklerin meydana gelmeden önce önlenmesi amaçlanmıştır.

YÖNTEM:

30 Haziran 2012 tarih ve 28339 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu kapsamında İSG Risk Değerlendirme Yönetmeliği gibi mevzuat gereği uygulanabilecek beyin fırtınası ve kontrol listeleri gibi yöntemlerle mevcut tehlikelerin hızlı bir şekilde belirlenmesi tüm bilgi merkezleri için bir yöntem olarak belirlenmiştir.

RİSK DEĞERLENDİRME YÖNTEMLERİ

Risk analizi yöntemlerini kullanan iki ana yaklaşım vardır. Bunlar nitel (kalitatif) ve nicel (kantitatif) yaklaşımlardır. Analizi istenen koşulların durumuna göre her iki yöntemin de birlikte kullanıldığı yani yarı-niceliksel (yarı-kantitatif) yöntemler de kullanılabilir. Nicel risk analizinde, riskin hesaplanmasında sayısal yöntemlerden faydalanılır. Riskin meydana gelme olasılığı ve meydana geldikten sonraki etkisinin ne olacağına dair veriler olarak sayısal değerler kullanılır (Kuzucuoğlu, 2015, S.6)

NİTEL YÖNTEMLER

Nitel tekniklerde, olayların sonuçlarının etki derecesi ve bunların ortaya çıkma olasılıkları, ifadelerden oluşan skalalar üzerinden analiz edilerek, bireysel yargılara dayalı sonuçlar ortaya çıkarılır. Genellikle beyin fırtınası mantığına dayanır. Nitel yöntemler:

- Risklerin ölçümüne yönelik imkanların bulunmaması,
- Nicel tekniklerin uygulanması için bilimsel ve yeterli verinin mevcut bulunmaması,
- Verilerin elde edilmesi ve analiz edilmesi için yeterli sürenin bulunmaması,
- Verilerin elde edilmesinin ve analizinin maliyet açısından elverişli olmaması,

halinde uygulanır. Beyin Fırtınası, Yapılandırılmış ya da Yarı-Yapılandırılmış Görüşmeler, Delphi Yöntemi, Check-Listler, Birincil Tehlike Analizi, Sebep-Sonuç Analizi, Senaryo Analizi, SWOT (GZFT) Analizi, Risk Matrisi gibi pek çok nitel risk analizi tekniği

bulunmaktadır. Kitapta bu tekniklerin bazıları yer alacaktır. Saha çalışması olarak her işletmede karşılaşılabilecek genel tehlikeler ve bu tehlikelere bağlı olarak gelişebilecek risklerin analizi üzerinde durulmuştur.

BEYİN FIRTINASI:

Bir grubun belirli bir konu üzerinde mümkün olduğunca çok sayıda fikir üretmesini sağlamak amacıyla kullanılan katılımcı bir çalışma tekniğidir. Disiplinli ama baskıcı olmayan bir yaklaşımla; basit, aykırı, karmaşık, uçuk düşüncelerden uygulanabilir fikirler oluşturmak için grup sinerjisi kullanmayı amaçlar. Beyin fırtınası tekniği kullanılarak takımın adı, konusu, sorunu oluşturan nedenler, hedefler belirlenebilir. Beyin fırtınası tekniği ile takım üyelerine eşit fırsat verilir, üyelerin yararlı ve özgün fikirlerinin ortaya çıkmasını sağlar. Zamanın etkin kullanılmasını sağlayarak, az zamanda çok fikir oluşturulmasına yardımcı olur. Takım üyelerinin beyin fırtınasına aktif olarak katılmaları, tartışılan konularda ve alınan sonuçlarda sahiplenme duygusunu artırır. Üyeler bir karara şahsen katkıda buldukları için, destekleme konusunda daha istekli olurlar. Takım sinerjisini etkin bir şekilde ortaya koyar. Takım üyelerinden birinin söylediği bir fikir, diğer üyelerde farklı fikirler uyandırabilir. Takımın ortak görüşünü ortaya çıkartır (Taptık, 1998, s.61).

Beyin Fırtınası Analizi Uygulaması:

Beyin fırtınası yöntemi kendi başına değil birden fazla analiz yöntemiyle birlikte en iyi sonuca ulaşmak için kullanılır. Tablo 1`deki uygulama çalışmasında 5-10-15-20-25 sayılarından oluşan bir

puanlama sistemi oluşturulmuştur. Puanlamada; 5 (en düşük), 10 (düşük), 15 (orta), 20 (yüksek), 25 (en yüksek) değerlerini ifade etmektedir. Depolama alanından sorumlu kişiler seçilerek 5 kişilik takım halinde beyin fırtınası analizi uygulanmıştır. Bu takım; bilgi merkezi risk değerlendirme ekibinden oluşmuştur. İşletmedeki her bir alan için aynı yöntem kullanılmış, en fazla skor alan tehlike ve riskler seçilerek, farklı analiz metotlarıyla birlikte risklerin minimize edilmesi hedeflenmiştir (Şamur, 2005, s.103).

Tablo 1. Bir bilgi merkezi depolama alanındaki risklere yönelik beyin fırtınası uygulaması.

Sıra No	TEHLİKE	1	2	3	4	5	Toplam
1	Depolama alanında malzemelerin/ dermelerin dağınık depolanması (çalışanların takılıp düşmesi sonucu yaralanma/ölüm riski)	15	25	20	15	25	100
2	Depolama alanında malzeme / derme dolaplarının standartlara uygun olmaması (çalışanların üzerine düşmesi sonucu yaralanma/ölüm riski)	10	20	15	10	25	80
3	Depolama alanında kimyasalların standartlara uygun depolanmaması (kolay tutuşabilir maddeler ile oksitleyici maddelerin birlikte depolanması nedeniyle olası yangında can ve mal kaybı riski)	5	15	20	15	10	65

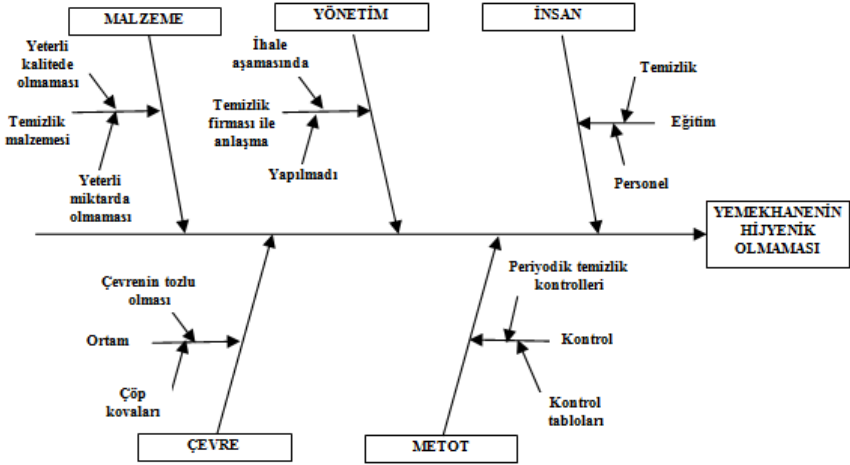
SEBEP-SONUÇ ANALİZİ:

Sebeup- Sonuç diyagramları problem çözme ve proses geliştirmeye çalışan takımların en önde gelen yardımcılarından biridir. Bu analiz aracı, tanımlanan proseslerdeki söz konusu problemler veya geliştirme fırsatları ile öngörülen sebepler arasındaki bağların doğru ve eksiksiz olarak ortaya çıkarılmasına olanak verir. Problemin temel nedenini bulabilmek, mevcut nedenleri gruplamak, problem çözme sürecini daha düzenli hale getirmek ve tartışmanın amacından sapmasını önlemek amacıyla kullanılır. 1943 yılında bu analiz aracını geliştiren Tokyo Üniversitesi Profesörlerinden Kaoru Ishikawa'nın adıyla Ishikawa diyagramı olarak da adlandırılır (Taptık, 1998, s.69). Görünüşünden dolayı balık kılıı yöntemi olarak da adlandırılmaktadır. Diyagramda kılıının baş kısmını oluşturan "Sonuç" ya da "problem", kılıı oluşturan dalları ise "ana nedenler" oluşturmaktadır. Ana nedenlerin belirlenmesinde 5 M (İnsan, Yönetim, Malzeme, evre ve Metot = **Man**, **Management**, **Material**, **Medium**, **Method**) ya da 7 M (5 M dekilere ilaveten Makine, Ölçülebilirlik = **Machine**, **Measurability**) kullanılmaktadır.

Sebeup-sonuç diyagramları asıl nedenler üzerinde odaklanmayı sağlar, takımın ortak bilgi ve becerisini ortaya koyar, takımda iletişimi artırır, bir sonucun neden ortaya çıktığını görsel olarak anlamayı sağlar, veri toplama ve eyleme geçmek için sağlam temel ve gerekçeler oluşturur, istenilen olumlu bir sonucu elde etmek için hangi alanlarda çalışma yapmak gerektiğini ortaya çıkarır.

SEBEP- SONUÇ ANALİZİ UYGULAMASI:

Şekil 1'deki uygulama bir bilgi merkezinin yemekhane bölümünde uygulanmış, yemekhanenin hijyenik olmaması ana problem kaynağı olarak belirlenmiştir. Kılıçğın dalları ise ana nedenleri, kılıçğın üzerindeki yatay konumdaki oklar nedenleri, buna bağlı oklar ise alt nedenleri ifade etmektedir. Ana nedenlere bağlı pek çok neden olduğu unutmamalıdır. Bu uygulamada sadece birer nedene yer verilmiştir. Çalışma, 5 M metoduna göre yapılmıştır.

Şekil 1. Bilgi merkezinde Sebep-Sonuç Analizi uygulaması

KONTROL LİSTELERİ (CHECK-LIST) ANALİZİ:

Kontrol listeleri kullanımından verimli sonuçlar alınabilmesi için deneyimli uzmanlar tarafından hazırlanmış olması gereklidir. Kontrol listeleri kullanmanın yararları;

- Bir işletmedeki veya sistemdeki tesisatının veya ekipmanının tam olup olmadığını veya kusursuz işleyip işlemediğini saptar,
- Kontrol edilecek hususların atlanılmasını engeller,
- Listelerindeki sorular işletmeye özel olarak hazırlandığı için, risk değerlendirmesi yapılan tesisin eksiklikleri saptanır,
- Listelerde belirlenen noksanlıklar için “Birincil Risk Analizi” uygulanarak gerekli önlemler tespit edilir.

İş Güvenliği Uzmanı öncelikle kontrol listeleri ile işyerinde bir gözden geçirme yapar, daha sonra tespit edilen noksanlıklar için birincil risk analizi gibi ek analiz yöntemleriyle ilgili formları doldurarak öncelikleri ve gerekli önlemleri belirler. İşletmede buna bağlı olarak önleyici ölçümler ve önlemlerin yerine getirilip getirilmediğine dair ölçümler yapılır. Ülkemizde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı çeşitli sektörlerle ilgili kontrol listeleri analizi niteliğinde “Risk Değerlendirme Rehberleri” hazırlamıştır (Taksi ile Yolcu Taşımacılığında, Çağrı Merkezlerinde, Diş Klinik ve Muayenehanelerinde, Kasaplarda, Kuru Temizlemecilerde, Mutfak Lokanta Pastanelerde, Ofislerde, Apartmanlarda, Kuaförlerde, Genel Yolcu Taşımacılığı, Özel Güvenlik Faaliyetleri, Bakkal/Market/Süpermarketlerde, Basım Sanayii ve Matbaalarda, Boya İşlerinde, Deri ve Tabaklama İşlerinde, Konaklama Hizmetlerinde, Tekstil Ürünleri İmalatında Risk Değerlendirmesi Rehberi). Aşağıdaki tablo 2`de örnek bir işletmede acil durum risklerine yönelik kontrol listesi uygulaması bulunmaktadır.

KONTROL LİSTELERİ ANALİZİ UYGULAMASI:

Tablo 2. Bir bilgi merkezinde acil durum risklerine yönelik kontrol listesi uygulaması.

İşyeri adı			Değerlendirme Tarihi			
İşyeri adresi			Geçerlilik Tarihi			
Yapılan İş			Çalışan Sayısı			
Konu Başlığı	Kontrol Listesi	Evet	Hayır	Alınması Gereken Önlem	Sorumlu	Tamamlanma Tarihi
ACIL DURUM	Acil çıkış kapısı önünde malzeme depolanması	E		Acil durum çıkış kapılarının önünde ve yollarında geçişi engelleyecek herhangi bir malzeme istiflenmeyecektir	Sorumlu adı	.././2018
	Acil çıkış uyarı levhalarının ve acil durum aydınlatmalarının bulunması		H	Acil durumlarda işyerinde bulunan tüm kişilere yönelik tahliye yollarını, yangın merdivenini veya acil çıkış kapılarını işaret eden, elektrik olmadı durumda da aydınlatma sağlayan uyarı levhalarının "Sağlık ve Güvenlik İşaretleri Yönetmeliği"ne göre konulması	Sorumlu adı	.././2018
	Acil çıkış kapısı	E		Periyodik kontroller	Sorumlu adı	.././2018

İŞ SAĞLIĞI VE İŞ GÜVENLİĞİ RİSK DEĞERLENDİRMESİ YÖNETMELİĞİ UYGULAMASI

Resmi Gazete Tarihi: 29.12.2012 Resmi Gazete Sayısı: 28512 yayımlanarak yürürlüğe giren İş Sağlığı Ve İş Güvenliği Risk Değerlendirmesi Yönetmeliği'nin MADDE 8/3'e göre; "Toplanan bilgiler ışığında; iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili mevzuatta yer alan hükümler de dikkate alınarak, çalışma ortamında bulunan fiziksel, kimyasal, biyolojik, psikososyal, ergonomik ve benzeri tehlike

kaynaklarından oluşan veya bunların etkileşimi sonucu ortaya çıkabilecek tehlikeler belirlenir ve kayda alınır. Bu belirleme yapılırken aşağıdaki hususlar, bu hususlardan etkilenecekler ve ne şekilde etkilenebilecekleri göz önünde bulundurulur" yer almaktadır.

Tablo 3: İSG Risk Değerlendirmesi Uygulaması

TEHLİKE	AÇIKLAMA
<p>a) İşletmenin yeri nedeniyle ortaya çıkabilecek tehlikeler.</p>	<p>Yakınından geçen metro-tren vb hatlara uygun mesafede yapılmaması, istinat duvarına yakın olması vb. (göçük meydana gelme riski) Yeraltından geçen doğal gaz hattına yakın olması (patlama riski) Yakınında dere yatağı olması (su baskını riski) Afet nedeniyle binada ve işletmede oluşabilecek riskler İşletmenin fay hattı veya yakını üzerinde olması Yüksek gerilim hattının altında veya yanında kurulması Yanıcı ve yakıcı ihtimali olan malzemelerin üretim yerinin birbirine çok yakın olması İşletmenin yangın esnasında ulaşımının güç bir yerde olması Heyelan bölgesinde bulunması Sabotaj potansiyeli olan bölgede bulunması</p>

<p>b) Seçilen alanda, işyeri bina ve eklentilerinin plana uygun yerleştirilmemesi veya planda olmayan ilavelerin yapılmasından kaynaklanabilecek tehlikeler.</p>	<p>Yerleşim planının düzensiz olmasında kaynaklanan kargaşa, dikkat dağınıklığı ve konsantrasyon eksikliği Binanın taşıma yükünü olumsuz etkilemesi Altyapının yetersiz kalması (atık su basması riski) İşletmenin faaliyetleri sonucu salınan gaz ya da atıklar (çevre ve insan sağlığının bozulması riski) Birbiriyle reaksiyona girme tehlikesi bulunan kimyasal maddelerin yakın depolanması Elektrik tesisatında çıkabilecek tehlikeler Havalandırma yetersizliği Bina eklentisinin acil çıkış kapılarını, yangın merdiven çıkışlarını kapatması</p>
<p>c) İşyeri bina ve eklentilerinin yapı ve yapım tarzı ile seçilen yapı malzemelerinden kaynaklanabilecek tehlikeler.</p>	<p>Zemin kaplamasının yanlış seçilmesi (düşme ve kayma riski) Merdivenlerde korkuluk olmaması (düşme riski) Uygunsuz kullanılan yapı malzemesi (deprem olmadan bile yıkılma ve hasar görme riski) Kolay alevlenebilir malzeme kullanımına bağlı tehlikeler Yetersiz veya aşırı aydınlatma Sağlıklı havalandırmanın yapılamaması Yalıtım malzemelerinin uygunsuzluğundan kaynaklanabilecek tehlikeler (Su sızması, ısı yalıtımının uygunsuzluğundan dolayı ısı kaybı) Elektrik tesisatında uygun olmayan malzeme seçilmesinden kaynaklanabilecek tehlikeler (elektrik çarpması, yangın vb. riskler) Beton sınıfının uygun olmaması veya diğer standartları uygun olmayan yapı malzemelerinin kullanılması tehlikesi (Yıkılma, çatlama vb. riski) Denge prensiplerine uygun yapılmayan işyeri bina ve eklentilerinin kısmen veya tamamen yıkılması</p>

	<p>Yapı malzemelerinde asbest kullanılması Yapı ruhsatına aykırı uygulamalar Sonradan eklenen unsurlardan yangın söndürme, havalandırma, ısınma, proseste kullanılabilir buhar vs. tesisatların eksik veya onaylanmış tesisat projelerine aykırı uygulamalar</p>
<p>ç) Bakım ve onarım işleri de dahil işyerinde yürütülecek her türlü faaliyet esnasında çalışma usulleri, vardiya düzeni, ekip çalışması, organizasyon, nezaret sistemi, hiyerarşik düzen, ziyaretçi veya işyeri çalışanı olmayan diğer kişiler gibi faktörlerden kaynaklanabilecek tehlikeler.</p>	<p>Vardiya değişimlerdeki iletişimsizlik nedeniyle oluşabilecek tehlikeler Görev tanımı yapılmadığından kalitesiz ve verimsiz çalışma ortamı Mesai saatlerinin uzun olması, Gece çalışmasından kaynaklanabilecek tehlikeler (Uykusuzluk problemleri vb) KKD kullanımını ile ilgili tehlikeler İş yerine kontrolsüz ziyaretçi kabulü (sabotaj riski) İşyeri çalışanı olmayan (ziyaretçi, başka firmadan bakım-onarım için gelen görevli vb.) kişilerin işletme içerisindeki bazı yaklaşım, uygulama ve metotlar konusunda eğitilmiş olmaması (kazaya sebebiyet verme riski) Ziyaretçilerin çalışanlarda oluşabilecek dikkat ve konsantrasyon bozukluğuna sebep olma tehlikesi</p>
<p>d) İşin yürütümü, üretim teknikleri, kullanılan maddeler, makine ve ekipman, araç ve gereçler ile bunların çalışanların fiziksel özelliklerine uygun tasarlanmaması veya kullanılmamasından kaynaklanabilecek tehlikeler.</p>	<p>Uygun kişisel koruyucu donanım kullanılmamasından kaynaklanabilecek tehlikeler Uygun ekip/ekipman kullanılmamasından kaynaklanabilecek tehlikeler Uygun iş makinesi kullanılmamasından kaynaklanabilecek tehlikeler Kullanılan makinelerin sürekli gürültüsüne maruz kalma Çalışılan ortamda kimyasal ürün kullanımına bağlı olarak oluşabilecek tehlikeler Çalışanların kas iskelet sistemine uygun olmayan tekrarlanan hareketler iş makinelerinin kullanılmaması nedeniyle ağır malzemelerin elle taşınması,</p>

	Yapılan işe uygun fiziki güce ve bilgiye haiz personel çalıştırılmayışı.
e) Kuvvetli akım, aydınlatma, paratoner, topraklama gibi elektrik tesisatının bileşenleri ile ısıtma, havalandırma, atmosferik ve çevresel şartlardan korunma, drenaj, arıtma, yangın önleme ve mücadele ekipmanı ile benzeri yardımcı tesisat ve donanımlardan kaynaklanabilecek tehlikeler.	<p>Ucu açıkta bırakılmış elektrik kabloları</p> <p>Makine ve donanımlara toprak hattı çekilmemesi nedeniyle oluşabilecek tehlikeler</p> <p>Topraklama hatlarının periyodik bakımlarının yapılmaması ve eskimesi nedeniyle oluşabilecek tehlikeler</p> <p>Elektrik panosuna kaçak akım rölesinin takılmamış olması nedeniyle oluşabilecek tehlikeler</p> <p>Elektrik ana panosu kapağına yangın söndürücü sistem takılmamış olması, pano altına yalıtkan paspas konmaması</p> <p>Paratonerin olmaması</p> <p>Yangın hortumunun su vanasına takılı olmaması</p> <p>Yangın alarm sisteminin arızalı olması</p>
f) İşyerinde yanma, parlama veya patlama ihtimali olan maddelerin işlenmesi, kullanılması, taşınması, depolanması ya da imha edilmesinden kaynaklanabilecek tehlikeler.	<p>MSDS Formlarının Olmaması veya bu formlardaki bilgilerin personel tarafından bilinmemesi</p> <p>Kimyasalların yanlış depolanması, taşınması (Reaksiyona girebilecek kimyasal maddelerin birlikte depolanması gibi)</p> <p>Tehlikeli atıkların tehlikeli atık yönetmeliğine uygun bertaraf veya geri dönüşüm işleminin yapılmaması</p> <p>Alev alabilir malzeme varlığından kaynaklı tehlikeler</p> <p>Acil durum planı hakkında eğitilmemiş personel</p>
	<p>Mutfakta ve yemek servisinde bulunan çalışanların Portör muayenelerinin yapılmamış olması</p> <p>Binanın temizliğinin düzgün ve bir şekilde yapılmaması (çalışanlarda enfeksiyon riski)</p>

<p>g) Çalışma ortamına ilişkin hijyen koşulları ile çalışanların kişisel hijyen alışkanlıklarından kaynaklanabilecek tehlikeler.</p>	<p>Yemekhane, mutfak gibi alanlarda görevlilerin maske, bone, eldiven gibi koruyucu malzemeleri kullanmaması. Duş, banyo ve tuvaletlerin çalışır durumda olmaması, mutfak, yemekhane, duş ve WC lerin temizlik ve dezenfeksiyonlarının yapılmaması Temizlik için kullanılan malzemelerin uygun olmaması (alerjik reaksiyon riski) Temizlik malzemelerinin niteliğinin, kullanım usullerinin ve kullanım yerlerinin kullanıcılar tarafından yeterli oranda bilinmeyişinden kaynaklı tehlikeler. Virüs, bakteri ve mantarlar gibi mikro-organizmalardan kaynaklı tehlikeler.</p>
<p>ğ) Çalışanın, işyeri içerisindeki ulaşım yollarının kullanımından kaynaklanabilecek tehlikeler.</p>	<p>Ulaşım yollarının zeminlerinin uygunsuz olması-(kaygan zemin vb.) Kapalı alanlarda çalışmada forklift ve iş makineleri ile yaya yollarının çizgilerle ayrılmamış olması, uyarı levhalarının olmaması Tahliye güzergahları ve acil durum çıkışları ile ilgili tehlikeler İşaretlenmemiş araç ve yaya yolları ile ilgili tehlikeler Yollarda kaygan veya buzlu zemin oluşma potansiyeli</p>

<p>h) Çalışanların iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili yeterli eğitim almaması, bilgilendirilmemesi, çalışanlara uygun talimat verilmemesi veya çalışma izni prosedürü gereken durumlarda bu izin olmaksızın çalışılmasından kaynaklanabilecek tehlikeler.</p>	<p>Ramak kala olaylar ve geçmişte olan iş kazaları bunlara karşı alınabilecek tedbirler hususunda personelin bilgilendirilmemesi (benzer kazaların tekrarlanma riski) Çalışan bu konuda yeterli eğitim almadığında yaşadığı riskleri ve olayları bildirmez özellikle ramak vakaları (iş yerinde daha büyük kazaların olma riski) İş talimatları bulunmadığından çalışanın işini nasıl yapacağını bilmemesinden kaynaklı tehlikeler Bilinçsiz lakayt davranış: İş talimatlarına aykırı davranışlar veya bilgisi olmayan işler yapmak Çalışanların teknik eğitimlerinin ve periyodik eğitimlerinin verilmemiş olması.</p>
--	---

SONUÇ:

Bilgi ve kültür merkezleri toplumun bellekleri olarak kullanıcılarını en hızlı ve etkin şekilde bilgiye ulaştırmaya çalışmaktadır. Bu merkezleri pek çok kişi aynı anda kullanmakta olup, olası bir risk meydana geldiğinde ziyaretçi/ kullanıcılar, çalışanlar, bina, dermeler / koleksiyonlar, zarar görmektedir. Bu zararlar riskin şiddetine veya maruziyet süresine göre farklılar gösterebilir. Kurumlarda kanun gereği yapılacak risk değerlendirme çalışmaları ile meydana gelebilecek riskin önceden belirlenmesi büyük önem arz etmektedir. Yapılacak risk analiz niteliksel ve niceliksel olabilir. Bu analizler formlarına dökülmeli ve risk önem dereceleri

hesaplanmalıdır. Bu skorlarda olasılık ve şiddet gibi iki parametre üzerinden hesaplamalar / öngörüler yapılmalıdır.

Çalışmada kontrol listeleri, beyin fırtınası ve sebep sonuç diyagramı gibi basit yöntemler değerlendirilmiştir. Yapılacak risk değerlendirme çalışmalarının ardından gerekli düzenleyici ve önleyici faaliyetler de (DÖF) tanımlanmalıdır. Bu çalışmalarda hızlı analizi sağlayacak basit formlar tehlike farkındalığını artıracak, tüm çalışanlar bu formları doldurabilecek hale gelecektir. Bu şekilde riskler karşısında kimlerin ve nelerin tehdit altında olduğu belirlenecek, kısa, orta ve uzun vadede bu tehlikeli durumların ortadan kaldırılarak herhangi bir riske sebebiyet vermemesi sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA:

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Risk Değerlendirme Rehberleri

<http://www.casgem.gov.tr>, <http://app.csgb.gov.tr>

Baysal, Jale (1991). Kitap ve Kütüphane Tarihi'ne Giriş, TKD İst. Şb. Yayınları, 2.bs., İstanbul.

Bellamy Linda J., Damen Martin, Manuel Henk Jan, Aneziris Olga N., Papazoglou Ioannis A., Ohe Joy I.H. (2015). Risk Horoscopes: Predicting the Number and Type of Serious Occupational Accidents in the Netherlands for Sectors and Jobs, Reliability Engineering & System Safety, Volume 133, Pages 106-118

İBB (2012). "Risk Yönetimi" Eğitimi, İstanbul.

İBB Ulaşım AŞ., (2011). "Tehlikelerin Belirlenmesi ve Risk Değerlendirme Çalışması", İstanbul.

İngiltere İş Sağlığı ve Güvenliği Kurumu Yönetmeliği:
<http://www.hse.gov.uk/risk/faq.htm>

İSG Mevzuatı (6331 İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ve ilgili Yönetmelikleri), 30 Haziran 2012 tarih ve 28339 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu

Kuzucuoğlu A. (2015). Atatürk Üniversitesi AÖF, Risk Değerlendirme, Risk Analizi, Ünite:6, ISBN 978-975-442-672-4.

Kuzucuoğlu A. (2018). İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Çalışma Hayatında Risk Etmenleri Ders Notları.

Şamur S. (2005). Otomotiv Servislerinde FMEA ve FTA Hata Önleme Tekniklerinin Uygulanması” Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Ens. Yük. Lisans Tezi.

TAPTİK Y. (1998). “Kalite Savaş Araçları”, Kalder Yayınları No: 23, İstanbul.

TÜBİTAK TÜSSİDE (2009). “İç Kontrol Çalışmalarında Kullanılan Teknikler” Eğitimi, İBB.

YONTAR, Aysel (1995). Kütüphane ve Belge- Bilgi Merkezlerinde Bilimsel Yönetimin Önemi, İstanbul, TKD İstanbul Şubesi.

BÖLÜM 8:

UNESCO DÜNYA MİRAS KENTİ SAFRANBOLU'DA ESKİ ÇARŞI SOKAK DOKUSUNUN KENT İMGELERİ DOĞRULTUSUNDA İRDELENMESİ

Çiğdem BOGENÇ¹

¹Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Turkey, cigdem.bogenc@erdogan.edu.tr

Banu BEKÇİ²

¹Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Turkey, banu.bekci@erdogan.edu.tr

Merve ÜÇOK³

¹Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Turkey, merve.ucok@erdogan.edu.tr

GİRİŞ

Geçmişten günümüze ulaşan tarihi çevreler fiziki ve sosyal değerleri ile bütüncül bir öneme sahiptir. Yanlış koruma politikaları ile değişerek dönüşen bu tarihi çevreler zamanla tarihi kent kimliğini kaybetmektedir. Oysaki değişerek dönüşen kentler bugün ve gelecekte parçalarından oluşan bir zaman koridoru içerisinde yer almaktadır (Hassler, 2002). Böylece kimliğini kaybeden kentler kendilerine özgü karakterlerinin de yok olması ile kentsel belleklerini yitirmektedir. Dolayısıyla kentlerin korunması ve sürdürülebilirliği kentsel belleğin canlı tutulabilmesi adına önem taşımaktadır. Hızla değişen ya da güncel değişime ayak uyduramayan tarihi çevreler çok yönlü olarak bozulma sürecine girmektedir (Hassler, 2002). Burada önemli olan tarihi çevrelerin güncel yaşam koşullarına ayak uydururken geçmişe ait değerlerini de sürdürebilmesidir. Bu durum ise tarihi kentlerin zorlu bir kentsel gelişme sürecinden geçmesine neden olmaktadır

(Costanza, 1997). arpık kentleşme ve sanayileşmenin tarihi dokuyu bozması planlama ve tasarım çalışmalarında karşılaşılan en önemli problemlerdendir (Kubat, 1990). Bu şekilde oluşan mekânlar çevresel kaliteyi ve kentsel kimliği olumsuz yönde etkilemektedir.

Üzerinde yaşanmışlık barındıran her kent bir medeniyetin bir kültürün izlerini taşımaktadır. Tıpkı Stockholm'un sokaklarında gezinirken Sherlock Holmes'unda az evvel oradan geçtiğini hissetmek gibi. Bu şekilde birçok katmandan oluşan tarihi kentlerin ortak belleğini, kimliği ve sembolik anlamları hissedilebilmektedir. Kentin özgünlüğü ve kimliğinin korunup geliştirilerek mekâna yansıtılması bu nedenle önemli olup yüzyıllar sonra bile kenti ziyaret eden kişiler tarafından geçmişin izleri tekrar hissedilebilir.

Bu tarihi çevrelerin tarihsel ve fiziksel değerini açığa çıkarmak bu alanları günümüz kullanımları ile bütünleştirmekle sağlanacaktır. Bu süreç kentsel tasarım prensipleri ile başarılı bir şekilde sağlanabilir. Çağdaş koruma yaklaşımları tarihi çevrelerin yaşayan ve bulunduğu bölgenin gelişimine katkıda bulunan alanlar olarak korunmasını da savunmaktadır.

Çevre ve insan arasındaki karşılıklı etkileşim sonucunda kentsel imaj ortaya çıkmaktadır (Güvenç, 1991). İmaj karşılıklı ilişkiler sonucu çevrede ortaya çıkan verilerin anlık filtrelerden geçirilerek algılanması şeklinde yorumlanır (Kavak ve Arığ, 2007; Güvenç, 1991). Kente yönelik kimlik ve imaj kavramlarının aynı anlama geldiği düşünüldüğün de kimlik, varlığın kendisini tanımlarken, imaj bu varlığın dışarıdan algılandığı biçimin şekli olarak karşımıza çıkar (Güvenç, 1991). Bir kentin imajı yaratılırken gözlemci üzerinde farklı

izlenimler oluşturulabilir. Hiçbir şey kendi başına algılanamaz, çevresiyle kendisini doğuran olaylar zinciriyle ve geçmiş yaşantıların anısıyla ilintili olarak algılanır (Can, 1999).

Çalışma alanında durumu belirlemek amacıyla öncelikle yerinde inceleme ve gözlemleri içeren alan çalışması yapılarak, Dünya Miras Alanı Safranbolu'nun sokak dokusu üzerinde kentsel imaj analizi yapılmış olup, Kevin Lynch'ın belirlediği görsel algılama kriterlerine (bölgelerin sınırlarını tarif eden sınır/kenar öğeleri, kanal mekânları olan yollar, toplama dağılma ve aktarma mekânları odak noktaları, dikkat çeken, özellikli yapısal öğeleri olan simgeleri/işaret öğeleri olmak üzere beş alt başlıkta toplanmıştır) göre incelemeler yapılarak yeni gelişen kentsel alanlar için öneriler geliştirilmiştir.

2. Materyal ve Metot

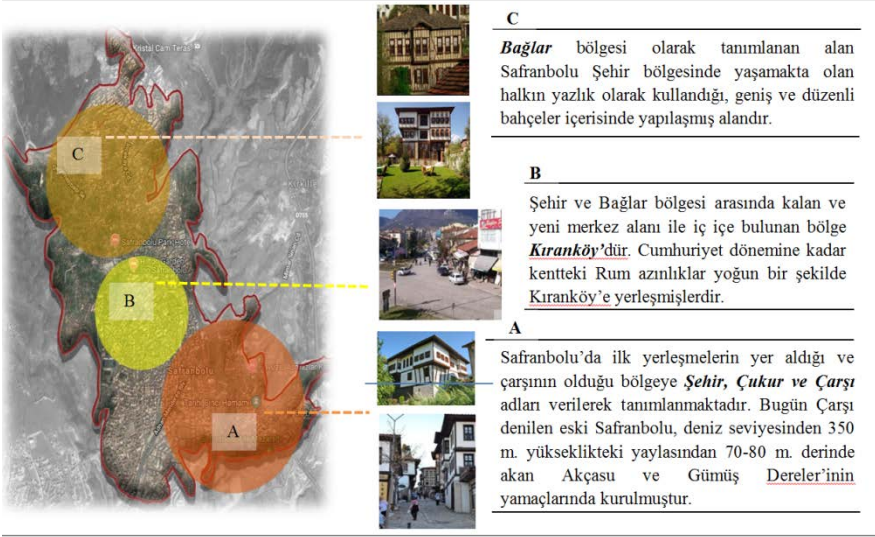
2.1 Çalışma Alanı ve Tanımı

Homeros'un İlyada destanında geçmekte olan Paflagonya bölgesinde yer alan Safranbolu'nun bilinen tarihi M.Ö. 3000 yıllarına kadar gitmektedir.1460 yılında Anadolu'yu Türkleştirmek için sefere çıkan Fatih Sultan Mehmet Safranbolu'yu fethederek göçebe Türkmenleri Safranbolu'ya yerleştirmiştir. Yerleşik düzene geçen Türkler Bizans döneminden kalan Rumlar ve Ermenilerle birlikte yaşamaya başlayarak birlikte üretmeyi öğrenmiş ve kültürel alışverişte bulunmuşlardır. Tarihi süreç içerisinde ekonomik açıdan özel bir yere sahip olan Safranbolu bulunduğu stratejik konumu nedeniyle uzun yıllar önemli bir konaklama noktası olmuştur (Bayazıt, 2014). Türklerin elinde gelişen ve kentin küçük zanaat üretiminde birinci

planda bulunan dericilik ve bununla ilgili eylem kollarının geç devirde yapılan anıtsal yapıları arasında yayılmıştır. 1923 yılında Safranbolu’da 414 adet debbağ (derici), 430 adet yemenici, kunduracı vb, 135 adet manifaturacı ve iplikçi, 600 katırcı ve beygirci, 250 marangoz, 120 mutabiye ve 350 bez dokuma tezgahı bulunmaktaydı (Yazıcıoğlu ve ark., 1982).

Genel yapısıyla Osmanlı Dönemi şehri olan Safranbolu 18. ve 19. yüzyıl geleneksel Türk toplum yaşantısını günümüze kadar aktarmayı başarabilmiştir. Tümüyle kentsel sit olarak tescil edilmiş olan Safranbolu, geç devir Osmanlı kentinin en iyi korunmuş Türkiye’deki örneğidir (Koçan, 2012). Safranbolu’daki yapılar tek başlarına kültür varlığı olmanın yanı sıra tarihi bir bütünlük gösterdikleri için kentsel sit alanı olarak kabul edilmişlerdir (Bayazıt, 2014). Safranbolu’da 2016 istatistiksel verilerine göre 1490 adet tarihi eser tescil edilmiştir. Safranbolu bir Osmanlı kenti olarak tüm yapılarıyla koruma altına alınmış olup kent içi mekânsal yapıyı oluşturan belirgin farklılıklar göstererek başlıca üç farklı bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgeler Tablo 1’de gösterildiği gibi Şehir (Çarşı), Kıranköy (Misak-ı Milli) ve Bağlar’dan oluşmaktadır (Bogenç, 2016).

Tablo 1. Safranbolu yerleşme bütünü içerisinde ki; A:Tarihi Çarşı, B:Kıranköy ve C:Bağlar

Çalışma alanımız olan Çarşı Bölgesi vadi içerisinde rüzgârlara kapalıdır. Bağlar Bölgesi ise güneydoğuya eğimli ve burada yazlar serin kışlar soğuk geçmektedir. Çarşı ve Bağlar arasında 3 km kadar mesafe olmasına rağmen iki bölge arasında büyük bir ısı ve iklim farklılığı görülmektedir. Bunun nedeni kentin eski merkezi olan Çukur'daki Çarşı'dan itibaren, Bağlar kesimine doğru olan mesafenin çok dik olarak uzamasıdır (Tunçözgür, 2002).

Kent merkezinin farklı yükseklikler üzerinde kurulması ve çevresinde ormanların bulunması Çarşı kesimiyle Bağlar arasındaki sıcaklık farklılıkları nedeniyle Safranbolu'da yazlık ve kışlık olmak üzere iki ayrı oturma düzeni yer almaktadır. Birincisi Çarşı diyebilen vadiler içerisindeki yerleşme kışın oturlan kent parçasıdır. Çarşı yerleşimi vadi içinde rüzgârlara karşı korunaklı olarak kurulmuş ancak yazın çok sıcak olmaktadır. Vadi yamaçlarındaki evler birbirinin manzarasını örtmeden, hem güneşten hem de manzaradan yararlanmaktadır. İkincisi “Bağlar” diye bilinen

ve yazlık olarak kullanılan oturma düzeni daha yüksek ve güneye doğru eğimli bir özelliğe sahiptir olup Bağlar'da yazlar daha serin geçmektedir. Eski Safranbolu yani Çarşıdiye adlandırılan merkez Gümüş ve Akçasu dereleri ile her iki derenin birleşmesiyle oluşan Tabakhane deresinin meydana getirdiği dik yamaçların topografik özelliklerine uyumlu bir şekilde inşa edilmiştir. Eski Safranbolu'nun kurulduğu vadi yamacı yeni yerleşimlerin yapılmasına müsait olmadığı için alanın doğal bir şekilde korunmasını sağlamıştır.

2.2 Veri Toplama ve Değerlendirme

Bu çalışmaya konu olan Eski Çarşı bölgesi yerleşim düzenine göre üç farklı kategoride ele alınmış olup bu alan konut dokusu ve ekonomik faaliyetler olmak üzere iki farklı bölge olarak ele alınmıştır. Konut dokusu ekolojik, topografik ve ekonomik verilerle uyumlu bir şekilde oluşturulmuş olup kent yerleşkesine yakın mesafede konumlandırılmıştır. Şekil 2'de tanımlanan üç farklı bölge içerisinde Eski Çarşı Bölgesi çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Çalışmaya kurgu olarak seçilen bu alanın çevresel imgesini oluşturan bileşenler, yerler, yollar ve alanlar olarak üç farklı grupta ele alınarak çalışmanın birinci parametresi oluşturulmuştur. Bu bileşenler çevre imgesi strüktürü (Lynch, 1960) içerisinde birbirlerinden ayrı değil kombinasyon halinde değerlendirilmiş olup çalışmanın ikinci parametresi Kevin Lynch'in belirlediği kent imgesi öğeleri yollar, sınırlar, bölgeler, kavşaklar ve odak (vurgu) noktaları olarak ele alınmıştır.

3. Bulgular

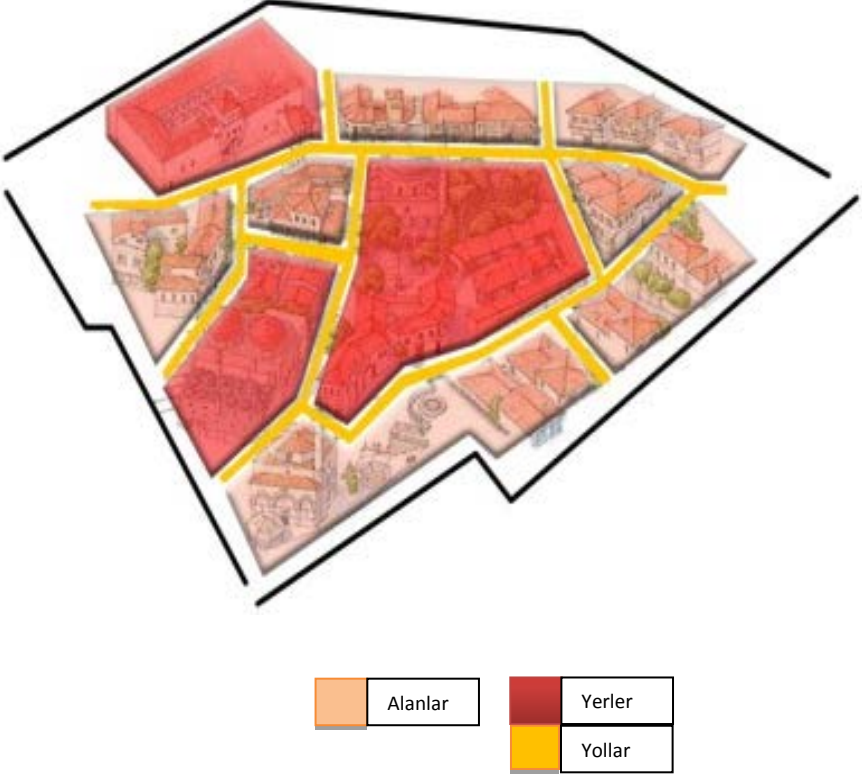
Araştırmaya konu olan Eski Çarşı'da çevresel imgeyi oluşturan kentsel öğelerin neler olduğu ortaya konulmuştur. Duyumla başlayan çevresel imge oluşumu algı ile gelişmektedir. Bu nedenle çevreyi tanımaya yönelik somut verilerin niteliği algı oluşumunda etkilidir. Bir kentsel yerleşim modelinin görsel niteliklerinin algılanmasında mekânsal ilişkiler ve estetik özellikler çevresel imgenin oluşumunda oldukça fazla etkiye sahiptir.

Çalışmanın 1. parametresini oluşturan yerler, yollar ve alanlar çevre imge strüktürü olarak bir kombinasyon halindedir (Lynch, 1960). Kombinasyon içerisinde olan bu üç kentsel imge ögesi Safranbolu Eski Çarşı'nın kent dokusu içerisinde hissedilmektedir (Şekil 1).

Şekil 1.Eski Çarşı kent silüeti

Şekil 2’de Eski Çarşı’ya ait plan çizimde1. parametrede ele alınan bu üç farklı kent imgesi (alanlar, yerler, yollar) gösterilmiştir.

Şekil 2. Eski Çarşı’da kent imgelerine ait bir görselleştirme

Kevin Lynch’in kentsel imge öğeleri üzerinden Eski Çarşı tanımlanırken aşağıdaki veriler ortaya konulmuştur. Çalışmanın ikinci parametresinde (Tablo 2) ele alınan verilere göre;

Sınırlar; Tarihi şehir merkezi farklı bir jeolojik yapı üzerinde kurulmuştur. Gümüş, Akçasu ve Bulak dereleri üç farklı kanyon oluşturarak şehrin içerisinden geçip Araç çayı ile birleşmektedir. Yerleşim yeri vadinin topografik özelliklerine göre inşa edilmiştir.

Bölgeler; Yerleşim dokusu ve ticari etkinlikler olmak üzere iki farklı bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgeler şehrin giriş kısmında topografik yapıya uygun olarak inşa edilmiştir.

Odaklar; Kentin stratejik noktaları olan odaklar insanların bir kenti hatırlamasında en çok rol oynayan imgelerdir. Çalışma alanındaki saat kulesi, Cinci Hamam, İzzetpaşa Camii Eski Çarşı'nın odak noktalarını oluşturmaktadır.

Yollar; Eski Çarşı yapıldığı yıl itibari ile yaya öncelikli bir kent olarak planlanmış bireylerin istedikleri noktaya en kısa zamanda ulaşmalarını sağlayacak yol aksları ve bağlantı noktaları tasarlanmıştır.

Şekil 3. Eski Çarşı'nın 2. parametre doğrultusunda kent imgelerinin (sınırlar, bölgeler, odaklar, yollar ve kavşaklar) harita üzerinde gösterilmesi

Kavşaklar; Safranbolu’da meydan işlevi gören açık alanlar kavşak niteliği taşımaktadır. Cinci hamamın bulunduğu nokta ve çevresindeki açıklık Eski Çarşı’nın en önemli kavşağıdır. Bu açıklıkta çeşitli aktiviteler düzenlenebilmektedir.

Tablo 2. Eski Çarşı’daKevin Lynch’in kent imge kriterlerine ait bulguların sınıflandırılması

ÇEVRESEL İMGE KRİTERLERİ	Tanımlar
SINIRLAR	 <p>Tarihi kent merkezi şehrin içerisinde geçen kanyonlarla sınırlandırılmıştır. Bu derin ve uzun kanyonlar kentsel yerleşimin doğal sınırlarıdır.</p>
BÖLGELER	 <p>Bölgelerin oluşmasında topografik yapı büyük bir öneme sahiptir. Örneğin debbah (dericilik) aktivite-leri’nin yapıldığı bölge Tabakhane deresinin hemen kenarına kurulmuştur.</p>
ODAKLAR	 <p>Buluşma noktası niteliği taşıyan ve ziyaretçiler tarafından algılanan bu odak noktaları kenti tanımlarken kullanılan imgelerdir.</p>
YOLLAR	 <p>Eski Çarşı’da dar ve kıvrımlı sokak dokusu açık ve kapalı diğer mekânlara yayaların erişimini sağlamaktadır. Bu yollar kent içerisinde sürekliliği sağlayan kapsamlı ağlardır.</p>
KAVŞAKLAR	 <p>Cinci hamam ve çevresindeki açıklık ve yakın çevredeki dolmuş duraklarında kavşakları oluşturmaktadır.</p>

4. Sonuç ve Öneriler

Küreselleşme olgusunun tek tip yaşam düzeni oluşturmaya yönelik etkileri kentlerimizin kimliklerini ve onları oluşturan kentsel imgeleri de hızla tüketmektedir. Geçmiş ile bağlarımızı kuran kentsel dokularımız da bu süreçten etkilenmektedir. Ancak tarihi kentler içerikleri ve taşıdıkları anlamlar ile yeni gelişen kentlere örnek olma niteliğini taşımaktadırlar. Bu nedenle kentsel kimliğe sahip tarihi alanların başarılı bir şekilde korunup sahip oldukları özgün dokuyu geleceğe aktarmaları gerekmektedir.

Safranbolu Eski Çarşı üzerine yapılan bu çalışmada Kevin Lynch'in kentsel imgeleri doğrultusunda tarihi çarşı gözlemlenmiş ve Eski Çarşı bölgesinin kullanıcılar tarafından okunabilir olduğu hissedilirken bunun mekânı ilk defa ziyaret eden bireyler tarafından da hissedildiği tespit edilmiştir. Böylece okunabilirliğin kentin mekânsal bilgisini anlamada önemli bir role sahip olduğu görülmüştür. Okunabilir mekânların tasarlanması kent kullanıcılarının kenti daha iyi tanımasını sağlamaktadır. Basit, anlaşılır ve kendi içerisinde tutarlı öğeleri barındıran okunabilir çevreler bireylerin mekân hakkında daha kolay ve hızlı bilgi edinmelerini sağlamaktadır. Geleneksel yerleşim anlayışı ile insan odaklı planlanmış Safranbolu'da kentin okunabilirlik düzeyinin oldukça başarılı olduğu yerinde tespit ve gözlemler ile görülmüştür. Günümüz kentsel yerleşmelerinde ise ekonomik odaklı düşünülerek yoğun yapılaşmalar sadece barınma amaçlı planlanmaktadır. Oysaki insan sosyal bir canlıdır. Yaşadığı kentsel mekân içerisinde psikolojik ve sosyolojik olarak rahatlayabileceği mekânlara ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla

günümüz kentleri planlanırken insanların sosyal bir canlı olduğu unutulmamalı sadece barınma ihtiyacı değil psikolojik ve sosyolojik olarak rahatlama da planlamanın temel hedefleri arasında olmalıdır.

Yapılan bu çalışma ile elde edilen bulgular sonucunda yeni gelişen kentsel mekânların planlanması sürecinde dikkate alınabilecek öneriler aşağıda sıralanmıştır;

- Tarihi çevrelerde yer alan mimari eserlerin korunması (çeşme, saat kulesi, yapı stoğu, vb.) kent ve ülke planlamasının ana hedefi olarak ele alınmalıdır. Bu durum bölgesel olduğu kadar ülke ekonomisi ve tanıtımı içinde oldukça büyük bir öneme sahiptir.
- Tarihi çevrelerin sürdürülebilirliği sağlanırken bu çevrede yaşayan bireylerinde köklü bir değişik yaşamadan bu sürece dahil edilmesi sağlanmalıdır.
- Bu çalışmaya konu olan Safranbolu Eski Çarşı Bölgesi uzun yıllar öncesinde tasarlanmış olup Kevin Lynch'in Amerikan kentlerine yönelik tespit ettiği kentsel imaj öğeleri ile benzerlik göstermiş olup Kıranköy'ün kentsel gelişiminde referans olarak kullanılmalıdır.
- Sosyal, politik, ekonomik, yönetsel ve fiziksel yapısı sürekli değişim gösteren kentlerdeki yapı stokları ve bunları besleyen yaya ve taşıt yolları ile açık yeşil alanlar kent kimliğini oluştururken kentsel imajın oluşumunda da önemli bir etkiye sahiptir.

Yapılan çalışma sonucunda Kevin Lynch'in imaj öğeleri kapsamında değerlendirilen Safranbolu Eski Çarşı bölgesine ait imaj

öğeleri geleneksel dokunun algılanmasında kentsel tasarım bünyesinde değerlendirilen uyarlanabilirlik, okunabilirlik, ulaşım da kolaylık, kamusal alanların niteliği, süreklilik, karakterlerin incelenmesi ve geleneksel kent imajı açısından korunduğunu göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Can, N. (1999). “ Kent Kimliği”, Gazi Üniversitesi, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yönetim Bilimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Costanza, R., d'Arge, R., de Groot, R., Farber, S., Grasso, M., Hannon, B., Limburg, K., Naeem, S., O'Neill, R. V., Paruelo, J., Raskin, R. G., Sutton, P. ve van den Belt, M. (1997). “The Value of the World's Ecosystem Services and Natural Capital”, Nature, Vol. 387, No. 15, p.253-260.
- Bayazit, N. (2014). Safranbolu Geleneksel Konutları ve Toplumsal Değişme, Safranbolu Belediyesi Safranbolu Araştırmaları Merkezi, Kültür Yayını No. 9 İstanbul, ISBN: 978-605-85791-8-7.
- Boguç, Ç. (2016). “Dünya Mirası Safranbolu Alan Yönetim Planının Geliştirilmesine Yönelik Bir Çalışma”, Doktora Tezi
- Güvenç, B. (1991). “Kentlerin Kimliği ve Antalya Üzerine Notlar, Öneriler, Örnekler”, Mimarlık Dergisi, 1, s: 19-28
- Hassler, U., Algreen - Ussing G. ve Kohler, N. (2002). “Cultural Heritage and Sustainable Development in SUIT”, SUIT Position Paper (3)
- Kavak, B., Arıç, D. (2007). “Formula 1 Yarışının Türkiye İmajı Üzerindeki Etkisi: Ülke İmajı Boyutları Çerçevesinde Bir İnceleme”, Pazarlama Dünyası Dergisi
- Koçan, N. (2012). Safranbolu'da Zaman ve Mekan. Safranbolu Belediyesi Kültür Yayınları/2, Safranbolu, s: 225 s

- Kubat, A. S., ıracı, H., Aydınlı, S. (1990). “The Design Criteria of Public Spaces in TheHistorical Environment: Beyazit Squareas a Case Study”. International Journal for Housing Science and its Applications, 14(3), s: 197-209.
- Lynch, K. (1960). Theimage of thecity MIT Press. Cambridge MA, s: 194.
- Lynch, K. (1968). DasBild der Stadt BertalsmannVerlag, Mnnh, (Vol. 16).
- Tunçözgür, . (2002). Dn ve Bugünü ile Safranbolu, Işıl Yayıncılık, Safranbolu.
- Yazıcıoğlu, H., Al, M. (1982). Safranbolu, Karabük, Ulus, Eflni. Tarihçe, Kaynaklar, zer Matbaası, Karabük, s: 131

BÖLÜM 9:

SAFRANBOLU ve BARTIN'IN KARŞILAŞTIRMALI TURİZM ANALİZİ

Banu BEKÇİ¹

¹*Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Turkey
banu.bekci@erdogan.edu.tr*

Çiğdem Bogenç²

¹*Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Turkey
cigdem.bogenc@erdogan.edu.tr*

Merve Üçok³

¹*Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Turkey
merve.ucok@erdogan.edu.tr*

GİRİŞ

Turizm, günümüzdeki en geniş, en hızlı gelişen sanayilerden biridir. Bu hızlı büyüme, turizm ürünlerinin ve mekânlarının çeşitlendirilmesini de sağlamaktadır (Sezgin ve Karaman, 2008). Günümüzde insanlar özellikle eski medeniyetlerin ya da kültürlerin izlerini görmenin yanı sıra kendi kültürleri dışındaki yerel kültürlere de ilgi duymaya başlamışlardır (Emekli, 2006).

Turizm sektörünün temel arz verileri bölgelerin doğal, sosyo-kültürel ve tarihsel kaynaklara bağlı olduğundan diğer sektörlerden farklı olarak kalkınmayı hızlandırmaktadır (Çeken, 2008).

Kültür mirasına ilişkin yaklaşımlar ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye, değişebileceği gibi kültür mirasının türüne, niteliğine, mekân özelliklerine, tarihçesine, bölgesel kalkınmaya (Kiper ve ark., 2006),

turizmdeki moda anlayışlara göre de değişebilmektedir (Emekli, 2003).

Doğal, tarihi ve kültürel kaynakların çeşitliliği, iklim ve coğrafi koşulların farklı turizm ürünleri açısından elverişliliği, misafirperverlik, yaratıcı ve güçlü bir turizm endüstrisi, mesleki ve sivil toplum kuruluşlarının turizme ve koruma-kullanma dengesine özen göstermesi Türk turizminin güçlü yönleridir ve bu güç harekete geçirilmeyi beklemektedir (Emekli, 2005).

1970’li yıllardaki UNESCO- Somut Kültürel Miras sözleşmelerinin bu bağlantının kurulmasında anahtar bir role sahip olduğu söylenebilir. Aynı şekilde 2000’li yılların başından itibaren yaygınlaşan Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi ise kültür turizminin kapsamını genişleterek güçlenmesini ve etkinleşmesini sağlamaktadır (Özdemir, 2009).

Ülkemizde somut ve somut olmayan kültürel mirasın korunması, geliştirilmesi ve sürdürülebilirliği amacıyla çalışma kapsamında Türkiye’nin kırsal kent kimliği özelliği taşıyan 1994 yılı sonunda Dünya Mirası Kriterlerinin 2., 4. ve 5. maddeleri gereğince “UNESCO” tarafından "Dünya Miras Listesi “ne dahil edilmiş bir dünya kenti Safranbolu (Bekçi, 2013) ve Tarihi kentler birliği üyesi Bartın kentlerinin turizm potansiyellerinin geliştirilmesi için öneriler sunulacaktır.

1. Materyal ve Metot

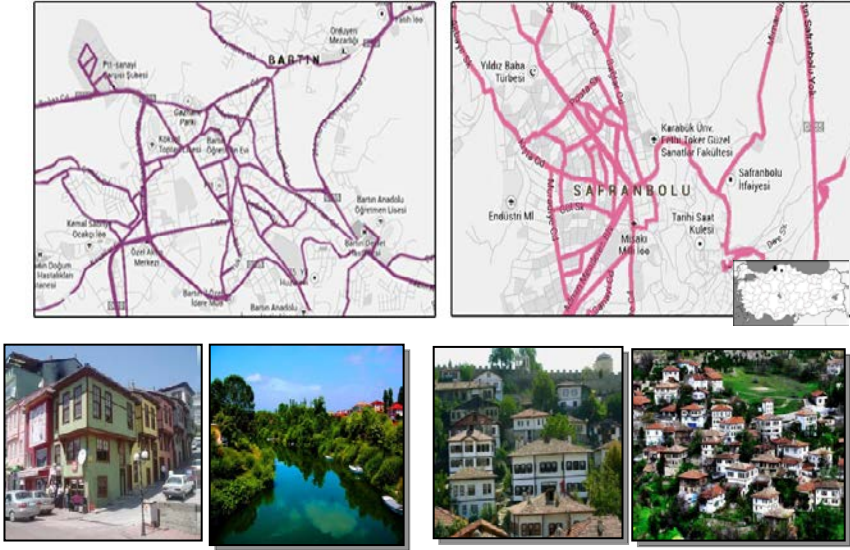
Dünya Mirası listesine giren yerler turist çekim merkezleri olmuşlardır ve 2001 yılından itibaren sürdürülebilir turizm ve korumacılık anlayışları kapsamında bu bölgeler için projeler gerçekleştirilmektedir (Pederson, 2007).

2.1 Çalışma Alanları ve Genel Özellikleri

Çalışma alanı olarak seçilen Safranbolu ve Bartın, Türkiye'nin tarihi kent kimliğini yansıtan en güzel yerleşim yerlerinden biridir. Zamanla bu yerleşim yerlerinin, tarihi geçmişinde yarattığı kültürel mirası çevresel dokusu içinde koruyabilme özelliği tescillenerek Safranbolu "UNESCO" tarafından "Dünya Miras Listesi'ne Bartın'da "Tarihi Kentler Birliğine" dahil edilmiştir. Bununla birlikte Safranbolu Türkiye'nin 50 bin kadar kültür ve tabiat varlığının 1131'ine sahiptir. Türkiye'nin Batı Karadeniz Bölgesinde yer alan bu yerleşim yerlerinin büyük kentlere yakın olması ve insanlara sundukları olanaklar da (kırsal kent kimliği, nehir koridoru, denize yakınlık, vb.) kısa süreli seyahatlerde tercih edilmelerine neden olmaktadır (Şekil 1).

Türkiye'nin Batı Karadeniz Bölgesinde yer alan bu kentler, kentteki insanlara yeşil alan kullanım olanakları sunduğu kadar rekreasyonel etkinlik (yürüyüş, alışveriş, yüzme, balık tutma, vb.) alanları da sunmaktadır. Bartın ili ülke topraklarının yaklaşık 0.3%'ünü, Karadeniz'in kıyısının da 59km'lik sahil şeridinde sahip bir ilimizdir (Tablo 1). Karabük, Araç ve Soğanlı Çaylarının birleşmesiyle meydana gelen Yenice (Filyos) Irmağı'nın (Cengiz, et

al., 2012) oluşturduğu vadilerle bunların arasındaki platolardan meydana gelen bir coğrafi yapıya sahiptir (Şekil 1).

Şekil 1. Çalışma alanları (Bartın-Safranbolu)

Kent insanına farklı olanaklılıklar sunan Bartın ve Safranbolu şehirleri farklı karakteristik özelliklere sahiptirler. Anket çalışmalarına ön bir altlık oluşturmak amacı ile hazırlanan Bartın ve Safranbolu kentlerinin karakteristikleri Tablo 1’de (konum, nüfus, yüz ölçümü, kentin kültürel özellikleri, sanayi tesisleri ve gelir kaynakları) daha ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir.

Tablo 1. Bartın ve Safranbolu illerin karakteristik özellikleri

Konum	Nüfus	Yüz Ölçümü	Kentin kültürel özellikleri	Turizm Özellikleri	Yasal Statüsü
Bartın 32° 22' doğu boylamı, 41° 40' kuzey enlemi arasında (Anonim, 1998)	51.640	2143 km ²	<ul style="list-style-type: none">➤ Bartın kenti Küre Dağları Milli Parkı sınırları içerisinde yer almaktadır.➤ Somut olmayan kültürel miras (Ahşap İşçiliği, demircilik)➤ Bartın Çayı Türkiye'de üzerinde taşımacılık yapılan tek akarsudur.➤ Amasra, <u>İnkumu</u>, <u>Çakraz</u> ve <u>Güzelcehisar</u> gibi doğal güzellikler	<ul style="list-style-type: none">-Tarihi Konaklar-Dağ, Deniz ve Orman-Yöresel yiyecek ve içecekler-El sanatları, Ahşap işçiliği	-Tarihi Kentler Birliği Üyesi
Safranbolu 32° 04' doğu boylamı, 40° 57' kuzey enlemi arasında (Çevre ve Orman bakanlığı)	227.610	4.109 km ²	<ul style="list-style-type: none">➤ Tarihi Safranbolu evleri ve antik kentleri ile bir turizm cennetidir.➤ Somut olmayan kültürel miras (Kunduracılık, demircilik, <u>lokumculuk</u>, bakırcılık, <u>safrancılık</u>)➤ Türk Ulusunun tarihinde, sanayileşmeyi simgeleyen kent konumundadır.	<ul style="list-style-type: none">-Tarihi Kent-Dağ ve Orman-Yöresel yiyecek ve içecekler-Safran Çiçeği yetiştiriciliği	-Unesco Dünya Miras Listesine Üye

Safranbolu; ahşap, taş ve kerpiç malzeme ile inşa edilen konak görünümlü karkas evleri, camileri, çeşmeleri, han ve hamamları, yemeniciler arastası ve geleneksel şehir dokusuyla, bütünü sit alanı olarak ilan edilen ülkemizin ender yerleşmelerinden biridir. Bu özelliklerin tüm Dünya için önemli olduğunu düşünen UNESCO, 1994'de Safranbolu'yu Dünya Miras Listesine almıştır (Özdemir,2007). Safranbolu, tipik bir Osmanlı kenti özelliği gösterir. Han-Hamam-Cami-Çarşı bir arada bulunur. Sokaklar çarşı doğrultusunda açılır, çarşının orta yerinde de, kıymetli eşyanın satış yeri olan, bedesten bulunur.

2.2 Veri toplama ve Değerlendirme

Çalışmada Bartın ve Safranbolu kentlerin imar planlarından, arazi çalışmalarında çekilen fotoğraflardan ve yapılan gözlemlerden yararlanılmıştır. Araştırmanın yöntemi iki ana aşamadan oluşmaktadır. Çalışmanın (i) birinci aşamasında Bartın ve Safranbolu kentlerinin kültürel değerlerinin karşılaştırılması (Bekci, et al., 2011) ve (ii) üçüncü aşamasını da kullanıcı tercihleri ile Bartın ve Safranbolu kentlerinin turizm potansiyellerinin değerlendirilmeleri oluşturmaktadır. Çalışmada kullanılan parametreler arasında korelasyon analizi yapılarak Spearman katsayıları ve önem dereceleri belirlenmiştir. Yapılan istatistiksel analizlerde SPSS (Statistical Package for Social Science) 16.01 paket programı kullanılmıştır.

2. Sonuçlar

Çalışmada elde edilen bulgular, (i) Bartın ve Safranbolu kentlerinin kültürel değerlerinin karşılaştırılması ve (iii) kullanıcıların sosyo-demografik özellikleri ile Bartın ve Safranbolu kentlerinin turizm potansiyellerinin irdelenmesini içermektedir.

3.1 Bartın ve Safranbolu kentlerinin kültürel değerlerinin karşılaştırılması

Kentlerin turizm değerlerinin belirlenmesinde yer kimliğinin büyük bir etkisi vardır. Yer kimliği bir yeri diğer yerlerden ayırarak okunabilmesini ya da insanlar için anlamlı hale gelmesini sağlayan nitelikler bütününden (Lynch, 1983) oluşmaktadır. Günümüzde küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan önemli sorunlardan biride, yerel ve bölgesel farklılıkların ortadan kalkması ve farklı yerlerde, farklı

kültürlerden insan ve toplumların, “modernleşme” hareketinin sonucu olarak “tek kültür” egemenliğinde bir dünyada özgünlükten uzak, kimliksiz kentlerde yaşamak zorunda kalmasıdır. Bu bağlamda en büyük zararı kentin sosyal yaşam vizyonunun oluşturulması, yerel kimliğin okunabilirliği ve kentsel yaşam kalitesi görmektedir. Bu nedenle kentlerin üstlendikleri misyonlar hem yerel halk hem de turistler açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu çalışmada Bartın ve Safranbolu kentlerinin kültürel değerleri üç ana başlık altında ele alınmıştır:

a) Tarihi kent kimliği özellikleri: Geleneksel mimariyi yaşatan tarihi kentlerimiz şehirleşmenin yoğun tehdidi altındadır. Safranbolu kenti içerisinde günümüze kadar korunarak gelen Çarşı alanı UNESCO tarafından Dünya Miras Listesine alınması ile yeni yerleşim alanları gelişmemiştir. Bu nedenle de Çarşı alanı nüfusun yoğunluğundan etkilenmeden günümüze kadar gelebilmiştir. Fakat Bartın kenti için aynı durum geçerli değildir. Bartın kentinin tarihi kent kimliği tam anlamı ile korunamamıştır. Geleneksel yerleşim yerleri nüfusun baskısı altında kaldığı için tarihi yapı zaman içerisinde yok olma tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Tarihi kent kimliği özelliklerinin Safranbolu’da bozulmadan kalması turizm açısından olumlu bir kriter oluştururken, Bartın kentinin tarihi dokusunun dağınık olması bu durumdan olumsuz bir şekilde etkilenmesi neden olmaktadır.

b) Kentlerin tanıtımlarının turizme katkısı: Kişiler merak ettikleri ilgilerini çeken yerleri görmek isterler. Safranbolu; ahşap, taş ve kerpiç malzeme ile inşa edilen konak görünümlü karkas evleri, camileri, çeşmeleri, han ve hamamları, yemeniciler arastası ve geleneksel şehir dokusuyla, bütünü sit alanı olarak ilan edilen ülkemizin ender yerleşmelerinden biridir. Bu özelliklerin tüm Dünya için önemli olduğunu düşünen UNESCO, 1994’de Safranbolu’yu Dünya Miras Listesine almış (Özdemir 2007) olması Safranbolu’nun sadece yerli turistler açısından değil yabancı turistler açısından da önemli bir cazibe merkezi haline gelmesine olanak sağlamıştır.

c) Kentlerin turizm türlerinin sağladığı olanaklar: Doğal ve kültürel özellikler kentlerin turizm türlerinin şekillenmesinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Tablo 2’de Bartın ve Safranbolu kentlerinin turistik alanları ele alınmıştır. Safranbolu’nun Turizm açısından oldukça çeşitlilik sunması uzun zamanlı tercih edilmesine neden olmaktadır.

Tablo 2. Turizm türleri bakımından Safranbolu (Gürbüz, 2002) ve Bartın çevresindeki aktif ve potansiyel turistik alanlar

3.2 Kullanıcıların sosyo-demografik özellikleri ile Bartın ve Safranbolu kentlerinin turizm potansiyellerinin irdelenmesi

Degerlendirilen Turizm Türleri	BARTIN	SAFRANBOLU
Kültür Turizm	<ul style="list-style-type: none"> Bartın ve Amasra'daki sivil mimari örnekleri ve diğer eserler Yol Anıtı El Sanatları Şadırvan Müzeler 	<ul style="list-style-type: none"> Çarşı ve bağlardaki tarihi Safranbolu evleri Yörük Köyü ve Yazı Köyü'ndeki tarihi evler ve diğer eserler Tarihi çeşmeler, hamamlar, köprüler, su kemeri ve han St. Stefanos Kilisesi (Ulu Camii) Tarihi camiler Türebeler, tekkeler Eskipazar'daki <u>Hadrianapolis</u> antik şehri Kaya mezarları Müzeler
Yayla Turizm	<ul style="list-style-type: none"> Uluayla yaylası, Ardıç yaylası, Arıt yaylası 	<ul style="list-style-type: none"> Avdan yaylası, Sorgun Yaylası, Dede Yaylası, Büyük Düz Yaylası, Küçük Düz Yaylası, Çakırören Yaylası, Küçük Yayla, Arıcak Yaylası, Sarıççek Yaylası, Ulu Yayla, Göktepe Yaylası, Çetiören Mesire Alanı, Eğri Ova Mesire Yeri, Dede Yaylası, Eflani Mesire Alanı, Boduroğlu Yaylası
Doğa Turizm	<ul style="list-style-type: none"> Kıyı şeridi, Kent ormanları 	<ul style="list-style-type: none"> Keltepe, Tokatlı, Düzce ve Sakaralan (Konarı) ve Şeker Kanyonları

Bartın ve Safranbolu kentlerinin turizm potansiyelleri irdelenirken, kullanıcıların sosyo-demografik yapıları da dikkate alınmıştır. Bu amaçla yapılan korelasyon analiz sonuçları Tablo 2'de verilmiştir. Buna göre ankete %43 kadın, %57 erkek kullanıcı katılmıştır. Tablo 3'de cinsiyetler ile 1d, 2b, 2c, 2f ve 2g değişkenleri arasındaki ($r=0.229^*$, $r=0.422^{**}$, $r=-0.363^{**}$, $r=-0.279^*$, $r=0.258^*$, $r=-0.479^*$) anlamlı bulunan korelasyonlar erkek kullanıcıların kadın kullanıcılara göre daha gelir getiren mesleklere sahip oldukları görülürken, turizm açısından yılın ilkbahar ve yaz dönemlerini tercih ettikleri, turizme yönelik yatırımların kente ekonomik katkı sağladığı, yaşadığı çevrede turistlerin en çok ilgisini çeken noktaların kentin doğası ve geleneksel yemek ve içeceklerinin olduğu, kente gelen

turistlerin restorasyon eksiklikleri ve kentlerin restorasyon ağlarına sahip olmayışları üzerinde durulduğu tespit edilmiştir. Ayrıca kullanıcıların gelir seviyeleriile 1e, 2a, 2f ve 2g arasındaki korelasyonlarda ($r=0.583^{**}$, $r=0.496^{**}$, $r=-0.249^*$, $r=0.282^*$) anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Serbest meslek sahibi olan kullanıcılara göre Safranbolu ve Bartın kentlerine turizmin ekonomik bir katkı sağlamamakta, yaşadıkları çevrede en çok tarihi doku ve kentin dünyaca ünlü turistik bir yer olması ilgi çeken noktaları oluştururken, kentin bakımsız ve mistik dokusunu kaybetmesi kentteki memmnuniyetsiz noktalar olarak belirlenmiştir.

Sonbahar ve kış dönemlerini tercih eden kullanıcılar Safranbolu evlerini bir cazibe noktası olarak ($r=-0.300^{**}$) görmektedir. Diğer yandan kullanıcılar Safranbolunun Bartın'a göre doğal ve kültürel özelliklerini turizmine yansıtamamış olması turistlerin bu noktaları geleneksel yemekleri ve ieekleri tercih etmesinden dolayı ($r=0.231^*$) olduğunu düşünmektedir. Ayrıca turizmine yönelik yatırımların kentlere ekonomik katkı sağlamaması kentlerdeki tarihi konutların onarımı modern koşullara göre aslına uygun yapılmamasından kaynaklandığı ($r=0.315^{**}$) tespit edilmiştir. Çalışmada elde edilen bazı verilerise % analiz yöntemi ile değerlendirilmiştir. Kullanıcılar yaşadıkları çevrede turistlerin en çok beğerindikleri noktaları %34,56 tarihi dokusu, %29,62 doğası, %14,81 kentin dünyaca ünlü bir turistik yer olması ve %12,34 sokak dokusu şeklinde sıralanmaktadır.

Memnuniyetsizliklerini de %32,09 restorasyon eksiklikleri, %22,22 kentin bakımsız oluşu, %16,04 kentin düzenli bir restorasyon ağına sahip olmayışı ve %12,34 kentin mistik dokusunu kaybetmesi şeklinde sıralamışlardır.

3. Sonuç

Çalışma alanı olarak seçilen Bartın ve Safranbolu kentleri insanlara görülmeye değer farklı seçenekler sunmaktadır. Kentlerin sürdürülebilir turizmlere sahip olabilmesi için doğal kaynaklarının korunması ve yerel kültürlerinin gelişimine katkı sağlanması gerekmektedir. Bu nedenle sürdürülebilir turizmin doğal ve kültürel kaynakları yerel yönetimlerle sürekli olarak desteklenmesi, doğaya yönelik sürdürülebilir politikalarının göz önünde bulundurulması ve ilgili denetimlerin yapılması gerekmektedir. Çünkü gelecekte dünya turizmde doğası bozulmadan kalan alanlar en çok tercih edilen alanlar olacaktır. Bu nedenle turizmin fiziksel planlamasında doğal, tarihi ve kültürel değerleri turizm sürekliliği açısından oldukça önemlidir (Akşit, 2007). Çalışmaya konu olan Bartın ve Safranbolu kentleri için aşağıda çeşitli öneriler geliştirilmiştir. Bartın kenti için geliştirilen öneriler sırasıyla:

- Üst ölçek planlarda Bartın ili tarihi, doğal ve kültürel verilerinin detaylı analizi yapıp bu değerlerin sürdürülebilirliğini sağlayacak planlama kararları alınmalı,
- Bartın il merkezindeki eski yolların, eski evlerin bulunduğu mahallelerde eski kent dokusu yeniden canlandırılmalı. Yalı

Mahallesindeki eski Bartın evleri restore edilip turizme kazandırılmalı,

- Bartın Irmağına yapılacak düzenlemelerle görsel kalitesinin artırılması,
- Tel kırma ve çekicilik gibi Bartın'a özgü el sanatlarının ön plana çıkarılması,
- Geleneksel mimari özellikler korunarak turizme kazandırılması.
- Geleneksel tarım ürünlerinin ve yemek çeşitlerinin tanıtımının yapılması.
- Tarihi konakların kontrolsüz bir şekilde turizm tesislerine çevrilmesi denetlenmelidir.

Safranbolu kenti için geliştirilen öneriler sırasıyla:

- Safranbolu kent merkezi dışında çevresinin sunduğu diğer turizm olanakları (orman ve mesire yerleri) turizm kapsamında değerlendirilmelidir.
- Safranbolu'nun üç yüz yıllık tarihi yapısı günümüzde sayıları hızla artan otel, motel ve pansiyonların tehdidi altındadır. Bölge mistik havasından giderek uzaklaşmaktadır. Bu yolla oluşan görüntü kirliliği en kısa sürede kontrol altına alınmalıdır.

KAYNAKLAR

- Akşit, S. (2007). “Doğal Ortam Duyarlı Açısında Sürdürülebilir Turizm”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 23, 41-60
- Bekci, B., Cengiz, C. ve Cengiz, B. (2011). “Bartın İli Kıyısal Peyzaj Özelliklerinin Ekoturizm Açısından İrdelenmesi”, I. Ulusal Akdeniz Orman ve Çevre Sempozyumu, 26-28 Ekim , s. 152-160, Kahramanmaraş
- Bekci, B., Taşkan, G., Bogenç, Ç.(2013). “A Habitant-Focused Approach To The Concept Of Eco-City At Industrialized Cities With A Rural City Character (Bartın - Karabük) Turkey Sample”, Journal of Food, Agriculture & Environment, Vol. 11 (2): 867-872
- Cengiz, C., Cengiz, B., Bekci, B. (2012). “Environmental Quality Analysis For Sustainable Urban Public Green Spaces Management In Bartın, Turkey”, Journal of Food, Agriculture; Environment, Vol. 10 938-946
- Çeken, H.(2008). Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi (C.X ,S II, 2008)
- Emekli, G.(2003). “Kültür Mirasının Kültürel Turizm Yaklaşımıyla Değerlendirilmesi” Coğrafi Çevre Koruma ve Turizm Sempozyumu 16-18 Nisan 2003, Bildiriler kitabı. E.Ü. Edebiyat Fak. Yay. S: 43-49, İzmir
- Emekli, G.(2005). “Avrupa Birliği’nde Turizm Politikaları Ve Türkiye’de Kültürel Turizm”, Ege Coğrafya Dergisi, 14 (2005), 99-107, İzmir Aegean Geographical Journal, 14 (2005), 99-107, İzmir

- Emekli, G. (2006). “Coğrafya, Kültür Ve Turizm: Kültürel Turizm”,
Ege Coğrafya Dergisi, 15 (2006),51-59, İzmir
- Gürbüz, A. (2002).“Turizmin Sosyal Çevreye Etkisi Üzerine Bir
Araştırma”, Teknoloji, Yıl 5, Sayı 1-2, 49-59
- İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü, (2012). “Bartın İli Turizm Eylem
Planı”
- Kiper, T., ve Uslu, A.(2006).“Turizmin Kültürel Miras Üzerine
Etkileri: Beypazarı/Ankara Örneğinde Yerel Halkın
Farkındalığı”, Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi
- Lynch, K. (1983). Kent İmgesi
- Özdemir, N.(2009). “Kültür Ekonomisi Ve Endüstrileri İle Kültürel
Miras Yönetimi İlişkisi”, Millî Folklor, 2009, Yıl 21, Sayı 84
- Özdemir, Ü. (2007). “Safranbolu’nun Kültürel Miras Kaynakları ve
Korunması”,Çeşme Ulusal Turizm Sempozyumu
- Pederson, A. (2007). “The World Heritage Tourism Programme:
Lessons Learned”
- Sezgin, M. ve Karaman, A. (2008). “Turistik Destinasyon
Çerçevesinde Sürdürülebilir Turizm Yönetimi Ve Pazarlaması”,
Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19, 432
- Url1: http://urbact.eu/fileadmin/corporate/doc/EAHTR_guide.Pdf

BÖLÜM 10:

SIYASAL İLETİŞİMDE YENİ BİR BOYUT: 24 HAZİRAN 2018 CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMLERİ ÖRNEĞİNDE SOSYAL MEDYA KAMPANYALARI

Dr. Öğr. Üyesi Barış YETKİN

Giresun Üniversitesi Tirebolu İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü,
İletişim Teknolojileri Ana Bilim Dalı, baris.yetkin@giresun.edu.tr

GİRİŞ

2000’li yıllardan itibaren özellikle Web 2.0 teknolojisine geçilmesiyle birlikte sosyal medya etkin siyasal alan haline dönüşmüştür. *Olgunlaşma* olarak nitelendirilen etkileşimin arttığı bu dönemde, kurumsal web siteleri yetersizliği, siyasal iletişimde yeni araçları gündeme getirmektedir. üçüncü şahısların denetiminde olan “medya kontrollü çevrimiçi iletişim araçları” ve çeşitli sosyal ağ uygulamalarını kapsayan “kullanıcı kontrollü çevrimiçi iletişim araçları” seçim kampanyalarında kullanılmaya başlanmıştır (Bayraktutan vd., 2017: 62). Bu kapsamda, *online siyaset* ya da *siyasal chat* olarak adlandırılabilir internet tabanlı siyasal iletişimin başlangıcı, 2008 yılındaki ABD Başkanlık Seçimleri ve Barack Obama’nın kampanyası kabul edilmektedir (Genel, 2012: 24-25). Bu dönüm noktasıyla birlikte tüm dünyada yaygınlaşan sosyal medya üzerinden işletilen siyasal iletişim, hem siyasal kültürün¹ hem de yurttaş kültürünün² değişmesine neden olmaktadır.

¹ *Siyasal kültür* kavramı, kimi zaman bir ulusun siyasal geleneklerine ya da kamu kurumlarına ruh veren özelliklerine işaret ederken, kimi zaman da siyasal hayata

Günümüzde, internet ve dijital teknolojilerin taşıdığı ve barındırdığı sosyal medya, ana akım medyada yer bulamayan, diğer toplumsal kesimlere ulaşamayanlar açısından önemli olmaya başlamıştır: Bilgilenmenin, eğitilmenin, eğlenmenin, kamuyu haberdar etmenin, bir tartışma ortamına girebilmenin alternatif araçları durumuna gelmiştir. Böylesi dönüşüm kaçınılmaz olarak siyasal partilerin, siyasetçilerin ve kurumların sosyal medyayı geniş kitlelerle olan iletişimlerine eklemeye zorlamaktadır. Bu durum, siyasal kültürün tüm unsurlarının sosyal medyaya nasıl uyum sağladıkları araştırmaya değer bir mesele haline getirmektedir.

Siyasal zeminde, siyasal aktörlerin sosyal medya kullanım becerilerini ölçmek ve değerlendirmek kamusal kesim için önemli sorunsallardan biridir. Siyasal aktörlerin yalnızca küçük bir kısmının kendi hesaplarını kendilerinin yürüttüğü, mesajların çoğunluğunun merkezlerde üretildiği, kendileri adına görevlendirdikleri uzmanlar tarafından yazılıp güncellendiği bilinmekle beraber, kullanım becerilerinin başarılı ve etkili olup olmadığı sosyal medyanın çok katmanlı yapısı nedeniyle değişebilmektedir. Türkiye’de lider odaklı bir siyasal kültürün varlığı düşünüldüğünde, sosyal medya hesapları

damgasını vuran resmi olmayan kurallara; o toplumda egemen olan siyasal ideolojinin dile getirdiği amaçları işaret etmektedir. Bu kapsamda, siyasal öngörülerden siyasal üsluba; siyasal ruh halinden neyin meşru olup neyin meşru olmadığına kadar birçok özellik siyasal kültürün içinde yer almaktadır (Sarıbay, 1998: 47)

² Demokrasiye uygun bir siyasal kültür tipi olan yurttaşlık kültürü, siyasal kültür ile siyasal yapının uyumlu olduğu, katılımcı bir kültürdür (Karadağ ve Akbaş, 2009: 172). Ancak, (1) iletişim becerileri gibi uygun bilgi ve yeterlilikler, (2) demokratik değer ve ilkelere bağlılık, ilgili pratikler, rutinler; (3) tüm bunların gündelik yaşama sinmesi; (4) yurttaş olarak kimliklerin var olması boyutlarıyla yurttaşlık kültürü oluşabilir (Bayraktutan vd., 2014: 66).

içeriklerinin sahipleri tarafından da okunduğu ve gerektiğinde düzeltmeye ya da güncellemeye gidildiğini düşünmek yanlış olmayacaktır.

Türkiye’de sosyal medya mecrası üzerinden siyasal iletişim ve kampanya süreçleri konularında birçok araştırmaya rastlanabilmektedir. Ancak, bu alanın hızlı devingen yapısı, tekniklerin, pratiklerin gelişip gelişmediğinin anlaşılabilmesi için, doğal bir zorunluluk olarak, aynı konuda araştırmaların tekrar tekrar yapılmasını dayatmaktadır. Türkiye’de erken seçim tarihinin kesinleştiği 18 Nisan 2018 ile seçimlerin yapıldığı 24 Haziran 2018 tarihleri arasında Cumhurbaşkanlığı Seçimleri’nde, aday olan siyasetçilerin -Recep Tayyip Erdoğan, Muharrem İnce, Meral Akşener, Selahattin Demirtaş, Temel Karamollaoğlu, Doğu Perinçek- sosyal medya kullanımları çözümlenmektedir. Siyasal iletişim pratiklerini incelenebilecek en uygun sosyal medya platformu olarak tanımlanan *Twitter* hesapları, içerik çözümlemesiyle incelenmiş; Cumhurbaşkanlığı Seçimleri’ne yönelik kampanyalar doğrultusunda sosyal medya platformlarının kullanım etkinliği ile seçim sonuçları arasında bir ilişki olup olmadığına bakılmıştır.

1. Sosyal Medya ve Seçim Kampanyaları

Sosyal medya, insanların güncel meselelerini görüşme, siyasetle ilişki kurma biçimlerini derinden etkilemektedir. Bu platformlardaki mevcudiyet, gençlerin bağımsız olarak bir siyasi kimlik geliştirmelerine yardımcı olabilmekte ve her yaştan kullanıcılara hem otoriter hem de demokratik rejimlere bağlı olarak değişen ölçülerde kişiselleştirilmiş vatandaşlık bilgisi sağlayabilmektedir. Büyük ölçekli

taban hareketleri, *Facebook*, *YouTube*, *WhatsApp*, *FireChat* ve *Twitter* gibi platformlarda örgütlenebilmekte ve yayılabilmektedir (Woolley ve Howard, 2016: 4884). Bu ve benzer görüşler, doğru çevrimiçi araçlar kullanıldığında, düşünen, sorgulayan ve demokratik yurttaşlık algısına sahip bireylere ulaşmanın olası olduğu³ düşüncesinde yatar (Coleman, 2012'den akt. Bayraktutan vd., 2014: 89). İnternetin gelişmesine bağlı olarak gelişen “ağ yurttaşlığı”, edilgen, hürmetkar, biat eden yurttaşa göre, daha katılımcı, hak ve özgürlüklerine daha sahip çıkan özellik taşır. Sosyal medya, yurttaşların, siyasal partilere ve siyasal söylemlere dair talep ve beklentilerini en pratik yoldan iletebildikleri, demokratik katılımı arttıran kamusal alan görevi yerine getirirken, siyasal aktörlerin ideolojilerinin tanıtımını yapabildikleri, seçmenlerden geri bildirim alabildikleri, ağ üzerinden yeni politikalar üretebildikleri siyasal araç işlevine de sahip olabilmektedir (Telli Aydemir 2008'den akt. Bayraktutan vd., 2014: 67).

Türkiye’de siyasal aktörlerin sosyal medya kullanımlarına dair hâlihazırda birçok çalışma bulunmaktadır. Performans araştırmaları da diyebileceğimiz bu çalışmalardan biri (Genel, 2012), 12 Haziran 2011 Seçimleri’ne yönelik olup, ülke barajını aşan ve TBMM’ye giren siyasi parti liderlerinin *Twitter* hesapları temel alınarak içerik

³ Bu olasılık dahilinde yer alan en tipik örnek İtalya’da 2018 seçimlerinde beklenmedik başarı sağlayan “Beş Yıldız Hareketi” (Movimento 5 Stelle) olmuştur. Komedyen Beppe Grillo ve internet girişimcisi ve bir blogger olan Gianroberto Casaleggio tarafından 2009’da kurulmasına karşın, sosyal medya üzerinden yürüttükleri seçim kampanyalarında beklenmedik başarı sağlamışlardır. Önce 2013’te ilk kez girdiği genel seçimlerde yüzde 25,5 oy alarak ilk beş parti içine girmiş, 2018’de yapılan seçimlerde ise yüzde 31 oy oranı ile İtalya’nın en büyük partisi haline gelmiştir (Köseoğlu ve Al, 2013: 114-115; “İtalyan seçimlerinin ‘yıldızı’: Protesto akımından zirveye”, 2018; “İtalyan siyasetini sarsan tepkisel 5 Yıldız Hareketi”, 2018)

çözümlemesi yöntemiyle sosyal medyayı kullanma alışkanlıklarını test etmektedir. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Genel Başkanı Devlet Bahçeli, Cumhuriyet Halk partisi (CHP) Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, Barış ve Demokrasi (BDP) Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş'ın *Twitter* hesapları araştırmanın örnekleme olarak belirlenen⁴ araştırmada bazı ilginç sonuçlara ulaşılmıştır. Takip edilme oranları ya da sayısı Meclis'teki sandalye dağılımıyla paralellik gösterirken, liderlerin takip ettikleri kişi sayısına bakıldığında ise yukarıdaki sıralamanın tam tersi olduğu görülmüştür. Bu durum, takipçilerinden gelen mesaj sayılarına da yansımıştır: Bu liderlerin, teknik olarak sosyal medyayı yeterince kullanamadıkları, özellikle hesapların takipçilerin mesajlarına kapalı olması, takip listelerinin azlığı, siyasi kampanya süreci dâhilinde sosyal medyaya çok az zaman ayırmaları, bu mecraayı daha çok “demeç verme” platformu olarak görüp etkileşimden uzak durmaları, her birinin yalnızca bir ya da iki konuya odaklandıkları sonucuna ulaşılmıştır (Genel, 2012: 27-30).

Yakın tarihli bir başka çalışma, yine 2011 Genel Seçimleri'nde *Twitter* kullanımını incelemiştir. *Twitter* ortamında yer alan partili kullanıcılar ve parti liderlerinin hesapları, tweetleri (gönderileri) içerik çözümlemesi uygulayarak değerlendirilmiştir. *Araştırma, Twitter* ve *Facebook*'taki AKP, CHP, MHP ve BDP'nin siyasi parti olarak resmi hesaplarıyla parti liderlerinin ve Merkez Yürütme Kurulu üyelerinin resmi hesapları örnekleminde, demokrasiyi, demokratik katılımı nasıl

⁴ Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan adına birçok *Twitter* hesabı olduğu, buna karşın, bunların hiçbirinin Erdoğan tarafından kullanılmadığı ve resmi olarak kendisine ait olmadığı tespit edildiği gerekçesiyle çalışmaya dahil edilmediği açıklaması yapılmıştır.

anlamlandırdıkları, kendilerinin ideolojik konumları ve değerlerini hangi söylemsel pratiklerle üretmek yaydıkları, yurttaşlarla nasıl etkileşime geçtiklerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Diğer bir deyişle, sosyal medya ortamında yürütülmekte olan siyasal iletişim kampanyalarıyla ilgili olarak yurttaşlık kültürünün gelişmesi temelinde siyasi partilerinin söylemsel pratiklerinin nasıl dönüştüğünü örnek olay üzerinden araştırmaktadır (Bayraktutan vd., 2014: 59-60). Bu araştırmada da, siyasi partiler ve liderler *Twitter* ortamı özelinde sosyal medyayı yurttaş katılımını sağlayacak, yurttaşın siyasal katılımına yol açacak şekilde etkili ve başarılı kullanamadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Yukarıdan aşağı duyuru biçiminde, ağırlıklı olarak kendileriyle benzeş ağlar içinde gönderi paylaşımında bulunan, istisna hesap sahipleri olmakla birlikte, genel olarak siyasi partiler ve liderlerin *Twitter* hesaplarında farklı toplumsal, siyasal, kültürel kimliklerle neredeyse etkileşime girmeme eğilimi gözlemlenmiştir (Bayraktutan vd., 2014: 90).

En güncel araştırmalardan bir diğerinde, 2018 yılında yapılmış olan Rusya, Türkiye ve Estonya'nın devlet başkanlarının sosyal medya hesapları *otoriter iletişim* bağlamında niteliksel durum çözümlemesiyle incelenmiştir. Demokratikleşme ile tweet atma sayılarının doğru orantılı olduğu; otoriterliğin, günde nispeten daha az sayıda tweet ile tek yönlü iletişim içinde diğer kullanıcılara verilen cevapların daha düşük bir oran bulunduğu, takip ettikleri hesapların azlığı ve önemli politika öncelikleri üzerinde etki ve güç sağlayan tweetler için bir tercihi olduğunu belirlenmiştir. Demokratik liderlerin ise, sadece otoriterlerden daha fazla tweet atma ve cevap verme

eğiliminde değil, hesapların, *Twitter* kullanıcılarını daha çok çeşitlilikle takip ettikleri ve retweetleme yaptıkları, kullanıcılarla etkileşim kurma ve kendilerini daha geniş iletişim ağına entegre etme istekliliği içinde oldukları gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, bulgular, otoriter liderlerin sosyal medyada bulunmadığına, varlıkları ve faaliyetleri tek yönlü bir iletişim biçimini alırken, *Twitter*'a kendi amaçları için adapte olmalarını ve kullanmalarını⁵ göstermektedir (Bulovsky, 2018: 17-18)

Sosyal medyanın, propaganda aracı olarak birçok işlevi bulunmaktadır. Bilgilendirme, kamu gözlemciliği, dezenformasyon, sosyal medya tabanlı algı, gündem belirleme yoluyla kamuoyunu yönlendirme araçları sıralanabilir (Yağmur, 2015). Siyasetçiler, her geçen gün sosyal medyayı daha yaygın ve etkin kullanırlarken, politikalarını, hedeflerini, vaatlerini, kitlelere icraatlarını internet aracılığıyla hedef kitlelere ulaştırmaya başlamışlardır. Sosyal medya da, kullanıcı sayısının artışına bağlı olarak, gerek siyasal aktörlerce gerek hedef kitlelerce daha çok propaganda taşıyıcısı, meşruiyet kazandırma ve hegemonya oluşturma alanı, toplumsal olayları yönlendirmede dezenformasyon aracı haline gelmektedir. Diğer taraftan, siyasal aktörler yararına daha ucuz, daha verimli, daha doğrudan, daha hızlı iletişim sağlarken, günlük yaşamın her anında dahil olabilme, fikir beyan edebilme yeteneği sağlaması bakımından yurttaşları etkinleştirmekte; yurttaş-bürokrasi arasındaki uzaklığı daraltmaktadır (Köseoğlu ve Al, 2013: 112-116). Sosyal medyanın

⁵ Otoriter liderlerin sosyal medya platformlarını kullanma meyilleri, “ağa bağlı otoriterizm” olarak nitelendirilebilecek bir kaygı nedeniyle gerçekleşmektedir (MacKinnon, 2011'den akt. Bulovsky, 2018: 18).

olumlu yönleri, her geçen gün sosyal medyanın kullanımının yaygınlaşmasını ve diğer alanların olduğu gibi siyasetin de ilgisini çekmektedir; siyasal aktörlerin ilgisi oranında siyasal mevcudiyet de gözlemlenebilmektedir.

2. Sosyal Medya Analizi

Sosyal medya çok büyük miktarda veriyi bünyesinde barındırmaktadır. Sosyal medya içinde sınırları, örnekleme belirlenmiş konularda yeni verilerin ortaya çıkarılması veri madenciliği olarak adlandırılmaktadır. Bilgiden bilgi üretme olarak da tanımlanabilecek bu alan, gizli bilgi ve ilişkilerin bağlantılarını araştırmakta, sosyal atomları (bireysel kullanıcılar), sosyal varlıkları⁶ ve aralarındaki etkileşimi keşfetmeye çalışmaktadır. Toplulukların bir sosyal ağ üzerinden tanımlanmasına ve kişilerin sosyal ağda (etkileyicilerin) kim olduklarının belirlenmesinde kullanılabilir. Ancak, neredeyse uçsuz bucaksız veri içinden veri elde etmenin birçok zorluğu bulunmaktadır. Yapılandırılmamış karakter nitelikleri, onun gürültüsüzlüğü ve arkadaşlarla, bağlantılarla takip edilen sosyal ilişkileri, takipçilerin takip edilmesi gibi sorunlar, kullanıcı tarafından oluşturulan içeriğin anlaşılmasını kapsayabilen veri analizi yöntemlerini gerektirmektedir (Bialy, 2017: 72).

Siyasal aktörlerin sosyal medyayı kullanım performanslarını ölçümlemek siyasal iletişim araştırmaları için önemlidir. Sosyal medyanın çok katmanlı yapısı içinde, kullanımların başarılı ve etkili olup olmadığının anlaşılması için, ele alınacak deneyimlerin içinde

⁶ Sosyal medya varlıkları kavramının içine, sosyal medya sistemleri içinde sahip olunan içeriklerin, sitelerin ve ağların tamamı girmektedir.

bulunduğu özgül koşulların anlaşılması ve yeni medya ortamlarının özelliklerinin hesap sahipleri tarafından nasıl kullanıldığının incelenmesi gerekmektedir (Bayraktutan vd., 2014: 60). Ancak, sosyal medyanın bu karmaşık analitiğinde bile temelde üç ana bölüm bulunmaktadır ve analizler için fikir açıcı özellikler taşımaktadır:

- (1) ***Birincil hedeflerin belirlenmesi***; trafik, sitelerde ya da olumlu marka algılanmasında net iş hedeflerinin belirlenmesi.
- (2) ***Sosyal anahtar performans göstergelerinin (KPI) belirlenmesi***; etkileşim metriklerinin ölçülmesi için retweetler, takipler, beğeniler; yorumlar ve cevaplar, içerik ve bağlantılar üzerine tıklamaları içeren karar vermenin belirlenmesi.
- (3) ***Sosyal verilerin ölçülüp çözümlenmesi***; sosyal verilerin toplanıp çözümlenerek hedefleri nasıl etkilediğinin belirlenmesi (Altınok, 2017).

YÖNTEM

Bu araştırma, Türkiye’de sosyal medyanın siyasal iletişim amaçlı kullanımını keşfetmektir. Türkiye’de erken seçim tarihinin kesinleştiğı 18 Nisan 2018 ile seçimlerin yapıldığı 24 Haziran 2018 tarihleri arasında Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde, aday olan siyasetçilerin -Recep Tayyip Erdoğan, Muharrem İnce, Meral Akşener, Selahattin Demirtaş, Temel Karamollaoğlu, Doğı Perinçek- sosyal medya kullanımları çözümlenmektedir. Söz konusu tarihte Milletvekilliğı Seçimlerinin de yapılıyor olmasına, adayların genel başkanı oldukları siyasal partilerin de -Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Cumhuriyet Halk Partisi

(CHP), İyi Parti (İP), Saadet Partisi (SP), Halkın Demokratik Partisi (HDP), Hür Dava Partisi (HÜDAPAR), Vatan Partisi (VP)- bu seçimlere katılıyor olmasına ve bazı partilerin ve adayların kendi aralarında ittifak -Cumhur İttifakı, Millet İttifakı- yapıyor olmalarına karşın, araştırmaya dahil edilmemişlerdir. Adayların geçmiş yıllara göre sosyal medyaya daha önem verdikleri beyanlarından ve eylemlerinden anlaşılabilir. ⁷ Bu nedenle, yalnızca adayların kendi adlarına açılmış olan *Twitter* hesapları içerik analizine sokulmuştur.

İktidara gelmek gibi ciddi bir iddiayla aday olan bir siyasetçinin sosyal medya üzerinden seçmenlerle iletişiminin kendisi açısından büyük önem taşıyacağını söylemek yanlış olmaz. Çok yönlü iletişime sahip bir hesabın, (1) insanlarla iletişimi ve etkileşimi kolaylaştırması nedeniyle daha çeşitli bir hesaplar kümesini takip etmesi; (2) takipçilerin liderin söylediklerine ve tweetlerine yanıt alabilme olasılığı nedeniyle yüksek oranda aktif takipçilere sahip olması; (3) tweetlerinin takipçilere daha çok katılmalarını sağlamak için tek yönlü iletişim sergileyen bir hesabın tweetlerinden daha maddi olması

⁷ Karamollaoğlu'nun, "Bize bir ambargo uygulanıyor medyada ... cevap olsun diye şu ifadeyi kullandık, 'medya padişahınsa sosyal medya bizimidir'" diyerek e-miting kararı alması ("Karamollaoğlu'ndan 'e-miting'", 2018); Akşener'in Google'da reklamcılık üzerine araştırmacı olarak çalışan Vedat Taylan Yıldız'ı danışman yapması ("Meral Akşener, Google'da hangi kelimeleri satın aldı?", 2018), AKP yönetiminin, internet temelli seçim kampanyası yürütülmesi ("AK Parti Sözcüsü Erdoğan'ın anketlerdeki oy oranını açıkladı", 2018), Ramazan ayı boyunca sahur saatlerinde Gençlik Kolları'nın aktif olarak görev yaptırılması ve AKP'nin, Erdoğan'ın mesajları dijital platform aracılığıyla bir saat içinde mahalle başkanlarına kadar iletilmesi ("AK Parti Seçim için Kolları Sıvadı, Partililer Sahura Kadar Sahada Olacak", 2018) kararlarının alınması gibi örnekler verilebilir.

gerektiği düşünülebilir (Bulovsky, 2018: 5). Bu yönde aşağıdaki araştırma hipotezi belirlenmiştir:

***H-1:** Cumhurbaşkanlığı seçimlerine yönelik kampanyalarında adayların sosyal medya platformlarının kullanım etkinliği ile seçim sonuçları arasında doğru orantı vardır.*

Benimsenen hipotez doğrultusunda bir *mikroblog* özelliği barındıran *Twitter*'ı siyasal iletişim pratiklerini incelenebilecek en uygun sosyal medya platformu olarak tanımlamıştır. *Twitter* platformu üzerindeki etkinliklerin analizini sağlanması için de amaca uygun olarak paket program özelliği taşıyan *Twitonomy* adlı araç⁸ kullanılmış; böylece hipotezi karşılayacak araştırma sorularına yanıt bulunabileceği düşünölmüştür:

***AS-1** Cumhurbaşkanı adaylarının siyasal amaçlı sosyal medya kullanımları (kullanım biçimi ve yoğunluğu) birbirilerinden farklı mıdır?*

***AS-2** Farklı iseler, her birinin iletişimlerinin yönelimleri nedir?*

***AS-3** Cumhurbaşkanı adaylarının *Twitter* hesaplarının takipçisi sayılarının hareketliliğinde anormal durumlar söz konusu mudur?*

***AS-4** *Twitter* hesaplarının takipçileri arasında bot hesaplar var mıdır; varsa bunların etkinliği hangi biçimdedir?*

***AS-5** İyi Hesap yönetimi ile seçim sonuçları arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?*

⁸ Sosyal medya platformlarını analiz eden ücretli çok sayıda web tabanlı program bulunmaktadır. Bunlardan, *Keyhole*, *Swayy*, *Twubs*, *Foller.me*, *SocialBro*, *Talkwalker* adlı yazılımlar öne çıkmaktadır.

Yukarıdaki araştırma sorularının yanıtlarını bulabilmek için üç boyutlu modelleme sistemi oluşturulmuştur:

(1) **Profil yönetimi:** Hesabın takip ettikleri ile takipçileri arasındaki ilişkiye -nüfuz katsayısı, kamu listelenme oranı-bakılmaktadır. Ayrıca, hesabın takipçilerinin (artış/azalış) hareketliliği de gözlemlenmiş; şüpheli bulunan bazı hesaplar belirlenebilmiştir.

(2) **Tweet yönetimi:** Bu boyutta, kullanıcıların paylaşımları -sayısı ve ortalaması, tweetleri, retweetleri, yanıtlamaları, hashtag kullanımları- belirleyici ölçüt olarak düşünülmektedir.

(3) **Etkinlik yönetimi:** Etkinliğin ilk aşaması olan tweetlerin ortaya çıkardığı etkileşim metriklerine -paylaşım, etki, etkileşim, erişim/izlenim gibi- sonuçlara bakılmaktadır.⁹

BULGULAR

Cumhurbaşkanı adayı olan siyasetçilerin *Twitter* hesaplarına genel olarak bakıldığında birbirilerinden farklılıklar olduğu gözlemlenmektedir. Adayların sosyal medya platformu olarak *Twitter*'da hesap açılışlarına bakıldığında önceliğin Recep Tayyip Erdoğan'da olduğu, ardından tam bir yıl sonra Muharrem İncenin ve bundan kısa bir süre sonra da Selahattin Demirtaş geldiği görülmektedir. Diğer adaylar ise daha sonraki yıllarda hesap açarak

⁹ *Twitter*, araştırmacılara kendi veri tabanında araştırma yapabilmelerine olanak tanımaktadır. Araştırmacılar, satın aldıkları paket programlarla dolaylı ya da *Twitter* arayüzü kullanarak özel şifrelerle birer operatör gibi yetkilendirmeye doğrudan verileri toplama olanağına sahiptirler. Ancak sistem, herhangi bir örneklem kapsamındaki zaman diliminde bulunan araştırma konusuna ait olan verinin yaklaşık yüzde on kadarının alınmasına izin vermektedir.

Twitter üzerinden oy verenlerle iletişime girme olanağına kavuşmuşlardır.

Erdoğan, mavi bir zemin üzerine kırmızı ve beyaz renklerle “İrade, Erdem ve Cesaretle VAKİT TÜRKİYE VAKTİ” sloganı olan ileriye doğru bakan beyaz gömleklili bir fotoğrafı bulunan ana resim kullanmaktadır. İnce, Türk bayraklarının da yoğunlukta olduğu mitingine katılanlarla yaptığı bir özçekim (selfie) fotoğrafını “Artık Tamam” sloganıyla kullanmaktadır. Akşener, “Yüzünü güneşe dön Türkiye!” sloganıyla İyi Parti logosu altında “Milletin Adayı Meral Akşener” yazısıyla beyaz zemin üzerinde arka planda Türk bayrağı ile kırmızı ceket ve beyaz gömleklili bir fotoğraf kullanmaktadır. Demirtaş, “Demirtaş Sizensiz” sloganı ile kendisinin fotoğrafını gösteren çeşitli cinsiyet ve yaş gruplarından oluşan insanlarla hazırlanmış bir kolaj ana resim kullanmaktadır. Karamollaoğlu, kahverengi zemin üzerine “#DEĞİŞTİR” hashtag’ini sloganıyla “Evet” yazılı oy pusulası resmiyle kullanarak kendi fotoğrafını kullanmaktadır. Perinçek ise, beyaz zemin üzerinde kendi fotoğrafı ve parti bayrağıyla tasarımı yapılmış parti rozetinin üstünde “Çözüm Perinçek” sloganıyla, sağ yumruğunu kaldırmış fotoğrafını kullanmaktadır. Beyaz Türk bayrağı önünde yine kırmızı ceket giymiş olan Akşener, sağ eli kalbinin üstünde selam veren Erdoğan ve sağ yumruğunu havaya kaldırmış Perinçek dışındaki diğer adaylar vesikalık özelliği taşıyan birer avatar fotoğrafı (kullanıcı profil fotoğrafı) kullanmaktadır.

Kişisel hesaplarında kendilerini yazılı metin olarak tanımlamalarında da farklılıklar gözlemlenmektedir. Erdoğan, Türkiye

Cumhurbaşkanı ve AK Parti Genel Başkanı sıfatlarını hem Türkçe hem de İngilizce olarak kullanmaktadır. Perinçek ve Karamollaoğlu parti başkanı oldukları ve de Cumhurbaşkanı adayı olduklarını belirtirlerken, Akşener yalnızca parti başkanı olduğunu sıfatını kullanmayı yeğlemektedir. Yine Cumhurbaşkanı adayı olduğunu belirten adaylardan İnce ise, “Tepeden Tırnağa Cesaret Her Şey Türkiye’yi Sevmekten İbaret!” sloganıyla; kendisini yalnızca bir partili olarak tanımlayan Demirtaş ise, “Halkların Cumhurbaşkanı adayı” sloganını kullanarak diğer adaylardan kendilerini farklılaştırmaktadırlar (Tablo-1). Erdoğan, İnce ve Perinçek mavi; Akşener yeşil, Demirtaş Turkuaz; Karamollaoğlu kırmızı renkte yazı karakterleri yeğlemişlerdir.

Tablo-1 Cumhurbaşkanı adaylarının 24 Haziran 2018 tarihi itibarıyla belirlenmiş hesap profilleri

	Katılım Tarihi	Kendini Tanımlaması	Bağlantı Noktası
R.T. Erdoğan	23.08.2009	Türkiye Cumhurbaşkanı - President of Turkey, AK Parti Genel Başkanı - Chairman of the Justice and Development Party	N/A
M. İnce	24.08.2010	Cumhurbaşkanı Adayı Tepeden Tırnağa Cesaret Her Şey Türkiye’yi Sevmekten İbaret!	http://www.muhammetince.com.tr
M. Akşener	25.05.2012	İYİ Parti Genel Başkanı	http://www.MeralAksener.com.tr
S. Demirtaş	09.12.2010	Halkların Cumhurbaşkanı adayı, HDP’li	http://www.hdp.org.tr
T.Karamollaoğlu	16.12.2014	Cumhurbaşkanı Adayı Saadet Partisi Genel Başkanı	https://t.co/QKG7vP4TDc https://t.co/5rUR3RaYzz https://t.co/hOFqbsVfmS
D. Perinçek	30.07.2011	Vatan Partisi Genel Başkanı - Cumhurbaşkanı Adayı	http://www.vatanpartisi.org.tr

Erdoğan herhangi bir internet bağlantısı kullanmazken, Demirtaş ve Perinçek kendi partilerine, İnce ve Akşener kendi kişisel web sayfalarına, Karamollaoğlu hem kendi partisine hem de *Instagram* ve *Facebook* platformlarındaki kişisel hesaplarına bağlantı vermektedirler.

1. Profil Yönetimi

İlk boyutta, örnekleme oluşturan Cumhurbaşkanı adaylarının takip ettikleri ile takipçileri arasındaki ilişkiye bakılmaktadır. Profil analizi yapılırken, *Twitter* tarafından döndürülen ve kullanıcının en yeni tweetlerinin en fazla 3.200 kadarını döndüren veriler alınarak hesaplanmıştır.

Nüfuz katsayısı:(*takipçi/takip etme*) biçiminde formüle edilebilir (katsayı, nüfuz ile doğru orantılıdır). Takip edilen kişi başına düşen takipçilerin oranıdır. Bir rakamından daha büyük bir sayı, bu kullanıcının takip ettiği insanlardan daha fazla takipçisi olduğu anlamına gelir. Büyük bir takipçi tabanına birleştirilen yüksek bir oran, bu kullanıcının çok etkili olduğunun önemli bir göstergesidir. Adaylar içinde başka hesapları en az takip eden Erdoğan'dır (4 adet): Takip ettiği hesapların, genel başkanı olduğu Adalet Kalkınma Partisi'nin "AK Parti" adlı resmi *Twitter* hesabı, eşi Emine Erdoğan, Cumhurbaşkanlığı'nın Türkçe ve İngilizce hesapları olduğu dikkat çekmektedir. Yine başka hesapları en az takip eden adaylar sıralamasında Karamollaoğlu (9 adet) gelmektedir: "Saadet Hukuk", "Saadet Kadın", "Genç Saadet" gibi partisine ait hesaplardır. Başka hesapları en çok takip edenler ise, İnce (1.512 adet), Demirtaş (1.041) ve Akşener (970 adet) olmuştur. Adayların nüfuz katsayılarına

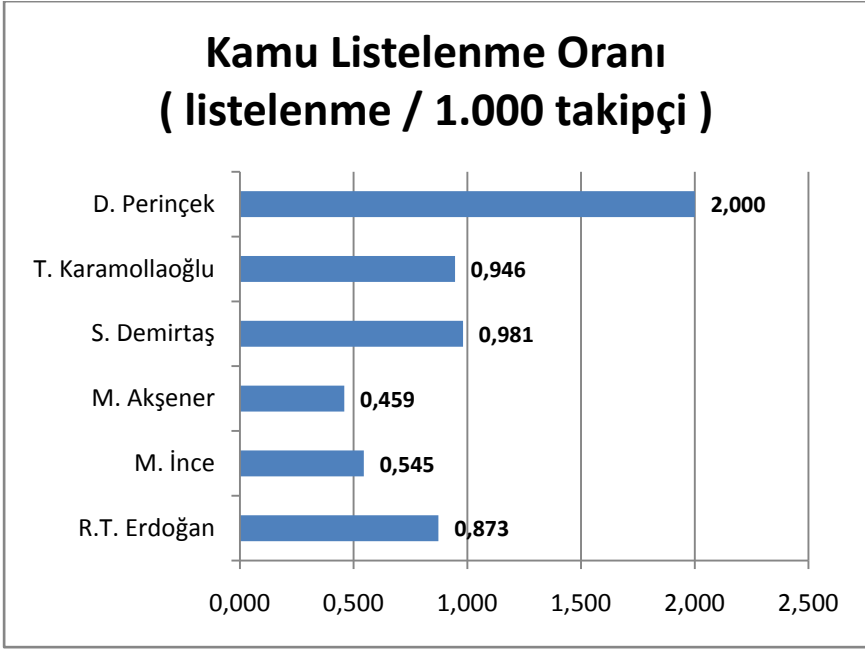
bakıldığında en yüksek puanın Erdoğan'ın (3.278.864) olduğu görülmektedir. Diğer adaylar arasında ise, Karamollaoğlu'nun (31.246) ardından Perinçek'in (13.751) diğerlerinden daha çok nüfuz katsayısına sahip olduğu söylenebilir.

Tablo-2 Cumhurbaşkanı adaylarının Nüfuz katsayılarının karşılaştırılması

	Takipçi Sayısı	Takip Edilen Sayısı	Listelenme ¹⁰	Nüfuz Katsayısı (takipçi/takip edilen)	Kamu Listelenme Oranı (listelenme/1.000 takipçi)
R.T. Erdoğan	13.115.416	4	11.451	3.278.864	0,873
M. İnce	4.430.700	1.512	2.415	2.930	0,545
M. Akşener	2.696.046	970	1.237	2.779	0,459
S. Demirtaş	1.687.478	1.041	1.655	1.621	0,981
T.Karamollaoğlu	281.214	9	266	31.246	0,946
D. Perinçek	206.267	15	405	13.751	2,000

Kamu listelenme oranı: (listelenme/1.000 takipçi) biçiminde formüle edilebilir (oran ile tweetlerin dikkate alınırılığı ile doğru orantılıdır). Bir kullanıcıyı herkese açık bir listeye ekleyen kullanıcıların -1.000 takipçisi başına- ortalamasıdır. Büyük bir takipçi tabanına birleştirilen yüksek bir sayı, bu kullanıcının tweetlerinin diğerleriyle özellikle ilgili olduğu anlamına gelmektedir. Kamu listeleme oranlarına bakıldığında en yüksek puanı Perinçek'in (2,00) aldığı görülmektedir. Partiye üye olanların ve oy verenlerin sayısının düşüklüğünün yanı sıra, parti içi iletişimin sıkı olmasınınbu sonucu verdiği düşünülebilir. Benzer biçimde, Karamollaoğlu'nun (0,946) ve Demirtaş'ın (0,981) da yüksek puan aldıkları görülmektedir.

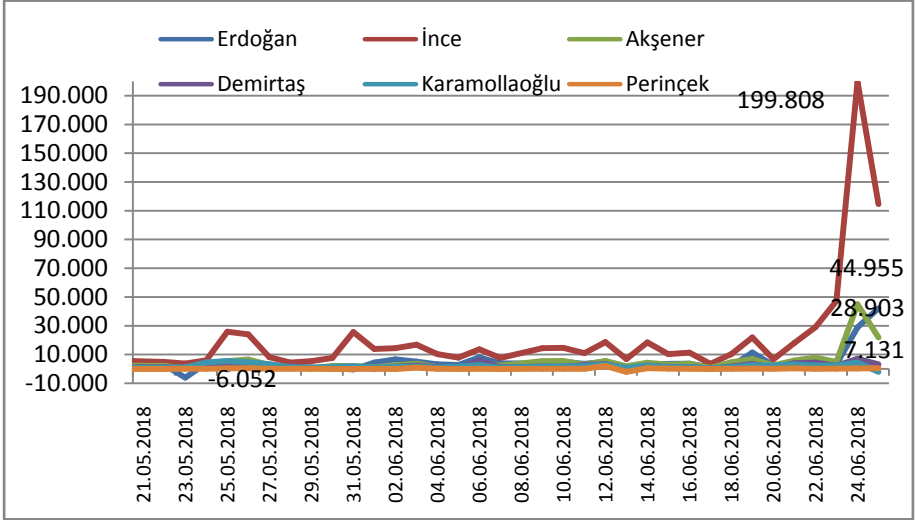
¹⁰ Belirli kişilerin diğer *Twitter* kullanıcıları tarafından listelenerek gruplar altında bir araya getirilme işlemidir (Köktürk, 2013: 14).

Şekil-1 Cumhurbaşkanı adaylarının (1.000 kişi başına düşen) kamu listeleme oranları.

Siyasi partiler ve liderleri, kurumsal internet sayfalarından sağlayamadıkları seçmen tabanını genişletme çabalarını sosyal medya üzerinden sağlamaya çalışırlar (Bayraktutan vd., 2014: 65). Cumhurbaşkanı adaylarının *Twitter* hesaplarının takipçi sayıları da profil yönetimiyle ilgili ipuçları sağlayabilmektedir. Türkiye’de erken seçim tarihinin 18 Nisan 2018’de kesinleşmesine karşın, adayların takipçi sayıları 21 Mayıs 2018 tarihinden itibaren günlük ve belli saat aralıklarıyla kayıt altına alınmıştır. Tüm Cumhurbaşkanı adaylarının takipçi sayılarının günlük değişiminde kimi zaman düşüş yaşanmasına karşın, genel olarak artan biçimdedir. Özellikle seçime sayılı günler kala, İnce’nin (199.808 kişi), Akşener’in (44.955 kişi), Erdoğan’ın

(28.903 kişi) takipçi sayılarında artışın diğer adaylara göre yüksek olduğu (Şekil-2) belirlenmiştir (Ayrıntılı rakamlar için bkz. Ek-1).

Şekil-2 Cumhurbaşkanı adaylarının takipçi sayılarındaki günlük değişimi.

Ayrıca, hesabın takipçilerinin zaman içindeki (artış/azalış) hareketliliği de gözlemlenmiş; şüpheli bulunan bazı hesaplara ayrıntılı bakılmıştır. Gece saatlerinde -özellikle 23.00 ile sabah 06.00 saatleri arasında- takipçi olmaya başlayan hesaplara yakından bakıldığında, bu hesapların yine bu saat dilimleri arasında *Twitter* kullanıcısı olmaya karar verdikleri ve hemen siyasi parti ve liderleri takip etmeye başladıkları görülmektedir. Ancak, sabah saatlerinde (05.00–00.09 arası) takipçi sayılarında düşüşler dikkat çekmektedir.¹¹ Bu durum, botların gece saatlerinde giriş yaptıkları biçiminde yorumlanabilir.

¹¹ *Twitter* yönetiminin sisteme sızan uygunsuz hesapları yakalayıp geçici süreli olarak askıya almakta ve insan hesap olduğu kanıtlanamaması durumunda kapatmaktadır. Özellikle gece saatlerinde *Twitter* operatörlerinin mesai saatleri

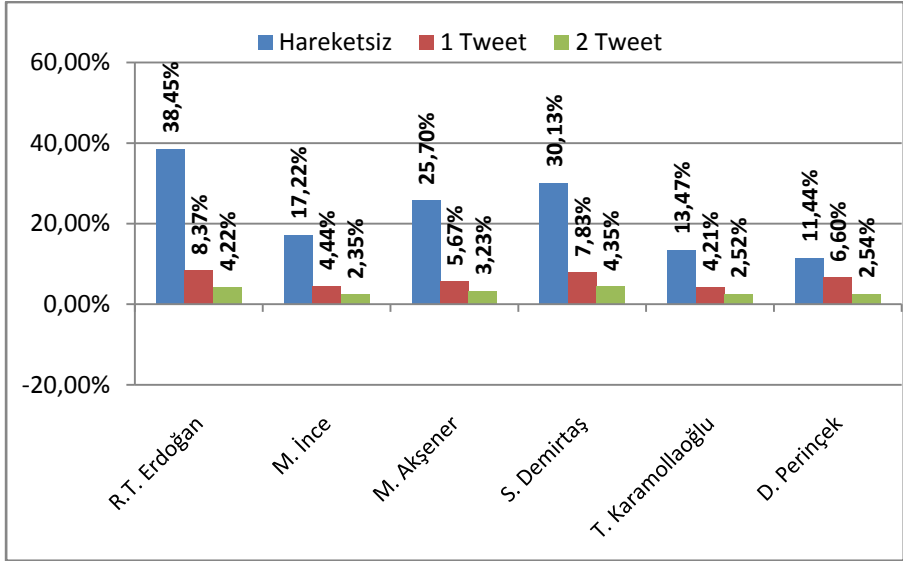
Kuşkulu hesapların çeşitliliği söz konusudur. Söz konusu bu kuşkulu hesaplar tüm adayların takipçileri arasında normal insan hesaplar ağırlıkta olmakla birlikte, botlardan trollere, pazarlamacılardan satıcılara kadar birçok kuşkulu hesap belirlenmiştir. Satıcılar, çok çeşitli metanın (ticari ürün, fikir, seks vb.) pazarlanması biçiminde etkileşimde bulunurken, gönüllü ya da ücretli trollerin yanı sıra takipçi botların rakip olmalarına karşın birden çok adayın ya da siyasal parti hesabının takipçiliğini yapabilmektedirler (Takipçi bot hesabı örnekleri için bkz. Ek-2). Genel olarak, hesapların büyük çoğunluğunun yeni ve belli bir kısmının gece (00.00-06.00 saatlerinde) hesap açılışı yaptığı, bunlardan büyük çoğunluğunun - seçim tarihine kadar izlendiği kadarıyla- çoğunluğunun hareketsiz olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo-3 Adaylarının takipçilerinin etkinlik durumları

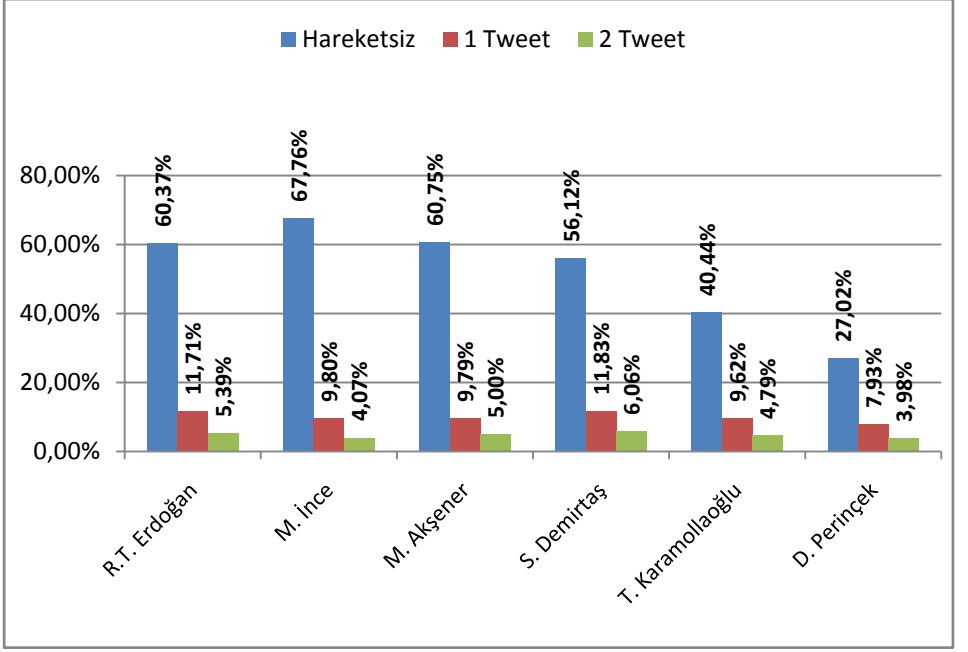
	İncelenen Takipçi Sayısı	0 Tweet	1 Tweet	2 Tweet	Hesap Açılışı	İncelenen Takipçi Sayısı	0 Tweet	1 Tweet	2 Tweet
R.T. Erdoğan	14.998	5.767	1.255	633	18.04.2018	8.268	4.991	968	446
M. İnce	15.000	2.583	666	352		2.407	1.631	236	98
M. Akşener	14.999	3.855	850	484		4.820	2.928	472	241
S. Demirtaş	15.000	4.519	1.175	653		6.155	3.454	728	373
T. Karamollaoğlu	15.000	2.020	632	378		3.108	1.257	299	149
D. Perinçek	14.999	1.716	990	381		3.242	876	257	129

dışında kalan zaman dilimi olduğu bu saatlerde sızıntılar olabilmekte, mesai saatleriyle birlikte hesaplara müdahaleler başladığı anlaşılmaktadır.

Ortalama 15.000 kişilik örneklem içindeki takipçilerin tamamı ile 18 Nisan 2018 tarihinde *Twitter* hesabı açanların durumları karşılaştırılmıştır. Özellikle, yeni açılmalarına karşın hiçbir paylaşımda bulunmayan takipçilerin oranı (Şekil-3 ve Şekil-4) azımsanmayacak düzeydedir. Üç tweet ve daha üstü etkinlikte bulunan hesapların diğerlerine oranları düşük olduğu düzeydedir. Bunların dışında Türkçe hiçbir paylaşımda bulunmayan, Türkiye ile hiçbir ilgisi bulunmayan hesapların yalnızca siyasetçilerin takipçiliğini yaptıkları da dikkat çekmektedir.

Şekil-3 Adaylarının 15.000 kişilik örneklem içindeki takipçilerinin etkinlik durumları.

Şekil-4 Adaylarının 15.000 kişilik örneklem içindeki 18 Nisan 2018 tarihinde hesap açan takipçilerinin etkinlik durumları

Düşük etkinlikte olan takipçilerin yanı sıra aşırı hareketli hesaplara da rastlanmıştır. Ancak gerek trollerin gerekse botların¹²

¹² Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de bilişimsel propagandanın unsuru olan botların kiralanması, satın alınması ve de üretilmesi olasıdır. Öncelikle siyasal botların *etkinlik*, *büyütme/hacim genişletme* ve *anonimlik* gibi temel üç özeliği bulunur (Nimmo, 2016). Bu aşamada bir hesabın bot olup olmadığını anlaşılması için bazı ölçütler geliştirilebilir: (1) benzer tweetlerin iç ve hesaplar arası gönderimi olan *özdeş tweet*, (2) tweetler arasındaki zaman aralıklarının düzenli olmasını gösteren *inter-tweeting zaman aralıklarının entropisi*, (3) normal insan kullanıcılarından daha az takipçiye sahip olması fikrine dayanan *takipçi/arkadaş oranı* biçiminde açıklanabilir (Sanovich vd., 2018: 22-23). Tipik bot hesapların bir takım belirgin nitelikleri bulunur. Genelde garip ve anlamsız hesap adları kullanmaktadırlar. Taklit hesap olmalarından dolayı fotoğraf ve kişisel paylaşımları bulunmaz, takipçilerinin ve takip ettiklerinin yine kendileri gibi bot hesaplardır. Hesap açılış tarihleri dikkate alındığında paylaşım miktarı insanüstü düzeylere ulaşmaktadır; günde ortalama 50 ve üzeri paylaşım sınırı şüphe uyandırmakla birlikte, 200 paylaşım önemli bir göstergedir. Benzer konulara yorum yaparlar ya da

farklı perspektifli çalışma konusu olması nedeniyle adayların takipçilerinin geniş kapsamlı olarak belirlenmesi ve yoğunluğunun ölçülmesi araştırmaya dahil edilmemiştir.

2. *Tweet Yönetimi*

Bu boyutta, kullanıcıların paylaşımları, tweetleri, retweetleri, yanıtlamaları, hashtag kullanımları belirleyici ölçüt olarak düşünülmüştür. Ancak öncelikle kullanıcıların paylaşımda bulunmak için kullandıkları platformlara bakılmıştır. Adayların kullandıkları *Twitter* platformları birbirilerinden oldukça farklılaşmaktadır. Adaylar, kullandıkları işletim sistemine bağlı olarak istisnasız cep telefonu kullanmaktadırlar; diğer araçlarda farklılıklar göstermektedirler. Örneğin Erdoğan, *Twitter*'da video yönetimi, istatistik tutma, ölçüm yapmamak gibi birçok özellik sağlayan *Media Studos* (54 adet) ve Demirtaş'ın (111 adet) yaptığı gibi birden çok hesabın yönetimine olanak veren *TweetDeck*¹³ (108) kullanmaktadır. Neredeyse tüm adaylar –Demirtaş dışında- *Twitter* araçlarından biri olan *Periscope* uygulamasını kullanırlarken, Akşener'in partisinin internet sayfasından (301 adet) paylaşım yaparak ve herhangi bir reklam kullanıcısının tanıtılan tweetleri paylaşabilmesine olanak veren *Twitter Ads* (2 adet) ve *Composer* (6 adet) platformu kullanarak diğer tüm adaylardan farklı uygulamaya yöneldiği anlaşılmaktadır.

aynı kişiyi retweet ederler. Şüpheli hesapların trol olup olmadığı da paylaşım içeriklerinden ve diğer hesaplarla olan ilişkilerinden belirlenebileceği söylenebilir.

¹³ Birçok kuruluş paylaşımlarını otomatikleştirmek için bot kullanırken, bireysel kullanıcılar *TweetDeck* ve *HootSuite* gibi çevrimiçi araçlarla bu olanağa kavuşurlar (Nimmo, 2016).

Tablo-4 Adayların paylaşımında buldukları platformlar

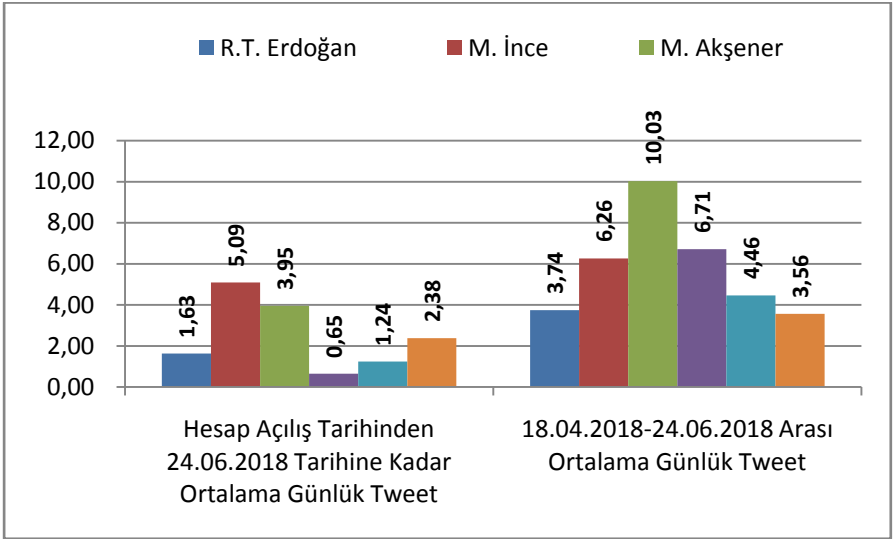
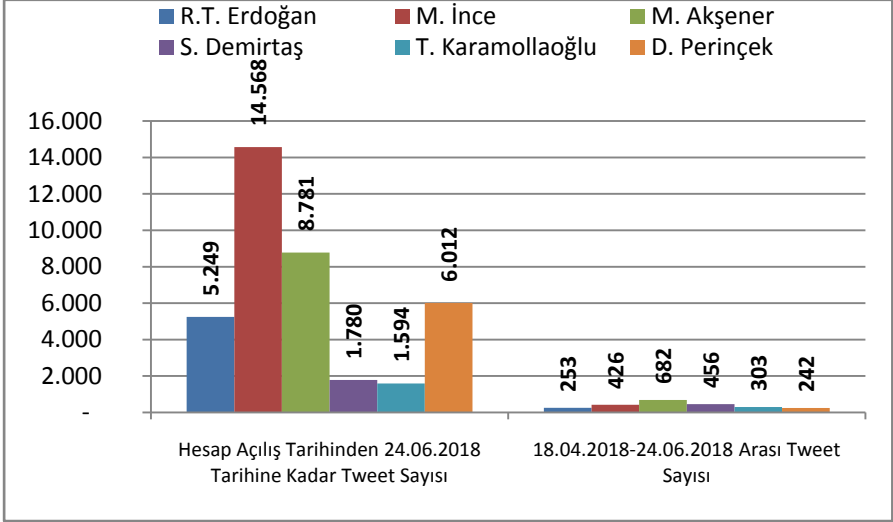
	Tweet Deck	Twitteri Phone	Twitter Android	Media Studios	Persicope	Twitter Web Client	Parti Web	Twitter Ads	Twitter Ads Composer
R.T. Erdoğan	108	65	---	54	27	-	--	--	--
M. İnce	--	313	--	1	94	18	--	--	--
M. Akşener	--	112	26	--	80	155	301	2	6
S. Demirtaş	111	--	9	--	--	336	--	--	--
T. Karamollaoğlu	--	--	169	--	36	98	--	--	--
D. Perinçek	2	11	147	--	1	81	--	--	--

Tweetlerin günlük ortalaması: Günlük yayınlanan ortalama tweet sayısı. Bu sayının yüksekliği, kullanıcının daha aktif olduğunun göstermektedir. *Twitter*'a katıldıkları tarihten seçim gününe kadar adayların hem tweet sayılarına hem de oranlarına bakıldığında, İnce'nin (5,09 tweet) en yüksek olduğu, Akşener (3,95 adet) ve Perinçek'in (2.38 adet) ardından Erdoğan'ın (1,63 adet) geldiği görülmektedir.

Tablo-5 Adayların günlük ortalama tweet verileri

	Katılım Tarihi	Değerlendirme Tarihi	Gün Sayısı	24.06.2018 Tarihine kadar Tweet Sayısı	Ortalama Günlük Tweet	18.04.2018-24.06.2018 Tarihleri Arasında Tweet Sayısı	Ortalama Günlük Tweet
R.T. Erdoğan	23.08.2009	24.06.2018	3.228	5.249	1,63	254	3,74
M. İnce	24.08.2010	24.06.2018	2.862	14.568	5,09	426	6,26
M. Akşener	25.05.2012	24.06.2018	2.222	8.781	3,95	682	10,03
S. Demirtaş	09.12.2010	24.06.2018	2.755	1.780	0,65	456	6,71
T. Karamollaoğlu	16.12.2014	24.06.2018	1.287	1.594	1,24	303	4,46
D. Perinçek	30.07.2011	24.06.2018	2.522	6.012	2,38	242	3,56

Seçim kampanyası döneminde ise, Akşener (10,03 adet), Demirtaş (6,71 adet), İnce (6,26 adet), Karamollaoğlu (4,46 adet), Erdoğan (3,74 adet) günlük ortalama tweet sayısına ulaşmaktadırlar.

Şekil-5 Cumhurbaşkanı adaylarının, hesap açılış tarihlerinden 24 Haziran 2018 tarihine kadar olan paylaşımları ile 18 Nisan-24 Haziran 2018 tarihleri arasında yapmış oldukları paylaşım verileri

Retweet etme ve yanıtlama sayısı: Kullanıcıların analizi yapılan tweetleri toplamında retweet sayısı ve oranı önemlidir. Bu sayının yüksekliği kullanıcıların başkalarıyla daha yüksek miktarda etkileşime girdiğini göstermektedir. Adaylar arasında retweetleme verilerine bakıldığında Perinçek (% 34) ve Erdoğan'ın (% 17) yüksek olduğu orana sahip oldukları, Demirtaş'ın ise, hiç retweet yapmadığı dikkat çekmektedir. Benzer biçimde, diğer kullanıcıların yanıtlanması, yani analiz edilen tweet toplamında cevap yüzdesi, kullanıcıların başkalarıyla etkileşime girmesi açısından önemlidir. Adayların kampanya boyunca Karamollaoğlu (% 34) ve Perinçek'in (% 29) diğer kullanıcıları yanıtlama oranlarının diğerlerine göre yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo-6 Cumhurbaşkanı adaylarının retweet etme ve yanıtlama verileri

	Retweet Etme Sayısı	Retweet Etme Yüzdesi	Yanıtlama Tweeti Sayısı	Yanıtlama Tweeti Yüzdesi
R.T. Erdoğan	43	17%	33	13%
M. İnce	6	1%	9	2%
M. Akşener	25	4%	64	9%
S. Demirtaş	0	0%	11	2%
T. Karamollaoğlu	9	3%	104	34%
D. Perinçek	82	34%	70	29%

Ortalama hashtag¹⁴ (etiket) sayısı: Her tweet için ortalama hashtag sayısıdır. Bu sayının yüksekliği, kullanıcının tweetlerinin bir

¹⁴ Belirli bir konu ile ilgili gönderilen tweetleri etiketleme olarak tanımlanan “#” işaretiyle kullanılan hashtag aracılığıyla diğer kullanıcılar tarafından etiketlenen tweetleri bulunabilmektedir. *Twitter* ana sayfasında belirtilen “trend topic” (konu eğilimi/hakkında en çok konuşulan konu) listesinde yer alarak okunabilir

aramada bulunması olasılığını yükseltmektedir. siyasi bağlamdaysa partilerin ve liderlerin belli konu hakkında yurttaşları dijital kamusal alanda müzakereye davet etme durumu hakkında önemli bilgi vermektedir (Bayraktutan vd., 2014: 80). Adayların paylaşımları içinde hashtag kullanımları incelendiğinde, Akşener’in (%99), Erdğan’ın (%41) ve Demirtaş’ın (%40) diğer adaylara göre daha yoğun biçimde olduğu görülmektedir.

Tablo-7 Cumhurbaşkanı adaylarının hashtag kullanım verileri

	Hashtag Kullanım Sayısı	Hashtag Kullanım Oranı	En Çok Kullanılan Hashtag	Kullanım Sayısı
R.T. Erdoğan	105	41%	<i>#türkiyeŞahlanyor</i>	17
M. İnce	137	32%	<i>#başaracağız</i>	22
M. Akşener	672	99%	<i>#yüzünügüneşedöntürkiye</i>	328
S. Demirtaş	184	4%	<i>#demirtaşketilsohbeti</i>	151
T. Karamollaoğlu	86	28%	<i>#temelbaşkanasoruyorum</i>	17
D. Perinçek	30	12%	<i>#doğuperinçekfoxtvde</i>	4

Yine adayların en sık kullandıkları hashtagler incelendiğinde, Akşener’in (328 kez) *#yüzünügüneşedöntürkiye*, Demirtaş’ın (151 kez) *#demirtaşketilsohbeti* etiketi kullandıkları görülmektedir. Diğer adaylar ise, kampanyalarının önemli sloganlarını oluşturan hashtagler’i sıklıkla kullanamadıkları anlaşılmaktadır (Adayların tüm etiketleri için bkz. Ek-3).

kılmaktadır. Diğer deyişle, *Twitter*’da “toplumsal olarak dikkat çekmek, kamuoyunu belli bir konuya yönlendirmek için kullanılmasına olanak tanıyan” *Twitter* uygulamasıdır (Bayraktutan vd., 2014: 80).

3. Etkinlik Yönetimi

Tweetlerin ortaya çıkardığı paylaşım, etki, etkileşim gibi sonuçlardan oluşmaktadır. Genel olarak tüm sosyal medya kullanıcıları için ortak bir amaçtan söz edilebilir. Partiler ve adaylar açısından da, oluşturdukları hashtag'lerin (etiketler/sanal yol izleri) ve sözcüklerin (anahtar sözcükler) kullanım sıklığını, yoğun paylaşımında bulunan hesapların ve bunların kimler adına etkinliğe giriştiklerini belirlemek amaçlanır. Çünkü sosyal medya pazarlaması tümüyle etkileşimle ilgilidir ve etkileşim (engagement) marka için daha yüksek görünürlük sağlamakla birlikte, hashtag içeren tweetler'in yaygın kullanımı¹⁵ bulunmaktadır (Dominique, 2017).

Paylaşım (post): Çevrimiçi bir ortamda yazılıp yayınlanan mesajların bütünüdür. Yazılı ve görsel ve sesli metinlerde atıf, etiket, anahtar sözcükler, internet bağlantıları ve başka hesaplara göndermelerde bulunan (*mention*¹⁶ + *hashtag* + *url* + *keyword*) tweetler'in tamamıdır.

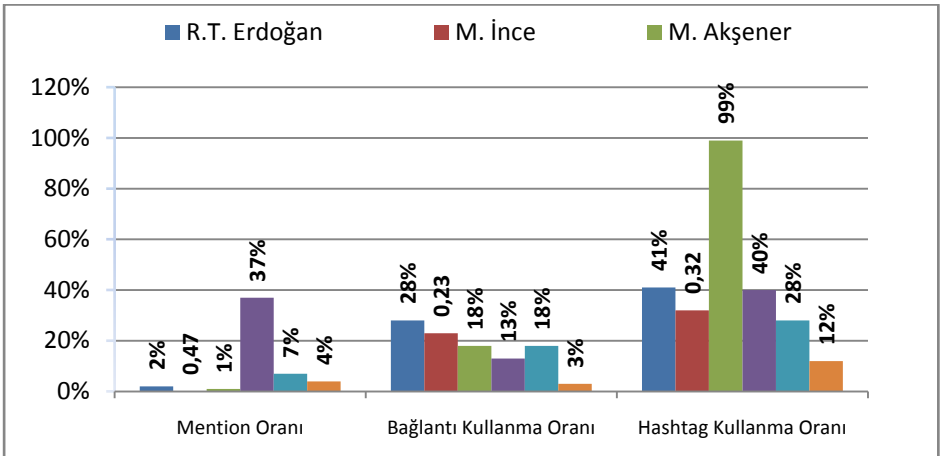
¹⁵ Hashtag'lerin etkileşimi (likes + retweet) yönlendirdiği söylenebilir: Hashtag'ler, sosyal medya siteleri ve kullanıcılarının içeriklerinin sınıflandırılmaları ve konuların daha açık anlaşılabilmesi için kullanılır; bu yararları, hashtag'lı tweet'ler iki kat etkileşim ve % 50 oranında daha çok retweet sağlayabilmektedir (Dominique, 2017).

¹⁶ Mention, düz göndermelerden farklı olarak, bir hesap sahibinin bir başka *Twitter* kullanıcıasına hitap etmesi, “@” işaretiyle kullanarak kendi mesajının atıfta bulunduğu kişiye de ulaşmasını sağlama yoludur. Böylece hesap sahibi, diğer adaylarla ya da seçmenlerle etkileşime girebilmektedir (Bayraktutan vd., 2014: 81). Kısaca, içerikle ilgili muhatap ve kaynak olarak tanımlanabilir.

Tablo-8 Cumhurbaşkanı adaylarının etkinlik yönetimi kapsamında paylaşım verileri

	Mention Sayısı	Mention Oranı	Bağlantı Kullanma Sayısı	Bağlantı Kullanma Oranı	Hashtag Kullanma Sayısı	Hashtag Kullanma Oranı
R.T. Erdoğan	5	2%	72	28%	105	41%
M. İnce	2	0,47%	99	23%	137	32%
M. Akşener	6	1%	120	18%	672	99%
S. Demirtaş	170	37%	61	13%	184	40%
T. Karamollağlu	21	7%	56	18%	86	28%
D. Perinçek	9	4%	7	3%	30	12%

Adayların paylaşımlarında mention oranında Demirtaş (%37) öne çıkarken, İnce (%0,47), Akşener (%1) ve Erdoğan'ın (%2) en düşük mention kullanma oranlarına sahiptirler. Bağlantı kurma oranları tüm adaylarda hemen hemen birbirilerine yakın olmasına karşın, hashtag kullanımında Akşener'in (%99) çok yüksek bir orana sahip olduğu görülmektedir.

Şekil-6 Kullanıcıların, paylaşımlarında atıf yapma, bağlantı adresi verme ve hashtag kullanma oranları

Etki (impact): (*tweet sayısı x takipçi sayısı*) biçiminde formüle edilebilen bir hashtag'in diğer kullanıcılar tarafından kaç kez görüldüğüdür. İçeriklerin tweetlenmesiyle oluşan paylaşımların (post) tekrarlama sayısıdır. Etki ya da görünürlük, bir hashtag'in kullanıcı tarafından tweet sayısına göre takip edenlerin sayısının çarpılmasıyla hesaplanır ("The difference between impact and reach", 2016). Ancak, teknik sorunlardan¹⁷ dolayı araştırmanın bu kısmında etki ölçümü gerçekleştirilememiştir.

Erişim (reach) ya da İzlenim (impression): (*kullanıcının takipçi sayısı + takipçilerin takipçi sayısı*) biçiminde formüle edilebilir. Küresel erişim biçiminde potansiyel olarak kullanıcılara ulaşabilme, yani bir hashtag'i gören kullanıcı sayısıdır ("The difference between impact and reach", 2016). Adayların seçim gününden önceki son beş paylaşımlarının potansiyel olarak kaç kişiye ulaşabildiklerine bakılmıştır. Her paylaşımın takipçilerinin takipçileri toplam gösterim sayısına dahil edilerek, ikinci derece erişim miktarı hesaplanabilmektedir. Seçimler öncesi son beş paylaşımın Perinçek (1.373.558 kişi), Akşener (1.211.351 kişi), Karamollaoğlu (664.074), Erdoğan (524.522 kişi), Demirtaş (332.557 kişi) ve İnce (259.683 kişi) potansiyel erişime ulaşmışlardır (Ayrıntılı rakamlar için bkz. Ek-4).

Etkileşim (engagement): (*likes + retweet*) biçiminde formüle edilebilir. Büyük bir etkileyicinin retweeti binlerce kullanıcıya

¹⁷ Araştırma tarsımı aşamasında tüm adayların etkinlik yönetimi kapsamında değerlendirilecek tweet ve takipçi sayıları öngörülememiştir. Kullanılan sistem geçmişe dönük olarak veri sağlama hizmeti vermediğinden dolayı tweet ve takipçi sayılarının katsayılarından oluşan etki ölçülememiştir.

erişmeye yardımcı olabileceği (Barker, 2018) gibi beğeniler (likes/favorites) de önemli etki çarpanıdır çünkü kullanıcıların bir paylaşım içeriğine nasıl yanıt verdikleri ve özellikle de paylaşım paylaşmadıklarını anlatır (“The Twitter Engagement Report 2018”, 2018). Bu aşamada, adayların beğenilme ve retweet edilme verilerine bakılabilir. Bu kullanıcının tweetleri için başkaları tarafından toplam paylaşımlar içindeki beğenilme ve retweet edilme sayısı ve ortalaması önemlidir. Bu sayı ne kadar yüksek olursa, bu kullanıcı başkaları tarafından değerli bir bilgi kaynağı olarak değerlendirilir. Adayların diğer kullanıcılarla etkileşimlerine bakıldığında (Tablo-9), İnce'nin tweetlerinin beğenilmesinin (34.739,73 kez) ve bunların retweet edilmesinin (5.326,17 kez) diğer adaylara göre en yüksek olduğu; Erdoğan'ın ise, beğenilme (21.312,05 kez) ve retweet edilme (5.257,71) ile ikinci sırada olarak diğer adaylardan öndedirler.

Tablo-9 Kullanıcıların paylaşımlarının beğenilme ve retweet edilme verileri

	Toplam Tweet Sayısı	Tweetlerin Beğenilme Tekrarı Ortalaması	Toplam Tweet Sayısı	Tweetlerin Retweet Tekrarı Ortalaması	Beğenilen ve Retweet Edilen Tweet Sayısı	Beğenilen ve Retweet Edilen Tweet Yüzdesi
R.T. Erdoğan	4.496.843	21.312,05	1.109.376	5.257,71	211	83,07%
M. İnce	14.590.686	34.739,73	2.236.992	5.326,17	420	98,59%
M. Akşener	4.581.883	6.973,95	855.256	1.301,76	657	96,33%
S. Demirtaş	4.032.286	8.842,73	950.338	2.084,07	456	100,00%
T. Karamollaoğlu	1.791.044	6.091,99	400.131	1.360,99	294	97,03%
D. Perinçek	69.381	433,63	34.008	212,55	160	66,12%

Ortalama etkileşim (avr. Engagement): $(likes + retweet / post)$, etkileşim değerinin paylaşım sayısına oranı biçiminde formüle edilebilen verimliliğin bir ölçüsüdür. Bu kullanıcının tweetlerinin başkaları tarafından beğenilme ve retweet edilme oranları (Tablo-9) birbirilerine yakın olmakla birlikte, Demirtaş'ın (%100) ilk sırada olduğu görülmektedir. En düşük ortalamaya sahip aday ise, Perinçek (% 66,12) olmuştur.

SONUÇ

Kurumsal ve kişisel hesap kullanıcıları için sosyal ağlarda etkiyi hesaplamak, çoğu zaman önemli olabilmektedir. Gerçek hayatta olduğu gibi sosyal medyada da bir şeylerin paylaşılması söz konusudur. İnsanların sosyal medya içeriklerine karşılık vermesi için onları harekete geçirme kabiliyeti, etkiyi ortaya çıkmaktadır (Köktürk, 2013: 22). Siyasal aktörler, kampanyalarıyla bütünleştirdiği sosyal medya hesaplarını etkili kullanabildikleri ölçüde, kamu ile olan iletişimlerini ve ilişkilerini biçimlendirmekte, seçmen tabanlarını genişletebilmekte, kendilerine oy vermek için harekete geçirebilmektedirler. 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri'nde adayların sosyal medya paylaşım ağı *Twitter* kullanım biçimleri ve yoğunlukları profil yönetimi, tweet yönetimi ve etkinlik yönetimi boyutlarında incelenmiştir.

Takepçi sayılarına bakıldığında Recep Tayyip Erdoğan'ın en çok takipçisi olan adaydır. Kendisinin hem Cumhurbaşkanı olması, hem uzun süredir iktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi genel başkanı kimliğine sahip olması, hem de geniş kitlelerin karizmatik liderlik özelliklerine sahip olduğunu düşünmesinin bu duruma etkisi olduğu

düşünülebilir. Sosyal medya yönetimi açısından kullanıcıların, kişisel hesaplardan çok kurumsal hesapları takip etmelerinin yanı sıra bu sayının az, nüfuz katsayısının çok olması beklenir. Erdoğan'ın sosyal medyada listelenme ve nüfuz katsayısı diğer adaylara göre yüksektir. Diğer taraftan, Muharrem İnce, Meral Akşener ve Selahattin Demirtaş'ın takip ettikleri hesapların çokluğu, nüfuz katsayılarını düşürmektedir. Doğu Perinçek'in ardından Temel Karamollaoğlu ve Selahattin Demirtaş'ın yüksek kamu listelenme oranına sahip oldukları belirlenmiştir. Bu adayların partilerine üye olanların ve oy verenlerin sayısının düşüklüğünün yanı sıra, parti içi iletişimin sıkı olması bu durumu etkileyebilmektedir. Bu noktada, parti yapılanması, büyüklüğü ve yaygınlığı, örgüt içi iletişimi gibi unsurların profil yönetimine önemli etkileri olduğu anlaşılmaktadır.

Adaylara, gündem belirleme, seçmenleri bilgilendirme, propaganda yapma ve sonuçta sosyal medya tabanlı algı oluşturma olanağı veren tweetlerin kullanım becerisi önemlidir. Araç çeşitliliği, her ortamda olanaklı aracın kullanıldığını, sosyal medyada aktif olunduğunu ve geçirilen sürenin uzunluğunu gösterebilmektedir. Seçmenlerle iletişime girmek için çok çeşitli platformu kullanan Akşener, Perinçek, Erdoğan ve İnce olmuştur. Günlük tweet ortalamaları bakımından Akşener'den sonra, Demirtaş ve İnce'nin aktif kullanıcılar olduğu söylenebilir. Ancak, tüm adayların çift yönlü iletişimini sağlayabilen retweet etme ve başkalarını yanıtlama eğilimleri genel olarak düşük düzeyde kalmıştır. Normalde, adaylar, dolaşıma soktukları propaganda içerikli paylaşımlarının diğer kullanıcılarca kolayca bulunmasını, onlar aracılığıyla yayılmasını

arzulamalıdır. Her birinin en sık kullandıkları hashtag'lere bakıldığında, Perinçek ve Karamollaoğlu dışındaki tüm adaylar, kampanya sloganlarını kullandıkları görülmektedir. Ancak Akşener neredeyse tüm paylaşımlarında hashtag kullanırken ve daha görünür olmaya çalışırken, diğer adaylarda çok düşük seviyede kaldığı görülmüştür.

Diğer medyalardan farklı olarak sosyal medya üzerinden kullanıcıları birer organik propaganda aracına dönüştürüldüğü oranda bir propagandanın başarılı olduğu söylenebilir. Seçmenlerle ya da rakipleriyle diyalog olanağı yaratarak etkileşime girme yollarından olan atıf yapma ve bağlantı vermeyi yeğlemedikleri anlaşılmaktadır. Buna karşın, Adayların seçimlerden önceki son beş tweeti incelendiğinde, Perinçek ve Akşener'in potansiyel olarak erişebildikleri kullanıcı sayısının yüksek olduğu anlaşılmıştır. Bu durum, takipçilerin ve dolayısıyla parti üyelerinin özelliğiyle açıklanabilir. Verimliliğin bir ölçütü olan etkileşim ortalaması, yani kullanıcının tweetlerinin başkaları tarafından beğenilme ve retweet edilme oranları Perinçek dışında diğer adaylarda yüksek olmuş; Demirtaş, paylaşımları aracılığıyla tamamen etkileşime girebilmiştir. Ancak genel olarak, yanıtlama, retweet etme, atıfta bulunma ve bağlantı verme bulgularına dayanarak, adayların hiçbirinin yurttaşlarla yeterince etkileşime girmediği; kurdukları iletişimin 'kitle kaynak' (crowdsourcing) yönelimli olmadığı, yalnızca tek taraflı iletişim biçimi olan propaganda amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır.

Paylaşımların etkinliği ise, bağlantılı oldukları siyasal parti örgütü ile kayıtlı üyelerinin ve seçmenlerin aktiflik düzeyleri ile

açıklanabilir. Türkiye’de çeşitli partilerin –örneğin AKP’nin 2015 yılında açılışını yaptığı “Yeni Türkiye’nin Dijital Ofisi” (“AKP Sosyal Medya Merkezi’nde bir gün”, 18.05.2015) benzeri- sosyal medya iletişim merkezleri bulunabilmekte; SP’nin 7 gün 24 saat çalışan sosyologların, psikologların, siyaset bilimcilerin görev aldığı 50 kişilik bir sosyal medya ekibi oluşturması (Çakır, 2018) gibi- hedef kitlelerine uygun olarak gençlik ve kadın kolları aktif olarak eylemlerde bulunurlarken, “Genç Siviller”, “Milli Görüş Erleri”, “Ak Troller” gibi çeşitli adlarla anıldıkları bilinmektedir. Parti örgütünün sosyal medyadaki yaygınlığı ve etkinliği adayların görünürlüğünü ve erişilebilirliğini arttırmaktadır. Elbette trollerin ve algoritmik hesapların katkı yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Hemen hemen tüm adayların takipçileri arasında partiye yakınlık duyan gerçek kişi hesaplarının ve trol hesaplarının yanı sıra, bot hesaplar bulunmaktadır. Söz konusu hesapların bir kısmının hareketsizliğinden yalnızca takipçi listelerini şişkin gösterip, rakiplerin ve seçmenlere kalabalık oldukları izlenimi verme işlevleri olduğu, bir kısmının ise, barikat ya da propaganda yapma görevi yerine getirerek yoğun biçimde aktif oldukları anlaşılmaktadır. Günlük takipçi artışına bakıldığında sabah saatlerinde azalışların yaşanması, sisteme sızmaya çalışan kuşkulu trol ve bot hesapların *Twitter* operatörleri tarafından askıya alınması ve kapatılması biçiminde yorumlanmıştır.

2018 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı Seçimleri’nde aday olan Türkiye siyasetini benimsedikleri ideolojiler doğrultusunda farklı düzeylerde etkileyen siyasal aktörlerin sosyal medya kullanım

becerileri incelenmiştir. Adayların, yalnızca sosyal medya kullanımları, seçmenlerle yani yurttaşlarla etkileşimleri, onların siyasal süreçlere katılmalarını nasıl sağlamaya çalıştıklarının da ipuçlarını vermiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimlerine yönelik kampanyalar doğrultusunda siyasetçilerin sosyal bireysel medya kullanım becerisi ile seçim sonuçları arasında bir ilişki olduğunu ortaya çıkaran araştırma bulgularına rastlanamamıştır. Ancak, adayların her biri farklı açılardan sosyal medya platformu *Twitter*'ı kullanabildikleri anlaşılmaktadır. Bu durum, sosyal medyayı farklı algılamalarından kaynaklanabilmektedir. Ortaya çıkan tablo, klasik anlamdaki seçim kampanyalarının sosyal medya platformuna bir yansıması biçimindedir: Yurttaşların açık hava mitinglerinde olduğu gibi yukarıdan aşağıya, tek yönlü mesajları almaları, yalnızca izlemek ve propagandanın yayılmasına aracı olmak biçiminde siyasete katılmaları, kapmaya sürecinde parti örgütünün etkin kullanımı anlayışı sürmektedir. Kısacası, Türkiye'deki siyasal kültürün henüz yeni medyaya tam anlamıyla uyum sağlayamadığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- AK Parti Seçim için Kolları Sivadı, Partililer Sahura Kadar Sahada Olacak. (21 Nisan 2018). Erişim Tarihi: 22 Ağustos 2018, Erişilen Kaynak: <https://www.haberler.com/ak-parti-secim-icin-kollari-sivadi-hazirliklar-10777709-haberi/>.
- AK Parti Sözcüsü Erdoğan'ın anketlerdeki oy oranını açıkladı. (19 Nisan 2018). *Hürriyet*. Erişim Tarihi: 22 Ağustos 2018, Erişilen Kaynak: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ak-parti-sozcusu-erdoganin-anketlerdeki-oy-oranini-acikladi-40810304>.
- AKP Sosyal Medya Merkezi'nde bir gün. (18 Mayıs 2015). Erişim Tarihi: 22 Ağustos 2018, Erişilen Kaynak: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/05/150515_akp_sosyal_medya.
- Al, H. (2013). Bir Siyasal Propaganda Aracı Olarak Sosyal Medya., *Akademik İncelemeler*. 8(3), 103-125.
- Altınok, B. (2017). Sosyal Medya Analizi ve Raporlama İpuçları. Webmaster Kitchen, Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2018, Erişilen Kaynak: <https://webmaster.kitchen/sosyal-medya-analizi-ve-raporlama-ipuclari/>.
- Barker, S. (August 13, 2018). Why Twitter Engagement is Essential for Brands Today. Sproud Social. <https://sproutsocial.com/insights/twitter-engagement/>.
- Bayraktutan, G., Binark, M., Çomu, T., Doğu B., İslamoğlu G. ve Telli Aydemir A. (2014). Siyasal İletişim Sürecinde Sosyal Medya ve Türkiye'de 2011 Genel Seçimlerinde Twitter Kullanımı. *Bilig*, (68), 59-96.

- Bialy B. (2017). Social Media-FromSocial Exchange to Battlefield. *The Cyber Defense Review*, 2(2), 69-90.
- Bulovsky A. (2018). Authoritarian communication on social media: The relationship between democracy and leaders' digital communicative practices. *The International Communication Gazette*, 0(0), 1-26. <https://doi.org/10.1177/1748048518767798>.
- Çakır, E. (15 Haziran 2018). Sosyal Medya Temel Karamollaoğlu'nun Olmuş..., *Karar*, Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2018, <http://www.karar.com/yazarlar/elif-cakir/sosyal-medya-temel-karamollaoglundun-olmus-7235#>.
- Dominique, J. (17 Nisan 2017). Complete Guide to Hashtag Analytics. *SproudSocial*. Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2018, Erişilen Kaynak: <https://sproutsocial.com/insights/hashtag-analytics/>.
- Genel, M. G. (2012). Siyasal İletişim Kampanyalarında Sosyal Medyanın Kullanımı (12 Haziran 2011 Seçimleri "Twitter" Örneği). *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – Tojdac*, 2(4), 23-31.
- İtalyan seçimlerinin 'yıldızı': Protesto akımından zirveye: 5 Yıldız Hareketi. (5 Mart 2018). Erişim Tarihi: 22.07.2018, Erişilen Kaynak: <https://www.bbc.com/turkce/43287637>.
- İtalyan siyasetini sarsan tepkisel 5 Yıldız Hareketi. (09 Mart 2018). Anadolu Ajansı. Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2018, Erişilen Kaynak: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/italyan-siyasetini-sarsan-tepkisel-5-yildiz-hareketi/1083991#>.

- Karadağ, A. ve Akbaş, Z. (2009). Kurumsal Güvencelerin İşlevsizlik Kavşağındaki Demokrasi: Türkiye. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 162-188.
- Karamollaoğlu'ndan 'e-miting': Medya padişahınsa sosyal medya bizimdir. (24 Mayıs 2018). Erişilen Kaynak: <http://www.diken.com.tr/karamollaoglundan-e-miting-medya-padisahinsa-sosyal-medya-bizimdir/>.
- Keskin, S. ve Sönmez, M. (2015). Liderler ve Takipçileri: Siyasi Parti Liderlerinin Twitter Performansları ve Takip İlişkisi. *Selçuk İletişim*, 9(1), 339-362.
- Köktürk, A. (2013). Sosyal Ağ Kullanım Performansına Göre Üniversite Değerlemesi: Twitter ve Türkiye Üniversiteleri Üzerine Bir Çalışma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Erişilen Kaynak: https://angora.baskent.edu.tr/acik_arsiv/ozet_goster.php?pno=33211&yno=47.
- Köseoğlu, Y. ve Al, H. (2013). Bir Siyasal Propaganda Aracı Olarak Sosyal Medya. *Akademik İncelemeler*, 8(3), 103-125.
- Meral Akşener, Google'da hangi kelimeleri satın aldı? (05 Haziran 2018). Erişim Tarihi: 22 Ağustos 2018, Erişilen Kaynak: <http://tr.euronews.com/2018/06/05/iyi-parti-den-google-adwords-platformu-uzerinden-secim-raklami-aksener-hangi-kelimeleri-al>.
- Nimmo, B. (23.12.2016). Human, Bot orCyborg?Three clues that can tell you if a Twitter user is fake. Erişim Tarihi: 21 Ağustos 2018,

Erişilen Kaynak: <https://medium.com/@DFRLab/human-bot-or-cyborg-41273cdb1e17>.

Sarıbay A. Y. (1998). *Siyasal Sosyoloji* (4. Basım) İstanbul: Der Yayınları.

The difference between impact and reach. (May 23, 2016). Erişim Tarihi: 22 Ağustos 2018, Erişilen Kaynak: <https://www.tweetbinder.com/blog/the-difference-between-impact-and-reach/>.

The Twitter Engagement Report 2018. (2018). Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2018, Erişilen Kaynak: <https://mention.com/en/reports/twitter/>.

Woolley S. C. and Howard P. N. (2016). Political Communication, Computational Propaganda, and Autonomous Agents. *International Journal of Communication*, 10(2016), 4882-4890.

Yağmur, H. (2015). Sosyal Medyanın Siyaset ve Kamuoyunu Yönlendirmedeki Rolü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erişilen Kaynak: <http://acikerisim.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/handle/123456789/3655>.

EKLER

Ek-1

Tablo-10 Cumhurbaşkanı adaylarının takipçi sayılarındaki günlük değişimi
(1 Haziran – 25 Haziran 2018 tarihleri arasında)

R.T.Erdogan	3.169	6.681	5.079	3.201	2.762	8.026	8.890	4.790	3.783	4.992	3.588	4.961	-714	2.930	3.500	3.637	933	1.732	11.462	2.285	3.948	5.981	3.186	28.903	42.164
M.Ince	5.581	14.448	16.934	10.323	7.860	13.674	7.111	10.330	14.389	14.673	10.987	18.735	6.907	18.450	10.313	11.305	5.547	10.361	21.950	6.720	18.128	29.035	47.140	198.808	14.620
M.Akşener	616	2.542	3.702	1.357	1.087	4.026	2.354	2.874	5.402	5.575	2.967	5.535	1.827	4.280	3.045	3.614	782	4.655	6.919	2.484	5.884	7.914	4.881	44.955	21.842
S.Demirtaş	78	1.600	2.308	1.203	928	3.951	1.100	1.778	1.697	1.468	2.809	3.395	307	2.153	1.458	1.279	207	1.602	3.417	940	3.951	4.432	2.226	7.131	3.164
T.Karamolluoğlu	376	1.395	1.667	918	1.765	2.688	904	786	1.689	1.752	2.147	3.138	817	2.487	1.197	1.314	343	1.176	2.505	2.319	3.242	2.353	2.465	4.388	-2.001
D.Pervinçek	30	35	831	145	-10	45	41	114	57	100	83	2.091	-1.962	502	180	94	12	50	175	69	381	152	168	328	592

Ek-2

Takipçi botu olduğu düşünülen bazı *Twitter* hesapları

The image shows a screenshot of a Twitter profile for 'oskar sbeistan nasser' (@FShixo). The profile has 3 tweets, 13 accounts followed, 8 accounts following, and 14 likes. The main content is a grid of 12 followed accounts, each with a 'Takip et' button. The accounts are:

- T.C. Başbakanlık (@TC.Basbakan): Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı (Resmî Hesap). Prime Minister of the Republic of Turkey (Official Account).
- AK Parti (@AKparti): Adalet ve Kalkınma Partisi Resmî Twitter Hesabı.
- Melania Trump (@FLOTUS): This account is run by the Office of First Lady Melania Trump. Tweets may be archived. More at wh.gov/privacy
- President Trump (@POTUS): 45th President of the United States of America. @realDonaldTrump. Tweets archived: wh.gov/privacy
- Hillary Clinton (@HillaryClinton): 2016 Democratic Nominee, SecState, Senator, Chair Icon, Mom, Wife, Grandma x2, lawyer, advocate, fan of walks in the woods & standing up for our democracy.
- Donald J. Trump (@realDonaldTrump): 45th President of the United States of America
- Department of State (@StateDept): Welcome to the official U.S. Department of State Twitter account. Follow @SecPompeo for more from the Secretary of State.
- The White House (@WhiteHouse): Welcome to @WhiteHouse! Follow for the latest from President @realDonaldTrump and his Administration. Tweets may be archiv...
- U.S. Dept of Defense (@DeptofDefense): The official account of the U.S. Department of Defense. Following, RTs, links, and likes = endorsement. #KnowYourMII
- Google Chrome (@googlechrome): The official Twitter account for the Google Chrome browser, OS, Chromebooks, Chromecast, and Web Store
- Google (@Google): News and updates from Google
- Barack Obama (@BarackObama): Dad, husband, President, citizen.
- Recep Tayyip Erdoğan (@RT_Erdogan): Türkiye Cumhurbaşkanı - President of Turkey; AK Parti Genel Başkanı - AK Party Chairman

The profile also features a 'Tweets' section with one tweet from 'oskar c3' dated 'Kasım 2014 tarihinde kazıldı'. There is also a 'Kimi takip etmeli' section with a list of accounts to follow, including 'jojan', 'fariss', and 'طارق عبدالله العالكي'. A 'Tanıdığın kişileri bul' section is also visible.

Cherif Iréré Bahat @Bahatiere

Tweetler 9 Takip Edilen 292 Takipçiler 28 Beğeni 44

Presidence Mali @PresidenceMali
Fil officiel de la Présidence de la République du #Mali

Macron président @EMpoufrance
Groupe de soutien tweeter a Emmanuel Macron

President Trump @POTUS
45th President of the United States of America. @realDonaldTrump. Tweets archived: wh.gov/privacy

Abdullah Gül @abdullahgul
T.C. Adalet Bakanı | Minister of Justice of the Republic of Turkey

Recep Tayyip Erdoğan @RT_Erdogan
Türkiye Cumhurbaşkanı - President of Turkey, AK Parti Genel Başkanı - AK Party Chairman

Ufuk Demiray @UfukDemiray
[Köşe Yazarı] [Finans] Diritliğin Postası Gazetesi Yazarı

Emine Erdoğan @EmineErdogan
Sayın Emine Erdoğan Hanımefendi'nin resmi twitter hesabıdır. | The official

Présidence Turquie @tcbestepe_fr
Le compte officiel de la Présidence de la République de Turquie

Jus d'avocat @Sauce_alz

PicH @PicH17736094

Tweetler 4 Takip Edilen 27 Takipçiler 1 Beğeni 6

PicH @PicH17736094
Haziran 2018 tarihinde kabildi

Kimi takip etmeli Yenile - Tümünü görünümlü

- Bilge Egemen tarafından takip ediliyor
- Nazım ALPMAN** @Nazim... Takip et
- Sergil Bulutekin tarafından takip ediliyor
- Joe Rookwood** @avustralya... Takip et
- Bilge Egemen tarafından takip ediliyor
- BÜLENT BİLGEN** @BLTBLG Takip et

Tanıdığın kişiler bul
Gmail klijentini aktar

İlgini çekebilecek gündemler
Değiştir

- #TurgutUyar** 3.624 Tweet
- #EsraÇimenSanaAşgim**
- #UğurMumcu** 1 333 Tweet

FortCraft_Official @FortCraftGame
Customer service email: gamefortcraft@service.netease.com

Meral Akşener @meral_aksener
İYİ Parti Genel Başkanı

Bekir Bozdağ @bybekirbozdağ
AK Parti Yozgat Milletvekili | MP, Representing Yozgat, AK Party

Abdurrahim Albayrak @_Albayrak
Altur Turizm Yönetim Kurul Başkanı

Komutan Logar @_KomutanLogar
Reklam ve İletişim için: komutanlogar.info@yandex.com / [instagram.com/komutanlogar](https://www.instagram.com/komutanlogar)

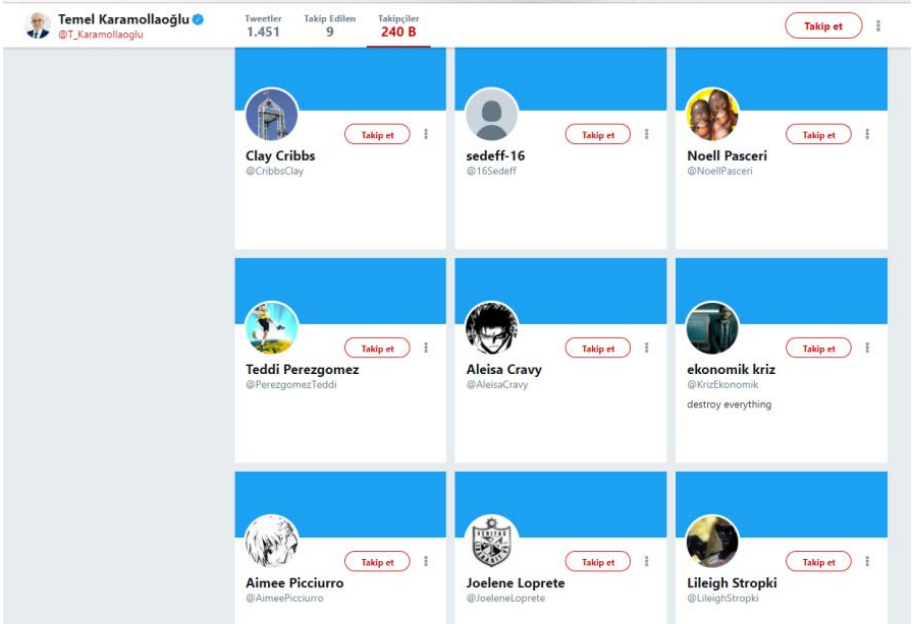
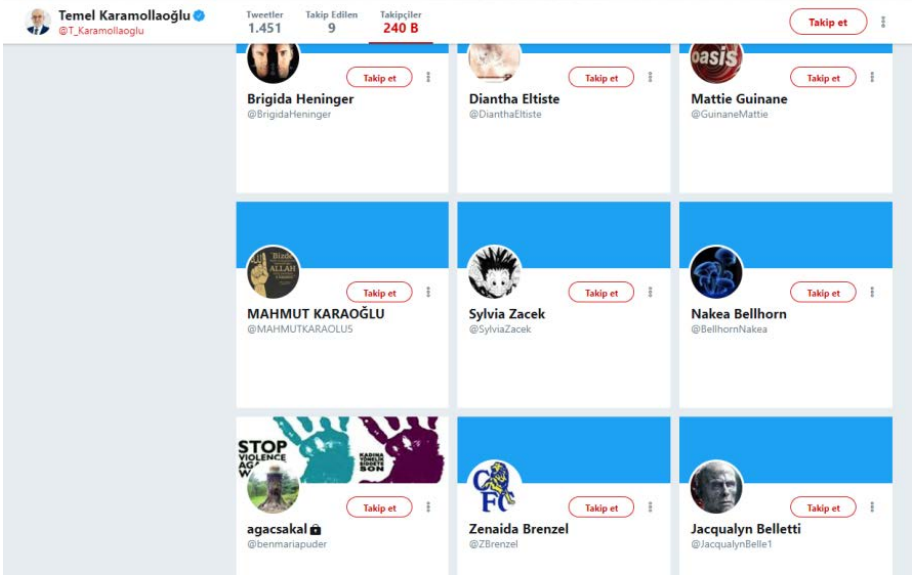
Kemal Kılıçdaroğlu @kicildaroglu
Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı

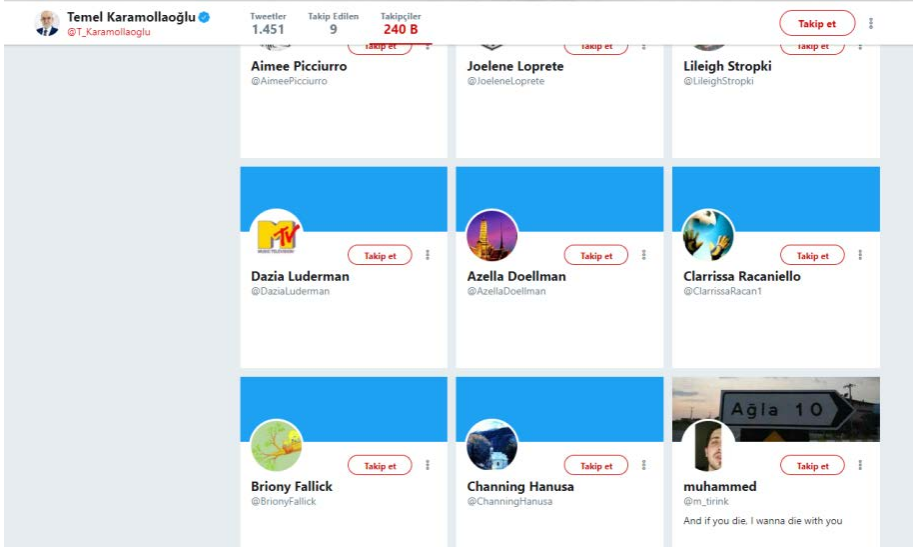
Sabahattin Ali @Sabahattin_Ali
Bir insan bir insana elbette yeterdi. Her ay bir kitap tavsiye ediyoruz. Bu ayın kitabı:

ultraAslan @ultraAslan
UltraAslan Resmi Twitter Hesabı (Official Twitter Account of ultraAslan)

Sinefabrika @Sinefabrika
Filmler, diziler, replikler, müzikler, listeler ve özel içerikler... sinema dünyasına dair

Cumhurbaşkanı adaylarından Karamollaoğlu'nun takipçileri arasında bulunan şüpheli hesaplardan bazıları.

Ek-3

Tablo-11 Cumhurbaşkanlığı Adaylarının hashtag ve anahtar sözcük kullanımları

Seçime Girme Adı	İttifak Partisi	Başkan Adayı	Aday #hashtag	Anahtar Kelime
Cumhur İttifakı	Adalet ve Kalkınma Partisi @Akparsi	Recep Tayyip Erdoğan @RT_Erdogan	#TekMilletTekYürek #vakittürkiyevakti #TürkiyeŞahlanyor #gençsenyaparsın #NecipFazılKısakürek #WeStandforQuds #VakitAnnelerinvAKti	İrade-Erdem-Cesaret ile Türkiye'nin Cumhurbaşkanı İsrail / Kudüs
	Milliyetçi Hareket Partisi @MHP_Bilgi			
Dışarıdan destek veren	Büyük Birlik Partisi @bbp Genel Merkez			
Millet İttifakı	Cumhuriyet Halk Partisi @herkesicinCHP	Muharrem İnce @vekilince	#hepizincumhurbaşkanı #gençlerinceditünyor #Hayırlıramazanlar #başaracağız	Artık Tamam
	Saadet Partisi @SaadetPartisi	Temel Karamollağlı @T_Karamollağlı	#soma #şampiyongalatasaray #değıştir #annelerğünü #erzurumspor	Millet ittifakı
	İyi Parti @iyiparti	Meral Akşener @meral_aksener	#YüzüntüGüneşeDönTürkiye #medyadayokuzmeydandayız #milletincebindeparayok #türkiye #atatürk #milletimizlesözleşme #türkiyelyolacak #borçkaderindeğışiliyoruz #kabusbitiyor #milletinadayımeralakşener #bitlis #hadioradanbe #lylparti	Milletin adayı Türkiyeiyiolacak
Dışarıdan destek veren	Demokrat Parti @DemokratBilgi			
Halkların Demokratik Partisi @HDP Genel Merkez	YOK	Selahattin Demirtaş @hdpdemirtas	#demirtaşketilsöhbeti #senledeğışir #liderlerfoxta #demirtaşwittermiting #demirtaşwittermiting1	Demirtaş Sızsiniz
Vatan Partisi @Vatan_Partisi	YOK	Doğru Perinçek @Dogu_Perincek	#ÇözümPerinçek #19mayıs1919 #adaylarasoruyorum #33erunutma#denizgezmiş #dünyaçıftçilergünü #HeparVatanDiyor #Kyk BorçlarınaÇözüm	Çözüm Perinçek Herkes iş Üreten Millet Teröre son Güçlü devlet

Ek-4

Tablo-12 Cumhurbaşkanı adaylarının potansiyel erişim verileri¹⁸

	Tarih	Tweet	Beğenilen	Retweet	Erişilen Kullanıcı Sayısı	Potansiyel Erişim/İzlenim	İkinci Derece İzlenim	Toplam Potansiyel Erişim
R.T. Erdoğan	23/06/2018 14:58:57	#5	39612	7880	86	112.011	112.097	524.522
	23/06/2018 14:27:54	#4	19082	3501	86	45.055	45.141	
	23/06/2018 13:31:04	#3	14748	2737	88	103.069	103.157	
	23/06/2018 12:35:02	#2	16443	3035	89	109.024	109.113	
	23/06/2018 11:42:34	#1	15326	2951	82	154.932	155.014	
M. İnce	24/06/2018 09:44:02	#5	6748	1491	85	47.669	47.754	259.683
	24/06/2018 08:22:18	#4	52599	5984	81	101.114	101.195	
	24/06/2018 03:59:30	#3	132943	23755	80	46.810	46.890	
	23/06/2018 19:13:37	#2	237702	34284	79	24.936	25.015	
	23/06/2018 18:35:19	#1	158660	23351	78	38.751	38.829	
M. Akşener	24/06/2018 09:35:13	#5	9425	2522	84	69.438	69.522	1.211.351
	24/06/2018 08:56:46	#4	5533	613	84	609.865	609.949	
	24/06/2018 08:46:30	#3	15685	1502	85	373.546	373.631	
	23/06/2018 19:36:57	#2	13872	2347	83	100.311	100.394	
	23/06/2018 19:05:53	#1	41792	6587	82	57.773	57.855	
S. Demirtaş	24/06/2018 07:06:21	#5	13651	2335	83	65.302	65.385	332.557
	23/06/2018 08:57:43	#4	14603	3729	83	65.953	66.036	
	23/06/2018 08:55:50	#3	8850	1963	80	32.072	32.152	
	23/06/2018 08:53:31	#2	8353	2029	81	138.934	139.015	
	23/06/2018 08:51:01	#1	7263	1635	81	29.888	29.969	
T. Karamollağlu	23/06/2018 12:14:22	#5	16552	4122	101	40.203	40.304	668.074
	23/06/2018 12:13:50	#4	6159	943	86	228.044	228.130	
	23/06/2018 12:13:36	#3	2063	392	90	53.393	53.483	
	23/06/2018 12:13:23	#2	1784	405	90	263.318	263.408	

¹⁸ Potansiyel Erişim (bir tweeti retweetleyen kişilerin takipçilerinin toplam sayısı) *Twitter* tarafından döndürülen maksimum 100 kullanıcı üzerinde hesaplanmıştır.

	23/06/2018 12:13:09	#1	1920	326	94	82.655	82.749	
D. Perinçek	22/06/2018 18:33:29	#5	254	111	87	303.048	303.135	
	22/06/2018 18:32:34	#4	264	119	86	289.142	289.228	
	22/06/2018 18:32:05	#3	584	253	92	44.603	44.695	1.373.558
	22/06/2018 10:22:24	#2	201	106	91	392.186	392.277	
	21/06/2018 19:05:31	#1	270	128	84	344.139	344.223	

BÖLÜM 11: AB-İRAN İLİŞKİLERİNDE SİVİL TOPLUM FAKTÖRÜNÜN ÖNEMİ

Onur OKYAR¹

GİRİŞ

Medeniyetler Çatışması teorisine göre (Huntington, 1997) İran ve Avrupa Birliği (AB) gibi iki *farklı* kutbun yapıcı bir düzlemde buluşması mümkün değildir. Zira AB örneğinden hareketle dünyanın ilk ve tek uluslar üstü örgütü olan ve bu özelliğinin doğal bir sonucu olarak üye devletlerin egemenlik haklarından bir kısmının örgüt otoritesine devredildiği bir düzen inşa edilmiştir. Bu inşadaki temel hedef ilk olarak AB güvenliğinin sağlanması ve yeni bir dünya savaşının önüne geçilebilme isteği ve yönlendirmesi, ikincisi ise Batı medeniyetinin liberal demokratik sistemler altında istikrarının sağlanmasıdır. Bu hedefe ulaşabilmek için AB tarafından *dışlayıcı* (sadece Avrupa kıtasındaki her bir ülkenin birliğe üye olabileceği) ve *kapsayıcı* (Avrupa kıtası dâhilinde demokrasi, hukuk devleti, azınlık ve insan hakları, liberal bir ekonomi ve kurumsallaşma kriterlerine uyum gibi) politikalar esas alınmıştır (Rumelili, 2008). Uluslararası sistemin normlarını bükebilecek/değiştirebilecek bir güç olması itibarıyla AB normatif bir güçtür (Manners, 2002: 240). Bu bağlamda AB için üç temel ve evrensel esas olarak demokrasi, liberalizm ve sekülerizm kabul edilmiştir. Bu prensipler doğrultusunda AB dış

1Dr. Öğr. Üy. Çankırı Karatekin Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, onurokyar@hotmail.com.

dünya ile ilişkilerini geliştirmekte ve normatif güç olma özelliğini sürdürmektedir (Manners, 2006: 176).

İran ise AB ile olan farklılıklardan önce İslam dünyasının geneli ile dahi ortak bir zeminde buluşmamış *suigeneris* bir yapıdır. İslam âleminin nüfus olarak %10'unu teşkil eden Şia mezhebinin resmi olarak bir devlet çatısı altında kurumsallaştığı, aynı zamanda Ortadoğu coğrafyasının Arap ve Türklerden sonra üçüncü büyük etnisite ve dili olan, bununla birlikte binyılcılık referansı ile uluslararası sistemde var olmaya çalışan bir yönetim sistemiyle konvansiyonel İslam anlayışından farklılaşan İran, İslam'ın geneli içinde öteki pozisyonundadır. İran Devriminden itibaren rejimin kendini Batı ve sömürü karşıtı olarak kimliklemesi ise Pehlevi dönemlerinde Batı ile tesis edilen ortak paydaları yok etmiştir.

Tüm bu sonuçlar devletlerarası ilişkilerde geçerlidir. Bununla birlikte kamuoyu ve halklar arasında böyle bir ötekiliğin olup olmadığı araştırılması gereken en önemli konudur. Zira çalışmamız dâhilindeki AB kamuoyu ile İran kamuoyu arasında da bir ötekilik/yabancılaşma varsa iki aktör arasında herhangi bir ilişkinin olup olmaması halkları ve dolayısıyla insan hak ve özgürlüklerini direkt olarak etkilemeyecektir. Fakat bu aktörlerden en az birisinin karşısındaki aktöre karşı olumlu algılamaları iki taraf arasındaki ilişkilerin, rejimlere rağmen, yumuşak güç temelinde iyileşmesine sebebiyet verebilecektir.

Bu varsayıma dayanarak çalışmanın amacı, AB'nin farklı ülkelerle geliştirdiği sivil toplumu esas alan ve normatif güç özelliğini pekiştiren ilişkilerinin, söz konusu olumsuzlukları gidermek için İran

bakımından da uygulanması gereğini vurgulamaktır. AB'nin bu politikayı uygularken İran içinde uygun bir zeminin olduğu görüşü, yazarın 2013 yılında İran'da 603 kişilik bir örneklem üzerinde gerçekleştirdiği alan araştırması verileri ile desteklenecektir. Çalışma, AB ile daha fazla ilişki kuran İran'ın uluslararası sistem ve topluma karşı daha yumuşak güç temelli politikaları önceleyeceği ve böylece uluslararası güvenlik ve ticaretin pozitif bir ivme kazanacağı hipotezi üzerine bina edilmiştir.

Bu bağlamda çalışma ,neofonksiyonalizm teorisinin (Haas, 1961) yayılma etkisi (*spillovereffect*) fenomeni ile İran ve AB arasındaki ilişkilerin uluslararası ekonomik bağımlılıklar çerçevesinde iyileştirilebileceğinisavunmaktadır. Yayılma etkisi fenomeni her ne kadar Avrupa Birliği özelinde dahi tam olarak sonuç vermese de (ekonomik ortaklık henüz siyasi birlikteliğesebep olmamış ve yazara göre devletlerin egemenlik haklarının her şeyin üstünde olmasından dolayı olmayacaksa da) çalışmada bu etki iki aktör arasındaki ilişkilerin gelişebilmesi için bir araç olarak kullanılmıştır.²

AB ve İran İlişkileri: Tarihsel Çerçeve

İkinci Dünya Savaşı sonrasında olduğu gibi Soğuk Savaşın bitiminde de dünya düzeninin yeniden şekillendirildiği bir dönemde İran'ın cumhurbaşkanı olan Rafsancani (1989-1997); sekiz yıl süren Irak Savaşınınve Humeyni'nin ölümünün ardından kurumsallaşma ve İran birliğini tamamlama misyonuyla yönetime geçmiştir. İran'ın bu kurumsallaşma döneminde hem jeopolitik hem de ekonomik önemine

2 Ayrıntılı bilgi için bkz. Schmitter(2005).

binaen iç ve dış politikada normalleşme yaşanması ve uluslararası sisteme adapte olabilmesi maksadıyla Avrupa Konseyi 1992 yılında İran ile resmi olarak ilişki kurma kararı almıştır (EU Report, 1992). AB bu kararı; Humeyni'nin Salman Rüşdi için ölüm çağrısı, bu dönemdeki İran'ın insan hakları ihlalleri, teröre destek ve Filistin konusuna bakışı, ABD ve İsrail'in iki taraflı ilişkilere karşı çıkması gibi anlaşmazlıkları dahi göz ardı ederek almıştır (Rudolfve Kemp, 1997). İki aktör arasındaki ilişkiler siyasi olmaktan çok diyalog ve ticaret üzerine temellenmiş, İran'ın uluslararası sisteme entegre olması bölgedeki istikrarın gelişimi için bir şart olarak görülmüştür (Kaussler, 2012: 55). Lakin Rafsancani döneminde 1992'den itibaren Avrupa'nın aldığı diyalog süreci kötüleşmiş, Almanya'daki muhalif İranlı Kürt liderlerin İran rejimi tarafından (Rehber ve Cumhurbaşkanı emriyle) öldürtüldüğü iddiasıyla 1997'de Alman mahkemesinin kararı sonucu alınan ceza İran için kabul edilemez bulunmuş ve Tahran'daki tüm Avrupa büyükelçileri sınır dışı edilmiştir (Cowell, 1997). Böylelikle AB-İran ilişkileri bu dönemde onarılamayacak boyutta yara almıştır.

AB ile görünürde pragmatik, uygulamada ise rejimi güçlendirici ilişki ve politikaların uygulandığı Rafsancani³ döneminden sonratemelli değişikliklerin yapılması ihtiyacı gün yüzüne çıkmıştır. Reform dönemi olarak ifade edilen ve Hatemi liderliğinde 1997-2002 yılları arasında yürütülen bu politika kapsamında AB, bir önceki dönemde uygulanan *kritik diyalog* anlayışından *kapsamlı diyalog* çizgisine geçerek ilişkileri sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Bu dönemde

3 Rafsancani günümüzde dahi İran'daki en önemli erklerden biri olan *Düzenin Yararını Teşhis Heyeti*'nin başkanı olup ayrıca Rehber Hamaney'in ardından en güçlü rehber adaylarından birisidir.

AB ve İranlı yetkililer yılda iki kez resmî olarak bir araya gelmiş, insan hakları ve nükleer silahların yayılmasını önleme konularında görüşmeler yapılmıştır. 2001 yılında Hatemi'nin yeniden Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra ise AB, İran ile insan hakları temelinde istikrarlı bir ilişkinin yürüyeceğini kabul etmiştir. Bu dönemde ekonomik, sosyal, akademik ve kültürel alanlarda işbirlikleri sağlanmış ve İran'ın demokratik açılımları desteklenmiştir. Lakin 11 Eylül'den itibaren ABD'nin İran'ı *haydut devlet* olarak nitelemesi⁴ (Bush, 2002) ve 2002 yılında İran'ın Natanz ve Arak'da bildirilmemiş nükleer santrallerinin ortaya çıkması ile ciddi bir gerileme yaşanmıştır (Heradstveitve Bonham, 2007: 432). Dolayısıyla Rafsancani dönemine benzer şekilde Hatemi döneminin ikinci yarısında AB-İran ilişkileri durma noktasına gelmiş ve İran'ın tartışmalı nükleer programı tüm diğer politik konuların önüne geçmiştir.

ABD'nin 2003'te Irak'ı işgalinden sonra gelişen süreç ise AB-İran ilişkilerinin ABD şemsiye altında izlenmesini gerekli kılmıştır. Özellikle Ahmedinejad dönemindeki AB-İran ilişkileri radikalize edilse bile AB, uluslararası arenada önemli ve bağımsız bir aktör olduğunu kanıtlamak ve Ortadoğu'daki çatışmaları önleyebilmek için çaba harcamıştır. Lakin kendi içinde hem çelişkili bir politika (sert güçten taraf ABD'ye verilen destek noktasında) hem de hantal ve uzlaşmacı karakterli AB karar alma süreçleri çerçevesinde AB'nin ilgili politikaları devam ettirebilmesi zorlaşmıştır. Buna rağmen Almanya, İngiltere ve Fransa üçlüsü 15 Kasım 2004 tarihinde İran ile

4 İran da Devrimden hemen sonra ABD'yi büyük şeytan, AB'yi ise sömürgeci olarak nitelemiştir.

Paris Antlaşması imzalayarak ABD'nin sert gücüne alternatif olarak yumuşak güç temelli, başarılı bir nükleer diplomasi uygulamış ve sonuç alınmıştır. Bu antlaşmada İran'ın sürdürdüğü iddia edilen nükleer silah programına son vermesi ve uranyum zenginleştirme faaliyetini sonlandırması karşılığında AB'nin İran ile ticaret ve nükleer enerji ihtiyacı için işbirliğine gideceği kabul edilmiştir (Kose, 2008: 22).⁵Batı ile yapılan bu anlaşma siyaseti İran iç kamuoyundaki en önemli iki kutbun birbirlerini suçlamasına yol açmıştır. Bu bağlamda muhafazakârlar bu antlaşmanın İran'ın teknolojik ve nükleer güç ve itibarını küçülttüğünü düşünürlerken reformistler ise İran'ın daha da yalnızlaşmasının ülkeye başta ekonomik olmak üzere ciddi zararlar vereceğini savunmuşlardır.

Bu süreçte önce geçen taraf muhafazakârlar olmuş, 2005'te radikal eğilimli Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı olmasıyla Paris Antlaşması askıya alınmış ve uranyum zenginleştirme faaliyeti kaldığı yerden devam etmiştir. Bununla birlikte Ahmedinejad'ın İsrail'in yıkılması gerektiğini açıklaması da uluslararası toplum ve dolayısıyla AB tarafından ilişkilerin donmasına sebep olmuştur.⁶ Buna rağmen İran'ın ekonomik ve siyasi olarak yaşadığı abluka ve derin mahrumiyet İran kamuoyu tarafından affedilmemiş, 2013 yılında pragmatik/uzlaşmacı Ruhani –Rehber'in izni ve onayıyla Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Bu süreçte önceki dönemdeki nükleer müzakereler devam etmiş ve P5+1 ile *Ortak Eylem Planı*sonrası 14 Temmuz 2015 tarihinde *Kapsamlı Ortak Eylem Planı*

5 Anlaşmayla ilgili resmi metin için bkz. International Atomic Energy Agency Information Circular (2004).

6 <https://www.theguardian.com/world/2005/oct/27/israel.iran>

olarak bilinen nihai antlaşmaya varıldığı açıklanmıştır. Bu antlaşmaya göre İran; uranyum zenginleştirmeme, nükleer santralını bilimsel araştırma reaktörüne dönüştürme, sahip olduğu 11 tondan fazla zenginleştirilmiş uranyum seviyesini 15 yıl en fazla 300 kiloya (%3,67) indirme ve tüm nükleer tesisler, kaynaklar ve uranyum yataklarının Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu tarafından denetimine izin verme vaatlerine karşılıklı uluslararası yaptırımların rahatlaması güvencesini almıştır (Katzman ve Kerr, 2016; Chin ve Lincy, 2015).

Bu gelişmeler ışığında AB Dış Politika Yüksek Temsilcisi tarafından nükleer antlaşmanın İran ve Batı arasında daha geniş işbirliği fırsatları yarattığını belirtmiştir.⁷ Bununla birlikte AB, İran ile yola devam etmekte o kadar kararlıdır ki İran'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olması ve ABD'ninkendi dışındaki ülke bankalarının İran bankalarıyla işbirliği yapmasını teşvik etmesi gerektiğini belirtmiş ve böylece İran'ın uluslararası ekonomik sisteme entegre olması amacıyla ABD ile arabulucu/görüşmeci vazifesini dahi üstlenmiştir.⁸

Bu açıklamaları takiben İngiltere Dışişleri Bakanı 12 yıl aradan sonra ilk kez iş adamlarıyla birlikte İran'ı ziyaret etmiş,⁹ Avusturya heyeti ise karşılıklı ticaretin artırılması kararı almış,¹⁰ AB ilk kez resmi olarak Avrupa Parlamentosu Başkanı şahsında İran'ı ziyaret

7 <http://uk.reuters.com/article/uk-iran-nuclear-mogherini-idUKKCN0Q21DK20150728>

8 <http://www.abhaber.com/ab-iran-arasinda-yeni-donem-zarifbugun-iran-ab-iliskilerinde-yeni-bir-sayfa-acildi/>

9 <http://www7.irna.ir/en/News/81730310/>

10 <http://ifpnews.com/news/politics/foreign-policies/2015/09/press-conference-by-iran-austria-presidents/>

etmiş ve İran'ın Ortadoğu istikrarsızlığında istikrar unsuru olduğunu belirtmiştir.¹¹ Bununla birlikte İran CumhurbaşkanıRuhani de Batı ile ekonomik ilişkileri geliştirmeye başlamıştır. İlk olarak İran ve İtalya arasında enerji, altyapı, gemi yapımı, madencilik gibi konularda işbirliği için 17 milyar € değerinde anlaşma imzalanmıştır.¹² Ardından Fransa ile ekonomik, politik ve kültürel işbirliği için 20 anlaşma imzalanmıştır. Bunların arasında Fransız otomobil şirketi Peugeot'nun İran'da yılda 200.000 otomobil üretmek için 400 milyon € değerindeki anlaşması ile Total şirketinin İran'dan günde 200.000 varil ham petrol satın alması anlaşması da vardır.¹³ Ayrıca İran; Almanya, Fransa, İspanya, Birleşik Krallık ve Hollanda ortaklığından oluşan Airbus şirketine 118 yeni uçak, pilot eğitimi, havalimanı işletmeciliği gibi mal ve hizmetlerden sipariş vermiş ve ilgili anlaşma imzalanmıştır (Airbus, 2016). Böylelikle İran'ın AB ile olan "uzaklığı" azalacak, İranlılar mobilize olarak dış/küresel dünyayla etkileşime girecek, uluslararası yatırımcı ve şirketlerin İran vizyonları pozitifte dönecek, İran'ın uluslararası piyasalara enerji kaynakları satışı kısıtlamaları kalkacak (ambargo ile 40 milyar dolarlara düşen petrol ihracatı ambargo öncesi seviyeleri olan 150 milyar dolarlara tekrar çıkacak), böylece petrol fiyatları düşecek ve nihayet İran küresel finans sistemine adapte olacaktır.

AB tarafından atılan bu adımlardan sonra 16 Ocak 2016'da ise Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, İran'ın çabalarını doğrulamış ve

11 <http://www.eubusiness.com/news-eu/iran-diplomacy.151g/>

12 <http://en.farsnews.com/newstext.aspx?nn=13941106000517>

13 <http://www.usatoday.com/story/news/world/2016/01/28/france-formally-welcomes-irans-rouhani/79449922/>

nükleer anlaşmanın uygulama aşamasına geçilmiştir. Böylelikle İran'ın; AB, ABD ve BM tarafından uygulanan yaptırımların kaldırılmasının, karşılıklı ticaretin geliştirilmesinin, yurtdışındaki dondurulmuş varlıklara erişiminin, bunların uluslararası finans sistemine entegrasyonu ve petrol piyasasına kabulünün önü açılmıştır.

Sonuç olarak Soğuk Savaşın bitmesinden itibaren önem ve etkisi artan AB için İran ile ilişkiler rejimin insan hak ve özgürlükleri üzerindeki baskıcı karakteri esas alınarak şekillenmiş ve hatta bu yüzden bazen askıya alınmıştır. Dolayısıyla İran'ın iç politik kararları aslında AB ile olan ilişkileri de şekillendirmiştir. Bu bağlamda aktif tarafın İran, pasif tarafın da AB olduğu bu sistemde AB; İran ile olan siyasi, ekonomik ve insan hakları konularını ele almak için *Ticaret, İşbirliği ve Siyasi Diyalog Anlaşmaları* ile İran ilişkilerini yürütmüştür.¹⁴ Özellikle 2005 yılından itibaren enerji ve insan hakları merkezli ilişkiler nükleer silahlanma perspektifinden tartışılmaya başlanmıştır. Bu yönüyle Avrupa Birliğinin nükleer müzakere sürecinde ABD politikalarına benzer (ekonomik ambargo ve diplomatik yaptırımlar gibi) davranışlar sergilediği söylenebilir. 2010 ve 2013 yılları arasında ise petrol ambargosu da dâhil olmak üzere, AB tarafından İran'a daha sıkı yaptırımlar uygulansa da P5+1 ve İran nükleer konuda anlaşma üretememişlerdir. Ruhani'nin 2013

14 Bu süreç ile AB ve İran arasındaki ticaretin serbestleştirilmesi, Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) katılım, fikri mülkiyet, kamu alımları, sağlık ve güvenlik standartları gibi alanlarda, DTÖ kurallarına İran'ın adaptasyonu desteklenecek, enerji, ulaşım, çevre, uyuşturucu kontrolü, iltica ve göç alanlarında daha yakın işbirliğinin önü açılacak, böylelikle İran ile ekonomik değişim ve işbirliği gelişerek İran için siyasi ve ekonomik reform süreci güçlendirilecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. EU Report (2005).

seçimlerinden sonra yönetime gelmesiyle İran dış politikası yumuşamış ve Temmuz 2015'te nükleer anlaşma sağlanmıştır. Tüm bu gelişmeler ışığında Batıyla olan ilişki ve bağımlılıkların artması sonucu İran, var olan mili güç unsurlarını da kullanarak, Ortadoğu'nun en önemli bölgesel gücü haline gelecek ve bu da İran'ın Ortadoğu'da özellikle Suriye ve Körfez ülkeleri ile yapıcı bir politika uygulaması için etken olacaktır.

İran'da Kamuoyunun Yeri ve Önemi

Devlet erklerinden herhangi birinin etkisi alınılmadan, bireylerin özgür iradeleri ile kurulan, örgütlü topluluklar tarafından eylemlerini yürüten ve böylece devlet erkinin ilgili politikalarını etkileyebilen toplumlara sivil toplum denir (Taylor, 1990). Ortadoğu'da 2020'lerde (paradoksal olarak)hem sivil toplumun hem de rejimlerin etkilerinin toplum üzerinde daha çok etkili olacağıyla ilgili görüşler olsa da (Ehteshami, 2007: 146) Ortadoğu'da sivil toplumu dini/İslami kuruluşlar, hizmet ve meslek kuruluşları ile demokrasi/özgürlük savunucuları olarak ayırmak mümkündür (Schulz, 2011: 172). İran'da ise bu fenomen temel hak ve özgürlükler perspektifinde gelişmeye çalışmıştır.

İran Devriminden sonra sivil toplum mantığının her alanda geliştiği ilk dönem Hatemi dönemidir (Razzaghi, 2010; Asayesh vd. 2011: 221). Özellikle Batı ve AB ile ilişkilerin iyileştirilmeye çalışıldığı bu dönemde reformist¹⁵ olarak tanımlanan Hatemi yönetimi

¹⁵İran özelinde reformist kavramı ile din/mezhep-devlet ilişkisinin etki ve sonuçları değil, temel hak ve özgürlüklerin kullanılabilmesi açısından bir yenilenme arayışı kast edilmiştir.

sivil toplumu güçlendirmek istemiş, temel hak ve özgürlüklerin Rejim tarafından da korunduğunu ispat etmeye çalışmıştır(Boroumand ve Boroumand, 2000: 304; Gheissari ve Nasr, 2004: 99; Ansari, 2006: 114-116). Lakin bu dönemdeki yenileşme politikaları İran’da siyasi parti ve dolayısıyla muhalefet eksikliği nedeniyle güçlü etkilere sahip olamamış(Rajaei, 2007: 164) ve sivil toplumun, rejimi tehdit edebilecek/eleştirecek düzeye erişmesi engellenerek statüko ve sert güç taraftarı Ahmedinejad’a zemin hazırlanmıştır. Bu özelliklere sahip Ahmedinejad döneminde ise sivil toplumun, demokrasi ve daha fazla özgürlük talepleri rejimin varlığını tehdit edici bir *Truva atı* (Razzaghi, 2010: 11) olarak görüldüğü için kamuoyunun iç ve dış politikada söz sahibi olma hakkı daralmıştır.

Ruhani dönemi ise yumuşama ve Batı/AB ile ilişkilerin düzeltilmesi eksenine üzerine bina edilmiştir. Ruhani, Hatemi ekolüne benzer şekilde 2005 yılında dahi Rejimin halk/kamuoyu desteğini almadan varlığını devam ettiremeyeceğini ve temel hak ve özgürlüklere önem verilmesi gerektiğini açıklamıştır (Ruhani, 2005: 35). Hem 2009’daki *Yeşil Hareket* hem de *Arap Baharı* sürecinde kamuoyu, sosyal medya üzerinden hareket etmiş olsa da siyasi altyapısızlık ve yönetimin sert güvenlik tedbirleri nedeniyle bu önemli demokratik hareketler sonuçsuz kalmıştır (Yeşil Hareket örneği için bkz. Axworthy, 2010: 299). Buna rağmen Ruhani döneminin en baskın karakteri halk için daha fazla refah ve özgürlüktür. Zira Yeşil Hareket ve Arap Baharı gibi özgürlük ve demokrasi istekleri Rejimin sıkı güvenlik tedbirleri ile sorunu çözemeyeceğini gözler önüne sermiştir (Nader, 2013: 8). Bunun bir sonucu olarak küreselleşmenin İran’ı da

içine alan dalgasıyla Rejim, kendisi için en önemli tehdidin Batı değil İran sivil toplumu olduğunu anlamıştır (Farhi, 2010: 4).

Bununla birlikte pratikte var olan İran'daki sivil toplumun kendi içinde parçalara ayrıldığı bir gerçektir. Bu bağlamda İran'daki *öteki* ve *berikiler* olarak tanımlanabilecek bir rejime tabiiyet ya da muhalefet söz konusu olup İran özelinde ötekiliğin diğer ülke ve rejimlere nazaran daha ağır yaşandığı söylenebilir. Zira İran'da öteki ve berikiler arasında derin uçurum ve farklar vardır. Yapılan alan araştırmasına göre (Okyar, 2014) genel olarak İran'da; genç, liberal, düşük gelirlili, dindarlığı zayıf, demokrasiden taraf olan bireyler ötekidirler. Buna rağmen yaşlı, dindar, zengin, muhafazakâr ve rejimi destekleyenler ise berikidirler. Dolayısıyla İran'da her ne görüş ve ırktan olursa olsun gençler, Şia dışındaki mezhepler (özellikle Sünniler), Farsi ve Aryan dışındaki etnisiteler, muhafazakâr/statüko eksenini dışındaki siyasi görüşler, bu gruplar içerisinde bulunan az gelirliler vekendini dindar olarak tanımlamayan kişiler genel olarak ötekidirler. Bu ötekilik onlar için İran özelinde sosyal ve siyasi haklara erişim için bir engeldir.

İran'daki mevcut sosyodemografik katmanlar arasındaki bu farklılıkların AB özelinde nasıl değiştiğini bulgulamak ise İran-AB ilişkilerinin yumuşak güç temelinde yürütülebilmesi için çok önemli bir veri olacaktır.

Veri-Yöntem

Araştırmanın evreni, İran'ın başkenti ve en kalabalık şehri olan Tahran'daki 10 devlet üniversitesi özelinde,¹⁶ öğretim üyeleri (%26) ile doktora (%50) ve yüksek lisans (%24) öğrencileri olup bu evren, veri temizliğinden sonra kalan 603 kişilik örneklem üzerinden,istatistiki analiz programı (SPSS) yardımıyla analiz edilmiştir.Örneklemin yüksek lisans ve üstü katılımcılardan oluşmasının sebebi, eğitim seviyesi artan bireyin İran resmiyle ilgili daha objektif ve net görüşlere sahip olacağı varsayımından kaynaklanmaktadır. Özellikle İran'ın iç ve dış politikası ile ilgili sorulan ve entelektüel birikim gerektiren anket sorularına en net cevabın verilebilmesi için bu örneklem seçilmiş ve lisans öğrencileri örnekleme dâhil edilmemiştir. Bu bağlamda çalışmada örneklemin temsil kabiliyeti noktasında İran halkından kasıt, dış politikayı takip eden/edebilenlerdir. Anketin dili Farsçadır. Örneklem seçim metodu, tesadüfi örnekleme yöntemlerinden çok aşamalı örnekleme yöntemidir.¹⁷ Şubat-Nisan 2013 tarihleri arasındayapılan çalışmanın

16 Üniversiteler ve analize tabi katılımcı sayıları şöyledir: Tahran Üniversitesi (189), Azad Üniversiteleri (138), Tabatabai (48), Ez-Zehra (45), ŞehidBeheştî (42), Emir Kebir (38), Ulum ve Tahkikat (33), İmam Sadık (30), Peyam-i Nur (21), Tarbiat-e Mo'alem (19).

Ayrıca örneklemin tüm akademik camiayı kapsaması amacıyla alan araştırması sadece siyaset bilimi öğrencileri ile yapılmamıştır. Bu bağlamda örneklemin %84,2'si (508 katılımcı) *Sosyal Bilimler* başlığı altında (sosyal bilimler ve eğitim bilimleri enstitüleri ile güzel sanatlar, ilahiyat ve hukuk fakülteleri), örneklemin %15,6'sı ise (94 katılımcı) *Fen Bilimleri* başlığı altında (Fen, Mühendislik ve Sağlık Bilimleri) gruplandırılmıştır.

17 Bu yöntem ile örnekleme kümeleri (il, üniversite gibi) belirlendikten sonra bu kümeler arasından rastgele örnekleme yöntemi ile katılımcıların (yaş, cinsiyet, etnisite, mezhep, gelir, dindarlık gibi) kotaları göz önünde bulundurularak anket uygulanmıştır.

bulgularının, daha az kozmopolit yerleşim birimleri ile eğitim seviyesi daha düşük örneklem grupları içerisinde farklılıklar gösterebileceği dikkate alınmalıdır. Bununla birlikte çalışmada seçilen ilgili dış politik aktörlerin İran halkı üzerindeki algılamalarının Nisan 2013 tarihine kadarki İran dış politika pratikleri ile belirlediği çalışmanın bir sınırlılığıdır.

Çalışmada ilgili dış politik aktörler olarak İran'ın komşuları ile Batı ve Doğuyu temsil eden temel ülke ve örgütler seçilmiştir.İlgili aktörlere güven dereceleri ise hiç güvenmem, güvenmem, güvenirim ve çok güvenirim olarak derecelendirmiş, ardından çalışmanın kolay takip edilebilmesi için önermeler *güvenirim* ve *güvenmem* başlıkları altında toplanmıştır. Anketi cevaplandırmayı reddedenler veri setine dâhil edilmemiş, ilgili analizler ankete katılan katılımcılar üzerinden gerçekleştirilmiş, geri kalanlar ise “*Fikrim Yok*” veya “*Cevap Vermeyenler*” olarak analiz dışı tutulmuş ve böylece genel İran resmi bilimsel bir nesnellikle değerlendirilmiştir.

Çalışmanın geçerliliği noktasında en önemli veri, anketteki birbirinden bağımsız/bağlantısız katılımcıların, *bileşik kaplar kanunundan* etkilenmeden, ilgili algılarının ayrı ayrı ölçülmesi neticesinde bireysel akıldan üstün, yeni ve bağımsız algılara ulaşarak *kitlelerin bilgeliğinin* ortaya çıkarılmış olmasıdır.¹⁸ Bununla birlikte çalışmada yüzeysel ve içerik geçerlilik yöntemleri de kullanılmıştır. Yüzeysel geçerlilik yöntemi ile Türkçe ve İngilizce ilgili literatür tarandıktan sonra çalışmanın amaç ve sınırlılıkları kapsamında incelenecek konu ve ölçekler tespit edilmiş; içerik geçerliliğinde ise

18 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Surowiecki(2005: 3-22).

Türk ve İranlı akademisyen ve uzmanların¹⁹ görüşlerine başvurularak içeriğin, araştırma konu ve amacını kapsadığına kanaat getirilmiştir. Konu ile ilgili daha önceden benzer çalışmalar olmadığı için *Yapısal Geçerlilik Yöntemi* ve konu ile ilgili ulaşılmak istenen hedef bağlamında çok soyut bir yöntem olduğu için *Kriter Geçerlilik Yöntemi* uygulanmamıştır. Nihayet kullanılan bağımsız değişkenler ayrı bir tabloda verilerek çalışmanın çerçevesi çizilmiştir.

Tablo 1: Çalışmadaki Bağımsız Değişkenlere Ait Frekanslar

		Sıklık	Geçerli Yüzde
Kişisel Dindarlık	Az Dindar	290	48,9
	Orta Dindar	200	33,7
	Çok Dindar	103	17,4
Aylık Gelir	Alt Gelir Grubu	137	33,7
	Orta Gelir Grubu	176	43,3
	Üst Gelir Grubu	93	22,9
Yaş	27'den Küçük	298	49,4
	27 ve Üstü	305	50,6

Katılımcıların subjektif tercihleri ile şekillenen Kişisel Dindarlık değişkeni (Omnibus Ölçeği ile 0-10 puan arasında ölçeklendirilmiştir) yeniden kodlanarak 0-4 puan arası *Az* (290 katılımcı/%48,9), 5 puan *Orta* (200 katılımcı/%33,7) ve 6-10 puan arası *Çok Dindar* (103 katılımcı/%17,4) olarak kodlanmıştır. Orta dindarların sadece 5 puan

19 İranlı akademisyenler Tahran Üniversitesi'nde konu üzerinde uzman öğretim üyelerinden oluşmaktadır. Türk akademisyenler ise ülkemizdeki araştırma merkezleri ve üniversitelerde görevli ve İran üzerine çalışmaları olan öğretim üyesi ve uzmanlardan müteşekkildir.

olarak seçilmesi, katılımcıların bu puanda öbekleşmelerinden kaynaklanmaktadır.

Gelir değişkeni de dindarlık değişkenindeki yöntem takip edilerek hazırlanmıştır. Buna göre 200.000-800.000 tuman²⁰ arası geliri olanlar *Alt Gelir Grubu*, 800.001-1.600.000 tuman arası geliri olanlar *Orta Gelir Grubu* ve bundan daha fazla geliri olanlar *Üst Gelir Grubu* olarak kodlanmıştır.

Yaş değişkeninde 27 yaşından küçük olanlar ile 27 ve daha büyük yaşta olanlar olmak üzere iki gruplama yapılmıştır. En küçük yaşın 21 en büyük yaşın ise 69 olduğu çalışmada ortanca yaş olarak tespit edilmiş olan 27 yaşından küçükler, örneklemin %49,4'ünü oluştururken yaşı 27 ve daha büyük olanlar ise örneklemin %50,6'sını teşkil etmiştir.

Çalışmada en net sonuçlara ulaşabilmek için *orta dindar ve orta gelir* grubundaki katılımcılar çalışmadan çıkarılmış ve İran kamuoyunun iki ucundaki katılımcıların algılamaları ölçülmeye çalışılmıştır.

Çalışma temel olarak İran'ın söz konusu iki farklı yüzünün dış politik aktörlere bakışını, üç temel bağımsız değişken ile ayrı ayrı analiz etmiştir. Çalışmanın esas analiz örneği AB olmasına rağmen AB'nin diğer aktörler arasındaki yerinin tespiti açısından ilgili aktörler toplu olarak tablolarda belirtilmiştir.

20Yaklaşık olarak 1 Tuman=10 İran Riyali=0,001 Türk Lirasıdır.

Bulgu ve Yorumlar

Bu bölümde İran'ın dış politik aktörlere güven dereceleri üç temel sosyodemografik değişken (yaş, dindarlık ve gelir) üzerinden analiz edilmiştir. Bu analizlerde dikkat edilen husus İran'daki ötekiler ile berikiler arasındaki güven farklarını ortaya çıkarabilmektir. İlgili değişkenler arasındaki farklara geçmeden önce genel olarak şu yorumlar yapılabilir:

İran halklarının çalışmada verilen dış politik aktörlere bakışı, Batı ve Doğu ülkeleri için benzerdir. Bu bulgudan hareketle İran kamuoyu; mezhep, yaş ve dindarlık gibi temel sosyodemografik katmanların tamamında Batı algılamasında somutlaşmış aktörlere (Japonya, BM, ABD ve AB) güvenmekte; bu dört aktör dışındaki uluslararası aktörlere ise ortanın üstünde bile güvenmemektedir. Dolayısıyla İran kamuoyunda blok olarak dış politik aktörlere güven Batı eksenlidir. Batı ile girilecek ilişki ve anlaşmalar İran kamuoyutarafından kabul edilmektedir.

İran kamuoyunu ikiye ayırdığımızda ise *ötekilerin* algılamaları daha net ortaya çıkmaktadır. Bu grupta Çin ve Rusya gibi Asya'nın en önemli güçlerine güven çok düşük seviyededir. Bunun nedeninin bu ülkelerin Arap Baharı hareketlerine verdiği desteğin kabul görmemesi ile bu ülkelerde de temel hak ve özgürlüklerin zayıf olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Türkiye'ye olan güvensizlik ise araştırılması gereken önemli bir konudur. Bununla birlikte bu güvensizliğin temel nedenleri olarak İran'daki azınlık haklarını korumak maksadıyla Türkiye olarak herhangi bir çalışma ve politikanın yürütülmemiş olması önemli bir sebep olarak

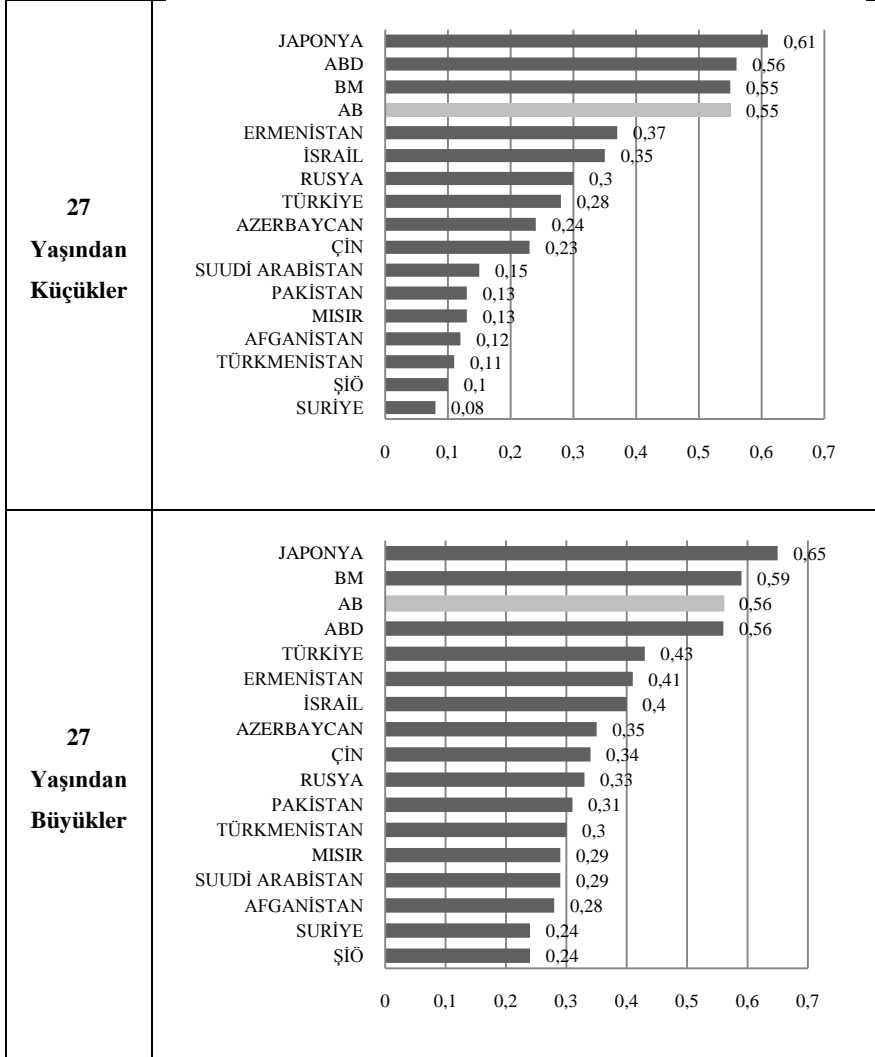
görülmektedir. İran'ın Çin ve Rusya ile birlikte Arap Baharı hareketlerinin son durağı olan Suriye'ye bakışı da her bağımsız değişken için en düşüktür. Şii Hilalini korumak maksadı bağlamında resmi olarak destek verilen Suriye rejimine güvensizlik aslında İran'ın mevcut politikasının bu katmanlar tarafından desteklenmediğini göstermektedir. Bu verilerden hareketle İran'daki ötekiler, Batıyla bütünleşmiş bir İran görmek istemektedirler. Bu bütünleşmenin en önemli aktörlerinden biri ise AB'dir.

Rejimin destekçisi olan kamuoyunun (*berikilerin*) görüşleri ise - Batı dünyası özelinde- öteki İran halkları ile benzeşmektedir. Buna göre beriki İranlılar da en çok Batı algılamasında somutlaşmış aktörlere (Japonya, BM, ABD ve AB) güvenmektedirler. Buna rağmen bu katman için diğer ülkelere güven kümülatif olarak ötekilerden daha yüksektir. Bu bağlamda her ne kadar Batıya olan destek fazla ise de rejim destekçileri için İran'ın komşuları ve Müslüman yoğun ülkeler nispeten güvenilebilecek aktörlerdir. Bu verilerden hareketle İran'daki berikiler, Batıyla bir anlaşma siyaseti yürütülmesini isteseler de Şii Hilali, rejim ihracı, bölgesel hegemonya, Fars milliyetçiliği odaklarından hareketle çevre ile de ilişkilerin devam etmesi gerektiğini düşünmektedirler.

Yaş

Bu bölümde İran’da gençler ile yaşı yüksekler arasında uluslararası aktörlere güven dereceleri ölçülmüştür. İlgili tablo aşağıdaki gibidir.

Tablo 1:İran’da Yaşa Göre Uluslararası Aktörlere Güven

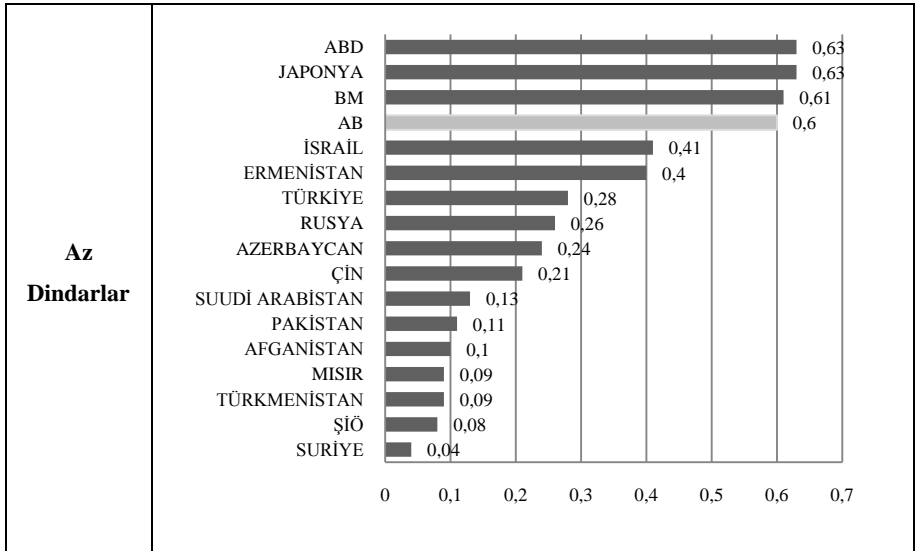
Gençler arasında kümülatif ortalama 0,29 iken yaş yükseldiğinde bu oran 0,39’a çıkmaktadır. Dolayısıyla İran’da

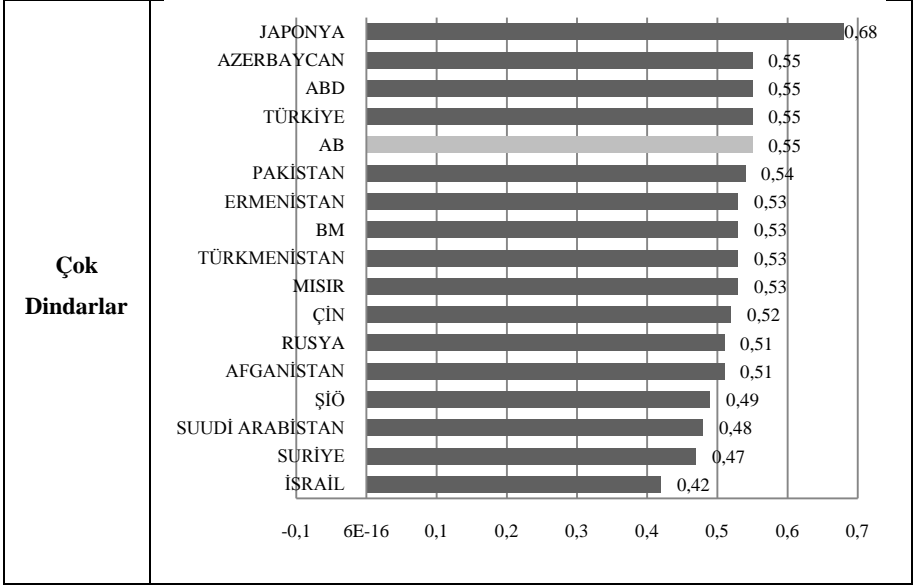
gençleruluslararası aktörlere karşı az güven duymakta iken yaş yükseldikçe uluslararası aktörlere olan güven de kümülatif olarak artmaktadır. Bununla birlikte İran özelinde toplumun öteki ve berikileri olsalar bile genç ve yaşlılar AB'ye aynı ve yüksekoranda güvenmektedirler. Genç kesimde Batı algılamasında somutlaşmış aktörlere güven (Japonya, BM, ABD ve AB) ortanın biraz üzerinde iken diğer tüm aktörlere güven ortanın altındadır. Öteki ile berikiler arasındaki en önemli fark ise ötekilerin Müslüman yoğun ülkelere güveni çok düşükken berikilerde bu güven daha yüksektir.

Bireysel Dindarlık

Bu bölümde İran'da az dindarlar ile çok dindarlar arasında uluslararası aktörlere güven dereceleri ölçülmüştür. İlgili tablo aşağıdaki gibidir.

Tablo 2:İran'da Bireysel Dindarlık Seviyesine Göre Uluslararası Aktörlere Güven

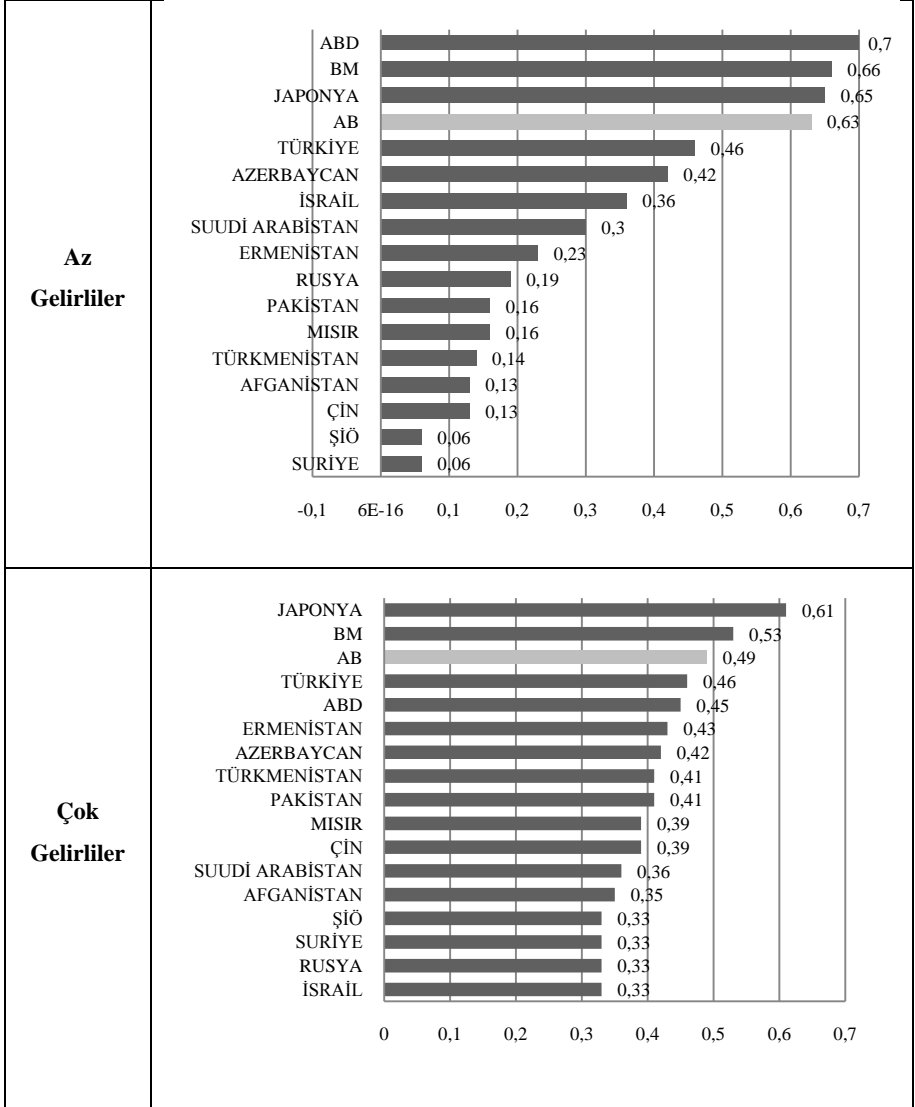

Az dindarlar arasında kümülatif ortalama 0,29 iken çok dindarlarda bu oran 0,53'e çıkmaktadır. Dolayısıyla İran'da az dindarlaruluslararası aktörlere karşı az güven sahibi iken yaş yükseldikçe bu aktörlere olan güven de kümülatif olarak yüksek oranda artmaktadır. Bununla birlikte İran özelinde toplumun ötekileri bir önceki tabloda olduğu gibi sadece Batı algılamasında somutlaşmış aktörlere (Japonya, BM, ABD ve AB) güven duymaktadırlar. Bu kümenin dışındaki tüm aktörler az dindarlar/ötekiler için ortanın üstünde dahi güvenilmezdir. Çok dindarlarda ise yaşlılara nazaran daha yüksek derecede uluslararası aktörlere güven söz konusudur. Bu bağlamda ötekilerin Müslüman yoğun ülkelere güveni çok düşükken berikilerde bu güven oldukça yüksektir.

Gelir

Bu bölümde İran’da yoksullar ile zenginler arasında uluslararası aktörlere güven dereceleri ölçülmüştür. İlgili tablo aşağıdaki gibidir.

Tablo 3: İran’da Gelire Göre Uluslararası Aktörlere Güven

Az gelirliler arasında kümülatif ortalama 0,32 iken zenginlerde bu oran 0,41'e çıkmaktadır. Dolayısıyla İran'da az gelirliler uluslararası aktörlere karşı daha az güven sahibi iken gelir yükseldikçe bu aktörlere olan güven de kümülatif olarak artmaktadır. Bununla birlikte yoksullar arasında diğer tablolarındaki benzer oranlarda sadece Batı algılamasında somutlaşmış aktörlere (Japonya, BM, ABD ve AB) ortanın üzerinde güven duyulmakta iken zenginlerde bu sıralama değişmektedir. AB'nin orta olarak güvenildiği bu grupta Türkiye'nin de olması İran-Türkiye arasındaki ticaret kapasite ve potansiyelinin pozitif bir vizyonasaahip olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Avrupa Birliği-İran ilişkileri, nükleer anlaşmazlığa kadar yumuşak/normatif güç özellikleri kullanılarak, İran'ın uluslararası sisteme uyumu ve böylece hem AB için gerekli enerji ve ticaret kaynağının kullanılabilmesi hem de İranlıların temel hak ve özgürlüklerinin korunması amaçları etrafında şekillenmiştir. Nükleer müzakereler sürecinde ise ABD politikalarına boyun eğmiş olarak sert güç temelli ve İran'ı "dize getirmek" amaçlı ambargo ve izolasyon pratiği ile şekillenmiştir. Bu süreç içerisinde AB'nin komşuluk politikası kapsamında çevre ülkeler ile geliştirdiği -özellikle sivil toplumu destekleyen- ilişkiler İran ile sekteye uğramıştır. Oysa AB'nin farklı ülkelerle geliştirdiği sivil toplumu esas alan ve normatif güç özelliğini pekiştiren ilişkilerinin, söz konusu olumsuzlukları gidermek için, İran bakımından da uygulanması gerekmektedir. Bu hedefe ulaşabilmek içinse İran kamuoyunda böyle bir desteğin var olup olmaması önem kazanmaktadır. Aksi halde iki aktör arasındaki

ilişkinin durmasının doğal bir sonucu olarak uluslararası sistemde İran yalnızlaşarak İran'ın sorun/öteki odaklı davranış kalıpları sağlamaşacak ve İran Rejiminin iç politikadaki istikrar ve meşruiyeti öteki halklar aleyhine artacaktır.

Çalışmada elde edilen bulgular sonucunda İran içindeki iki sosyodemografik kutbun (*ötekiler* ve *berikiler*) AB'ye bakışının pozitif olduğu bulgulanmıştır. İran'daki iki kutup arasında görüş birliğinin olması son derece önemlidir. Zira ülkedekisayınca az, bürokratik elit azınlık, kalabalık toplumsal gruplar üzerinde söz sahibidirler. Dolayısıylaİran'daki rejim hem iktidar hem de muktedirdir. Bu muktedirliği besleyen toplumsal katmanların dahi–diğer uluslararası aktörlere nazaran en çok– AB ile ilişkileri desteklemesi İran-Batı ilişkilerinin yumuşak güç temelli sürekliliği hedefini canlı tutmaktadır.

Bu noktalardan hareketle bu çalışmanın en önemli sonucu AB ile daha fazla ilişki kuran İran'ın uluslararası sistem ve topluma karşı daha yumuşak güç temelli politikaları önceleyeceği gerçeğinin AB tarafından dikkate alınması ve ilgili politikaların kamuoyu ekseninde (uluslararası toplum) yürütülmesi gerektiğidir. Elbette AB'nin nükleer antlaşmadan çekilen ABD ile denge politikasını yürütürken İran'la yürüteceği ekonomik ve diplomatik ilişkileri nasıl optimize edeceği bu çalışmanın dışında araştırılmayı bekleyen önemli bir sorunsaldır. Bu büyük sorunsala rağmen çalışmada belirtilen şartların AB tarafından yerine getirilmesi durumunda hem Ortadoğu hem de İslam coğrafyası açısından *suigeneris* bir yönetim, mezhep ve uluslararası hedeflere sahip İran küresel sisteme uyum sağlayabilecek(İran rejimine karşı

herhangi bir tehdidin olmaması şartıyla) ve *yayıma etkisi* fenomeninin doğal bir öncülü olan ekonomik bağımlılık iki bölgesel kutup için çatışmayı önleyecek bir norm olarak kullanılabilir.

Bu hedefe ulaşmak için AB, İran'dan daha çok emek harcamak zorundadır. Zira sömürge geçmişi ve Batının İran'ı bir meta olarak görmesi algısının önüne geçmekle birlikte AB'nin sahip olduğu yumuşak ve normatif gücün etki ve başarısının da ispatlanması açısından AB politikaları hayati öneme sahiptir. Bu politikalar sonucunda uluslararası ticaret geliştiği gibi İran'daki ekonomik gelişme ve refah, temel hak ve özgürlükleri de geliştirecek ve halk rejime göre değil rejim halka göre kendini yeniden inşa edebilecektir.

KAYNAKÇA

- Airbus Basın Bülteni. "Iran selects Airbus for its civil aviation renewal", 28 Ocak 2016, <http://www.airbus.com/presscentre/pressreleases/press-release-detail/detail/iran-deal/> (Erişim Tarihi 10.06.2016).
- Ansari. A.(2006). *Iran, Islam and Democracy: The Politics of Managing Change*. 2. Baskı, London: Royal Institute of International Affairs.
- Axworthy. M.(2010). *A History of Iran*. New York: BasicBooks.
- Boroumand. L. ve Boroumand. R. (2000). Illusion and Reality of Civil Society in Iran: An Ideological Debate. *Social Research*, 67(2), 303-344.
- Bush. G. W. (2002). *President Delivers State of the Union Address*, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/01/20020129-11.html> (Erişim Tarihi 10.06.2016).
- Chin. S. ve Lincy. V. (2015). Iran Nuclear Deal Takes Effect: What's Next?. <http://www.iranwatch.org/our-publications/articles-reports/iran-nuclear-deal-takes-effect-whats-next> (Erişim Tarihi: 05.06.2016).
- Cowell. A.(1997). Berlin Court Says Top Iran Leaders Ordered Killings, April 11, , <http://www.nytimes.com/1997/04/11/world/berlin-court-says-top-iran-leaders-ordered-killings.html?pagewanted=all>; <http://edition.cnn.com/WORLD/9704/10/germany.iran/>

- Ehteshami. A. (2007). *Globalization and Geopolitics in the Middle East: Old Games, New Rules*. London: Routledge.
- EU Report, *Conclusions of the Presidency* 11-12 Aralık 1992, <http://aei.pitt.edu/1445/1/1445.pdf> (Erişim Tarihi: 7.7.2016).
- EU Report, *EU/Iran Negotiations for Trade & Cooperation Agreement to restart on 12 January*, Brussels, 11 January 2005, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-05-18_en.htm (Erişim Tarihi: 7.7.2016).
- Farhi. F.(2010). Atomic Energy Is Our Assured Right: Nuclear Policy and the Shaping of Iranian Public Opinion. In Judith Yaphé (Ed.), *Nuclear Politics in Iran*, Washington: National Defense University Press.
- Gheissari. A. ve Nasr. V. (2004). Iran's Democracy Debate. *Middle East Policy*, 11(2), 94–106.
- Haas, E. B. (1961). International Integration: The European and the Universal Process, In *Limits and Problems of European Integration: The Conference of May 30–June 2, 1961*, Dordrecht: Springer Science+Business Media, 6–36.
- Heradstveit. D. ve Bonham. G. M. (2007). What the Axis of Evil Metaphor Did to Iran, *Middle East Journal*, 61(3), 421-440.
- Hosseini. A. Adlina. H. Jayum. J. ve Seyede. S.(2011). Political Party in Islamic Republic of Iran: A Review. *Journal of Politics and Law*, 4(1), 221-230.
- <http://en.farsnews.com/newstext.aspx?nn=13941106000517>
- <http://ifpnews.com/news/politics/foreign-policies/2015/09/press-conference-by-iran-austria-presidents/>

<http://uk.reuters.com/article/uk-iran-nuclear-mogherini-idUKKCN0Q21DK20150728>

<http://www.abhaber.com/ab-iran-arasinda-yeni-donem-zarifbugun-iran-ab-iliskilerinde-yeni-bir-sayfa-acildi/>

<http://www.eubusiness.com/news-eu/iran-diplomacy.151g/>

<http://www.usatoday.com/story/news/world/2016/01/28/france-formally-welcomes-irans-rouhani/79449922/>

<http://www7.irna.ir/en/News/81730310/>

Huntington, S. P. (1997). *The clash of civilizations and their making of world order*. New York: Touch stone.

International Atomic Energy Agency Information Circular, “Communication dated 26 November 2004 received from the Permanent Representatives of France, Germany, the Islamic Republic of Iran and the United Kingdom concerning the agreements signed in Paris on 15 November 2004”, 26 November 2004,

<https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/2004/infcirc637.pdf> (Erişim Tarihi: 7.7.2016).

Katzman. K. ve Kerr. P. K. (2016). Iran Nuclear Agreement. Congressional Research Service. <https://fas.org/sgp/crs/nuke/R43333.pdf> (Erişim Tarihi: 05.02.2016).

Kaussler. B. (2012). From Engagement to Containment: EU-Iran Relations and Nuclear Programme, 1992-2011, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 14(1), 53-76.

- Kose. T. (2008). *İran Nükleer Programı ve Ortadoğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkânları*. Ankara: SETA Yayınları.
- Manners. I. (2002). Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?, *Journal of Common Market Studies*, 40(2), 235–258.
- Manners. I. (2006). The European Union as a Normative Power: A Response to Thomas Diez, *Millennium- Journal of International Studies*, 35(1), 167-180.
- Nader. A. (2013). *Iran After the Bomb*, Santa Monica: RAND National Defense Research Institute Press.
- Okyar. O. (2014). *İran ve Demokrasi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Rajaei. F. (2007). *Islamism and Modernism: The Changing Discourse In Iran*, Austin: University Of Texas Press.
- Razzaghi. S. (2010). *State Of Civil Society In Iran Policy Paper 2010*, www.arsehsevom.net (Erişim Tarihi: 05.06.2016).
- Rudolf. P. ve Kemp. G. (1997). *The Iranian Dilemma: Challenges for German And American Foreign Policy*, Washington: Johns Hopkins University Press.
- Ruhani. H. (2005). Beyond the Challenges Facing Iran and the IAEA Concerning the Nuclear Dossier. http://www.iranwatch.org/sites/default/files/rahbord-rohani-093005_0.pdf (Erişim Tarihi 20.07.2016).
- Rumelili. B. (2008). The European Union and resolution of regional conflicts, *Uluslararası İlişkiler - International Relation*, 4(16), 51-78.

- Schmitter. P. C. (2005). Ernst B. Haas and the legacy of neofunctionalism, *Journal of European Public Policy*, 12(2), 255–272.
- Schulz. M. (2011). The Role of Civil Society in Regional Governance in the Middle East, In David Armstrong, Valeria Bello, Julie Gilson ve Debora Spini (Ed.) *Civil Society and International Governance*, New York: Routledge.
- Surowiecki. J. (2005). *The Wisdom of Crowds*, New York: Anchor Books.
- Taylor. C. (1990). Modes of Civil Society, *Public Culture*, 3(1), 95–118.

BÖLÜM 12:

KÜRESELLEŞME VE MUTLULUK EKONOMİSİ: BENZEŞME VE AYRIŞMA DURAKLARI

Barış AYTEKİN¹

GİRİŞ

"Birdenbire, horozlar sevinçle haykırmaya başlar, şafak sökmek üzeredir. "Jose' Ortega y Gasset

Felsefeci Gardiel Tarde (2004:26-30) yaklaşık bir yüzyıl önce yazdığı “*Ekonomik Psikoloji*” adlı kitabında yerküre iyi ki düz değil demektedir. Tarde, düz bir yerkürede devletler ve insanlar arasında daha büyük eşitsizlikler olacağını ve ekonomik gelişmenin yavaşlayacağından bahsetmektedir².

Tarde'nin düşüncesine göre ‘yuvarlak’ bir yerküre, ‘merkezileşme’yi engelleyerek farklılıkların azalması sonucu birliktelik olanaklarına (*benzeşme durağı*) giden yolu açan olumlu bir düşünceye vurgu yaparken; ‘Düz’ bir yerküre ise tek bir merkezi simgeleyerek farklılıkların artmasına (*ayrışma durağı*) neden olacaktır.

¹ Dr.Öğretim Üyesi, Kırklareli Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, baytek02@gmail.com

² Çünkü düz bir yerküre tek bir merkezi ifade ederken, uygarlığın yolculuğu, çıkış noktasından uzaklaştıkça artan bir farklılaşmaya dönüşerek, devletlerin işbirliği olanakları zayıflayacaktır. Bu durum da gelişme üzerinde olumsuz sonuca yol açacaktır. Yuvarlak bir yerkürede ise hiçbir nokta diğerlerine göre merkez olmayacağından bu durum devletleri federatif şeklinde birleşmeye itecektir.

Tarde'nin bu düşüncesi bu açıdan küreselleşme tartışmalarının odak noktasında yer almaktadır. Eğer yerküre yuvarlak (global) bir biçimde olmayıp düz bir şekilde olsaydı (ya da küreselleşme eğilimi zayıf olsaydı) dünya tarihi daha mı farklı bir şekilde işleyecekti? Ya da hangisi tarihsel olarak daha fazla mutluluk getirecekti? Bu sorular aslında 'küreselleşme felsefesi' açısından önemli olan bazı belirleyici unsurlara dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

Tarde'nin aslında içeriğinde sosyoekonomik ve kültürel gelişmeyle coğrafi-fiziksel yapıyla ilişkisinin önemini vurgulayan çözümlemesi, hareketliliğin momentumu (gücü) açısından çok fazla düşünce içermez. Çünkü Tarde'nin yaşadığı dönemde, bu hareketliliğin önemini ifade eden ülkelerin üretim yapılarında ortaya çıkan büyük dönüşümle birlikte gerçekleşecek olan iletişim ve ulaşım olanakları bu kadar gelişmemişti.

Bir yüzyıl sonra, (özellikle yerkürenin daha az gelişmiş bölgelerinde daha yoğun olarak görünür olan) tarım toplumundan sanayi ve hizmetler sektörünün üretiminin temelinde ortaya çıkan yeni toplumsal yapıya dönüşmesi, küreselleşmenin dünya ekonomisinin olağanüstü artan üretim düzeyleri ile birlikte sosyoekonomik yapıyı da biçimlendirmesine neden olacaktır.

Bu açıdan artan üretim düzeyi, dışa kapalı ekonomilerin birbirleriyle daha fazla ticaret yapma, iletişim kurma ve bu ticaret yollarının mekânsal boyutunun (ulaşımın) daha fazla önem kazanmasına neden olmuştur. Bu nedenle, küreselleşme tartışmasının ekonomik boyutu öncelikle dikkat çekici olmalıdır.

Diğer yandan son yıllarda iktisadi düşüncede bir anlamda eleştirel bir alan olarak ortaya çıkan “Mutluluk Ekonomisi” (ME) çalışmaları sonucunda elde edilen bulgularla³ iktisat teorisinin önerdiği ve kabul ettiği bazı amaçlar aynı doğrultuda olmadığı anlaşılmaktadır.

İktisadi analizlerde genel olarak ‘mutluluk’ kavramı yerine ‘fayda’ kavramı tercih edilmekte, üretilen mal ve hizmetlerin tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılama amacına yoğunlaştığı ifade edilirken, bu çerçevede üreticilerin amacının ise kar elde etme amacı ya da güdüsü öne çıkarılmaktadır.

Şeker’in⁴ de (2009) vurguladığı gibi literatürde tüm kesimlerce kabul edilebilir bir tanımı bulunmayan “mutluluk” kavramı, üzerinde yoğun araştırmaların sürdüğü ve birçok bilim dalının ilgisini çeken bir konudur. Son dönemlerde iktisat bilim dalının da ilgilenmeye başladığı bu alan, özellikle kamu ekonomisi çerçevesinde incelenmektedir. Mutluluk ekonomisi refaha ulaşmada bir yaklaşım (iktisatçıların kullandığı tipik teknikleri ve psikologların kullandıkları yöntemleri birleştiren). Pek çok ülkede gerçekleştirilen çok sayıda kişiye uygulanan iyi oluşa yönelik anketlere dayanmaktadır. Aynı zamanda geleneksel ekonominin benimsediği fayda yaklaşımının çok

³ Mutluluğun subjektif bileşenlere daha fazla sahip olması objektif olarak ölçülebilirliği açısından sorun olmaktadır. Genel olarak yapılan anketlerde (1’den 4’e kadar veya 1’den 10’a kadar gibi çeşitli ölçekler içeren) sorular aracılığıyla bireylerin mutluluklarına ve yaşam memnuniyetlerine yönelik olarak kendilerini nerede hissettikleri sorulmaktadır. Yaşam standartları hakkında fikir veren en önemli gösterge kişi başına düşen milli gelir olmaktadır. Bu nedenle ilk çalışmalar kişi başı GSYİH (Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla) ve mutluluk arasındaki ilişkiyi incelemiştir (Şeker, 2009).

daha geniş halini temel alır ve öznel iyi oluş için gelir dışı etkenlerin de vurgusunu yapar.

Örneğin ülkelerin ME kapsamında, bir anlamda toplam toplumsal fayda (TTF) olarak düşünülebilecek mutluluk düzeyi karşılaştırmalarına göre, iktisat teorisince daha az gelişmiş ülkelerin daha az milli gelir ve dolayısıyla daha az toplumsal fayda ve mutluluk elde edecekleri kuramsal olarak önerilmesine rağmen, yapılan araştırmalarda bu durum doğrulanmamaktadır.

Diğer yandan küreselleşme süreci, hem gelişmiş ülkeleri hem de bu süreçten etkilenen diğer ekonomileri iktisadi ve sosyokültürel etkileriyle dönüştürmekte bunun sonucunda, üretim ve tüketim yapısının değişmesi, toplumsal/bireysel faydanın farklılaşması, kültürel ve sosyal yapının değişen yapısı hakkında tartışmaların yoğunlaşması vb. sonuçlar öne çıkmıştır.

Dış ticaret, sermaye hareketleri, işgücü hareketi, iletişim boyutu, ulaşım olanaklarının genişlemesi bu sürecin önemli aktörleri olarak; milli gelir, milli gelirin sektörel yapısı, kentleşme düzeyi, demografik dönüşüm, çokkültürlülük, siyasal yapı vb birçok alanda güçlü değişikliklere yol açarak, toplumlarda genel olarak fayda/maliyet analizinin de daha karışık olmasına neden olmuştur.

Bu açıdan olumlu ve olumsuz yönleriyle tartışılan küreselleşmenin, birbirine zıt sonuçları içinde barındırması, benzeşme ve ayrışma durakları simgesiyle ifade edilebilir. Bu dönüşüm duraklarının biçimlenmesinde ise ulus devlet olgusu, kapitalizmin gelişmesi, modernleşme önemli rollere sahip olmakta veya dikkat çekici olgular olarak öne çıkmaktadır.

Bu aşamada ME alanında yapılacak çalışmalar hem iktisat teorisine daha zengin bir bakış açısını kazandırarak katkı sağlayabileceği gibi, küreselleşen üretim ve tüketim ilişkilerinin yeniden değerlendirilmesine de olanak sağlayabilecektir.

Diğer yandan iktisadi değişkenlere bakılarak (Milli gelir, istihdam, enflasyon, dış ticaret vb) toplumsal ve/veya bireysel mutluluk ölçütü olarak ele alınması sorunu da bu açıdan vurgulanmış olmaktadır. Üretim/tüketim boyutu yanında sosyokültürel alanda küreselleşmenin etkileri bu nedenle önemli olmaktadır.

2-Küreselleşme Sürecinde İktisadi Faktörler Açısından Mutluluk Ekonomisi

Küreselleşmenin benzeşme/ayırışma durakları düşünüldüğünde birbirine zıt iki görev üstlenebilmektedir. Birlikte üretimi ve refah artışını simgeleyen ‘ortak fabrika’nın inşa edilmesi ve çoğu zaman özgürlüklerin gelişmesinin de bu fabrikaya sahip olabilme gücüyle orantılı olduğu olumlu bir anlam yanında, ‘merkezileşme’nin ya da güç faktörünün tekelci bir yapıya dönüşmesinin olumsuzluğunu da içerebilmektedir.

Küreselleşme sürecinin bilgi ve/veya teknoloji üreten ‘merkez’in, bu pozitif dışsallıkları az gelişmiş ‘çevre’ ekonomilerine yayılmasına neden olarak kalkınma sorunlarına yardımcı olduğu böylece milli gelir düzeyinin yükselmesine katkı sağladığı düşünülebilir.

Ak ve Bingül’ün (164) de vurguladığı gibi son yıllarda özellikle iktisadi büyüme literatürüne egemen olan Neo-Klasik kurama

alternatif olarak geliştirilen içsel büyüme teorileri sürdürülebilir bir ekonomik büyüme ve kalkınma için insan niteliğinin önemi daha fazla vurgulamaya başlamıştır. Arz ekonomisi açısından insan sermayesinin önem kazanması, ME açısından değerlendirildiğinde, milli gelirin üretim boyutu açısından iktisadi üretim faktörü olarak emeğin önemini göstermektedir.

Benzer şekilde ‘merkez’ ekonomiler finansal sermaye olanaklarıyla tasarruf imkânı düşük olan ekonomilerde sermaye birikiminin yükselmesine de olanak sağlamaktadır. Bunun sonucunda artan gelir olanakları yanında, eğitim, sağlık vb ortaya çıkan iyileşme bu ekonomilerde bireylerin toplam faydasının artmasına da neden olacaktır.

İktisat teorisinin temel büyüklüklerinden en önemlisi olarak ele alınan iktisadi büyüme, bütün ekonomilerin en önemli amacı olarak ele alınmaktadır. Bu açıdan toplam üretim göstergesi olarak milli gelirin büyüklüğünde ortaya çıkan değişme yoluyla iktisadi büyüme hesaplanmaktadır.

Üretim sonuçta tüketim (talep) olanaklarına bağlı olmakta, aynı zamanda üretim miktarı (milli gelir) yükseldikçe tüketim olanakları da artmaktadır. İktisadi üretim ve tüketim sonucunda bireylerde ve/veya toplumda etkisi ise iktisat teorisinde “mutluluk” kavramından daha çok “fayda” kavramının kullanılmasına yönelmektedir. Bu açıdan mal ve hizmetlerin fiyatı ile faydaları arasında kurulacak denge, mikroiktisat teorisinde önemli bir yer tutmaktadır.

Ancak mutluluk kavramının iktisat biliminin çekim noktasında yer alabilmesi açısından yapılan çalışmaların da yetersiz kaldığı

gözükmektedir. Bunun önemli bir nedeni iktisadın kendi içinde taşıdığı ideolojik özelliklere sahip bir sosyal bilim olmasının da önemi büyüktür. “Easterlin Paradoksu” bu açıdan mutluluk kavramının iktisadi olgularla ilişkisi açısından vurgulanmaktadır.

Richard Easterline’e göre (1974) ekonomik gelişme düzeyi ile mutluluk genel düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. İktisadi büyüme, üretim olarak toplumun ihtiyaçlarını karşılamasına rağmen mutluluğun kapsamı çok daha geniş olmaktadır.

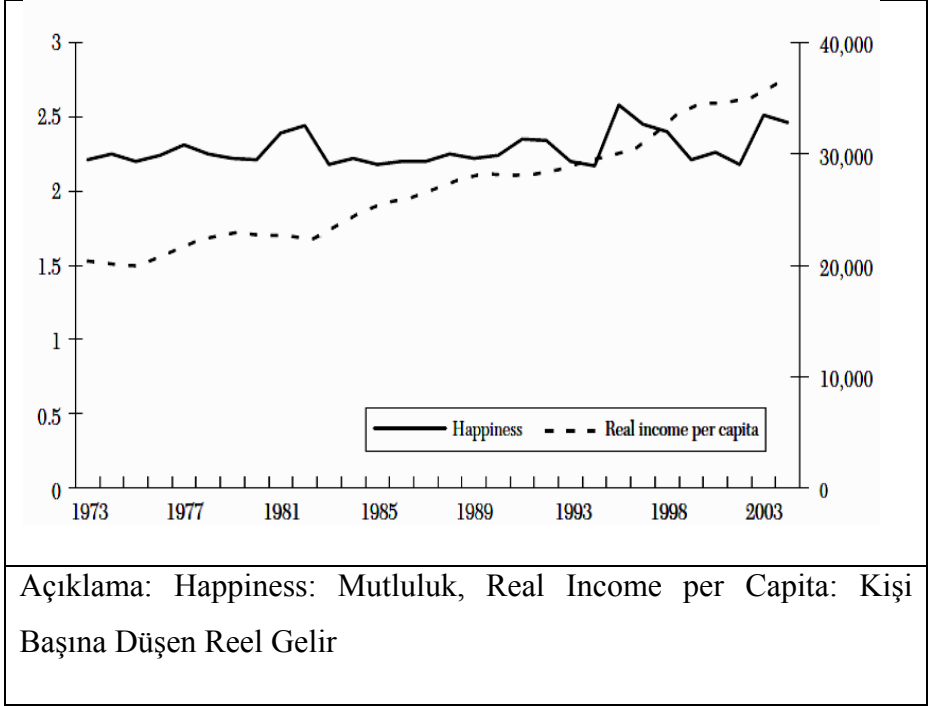
Diğer yandan özellikle iktisadi küreselleşme, bir ekonomi içinde üretim faktörlerinin bu şekilde parçalanmasını hızlandırmıştır. Toplumdan bir şekilde ayrışan piyasaların ortaya çıkması, üretim sürecinden yabancılaşan işgücünün, tüketim faaliyetlerini de (kısacası yaşam biçimi, toplumsal ilişkileri, harcama bileşimi vb.) kontrol altına almıştır. Bunun sonucunda daha fazla gelir daha fazla tüketim ve daha fazla kazanç anlayışıyla özetlenebilecek bir yapı ortaya çıkmıştır.

20. yüzyıl küreselleşme aktörü olarak ABD en önemli merkez ülke olarak öne çıkmıştır. Bu ekonomi, sermaye ve beşeri emek gücünün çekim merkezi olarak, üretim yapısını geliştirmiş ve kişi başına düşen geliri önemli derecede artırmıştır. Sadece fiziki yatırımlar olarak değil finansal sermaye hareketleri açısından da güçlü bir aktör olmuştur. Ancak bu gelişmiş merkezde, kişi başına düşen gelirden yüksek düzeyde bir artış ortaya çıkmasına rağmen, toplumun mutluluk düzeyini aynı şekilde etkilediğini söylemek doğru olmayacaktır.

Clark ve Frijters (2008) tarafından ABD için mutluluk ve kişi başına düşen reel gelir arasındaki ilişkiyi karşılaştırmak için yaptıkları

çalışma, iki gösterge arasındaki aynı yönlü ilişkinin zayıf olduğunu göstermektedir.

Grafik 1. Mutluluk ve Kişi Başı Reel Gelir, ABD

Kaynak: Clark ve Frijters, 2008.

Grafik 1'e göre ABD'de 1973-2003 döneminde kişi başına düşen gelir yaklaşık olarak 2 katına çıkmasına rağmen, mutluluk düzeyi, dalgalanmalar olmakla birlikte çok fazla değişmemiştir. Bu sonuç iktisat teorisinde temel hedef büyüklük ve hedef doğrultusu olarak ele alınan milli gelir (ve ondan türetilen kişi başına düşen gelir) göstergesinin bir toplumda refah ve mutluluğu açıklayabilecek tek değişken olarak ele alınmasını sorgulamaktadır.

Grafik 1 diğer yandan yanıltıcı sonuçlar da içerebilmektedir. Özellikle kişi başına düşen gelir, gelir dağılımının dengeli olmadığı ekonomilerde gerçek gelir olanaklarını da göstermeyecektir. ABD ekonomisi son yıllarda özellikle OECD ülkeleri içinde gelir dağılımının en kötü olduğu grupta yer almaktadır. Bu sonuca göre dünya ölçeğinde gelir (mili gelir) artışı yaşanmasına rağmen, özellikle düşük gelir yüzdesinde bu sonuç ortaya çıkmayabilir.

Ancak gelişmiş ülkelerdeki teknolojinin ve verimliliğin hızla ilerlemesi ve buna paralel olarak artan stresle beraber, giderek daha çok ülke, gayrisafi yurtiçi hâsılayı artırmanın mutluluğu ölçmekte yeterli olup olmadığını sorgulamaya başlamıştır. Bhutan 2008 yılında, hükümet programlarının sağladıkları ekonomik faydalar yerine, yarattıkları mutluluğa göre değerlendirilmesine dikkat çekmektedir (Baltaş,2013).

Bir merkez ekonomi olarak ABD için ortaya çıkan iktisadi büyüme-mutluluk arasında benzerlik göstermeyen ilişki yanında “çevre ekonomiler” olarak değerlendirilen ve yoksulluk sorunuyla yoğun bir şekilde karşı karşıya olan ülkelerin durumu da küresel mutluluk içinde ele alınmalıdır. Son yüzyılda küresel milli gelir oldukça yüksek düzeylere çıkmasına rağmen, ülkelerin aldıkları pay açısından dengesizlikler de oldukça yüksek olmuştur.

Gelir dağılımı sorunu sadece ülkeler arasında değil, zengin ve/veya fakir ülkelerin kendi içinde de oldukça önemli düzeyde olmuştur. Bu sonuç iktisadi olarak üretim ve tüketim olanaklarındaki gelişmeye rağmen, bu olanakların toplumsal dağılımının çok daha önemli olduğunu göstermektedir.

Örneğin 1995’de Birleşmiş Milletler toplantısında gelirin küreselleşmeyle nasıl dağıldığını anlamaya yönelik, küresel yoksulluk yeniden tanımlanmış ve iki farklı yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımlardan “BM Yaklaşımı”na göre⁵ yoksulluk probleminin iktisadi içeriğinin yanısıra sosyolojik ve ahlaki içeriği de bulunmaktadır. Yoksullukla mücadele artan bir şekilde daha iyi bir sosyal entegrasyonun ve daha etkin bir adalet sisteminin teşvik edilmesiyle birlikte anılmaktadır. (Kabaş,2009: 40).

Diğer yandan ME’nin eleştirdiği bir başka konu ise hâkim iktisat ideolojisinin üretildiği alan olarak kapitalizm ve özellikle son yıllarda iktisadi ve kültürel küreselleşmenin de etkisiyle büyük şirketlerin öncülüğündeki küresel üretim modeli olmaktadır. Hodge’ye göre (2014) bitmeyen finansal, çevresel ve hatta psikolojik krizler üreten küresel sistemin çözüm olanakları, üretici ve tüketici arasındaki mesafeyi minimize etmeyi amaçlayan “Mutluluk Ekonomisi olmalıdır.

Küreselleşme sürecinin çok yönlü etkileri dikkate alınırca, bir yüzyıl öncesinde olumlu bir bakış açısıyla değerlendirilebilecek özelliklere sahip olan Tarde’nin varsayımlarıyla uyuşmadığını göstermektedir. Burada özellikle küreselleşmenin ters bir sonuç olarak farklılıkları azaltan bir ana merkezlere bağımlı yaptığı, farklılıkların

⁵ Bir diğer yaklaşım olan “Bretton Woods Yaklaşımı”na göre, yoksul ile zengin arasındaki uçurum küçülmektedir. Bu yaklaşıma göre küreselleşme entegrasyonu ve ilerlemeyi ifade etmektedir. Bu kurumlara göre yoksulluk Güneyin aleyhinde olan asimetrik güç yapısı sonucunda değil, piyasaların yanlış uyarlanması sonucunda ortaya çıkmaktadır (Kabaş,2009: 39).

sentezi yerine güçlü olan merkezin sahip olduğu özelliklerin çevrede baskılandığı sonuçları daha fazla ağırlık taşıdığı görülmektedir.

Ekonomik açıdan, ‘*Üretim ve Tüketime (Küreselleşmesi) Simgesi Olarak Ortak Fabrika*’ bizim için hem benzeşme hem de ayrışma durağını gösteren bir simge olabilmektedir. Birlikte üretim ve tüketim olanakları genişlemesine rağmen, bu birlikteliğin toplam refahı ve bölüşümünü nasıl etkilediği önemli olmaktadır. Dolayısıyla makro açıdan olumlu olarak görünen bir durum, mikro açıdan olumsuzluklara sahip olabilmektedir.

Bir ekonomide tüketicilerin ve sonuçta toplumun faydasını azaltacak unsurlar ise gelir olanaklarının yetersiz olması, enflasyon ve işsizlik vb. sorunlar yaşanması, tüketicilerin üretim süresi dışında dinlenme (boş zaman) süresinin azlığı, üretim sürecinin neden olduğu negatif dışsallıklar (çevre kirliliği, ulaşım sorunu, stres üreten sorunlar) öne çıkmaktadır.

Diğer yandan bu maliyetler ele alınsa bile çoğu zaman bir iktisadi maliyet olarak görülmekte, bu açıdan sadece parasal değeriyle düşünülmektedir. Ancak bu maliyetlerin bireysel ve toplumsal düzeyde neden olacağı olumsuzlukların çok daha yüksek düzeyde olacağı düşünülmelidir. Örneğin çevre sorunları çoğu zaman geri dönüşümsüz olmakta ve parasal maliyet ile ölçülebilme olanağı bulunmamaktadır.

Son yıllarda iktisat teorisi alanında yeni alt disiplinlerin ortaya çıkması da aslında iktisat teorisinin bu yetersizlik sorununun ortaya çıkardığı boşluğun doldurulması amacına yönelik olduğu düşünülmelidir. Örneği suç ekonomisi, önemli bir toplumsal maliyet

olarak ‘suç’ olgusunun (aynı zamanda bir mutsuzluk unsuru), incelenmesi ve bu sorunun iktisat teorisinin dar kapsamında yer alan üretim ve tüketim boyutunun dışına taşmasına vurgu yapmaktadır.

Bir diğer alt disiplin olarak iktisadi güvenlikleştirme sorunu da, güvenlik yönü açısından iktisadi maliyetlere dikkat çekmektedir. Bu açıdan bir toplum yüksek gelir olanakları olmasına rağmen güvenlik sorunuyla karşı karşıya ise, toplumsal mutluluğun azalması yanında iktisadi maliyetlerinde de artış ortaya çıkacaktır.

3-İktisat Dışı Bileşenler ve Mutluluk Ekonomisi

Cusa'lı Nicholas 15.yüzyılda uluslararası hukukun felsefi temellerini atarken *makrokosmosta uyumun ancak, mikrokosmoslar mümkün olan en iyi şekilde gelişirse olabileceğine ve diğer mikrokosmosların gelişimini de bunun için kendi çıkarları görmeleri gerektiğine* işaret etmişti (LaRouche, 2008).

Makrokosmos, aslında iktisat tarihi açısından yerkürenin hâkim iktisadi güçlerinin biçimlendirdiği ve dönüştürdüğü alanı vurgulamaktadır. Bu anlamda makrokosmos kapitalizmin merkezi olmakta, finansal güç ise bu merkezin yerküreyi biçimlendiren en önemli aracı olmaktadır.

Bir anlamda düşük gelir olanaklarına sahip olan mikrokosmoslar, çoğu zaman iktisadi güvenlik sorunuyla karşı karşıya kalarak, kıt olan kaynaklarını bu sorunları çözmek amacıyla kullanmıştır. Küreselleşme bu açıdan az gelişmiş bölgelerin kalkınma olanaklarını da kısıtlamıştır. Bu açıdan ortaya çıkan sonuç olumlu bir birliktelikler (*benzeşme durağı*), çevrenin parçalanması, ekonomik eşitsizlikler

veya sosyokültürel ayrışmalar biçiminde ortaya çıkacak sorunlara (*ayrışma durağı*) neden olacak olumsuz bir birlikteliğin ortaya çıkmasıdır.

Bu bulgu mutluluk ekonomisi açısından değerlendirildiğinde ise ‘ortak fabrika’ biçiminde üretimin (ve tüketimin) genişlemesi yoluyla yerkürenin zenginleşmesine vurgu yapan iktisadi küreselleşmenin sonuçları açısından da birçok olumsuz yönlere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

WVS tarafından “Dünya Değerler Araştırması” mutluluğun (bu açıdan bir anlamda toplumsal fayda) ölçülebilmesine yönelik yapılan bir araştırma olmaktadır. 2010-2014 dönemi için gerçekleştirilmiştir.⁶

Tablo 1’de 2010-2014 dönemi için hissedilen mutluluk, seçilmiş bazı ülkeler itibariyle, sıralamalarıyla birlikte gösterilmektedir.

⁶ Bu araştırmada hissedilen mutluluk sorusuna aranan cevaplar “çok mutlu, oldukça mutlu, mutlu değil, hiç mutlu değil” şeklindedir.

Tablo 1. Seçilmiş Bazı Ülkeler İçin Hissedilen Mutluluk Oranları (2010-2014)

ÜLKELER	Çok Mutlu (%)	Oldukça Mutlu (%)	Toplam (%)
1-Katar	56,4	41,6	98
4-Kırgızistan	36,2	59,7	95,9
5-İsveç	40,5	54,1	94,6
12-Hollanda	31,9	60,5	92,4
20-ABD	36,1	53,5	89,6
33-Çin	15,7	68,8	84,5
60-Mısır	5,3	20,7	26

Kaynak: WVS, 2018

Tablo 1’de de görüldüğü daha yüksek kişi başına düşen gelir ve/veya refah olanaklarına sahip olan ülkeler ilk sıralarda yer almamıştır. Bu araştırma sonucuna göre örneğin ABD 20. sırada olurken, refah ekonomisi olarak bilinen İsveç, az gelişmiş bir ekonomi olan Kırgızistan’ın gerisinde kalmıştır. Tablo 1’den elde edilen bulgular mutluluğun sadece “iktisadi faktörlere” bağlı olmadığı önermesini de doğrulamaktadır. Bu açıdan iktisadi faktörlerin zenginleşme olanaklarına katkı sağlaması yanında sosyokültürel

yapıya etkileri açısından da ortaya çıkardığı sonuçların dikkate alınması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Küreselleşme ve kapitalizmin gelişmesi sonucunda yerkürede özellikle kentler son yüzyılda olağanüstü derecede büyümüştür. Hobsbawn'ın da (2008:23) vurguladığı gibi 1900'de dünya nüfusunun sadece yüzde 16'sı şehirlerde yaşıyordu; 1950'de bu rakam hâlâ ancak yüzde 26'ya çıkabilmişken, bugün neredeyse yarıya ulaşmıştır (yüzde 48). Gelişmiş ülkelerle yeryüzünün başka birçok köşesinde kırsal bölgeler (tarım üretimi yapılan alanlar da dahi), insanların arabalarının ve küçük yerleşim yerlerinin dışında zorlukla görülebildiği bir yeşil çöle dönüşmüştür. Gelişmiş dünyadaki kentlerin -nominal olarak büyüyenler dahil olmak üzere- geçirdiği dönüşüm, asıl merkezin ya da merkezlerin civarındaki bölgelerin alt-kentleşmesi olmaktadır⁷.

Kentleşme sorununun özellikle ME açısından önemi vurgulanmalıdır. Kentsel alanlar eğitim ve sağlık olanakları, daha yüksek gelir olanakları vb avantajlara sahip olarak toplumun mutluluk düzeyini olumlu etkileyebilir. Ancak günümüzde özellikle mega kentler fayda- maliyet analizi açısından değerlendirildiğinde bireyleri olumsuz etkileyen bir çok dezavantaja sahip olabilmektedir.

⁷ Bugün, dünyanın en büyük elli şehrinin ancak on tanesi ve yine nüfusu 10 milyon civarında seyreden on sekiz dünya kentinin sadece ikisi Avrupa'da ve Kuzey Amerika'dadır (Hobsbawn, 2008:23).

Fiyat düzeyinin yüksek olması, ulaşım, barınma vb harcamaların kişilerin gelirinin önemli bir oranına ulaşması, kirlilik vb olumsuz özelliklere sahip olması, güvenlik sorunu, bireylerin stres ve diğer sağlık sorunlarına artırması, toplumsal ilişkilerin zayıflaması sonucunda ortaya çıkan diğer mutsuzluk unsurlarının artması ME açısından vurgulanmalıdır.

Kentleşmenin, sosyokültürel yapıya etkileri aile kültüründen başlayarak, eğitim, tüketim alışkanlıkları, demografik yapının dönüşmesi, çalışma biçimi, toplumsal ilişkiler vb birçok alanda ortaya çıkmaktadır.

Yahyagil'in de (1998) vurguladığı gibi kentleşme, bir toplumsal süreç olarak kent tanımına uygun bir şekilde göreceli olarak dar bir alanda yerleşen büyük bir nüfus birikimini, yeni bir fiziksel ve sosyal yapılaşmayı, karmaşık bir ilişkiler ağını, iş dallarının farklılaşmasını ve birlikten, bireyselliğe geçilen kendine özgü bir kültürel sistemin meydana gelmesini ifade etmektedir.

4- Değerlendirme

Küreselleşmenin tanımını yapmak anlam yoğunluğundan dolayı zordur. Ortaya çıkan sonuçlarından yola çıkılarak çoğu zaman farklı tanımlamalar yapılmaktadır. Diğer yandan yerkürenin yaşadığı bu dönüşüm, farklı dönemlerde farklı biçimlerde ortaya çıkması açısından yeni olarak nitelendirmek de pek doğru olmayacaktır. Ancak etkilerinin yoğunluğuna bakıldığında son yüzyıllar, geçmiş dönemlere göre zaman ve mekânın dönüşmesi açısından farklılıklarla doludur.

Özellikle iktisadi küreselleşmenin sosyokültürel etkileri de ekonomik faktörler gibi, toplumun mutluluk bileşenlerini etki altına almaktadır. Bir üretim/tüketim/yaşama biçimi kapitalizm, “çevre”deki az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yayıldıkça, bu toplumların sadece ekonomik yapılarını değil, kültürel yapılarını, üretim yapılarının değişmesi sonucu yeni tüketim kalıplarını, (hem sektörel üretim yapısının değişmesi hem de eğitim olanaklarına bağlı olarak düşünce kalıplarını etkilemesi sonucu) demografik dönüşümü, siyasal kültürü, istihdam kültürü vb birçok alanda önemli etkilere neden olmaktadır.

Bir benzeşme ve ayrışma durağı olarak küreselleşme sürecinin mutluluk ekonomisi açısından önemli sonuçlar doğurduğu anlaşılmaktadır. Küreselleşmenin birbirinden farklı birçok alana (ekonomik, sosyal, kültürel vb.) etkileri düşünüldüğünde, toplam fayda boyutu da geniş bir anlam kazanmakta ve toplumsal fayda-maliyet analizinin yapılması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Diğer yandan geniş açıdan bakılırsa, iktisadi üretim ve tüketim faaliyetlerinde sadece elde edilecek toplam fayda sadece gelir olanaklarına bağlı olmamakta, gelir dışında da birçok faktöre bağlı olarak ele alınmasını gerektirmektedir.

Ancak iktisat teorisinin amaçları içinde çoğu zaman birçok faktörün birlikte değerlendirilmesine olanak sağlayabilecek ‘mutluluk’ kavramı ele alınmamış, ölçülmesinin zor olabilmesi ve/veya teoriye kendi içinde bir eleştiri taşıma potansiyeli nedeniyle, “homoeconomicus”un yaşam sürecindeki amaçları içine dâhil edilmemiştir.

KAYNAKÇA

- AK Bingül, B. & AK, R., (2011) ”Eğitim ve Büyüme İlişkisi Yazını Üzerine Bir Değerlendirme”, The Knowledge Economy, Ed. İbrahim Güran Yumuşak, Başbakanlık Tanıtma Fonu, ISBN:978
- Baltaş, Acar (2013), “Mutluluk Ekonomisi”,
<http://www.acarbaltas.com/mutluluk-ekonomisi> (25.11.2018)
- Clark, A. ve Frijters ,P.(2008) “Shields Relative Income, Happiness, and Utility: An Explanation for the Easterlin Paradox and Other Puzzles”, Journal of Economic Literature
- Easterlin R.; (1974) "Does Economic Growth Improve the Human Lot?" in Paul A. David and Melvin W. Reder, eds., Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz, New York: Academic Press, Inc., pp.89–125.
- Gardner H.(1987)” The Mind’s New Science: A history of Cognitive Revolution”, New York Basic Books
- Hobsbawn, Eric (2008), “Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm” çev: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul
- Kabaş, Tolga (2009) “Gelişmekte Olan Ülkelerde Yoksulluğun Nedenleri Ve Yoksullukla Mücadele Yolları” Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi
- LaRouche, Helga Zepp (2008) “For a New World Economic Order In the Tradition of the Peace of Westphalia”, Rhodes Conference.
- Şeker, Murat (2009), Mutluluk Ekonomisi, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi , ss.115-134
- Tarde, Gabriel de (2004), *Ekonomik Psikoloji*, çev: Özcan Doğan, Ankara: Öteki Yayınevi.

Tuncer, Selim (2011) “Üretim-ve-Üretisim”,

<http://www.gennaration.com.tr/manset2/>, (25.11.2018)

Veenhoven, Ruut ve Devrim Dumludağ(2015), “İktisat ve Mutluluk”,

İktisat ve Toplum Dergisi, Sayı: 58, ss. 46-51., 2015

WVS (2018) Online Data Analysis,

<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

(25.11.2018)

Yahyagil, Mehmet. (1998) Kentlerin kültürün gelişimine etkileri,

Sosyoloji Konferansları, İ.Ü.İ.F., İstanbul, 25.Kitap, ss.105-120

BÖLÜM 13:

YEREL YÖNETİMLERDE BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİNDEN FAYDALANMA DÜZEYİ E-BELEDİYE UYGULAMALARI KAHRAMANMARAŞ ÖRNEĞİ¹

Aziz BELLİ
Dr. Öğretim Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
azizdarende@hotmail.com/

Yusuf Özkan ATAŞ
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
y.ozkanatas@gmail.com/

Egemen KARAKAYA
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
egemenkarakaya@windowslive.com

GİRİŞ

Yerel yönetimlerin küreselleşme sürecine geçişlerinde bazı faktörler etkili olmuştur; Merkezi idarenin geniş alanları yönetmesi, coğrafi farklılıklardan dolayı yerel özelliklerin farklılaşması ve bu bölgelerin yönetime uzak olmaları, yerel demokrasinin gerçekleştirilme arzusu, nitelikli hizmet sunumu gibi faktörler, küreselleşme ile hedef biçime dönüşmüştür. Ulus aşırı örgütlerin de küreselleşme ile oynadığı rol artarken, bunda önemli bir pay, bilgi

¹ “Bu çalışma 02-04 Kasım 2018 tarihleri arasında Şanlıurfa’da gerçekleştirilen 3. El Ruha Sosyal Bilimler Kongresi’nde sunulmuştur. “

sistemleri ile teknolojiye ait olmaktadır (Emini ve Kocaoğlu, 2011: 181).

Teknolojide yaşanan değişim ve kullanım yaygınlığı ile birlikte, yerel yönetimler de teknolojinin gerekliliğinin farkına varmışlardır. Önceden sadece üst düzey yönetim kademelerinde kullanılan bilgi teknolojileri, zamanla yerel yönetimlere kadar inerek yaygınlaşmıştır. Böylece yerelde yaşanan kırtasiyecilik gibi ekonomik problemler ve hizmet sunumundan kaynaklı sorunların aşılması sağlanmaya çalışılmıştır (Mersinkaya, 2011: 1).

Teknolojik gelişmeler, bilginin akışını hızlandırmıştır. Bilgi akışı ile birlikte toplumlar, değerler ve algılar da değişmeye başlamıştır. Bu değişim, ulusal alanda da kendini göstererek devletler arasındaki ilişkilerin tekrar şekillendirilmesini sağlamıştır. Teknolojinin ya da bilgi iletişim araçlarının kullanılması ile birlikte kamu hizmetlerinin niteliği de gözle görülür biçimde değişmeye başlamıştır; Hizmetler hızlanarak sunulmaktadır, verimlilik artmaktadır. Bu anlayış, beraberinde e-devlet anlayışının doğmasını da sağlamıştır. Modern devlet tanımında artık elektronik devlet fikrine de yer verilmektedir. Fakat bu değişimler yeterli görülmemekte, daha hızlı ve etkin hizmet sunumu için vatandaşa doğrudan ulaşmayı sağlayan en hızlı yöntem olan mobil teknolojiye geçiş sağlanmaya başlanmıştır. Mobil teknolojinin kullanımı, m-devlet tanımının doğmasını sağlamıştır. Böylece devlet, daha etkin, verimli ve hızlı bir biçimde hizmet sunabilecek, daha fazla vatandaşa erişim imkânı sağlayabilecektir (Güler ve Döventaş, 2009: 25).

Teknolojik yenilikler ve gelişmeler, sosyal hayatta demokrasi kültürünün de yerleşmesine öncülük etmektedir. Bu demokratikleşme, artık çağ dışı kalan gizlilik, kırtasiyecilik, yavaş bürokratik işlemler gibi unsurların ortadan kalkmasını sağlamış ve yerine şeffaflık, yerindenlik, verimlilik ve etkinlik, katılımcılık, hesap verebilirlik gibi unsurların yerleşmesini sağlamış, hatta bunların birer ilke olmasına önayak olmuştur. Bütün bu ifadeler bir araya geldiğinde iyi yönetim tanımı ortaya çıkmaktadır. İyi yönetim, modern devletin bir parçası olarak görülmektedir. Bu durum yerel yönetimlere de yansıtılarak bütüncül bir yönetim anlayışının yerleşmesi sağlanmaya çalışılmaktadır (Pektaş, 2011: 65).

Bu çalışma ile yerel yönetimler ve bilgi teknolojileri arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır. Teknolojinin ve bilgi iletişim araçlarının yerel yönetimlerde ne derece önemli olduğu ortaya konulmuş ve örnek olay yöntemi ile e-belediyecilik açısından Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesindeki mevcut durumu hakkında bilgi verilerek uygulamada karşılaşılan sorunlar, yararlar ve çözüm önerilerine yer verilmiştir. Bunun için öncelikle yerel yönetimler kavramsalının ve yerel yönetimlerde bilgi ve iletişim teknolojilerinin yerinin incelenmesi gerekmektedir. Daha sonra Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi e-belediyecilik hizmetleri irdelenmiştir.

1.Yerel Yönetimler

Ülkemizdeki kamu yönetim sistemi genel anlamda ikiye ayrılmış bulunmaktadır. Bunlar merkezi yönetim ve yerinden yönetim kuruluşlarıdır. Yerinden yönetim, yönetim biliminde “adem-i merkeziyet” olarak da tanımlanan bir ifadedir (Keleş 2012: 23) ve “idarenin kuruluş ve görevleri, merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayanır” (md. 123) ifadesiyle 1982 Anayasası’nda yerini almıştır.

Yerinden yönetim, özetle, daha az güce sahip yerel otoritelerin, merkezi otorite tarafından yetkilendirilmesi ve yerel özellik taşıyan devlet hizmetlerinin bu birimlerce görülmesini sağlamak anlamına gelmektedir. (Ökmen ve Parlak,2013: 19). Bu birimler merkezi idarenin hiyerarşisinin altında olmakla birlikte, belli ölçülerde bağımsızlığa da sahiptir. Aralarında ast – üst ilişkisi kapsamında bir denetim söz konusu değildir. Bununla birlikte, bu birimler merkezi idare tarafından belirlenen genel idare politikasına uymak durumundadır (Toprak, 2006: 11).

Anayasanın 127. Maddesi, yerel yönetimler tanımına yer vermektedir. Yerel yönetimler, ülkenin bütününe değil sadece il, belediye veya köy sakinlerinin ortak yerel gereksinimlerini karşılamak üzere, kanunla belirtilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişileridir (Aydın, 2011: 168).

Yerel yönetimler içinde en önemlileri belediyelerdir. Nüfusumuzun yaklaşık %80’i belediye sınırları içinde yaşamaktadır. Belediyelerin, yönetim sistemimiz içinde 150 yıla yakın bir geçmişi

vardır. Belediye, il özel idaresi gibi yerel yönetime yönelik unsurlar, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçen yönetim birimleridir. 1930 tarihinde kabul edilen 1580 sayılı Belediye Kanunu, 75 yılın ardından yerini 3 Temmuz 2005 tarihinde kabul edilen 5393 sayılı Belediye Kanunu'na bırakmıştır. Ülkemizde iki farklı belediye modeli bulunmaktadır; ilki, Belediye Kanunu'na göre kurulan ve çalışan belediyelerdir. İkincisi ise sadece büyük kentlerde faaliyet gösteren ve diğer belediyelerden farklı statüye tabi olan büyükşehir belediyeleridir (Eryılmaz, 2012: 192).

Büyükşehir belediyelerinin kuruluşu anayasal olarak da belirlenmiştir. Anayasa'nın 127. Maddesi, "büyük yerleşim merkezleri için özel yönetim biçimleri getirebilir." ifadesini içermektedir. Buradan yola çıkılarak 1984 yılında, 195 no'lu KHK ve ardından 3030 sayılı yasayla kurulmuşlardır. 2004 yılında 5216 sayılı kanunla tekrar düzenlenmişlerdir. 2005 tarihli 5393 sayılı kanun ile bazı değişiklikler yapılmıştır. Son olarak 6.3.2008 tarihinde kabul edilen 5747 sayılı büyükşehir belediyesi sınırları içerisinde ilçe kurulması ve bazı kanunlar da değişiklik yapılması hakkında kanun ile ilk kademe belediye statüsüne son verilmiş ve ilçe belediyelerinin sayısı artırılmıştır.

12.11.2012 tarih ve 6360 sayılı yeni on üç ilde büyükşehir belediyesi ve yirmi altı ilçe kurulması ile bazı kanun ve kanun hükmünde kararnamelerde değişiklik yapılmasına dair kanun ile şu illerde yeni 13 büyükşehir belediyesi kurulmuştur: Aydın, Balıkesir,

Denizli, Hatay, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa ve Van (Nohutçu, 2013: 204).

Daha sonra bu illere Ordu da eklenmek suretiyle 14 yeni büyükşehir oluşturulmuştur. 31 Mart 2014 tarihi itibariyle ülkemizde toplam 30 il büyükşehir statüsüne girmiştir. 6360 sayılı Kanun ile büyükşehir belediyesinin kuruluşu, sınırları ve bütçesi konularında reform niteliğinde değişiklikler yapılmış olup, Türk yerel yönetim sistemine yeni bir anlayış kazandırılmıştır (Belli ve Aydın, 2017: 408).

2.Bilişim Teknolojileri Ve Yerel Yönetimler

Bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımının yaygınlaşması ile birlikte bilgi transferi, bilgi depolaması ve aktarımı hızlanmıştır. Bunun için bilgisayarlar, cep telefonları, internet kullanılmakta ve böylece iş yükü asgari düzeye indirilmektedir. (Uzunboylu, 2011: 2). Yerel yönetimlerin bilişim teknolojilerinden faydalanması, kırtasiyeciliği azaltmış, mali tasarruf sağlamıştır. Böylece kentsel hizmetler hızlı bir biçimde karşılanabilir olmuştur. Bu durum vatandaş memnuniyetini de beraberinde getirmektedir (Yüksel, 2010: 253).

Yerel yönetimlerin çağdaşlaşması, sadece hizmetin elektronik ortamda verilmesini sağlamamış, aynı zamanda vatandaş ile yöneticiler arasındaki ilişkilerin de tekrar tanımlanmasını sağlamıştır. Yöneticiler, vatandaşa doğrudan ulaşma imkânı bularak, örneğin dijital anket gibi araçlarla onların görüşlerine önem verebilmektedirler. Ayrıca vatandaşlar, taleplerini doğrudan elektronik ortam aracılığıyla iletmektedirler. Yerel yönetimler, vatandaşın ihtiyaç

ve beklentilerine yönelik hizmet vermektedirler. Böylece e devlet uygulamaları, yerelde aktif bir biçimde kullanılmakta ve fayda sağlamaktadır (Emini-Kocaoğlu, 2011: 182-183).

Yerel yönetimlerin bilgi ve iletişim teknolojileri araçlarından yararlanması konusu, "e-Yerel Yönetim" adıyla geniş ölçekte düşünülebilir. Bilişim teknolojilerini yerel yönetimler arasında en etkin iletişim araçlarından biri olmaya başlayan, internet üzerinden kamu hizmetlerinin sunulmasını mümkün kılan bu yeni model, klasik belediyeçilik anlayışı yerine modern, bilgi öncelikli, katılımcı bir hizmet üretme arayışının ürünüdür.

Belediyeler, artık dijital kamu hizmeti sunmayla yetinmeyerek, sunulan hizmetlerini halka doğru şekilde anlatabilmek, halkın hizmetler ve genel belediyeçilik anlayışı hakkındaki düşüncelerini ve doğrudan diyaloga fırsat veren dijital ortam fırsatlarını önemsemek zorunda kalmışlardır. Bu da belediyelerin yeniden yapılanması ihtiyacını doğurmuştur. Belediyelerdeki bu yeniden yapılanma ihtiyacı sonucunda Elektronik Belediyeçilik ortaya çıkmıştır.

3.Yerel Yönetimlerde E Belediye Uygulamaları

Yerel yönetimler, daha hızlı, etkin ve verimli hizmet sunabilmek için bilişim teknolojisine ve çağa ayak uydurarak bu araçlardan fazlaca faydalanmaya başlamışlardır (Parlak ve Sobacı: 2005: 226). Merkezi idarenin bu değişimi yakalaması ile e-devlet kavramı doğmuştur (Peker, 2015: 172).

E-belediyeçilik, E-devlet anlayışının yerelleşmiş formudur. Belediyelerin yerel mal ve hizmetlerin sunumunda, dijital veya

elektronik ortamda vatandaşların hizmetine konması biçiminde ifade edilebilir. E-belediye belediyelerin, yerel sakinlerin istek ve şikayetlerinin alındığı ve vatandaşla çevrimiçi iletişim kurulduğu bir platform olarak düşünülebilir (Alodalı vd., 2013: 6). E-devlet için geçerli olan bütün ifadeler ve tanımlar, e-devletin yereldeki uzantısı olan yerel yönetim birimleri için geçerli olabilmektedir (Şahin, 2007: 166).

Bilgi toplumu sosyologu Manuel Castells "Küreselleşme, hükümetleri, kültürleri ve kurumsal yapıları farklı biçimlerde birbirlerine bağlayan, enstrümantal bir enformasyon ağıyla harekete geçirmektedir." demekte ve bu anlayışla, siyaset ve yönetim de "enformasyonel" hale gelmektedir (Henden ve Henden, 2005:53). "E-belediyecilik" ifadesi açıklanırken bu çerçeveden faydalanılmaktadır.

E-belediyecilik yaklaşımıyla birlikte belediyeler, hizmet sunduğu kentlilere daha kolay ulaşabilmektedir. Hizmetler ve kolaylıkla ve hızlılıkla sunulmaktadır. Bu yaklaşım ile ihale ilanları, meclis kararları, bütçe raporları, stratejik planlar, gibi belediyeye dair her türlü bilgiyi internet siteleri aracılığıyla erişime sunmaktadırlar (Peker, 2015:176). Dijitalleşme, beraberinde kurumlar arası etkileşimin de gelişmesini sağlamaktadır. Kurumların iş süreçleri, e-belediyecilik uygulamaları aracılığıyla, kendi bünyelerinin dışına çıkıp, hesap verebilir ve saydam bir kimliğe bürünmektedir. (Henden ve Henden, 2005:53).

Elbette bilişim sistemlerinin gelişimi, beraberinde sorunları da getirmektedir. Bu sorunlar kullanım ile ilgili değildir. Daha çok

teknolojinin yerel yönetim uygulamalarına başarılı bir şekilde adapte edilip edilemeyeceği yönündedir. Avrupa’da ve dünyada pek çok yerel yönetim bu adaptasyonu başarılı bir şekilde gerçekleştirirken, bunu en iyi uygulayanlar ise İskandinav ülkeleri ve Batı Avrupa devletleri olmaktadır. Başarı, beraberinde mevcut kullanımın niteliğini de arttırmakla beraber, kullanım alanının yaygınlaşmasını da sağlamaktadır (Karbuz,2003:85).

Ülkemizde e-Belediyecilikle ilgili başlangıç olarak 1989 yılında TODAİE (Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü) tarafından YYAEM (Yerel Yönetimler Araştırma ve Eğitim Merkezi) kurulmuştur.

1999-2001 yılları arasında YEREP (Yerel Yönetimler İçin Eğitim Malzemesi Geliştirme Projesi) ve YERYÖN (Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi Araştırması Projesi) hayata geçirilmiştir. İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü tarafından bu konuda 2001 yılında projelendirilen YERELBİLGİ (Yerel Yönetimler Bilgi Tabanı) 2003 yılında hayata geçirilmiştir.

2001 yılında uygulamaya geçen ve içerisinde mevzuat, hizmet kılavuzları, ihale ilanları gibi güncel veriler barındıran YERELNET

(Yerel Yönetimler Portalı) projesi de en önemli e Belediye uygulama alt yapısı olarak nitelendirilebilir.

Plaka No	Adı	İlçe Sayısı	Belediye Sayısı	Köy Sayısı	Yüzölçümü	2015 Yılı Nüfusu	Web
01	ADANA	15	10	508	14030 km ²	2 103 107	http://www.adana.gov.tr
02	ADYAMAN	9	23	420	7614 km ²	502 774	http://www.adiyaman.gov.tr
03	AFYONKARAHİSAR	8	59	395	14230 km ²	709 015	http://www.afyonkarahisar.gov.tr
04	AĞRI	6	12	566	11376 km ²	547 210	http://www.agri.gov.tr

Şekil 1 Yerel Net Anasayfa <https://www.yerelnet.org.tr/> (erişim tarihi: 10.10.2018)

Yerel net; Türkiye’de bulunan iller, ilçe, belediye ve köy sayıları ve bunların yüz ölçümleri ile nüfus sayıları verilmekte ve ilgilenenler için bu bilgilere sınırsız erişim sağlanmaktadır.

Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü	
YEREL BİLGİ	
Yerel Yönetimler Bilgi Tabanı Projesi	
Hoşgeldiniz, YUSUF OZKAN ATAŞ - Çıkış Yap	
<ul style="list-style-type: none"> Anasayfa Yardım Birimler 	

Şekil 2 Yerel Bilgi Anasayfa <http://www.yerelbilgi.gov.tr/> (Erişim Tarihi:10.10.2018)

Yerel Bilgi; Yerel Yönetimlerin Kuruluş-yerleşme kademeleri bilgisi, Yerel yönetim kadro-istihdam bilgileri (personel), Bütçe ve Kesin Hesap Bilgileri, Fonlar, İmar Bilgileri, Hizmetler (su, kanal, arıtma, çöp, ısıtma, ulaştırma), Bağlı kuruluş, işletme, döner sermaye, fon, araç ve iş makineleri varlığı vb. bilgilere erişim imkânı tanımaktadır.

Ülkemizde yerel yönetimler e- devlet sistemi üzerinden hizmet vermeye de başlamış ve bu alanda uygulamaları her geçen gün artmıştır. Hatta bazı büyükşehir, il ve ilçe belediyeleri e- belediye uygulamalarından m-belediye uygulamalarına geçiş yaparak hizmet kalitesini ve hizmet verdiği halka ulaşılabilirliği arttırmış ve katılımcı demokrasiye katkı yapmıştır.

Şekil 2 E-belediye Hizmetleri Türkiye Haritası
<https://www.turkiye.gov.tr/belediyeler> (Erişim Tarihi: Aralık 2013)

<https://www.turkiye.gov.tr/belediyeler> web adresini kullanarak E-devlet şifreleriyle giriş yapan vatandaşlar entegre E-belediye hizmetlerinden tek tıklamayla istedikleri bilgilere ulaşma imkânına sahiptir. E-devlet sistemine giriş yapıldıktan sonra e-belediye hizmetleri için tekrar kişisel bilgi girilmesine gerek kalmadan sistem üzerinden bilgiler karşı belediye sistemine yüklenerek istenilen bilgiye hızlı ve güvenli bir şekilde erişim imkânı sağlamaktadır.

Aralık 2013 erişim tarihli Şekil 3'te harita üzerinde görülen işaretli illerimiz e-devlet sistemi üzerinden entegre e-belediye hizmet sunumunu hayata geçirmiştir. **30** ilde bulunan **75** adet belediye tarafından sunulan dijital hizmetlere tek noktadan, hızlı ve güvenli erişim sağlayan bu hizmet ile E-devlet şifreleriyle giriş yapan

vatandaşlar entegre E-belediye hizmetlerinden tek tıklamayla istedikleri bilgilere ulaşma imkânına sahiptir.

Yine bu tarihte **16.794.505** kayıtlı kullanıcı **904** entegre hizmet **125** kurum ile faaliyet göstermektedir. Yerel yönetimlerin elektronik ortamda kullanım alanlarından biri olan e- devlet üzerinden e-belediye hizmetleri vatandaşa en kolay ve en etkin yoldan, kaliteli, hızlı, kesintisiz ve güvenli bir şekilde hizmet ulaştırılmasını hedeflenmektedir. E-devlet kapısı üzerinden sunulan e-belediye hizmetleri **10** adet olup şu şekildedir; Beyan Bilgileri Sorgulama, Borç Bilgileri Sorgulama, Sicil Bilgileri Sorgulama, Tahsilat Bilgileri Sorgulama, Arsa Rayiç Değerleri, Bina Aşınma Oranları, Çevre Vergisi Oranları, Nöbetçi Eczane Sorgulama, Bilgi Edinme Başvuru, Bilgi Edinme Başvuru Sorgulama.

Ekim 2018 erişim tarihli Şekil 4'te harita üzerinde görülen işaretli illerimiz E-devlet sistemi üzerinden entegre e-belediye hizmet sunumunu hayata geçirmiştir. E-belediye Hizmetleri Türkiye Haritasında **68** ilimizde bulunan **282** adet belediyenin entegrasyonu sağlanmıştır.

Şekil 4 E-belediye Hizmetleri Türkiye Haritası
<https://www.turkiye.gov.tr/belediyeler>

(Erişim Tarihi: Ekim 2018)

Yine bu tarihte **40.507.556** kişi, **3941** entegre hizmet, **1859 mobil** hizmet, **474** kurum bu alanda faaliyet göstermektedir. E-devlet Kapısı üzerinden sunulan e-belediye hizmetleri **32** adet olup şu şekildedir; Arsa Rayiç Değeri Sorgulama, Askıda İmar Planı Sorgulama, Belediye Hizmetleri Sorgulama, Çöp Toplama Bilgisi Sorgulama, E-Makbuz Sorgulama, Encümen Gündem Sorgulama, Encümen Kararı Sorgulama, Etkinlik Bilgisi Sorgulama, Evrak Takibi, Günlük Faaliyet Planı Sorgulama, Hal Ürün Bilgisi Sorgulama, İhale Sorgulama, İmar Durum Bilgisi Sorgulama, Meclis Gündem Sorgulama, Meclis Kararları Sorgulama, Mezar Yeri Sorgulama, Nikah Salonu Durum Sorgulama, Nöbetçi Eczane Sorgulama, Ücret Tarifesi Sorgulama, Vefat Bilgisi Sorgulama, Beyan Bilgileri Sorgulama, Bilgi Edinme Başvuru ve Sorgulaması, Bilgilendirilme İsteği, Sicil Bilgileri Sorgulama, Tahakkuk Bilgileri Sorgulama, Tahsilat Bilgileri Sorgulama, Talep-Öneri Başvuru ve Sorgulaması, Arıza ve Bakım Bilgisi Sorgulama, Baraj Doluluk

Oranları Sorgulaması, Su Aboneliği Sorgulama, Su Analiz Raporu, Su Faturası Sorgulama.

Tablo 1 E-Belediye Hizmetleri E devlet Entegrasyonu

E-DEVLET ENTEGRASYON	2013	2018
Entegre İl sayısı	30	68
Entegre Belediye Sayısı	75	282

Tablo 1'e baktığımızda 2013'te 2018'e gelindiğinde E-Devlet Entegrasyonunu sağlamış belediye sayısının 30'dan 68'e çıktığını, entegre belediye sayısının ise 75'ten 282'ye yükseldiğini görüyoruz.

Tablo 2 E-devlet Entegre Hizmet ve Kurum Sayıları

E-DEVLET	2013	2018
Kayıtlı Kullanıcı Sayısı	16.794.505 kişi	40.507.556 kişi
Entegre Hizmet	904	3941
Entegre Mobil Hizmet	-	1859
Entegre Kurum	125	474

Tablo 2'de ise 2013'te 2018'e gelindiğinde e-devlet sistemine kayıtlı kullanıcının 16 Milyon kişiden 40 Milyon kişiye, entegre e-devlet hizmetinin 904'ten 3941'e entegre kurum sayısının 125'ten 474'e yükselerek büyük artış gösterdiğini görüyoruz. Ayrıca 2013

yılında mobil hizmet vermeyen e-devlet sistemi, 2018 yılına geldiğimizde 1859 adet Mobil Hizmet sayısı ile büyük oranda artmış olduğu ve bu sonuçla mobil hizmetlere talebin dolayısıyla yönetime katılma isteğinin yükseldiğini söyleyebiliriz.

E-devlet sistemi üzerinden 2013'te toplam 10 adet E-belediye hizmeti sunulurken, 2018 yılına geldiğimizde bu sayı 32'ye çıkmıştır. Bu sonuçlardan hareketle özellikle ülkemizin doğudaki 13 ili ve tüm ülke genelinde 639 ilçemiz E devlet E belediye sistemine entegrasyonunu tamamlamamıştır.

4.Yerel Yönetimlerde Bilişim Teknolojilerinden Faydalanma Düzeyi E-Belediye Uygulamaları Kahramanmaraş Örneği

Kahramanmaraş Belediye Teşkilatı ilk kez 1870 tarihinde kurulmuştur. Halen görevde olan Başkan Fatih Mehmet ERKOÇ 2014 yılından bu yana görev yapmaktadır (<https://kahramanmaras.bel.tr> Erişim tarihi:25 Ekim 2018).

Kahramanmaraş Büyükşehir belediyesinde bilişim teknolojisindeki mevcut durumu ve faydalanma düzeyi hakkında Çalışmamızla ilgili Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Bilgi İşlem Dairesi Başkanı Sn. Bekir SİNCER ile yarı yapılandırılmış mülakat (01.11.2018) gerçekleştirilmiştir. Web sitesi üzerinden e-belediye mobil uygulamalardan ise mobil belediye hizmetleri incelenmiştir.

Şekil 5 E-belediye Hizmetleri Sayfası <https://kahramanmaras.bel.tr/> (Erişim Tarihi: 27 Ekim 2018)

Şekil 5’te Kahramanmaraş B.Ş. Belediyesi E-Belediye uygulamalarına ilgili adresten erişilebilir ve bu uygulamaları şu şekilde açıklayabiliriz;

Çözüm ve Şikâyet Masası: Başvuruyla ilgili SMS bilgilendirme, isim gizleme ve 20mb’a kadar dosya yüklemeye imkân sağlamaktadır.

Cenaze Hizmet ve İlanları: Vefat eden vatandaşların hangi camiden ne zaman kaldırılıp defin işlem yeri ve taziye evi gibi bilgileri anlık öğrenilebilmektedir.

Taziye Evleri: detaylarına erişebileceğimiz taziye evlerinden kullanılmak istenilen biri için online başvuru yapabilmektedir.

İhale İlanları: Devam eden, tamamlanan ihalelerin bulunduğu kısımdır. Konut ve ticari satış ihaleleri ile taşınmaz mal ihaleleri bilgilerine ulaşılabilir.

E Ödeme: Büyükşehir belediye e ödeme, borç sorgulama KASKİ e-ödeme seçeneği bulunmaktadır. Online borç tahsilat sorgulama

ekranında abone bazında su geliri, tüm su gelirleri, emlak vergisi, çevre temizlik vergisi, ilan reklam vergisi gayrimenkul kira vergisi, eğlence vergisi, para cezaları, arsa satışı, minibüs işletme ruhsat harcı çeşitli gelirler, minibüs işgaliye, hal hizmetleri geliri, şirketler için vergi no ile sorgulama, yol harcamalarına katılım payı sorgulama işlemleri online olarak yapılabilmektedir.

Nöbetçi Eczaneler: Bugün ve yarın nöbetçi eczane bilgileri haritalarıyla paylaşılmaktadır.

Toplu Taşıma Güzergâh Saatleri: Harita üzerinde görsel güzergâh bilgisi vermektedir.

EBYS Belge Sorgulama: Bu hizmet büyükşehir belediyesine yazılı belge dilekçe verildiği takdirde ilgiliye verilen belge numarası ile evrakın hangi dairede hangi işlemler kim tarafından yapılıyor sorusuna cevap alabileceğimiz bir sistemdir.

Sebze Meyve Fiyatları: Bu e-belediye hizmeti ise Kahramanmaraş merkez ve Elbistan hali sebze meyve anlık fiyatlarını tarihleriyle göstermektedir.

Haftalık Semt Pazar Yerleri: Haftanın 6 günü il merkezinde 12 farklı mahallede kurulan pazar yeri bilgisini vatandaşlara sunmaktadır.

İlan & Reklam: Belediyeye online ilan ve reklam vermek için kullanabilen bir e-belediye hizmetidir.

Mahalle ve Muhtarlar: Kahramanmaraş il genelinde 695 adet Mahalle muhtarının isim ve iletişim bilgilerine ulaşmanız mümkündür. Belediye Kültür Yayınları bölümünde ise 70 adet yayın bulunmaktadır.

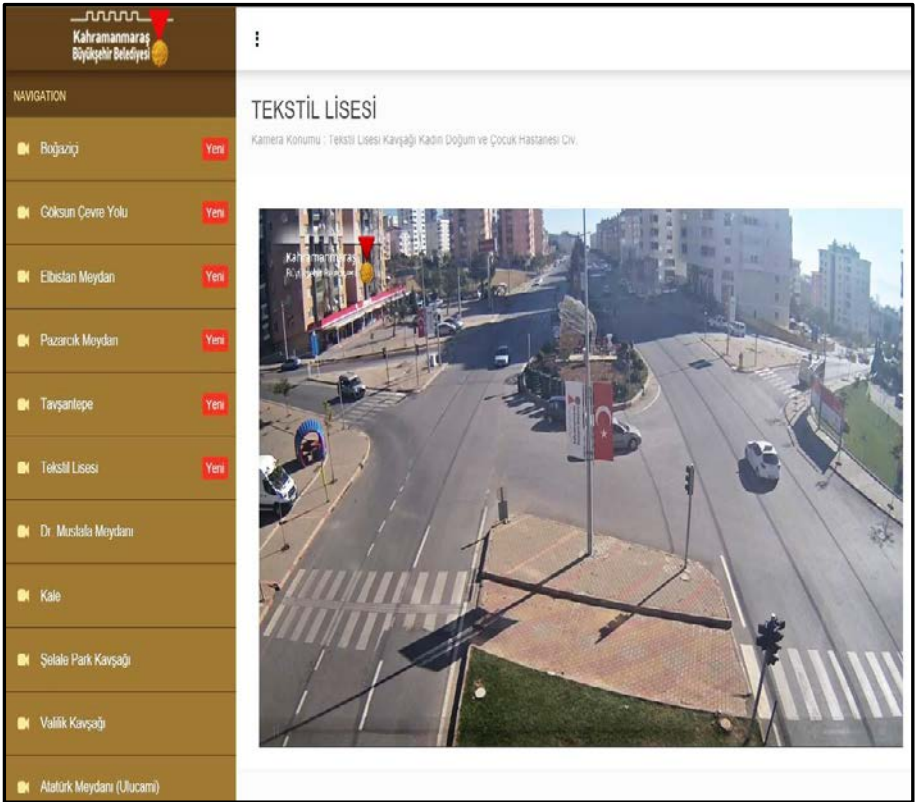

Şekil 6 Kahramanmaraş B.Ş. Belediyesi Kent Bilgi Sistemi
<https://kentrehberi.kahramanmaras.bel.tr/> (Erişim Tarihi:27.10.2018)

Şekil 6’da gösterilen Kahramanmaraş B.Ş. Belediyesi Kent Bilgi Sistemi’ni tanımlamak gerekirse “bir kentin, coğrafi özelliklerini, insanlarını ve sosyo-ekonomik niteliklerini, üst dokusunu ve altyapısını, akıllı ve katmanlı haritalarını, gelir ve gider sistemlerini kapsayan sayısal ve sözel bilgilerinin ilişkilendirilmesi; mükellefiyet ve aboneliklerin belirlenmesi, gerekli personel, bilgisayar donanımı ve yazılım altyapılarının oluşturulması, sistemin yaşayan ve sürekli güncellenen bir projeye dönüşmesi, karar ve denetim mekanizmalarının daha hızlı ve daha doğru işlemesi için, veri toplama, bilgi sunma ve hizmet üretmede tam koordinasyonun

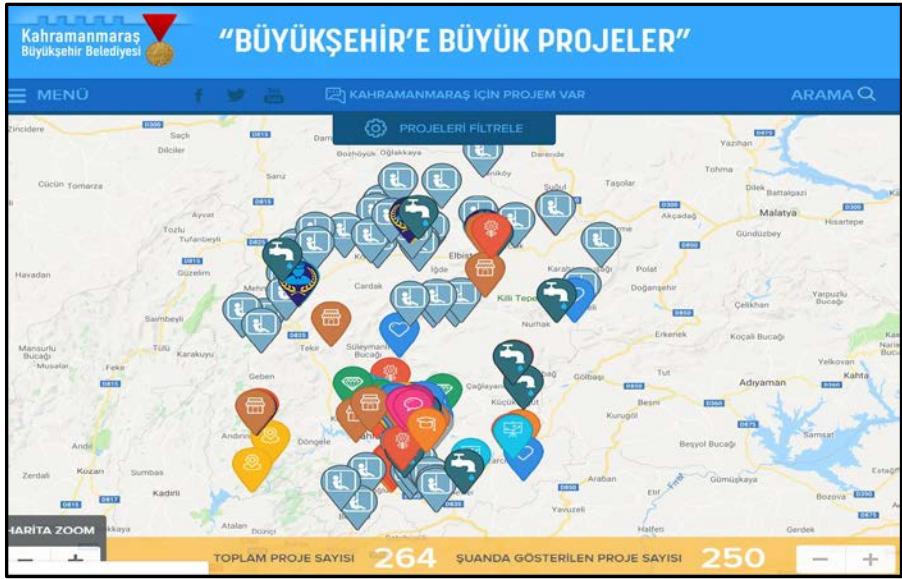
sağlanmasıdır.” (<https://www.beyazyazilim.com.tr> Erişim Tarihi 27.10.2018).

Kahramanmaraş belediyesi imar ve şehircilik müdürlüğü tarafından 2012 yılında E-İmar kapsamında Kent Bilgi Sistemi oluşturulmuş ve vatandaşların hizmetine sunulmuştur. KBS Güncelleme çalışmaları devam etmektedir(B. Sincer, 01.11.18 tarihli görüşme).

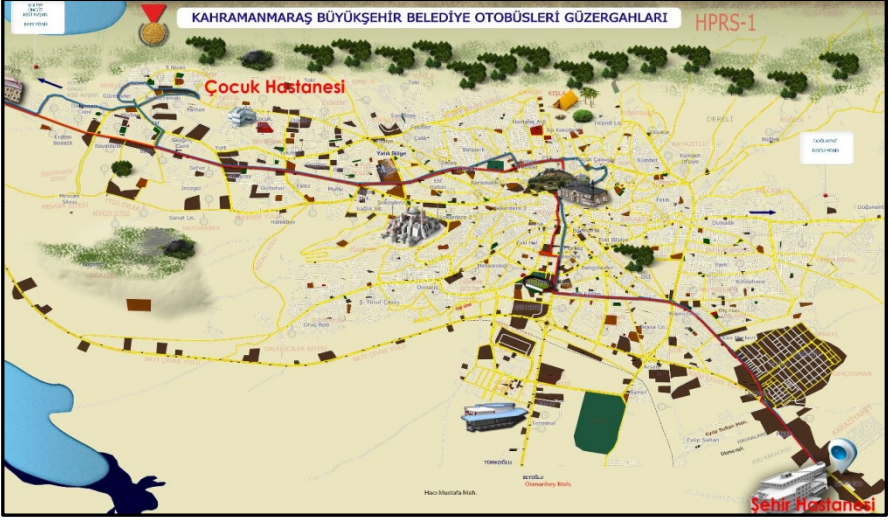
Şekil 7 Kahramanmaraş B.Ş. Belediyesi Şehir Kameraları E- Belediye Uygulaması <http://kamera.kahramanmaras.bel.tr/index.php?act=tektstillisesi>(ErişimTarihi:27.10.2018)

Şehir Kamera sistemi 2012 yılında kurulmuştur. 2013 yılında Şehir kameraları Kale, Şeyhadil, Ulucami, Kıbrıs meydanı ve valilik kavşağı olmak üzere 5 noktadan hd canlı yayın yaparken 2018 yılında ise 11 noktadan canlı hd yayınlara başlanmıştır(B. Sincer, 01.11.18 tarihli görüşme).

Şekil 8 Kahramanmaraş B.Ş. Belediyesi Projeler E-Belediye Uygulaması
<http://www.buyuksehirheryerde.com/> (Erişim Tarihi: 27.11.18)

Şekil 8’de görüldüğü üzere Kahramanmaraş B.Ş. Belediyesi Projeler E-Belediye Uygulaması ile 2014 ten günümüze kadar İl

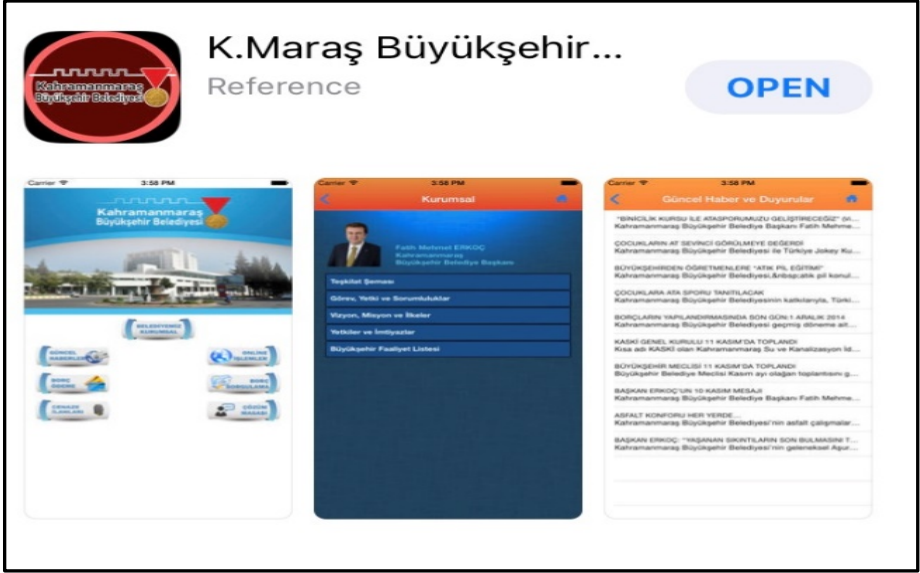
Şekil 9 Kahramanmaraş B.Ş.Belediyesi HPRS Sistemi Toplu Taşıma E belediye Uygulaması <https://kahramanmaras.bel.tr/foto-galeri/hprs-toplu-tasima-guzergah-lari-0> (erişim tarihi:27.10.2018)

Mülki sınırlar içerisinde tamamlanan, devam eden, planlanan, ve yenilenen tüm projelere haritalı görüntülü ayrıntılı bilgilerine anlık olarak ulaşılabilmektedir. Konularına, ilçelerine, proje etiketine, hedef kitleye göre filtreleme yapılabilmektedir (B. Sincer, 01.11.18 tarihli görüşme).

Şekil 9’da Kahramanmaraş B. Ş. Belediyesi HPRS Sistemi Toplu Taşıma E belediye uygulaması ile İl merkezindeki tüm minibüslerin 2015 yılında başlayıp 2016 yılında otobüse dönüşümü gerçekleşmiş hprs sistemi E belediye entegrasyonu sağlanmış hangi otobüs, hani durakta, hangi hatta kaç otobüs var, kaç dakika aralıklarla

geçmekte olduğu bilgisi haritalı görsel animasyon şeklinde ulaşılabilmektedir(B. Sincer, 01.11.18 tarihli görüşme).

Kahramanmaraş B.Ş. Belediyesi Mobil uygulamaları da aktif şekilde kullanılmaktadır. Bu kapsamda bilişim firmaları aracılığıyla birçok m-belediye uygulaması devreye alınmış ve vatandaşların hizmetine sunulmuştur. Bu uygulamalara Android ve İos uygulama indirme adreslerinden (<https://www.apple.com/tr/> ve <https://play.google.com/store/>) ulaşılabilir. Bu uygulamalardan bahsedecek olursak;

Şekil 10 Kahramanmaraş B. Ş. Belediyesi M-Belediye Uygulaması (erişim tarihi:28.11.18)

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Mobil Belediyecilik Uygulaması ile; vatandaşlar uygulama aracılığıyla belediyenin haberlerini ve etkinliklerini takip etme fırsatı yakalamaktadırlar. Vergi

borçlarını sorgulayıp kredi kartı ile ödeyebilme fırsatları bulunmaktadır. Geçmiş dönem tahsilat bilgisini sorgulayabilirler. Mezarlık sistemi üzerinden günlük vefat edenlerin bilgisini öğrenebilirler. Nöbetçi eczanelerin bilgilerine erişebilirler. Uygulama üzerinden istek ve şikayetlerini bildirebilirler (B. Sincer, 01.11.18 tarihli görüşme).

Şekil 3 Kahraman kart E- Kent Geçiş Sistemleri Mobil Belediye Uygulaması (erişim tarihi:28.10.18)

Kahraman Kart E-Kent Geçiş Sistemleri ve Biletleme Teknolojileri Haritalar ve Navigasyon Mobil uygulaması ile ilgili Sn. Sincer şu ifadelere yer vermiştir; “Kahraman Kart” uygulaması ile dilediğiniz an, istediğiniz durağa ait otobüs güzergah bilgilerine, varış saatlerine anlık olarak ve otobüse ait konuma cep telefonunuzdan izleyebilirsiniz. Uygulamayı açtığınızda bulunduğunuz yere yakın tüm

durakları takip edebilecek ve kolayca duraklar hakkında bilgi alabileceksiniz. Bu uygulama ile beklediğiniz otobüsün ne kadar süre sonra geleceği ya da otobüsün kaç durak geride olduğu gibi bilgilere erişilebilir(01.11.18 tarihli görüşme).

Şekil 12 Ücretsiz WİFİ Hizmeti (erişim tarihi 28.10.18)

Büyükşehir Belediyesi Mobil Belediye Uygulaması WİFİ hizmetiyle vatandaşlarıyla iletişim kanallarının artırılmasını ve belediye hizmetlerinin vatandaşlarının ayağına götürmeyi hedefleyen “Mobil Belediyecilik Projesi”nin bir parçası olarak Büyükşehir Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı tarafından, halka açık alanlara meydanlar, mesire alanları ve parklar gibi) vatandaşların internete güvenli kolay erişimini sağlamak amacıyla “Ücretsiz Kablosuz İnternet Erişimi” çalışmasına başladı. İlk olarak kent meydanı ve kültür merkezinde başlatılan uygulamayı 11 ilçe meydanlarında da vermek için çalışmalar başlatılmıştır(B. Sincer, 01.11.18 tarihli görüşme).

5. SONUÇ

Yerel halkın istek ve ihtiyaçlarını en etkin biçimde karşılayabilmek adına varolan yerel yönetimlerin, bu hizmetleri elektronik ortama yansıttıkları bir sisteme geçişleri hem çalışanlar, hem de vatandaş açısından olumlu sonuçlar doğurmaktadır. E-belediyecilik; belediye hizmetleri anlamındaki tüm süreçlerin, zaman ve mekan kısıtlaması olmadan, hızlı ve etkin bir biçimde elektronik ortamda gerçekleştirilmesi demektir. Bu açıklamadan hareketle Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesinin bilişim teknolojilerindeki mevcut durumu; donanım, yazılım, veri üretimi, bunlardan yararlanma ile e-belediye uygulamalarını gerçekleştirmek için gerekli internet alt yapısının büyük oranda sağlandığı, bu konuda olumlu adımlar atılmış olduğu ve çalışmaların devam ettiği söylenebilir. Ülkemizde, e-belediyeciliğin önemi hızla kavranmakta ve Kahramanmaraş Büyükşehir e dönüşüm süreci gibi uygulama adedi giderek artmaktadır.

Bu kapsamda e-devlet anlayışının belediyeler tarafından da benimsenmesi ve e-belediyecilik hizmeti olarak sunulmasıyla birlikte bürokrasinin azaltılmasına önemli bir katkı sağladığı, mobil belediyecilik uygulamalarının kullanımının da artmasıyla birlikte vatandaşın yönetime katılım düşüncesinin arttığı iddia edilebilir. Ancak hemen hemen tüm belediyelerin bilgi-belge verme ve iletişim hizmetleri gibi araçlara daha fazla önem verirken, bazı belediyelerin online işlem hizmetlerine gereken önemi vermediği gözden kaçırılmamalıdır. Özellikle günümüzde akıllı telefon uygulamalarına

diğer ifade ile mobil uygulamalara gereken önem verilirse vatandaşın belediye hizmetlerinde erişiminde, vatandaşa hizmet sunumunda önemli bir aşama kaydedilecektir. Dolayısıyla söz konusu e-belediyecilik uygulamaların yaygınlaştırılmasıyla birlikte vatandaşın nazarında güvensiz olan kamu kurumlarına karşı duyulan güven düzeyi tekrar artırılabilir.

KAYNAKÇA

- ALODALI B., TUNCER A., USTA S., HALİS M.,2013, “Yerel Yönetimlerde E- Belediyecilik Uygulamaları: Akdeniz Bölgesi Örneği” Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi,(2)8,
http://journals.manas.edu.kg/mjsr/archives/Y2012_V01_I01/6ab8844f3c35ae51ae16111bae03f45d.pdf (Erişim Tarihi:09.09.18)
- AYDIN, A. H., 2011. Türk Kamu Yönetimi, 4. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 319s
- BELLİ Aziz ve AYDIN Abdullah, (2017), “6360 Sayılı Kanun ve Yerelde Merkezileşme”, The Journal of Academic Social Science Studies, Sayı: 55, s. 401-413.
- ERYILMAZ B. 2012, Kamu Yönetimi, 5. Baskı, Umuttepe Yayınları, Kocaeli,427s.
- GÜLER M. DÖVENTAŞ E.,2009, “E-Devletten M-Devlete Geçişte Türkiye’de Yerel Yönetim Uygulamaları” Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt:1,Sayı:2,Ss:25-48
- HENDEN B., HENDEN R.,2005, “ Yerel Yönetimlerin Hizmet Sunumlarındaki Değişim ve E Belediyecilik” Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,Güz 2005, 48-66s.
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/69869> (Erişim Tarihi:10.09.2018)
- KARBUZ H. 2003,“Yerel Yönetimler Ve Bilgi Teknolojileri”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
<http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/455/> (10.09.2018)
- KELEŞ R. 2012, “Yerinden Yönetim Ve Siyaset”,8. Baskı Cem Yayınevi, İstanbul.605s.
- KOÇAOĞLU M. ve EMİNİ T. 2011, “Bilişim Teknolojileri Kullanımının Hizmet Sunumuna Etkileri: Konya İl Özel İdaresi Örneği”, Süleyman D. Üniversitesi İİBF Dergisi

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/194487> (Erişim Tarihi:11.09.2018)

- MERSİNKAYA İ.2011, “Yerel Yönetimlerde Yönetim Bilişim Sistemlerinin Uygulanması: Aydın Merkez, Nazilli Ve Söke İlçe Belediyeleri Örneği” Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
<http://adudspace.adu.edu.tr:8080/xmlui/handle/11607/968>(Erişim Tarihi:09.09.2018)
- NOHUTÇU A.2013,Kamu Yönetimi,9.Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 1310s
- ÖKMEN M. PARLAK B. 2013, Kuram ve Uygulamada Yerel Yönetimler, Orion Yayınevi, Ankara, 335s.
- PARLAK, B. & Zahid S. (2005), *Kurum ve Uygulamalarda Kamu Yönetimi- Ulusal ve Global Perspektifler*, Alfa Aktüel Yayınevi. Bursa.
- PEKTAŞ K. E.,2011, “Belediye Hizmetlerinde Bilgi-İletişim Teknolojilerinin Kullanımı Ve E-Belediye Uygulamalarındaki Son Gelişmeler: Bir Literatür Taraması”, 9. Uluslar Arası Bilgi Yönetimi Kongresi, Saraybosna
<http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423867072.pdf> (Erişim Tarihi:05.09.2018)
- SARAÇBAŞI Y. 2010, “ Türkiye’de E-Belediyecilik Uygulamalarında Belediye Vatandaş İlişkisi: Malatya Belediyesi Örneği” Yüksek Lisans Tezi, S. Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta
<http://tez.sdu.edu.tr/Tezler/TS00824.pdf> (Erişim Tarihi: 07.09.2018)
- ŞAHİN, A. (2007), “*Türkiye’de E-Belediye Uygulamaları ve Konya Örneği*”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 29, Temmuz- Aralık, 161-189.

- TOPRAK Z.2006, Yerel Yönetimler, 6. Baskı, Nobel Yayınları, Ankara.490s
- UZUNBOYLU H. 2011, Bilişim Teknolojileri, Pegem Yayınları, Ankara, 328s.
- YÜKSEL, F., 2010. “Bilgi Teknolojileri Ve Yerel Yönetimler”, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/289572> (08.09.2018)

BÖLÜM 14:

KUYRUK TEORİSİ YAKLAŞIMI İLE ÇAĞRI MERKEZLERİNDEKİ BEKLEME SÜRELERİNİN İNCELENMESİ

Sefa ORTAKAYA
Master Öğrencisi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İşletme Bölümü,
sefaortakaya@hotmail.com

Remzi TUNTAŞ
Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi Erciş İşletme Fakültesi İşletme
Bölümü,
rtuntas@hotmail.com

GİRİŞ

İnsanlar yaşamları boyunca günlük hayatlarında yoğun olarak bekleme durumları ile karşı karşıya kalabilmektedirler. Bekleme sürelerinin uzun olması insanlar ve hizmeti sunan birimler açısından zaman kaybına neden olmaktadır. Kişilerde huzursuzluğa, işletmelerde ise yüksek maliyetlere yol açabilmektedir. Bu bekleme durumu hemen hemen tüm alanlarda günlük yaşantının bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bekleme durumu sadece insanlara ait bir durum da değildir. Bir üretim bandındaki işlemlerin sırasını beklemesi bile bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

İşletmelerin amaçlarından biride maliyetleri düşük tutarak karlılığı arttırmaktır. Özellikle hizmet işletmelerinde müşteriyi elde tutmak, yeni müşteri kazanmak gibi amaçlar müşteri sadakatini etki yapmaktadır. Özellikle son yıllarda teknolojinin ilerlemesiyle de hizmet inovasyonunda çeşitliliğin artması, seçeneklerin çoğalması

yıkıcı bir boyut kazanmıştır. Bireylerin almış oldukları hizmetlerden zamanında faydalanmaları, işletmelerin ise hizmet sıralamalarında düşük maliyetlerle hayatta kalmalarını kuyruk analiz yaklaşımı ele almaktadır. Bundan ötürü kuyruk problemi hizmet sunan işletmeler için önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu problem literatürde kuyruk modeli olarak yer bularak araştırma çalışmalarında irdelenmiştir.

Erdoğan (2010), çağrı merkezi sektörüne yönelik bekleme hattında yer alan kuyruk problemini incelenmiştir. Müşteri memnuniyetinin istenilen seviyeye gelmesi için verimliliğin yüksek tutulmasının önemine değinmiştir ve memnuniyeti sağlamak için yoğun servis zamanlarında vardiyanın güncellenmesini savunmuştur. Girginer ve Şahin (2007), spor tesisi olarak faaliyet gösteren işletmelerde spor aletlerini kullanma esnasında meydana gelen kuyruk problemini irdemişlerdir. Benzetim modeli ile bazı pazarlama stratejileri yardımıyla kuyruk problemine çözüm getirmişlerdir. Karahan ve Gürpınar (2009), sağlık hizmetlerine yönelik önemli bir misyon üstlenen hastanelerde kuyruk modelini ele alarak randevu sistemleri üzerine araştırma yapmışlardır. Hasta kayıt ve kabulleri için kuyruk modeli randevu sisteminin bir arada karma bir şekilde uygulanması sonucuna ulaşmışlardır. Karma uygulamaya yönelik önerilerde bulunmuşlardır. Çevik ve Yazgan (2008), kuyruk modelinden faydalanarak bir kamu bankasındaki bekleme sürelerine yönelik hesaplamada bulunmuşlardır. Sistemin doluluk oranını ölçmüşlerdir. Öz (2017), Antalya Uluslararası Havalimanına gelen ve giden uçakların pist kullanımından kaynaklanan bekleme durumları

incelenmiştir. Kuyruk analizi yardımıyla müşteri memnuniyetsizliği ve maliyetleri azaltmak için servis zamanlarının azaltılması sonucuna ulaşılmıştır.

Kuyruk teorisine neden olan problemlerde iki ayrı durum mevcuttur. Servis veren birimlerin talebe yetişememesi durumu birinci problem iken, servis talep etmeyenlerin olmaması durumunda servis verenlerin boş statüde kalması ikinci bir problemdir. Özellikle hizmet sunan birimlerde önemli bir misyon üstlenen yöneticiler maliyetlerin düşük olmasını arzu ederlerken, kaliteli hizmetin sunulmasını da talep etmektedirler. Bekleme durumunda kalarak hizmet talep edenler için daha kaliteli hizmet verilmesi, bekleme hatlarındaki sürelerin daha kısa tutulması yöneticilerin amaçları arasında yer almaktadır. Özellikle hizmet talep edenlerle hizmet sunanlar arasında çatışma yaşanmaması bu amacın gerçekleşmesine daha da yardımcı olmaktadır (Erdoğan, 2010: 8).

Bu çalışmanın amacı ise çağrı merkezi sistemlerinde yer alan geçmişe yönelik raporlamalardan yola çıkarak kuyruk analizinde bulunmak ve kuyruk teorisinin verimliliğe etkisini irdeleyerek bulgu, sonuç ve değerlendirmelere ulaşmaktır.

KUYRUK PROBLEMİ VE KUYRUK TEORİSİ

Bekleme hattı olarak ifade edilen kuyruk hayatın her aşamasında ve bekleme olayının söz konusu olduğu tüm süreçlerde kendisini göstermektedir. Bu bekleme durumu sadece insanlara özgü değildir. Karaya inmek için izin beklemekte olan uçaklar, trafik ışıklarının bekletmeye neden olduğu arabalar poliklinikte sırasını bekleyen

hastalar, üretim bandında yapılan uygulamalar da kuyruk teorisine neden olan kuyruk problemlerindedir (Erdoğan, 2010: 7).

Günlük yaşamın bir parçası bekleme hatlarıdır. İnsanlar sinema izlemek, bankalardan havale yapmak, postaneden kargo göndermek, açık büfelerden yiyecek almak için sıralı bir şekilde bekleme durumuyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu durum zamanla alışkanlık haline gelse bile uzun süreli kuyruklarda beklemek rahatsızlığa neden olabilmektedir. Sadece insanlar değil bazı durumlarda dahi bekleme hattı söz konusudur. Örneğin; bir sonraki üretim partisi için imalat süreçlerinin beklenmesi, uçakların iniş için sıra beklemesi, gemilerdeki ve kamyonlardaki yüklerin boşaltılması için sıraların beklenmesi vb. Kuyruk sisteminin etkin işletilmesi için çok sayıda servis kapasitesi sağlanmalıdır. Bu durum aşırı maliyetleri de beraberinde getirmektedir. Bundan ötürü kuyruk teorisi toplam maliyetleri düşük tutarak verimliliğin yüksek tutulması için kullanılmaktadır (Hillier ve Lieberman, 2000: 834-835).

Kuyruk analizi, kuyrukta bekleyen hatların matematiksel olarak analiz edilmesidir. Kuyruk teorisi üzerinde çalışılırken kuyruk uzunlukları ile bekleme hattındaki sürelerin tahmin edilebilmesi için benzetim yapılması gerekmektedir. Kuyruk teorisinden yola çıkılarak elde edilen çıktılar genellikle iş süreçleri ile ilgili kararların alınmasında kullanılmaktadır. Kuyruk teorisi, sistemin işleyişine göre bekleme durumu, kuyrukta bekletilme zamanı ve süreçte karşılaşılabilecek problemlere karşın performansın hesaplanmasına ışık tutmaktadır. İnsanların en çok etkilendiği hizmet sektöründe kuyruk teorisinin ana öğeleri hizmeti sunanlar ile hizmet alımı için

hatta bekleyenlerdir. Hizmet almak için ortaya çıkan müşteriler hizmet almak istedikleri birime vardıklarında ya direkt hizmet alırlar ya da işlemi gerçekleştirecek olan birimler meşgul statüsünde iseler bekleme durumuyla karşı karşıyadırlar. İşlemi gerçekleştirecek olan hizmet servislerinin çalışanları mevcut işlemi tamamladıktan sonra kuyrukta bekleyenler arasından genelde sırasıyla müşterileri çekmektedir. Bekleyen hattında sıra yoksa müşteri direkt işlem görmeye başlamaktadır. Eğer kuyruk boşta ise işlemi yapan kişi ya da kişiler hazır statüsünde müşterilerini beklemektedirler (Durmuş, 2010: 7).

Müşterileri kuyrukta bekleme olayını oluşturan kavramlar aşağıda yer almaktadır (Durmuş, 2010: 7):

Kuyruk: Bekleme hattında bekleyen müşterilerdir.

Servis Kanalı: Hizmet sunan işletmenin servis sürecidir.

Kuyruğa Giriş Hızı: Birim zamanda hizmet almak için kuyruğa gelen müşterilerin sayısıdır.

Servis Hizmet Hızı: Kuyrukta bekleyen müşteriler için sunulan hizmetin hızıdır.

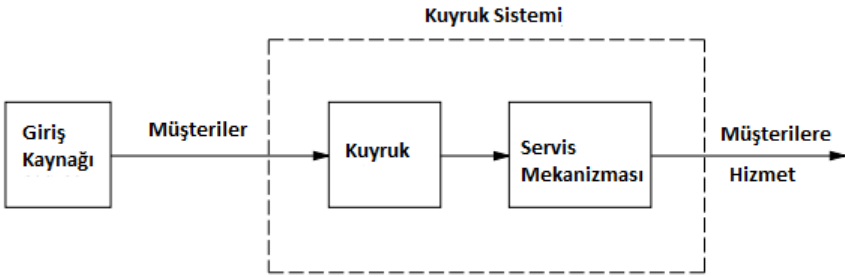
Kuyruk Disiplini: Kuyrukta yer alan müşterilerin sırası için benimsenen kurallardır.

Servis Olanakları: Tek kanallı ve çok kanallı olarak verilen hizmetlerdir.

Kuyruk disiplini açısından bekleme hattında ana kural First Come First Served (FCFS) kuralıdır. FCFS kuralında asıl amaç ilk gelenin ilk hizmet almasıdır. Ayrıca kuyruk teorisinde Last Come First Served (LCFS) kuralı ve Service In Random Order (SIRO) kuralı da mevcuttur. LCFS kuralında son gelene ilk hizmet mantığı

benimsenirken SIRO kuralında ise rassal olarak hizmet sunma mantığı benimsenmiştir. Priority Queue Dicipline (PRI) kuralında ise öncelikli müşteriye ilk sıra verilir (Erdoğan, 2010: 17).

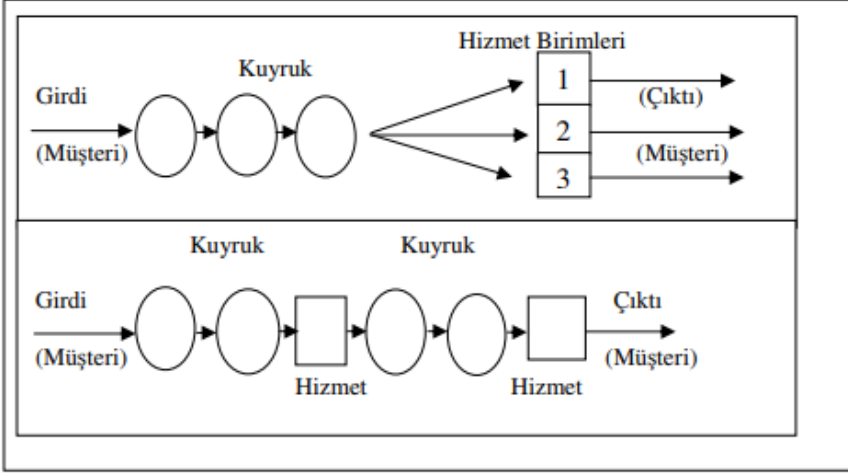
Çoğu kuyruk modelleri tarafından esas alınan temel süreç şeklindeki gibidir. Hizmet sunulması gereken müşteriler zamanla bir giriş kaynağı tarafından üretilir. Üretilen müşteriler belli bir sıraya girerek kuyruğa dâhil olur. Hizmet sunulması için sırayla müşteriler seçilir. Müşteri seçiminde bir takım kuyruk disiplinleri uygulanır. Daha sonra servis mekanizmasına göre müşteri için servis gerçekleştirilir. Hizmet alan müşteriler kuyruktan ayrılır. Bu süreç Şekil 1’de tasvir edilmiştir (Hillier ve Lieberman, 2000: 835-836):

Şekil 1. Basit Bir Bekleme Hattı Süreci

Kaynak: Hillier ve Lieberman (2000).

Aşağıda Şekil 2’de ise kuyruk sisteminin genel yapısı gösterilmiştir:

Şekil 2. Bekleme Hattı Sistemlerinin Yapısı

Kaynak: Ada, E. (1990).

Şekil 2’de görüldüğü gibibekleme hattı sistemlerinde, hizmet talep eden müşteriler hizmetin verildiği noktaya ya sabit ya da değişken oranda katılım yapmaktadırlar. Hizmet noktasına giriş yapan müşteriler direkt hizmet alabilecekleri gibi bekleme durumu ile karşı karşıya kalmaları hâlinde kendilerince sıra gelince hizmet alabilmektedirler. Kendilerine sıra gelen müşteriler ise sabit veya değişken oranda hizmet aldıktan sonra sistemden ayrılmaktadırlar. Bekleme sistemlerinde hizmet alımı için bekleme noktaları ile hizmet verilen hizmet noktaları bulunmaktadır (Ada, 1990: 1).

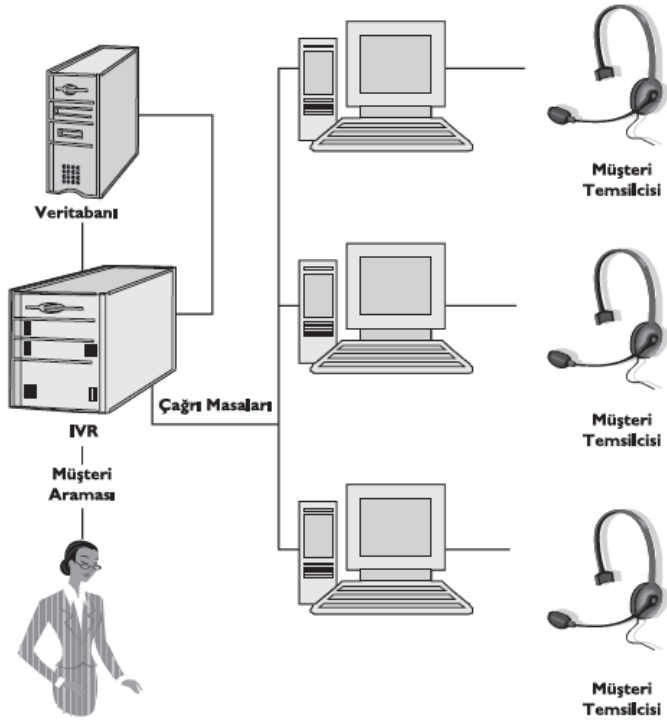
ÇAĞRI MERKEZLERİ

Çağrı merkezleri müşteriler veya vatandaşlar ile iletişimde olmak için iletişime adanmış olan departmanlardır. Bu departmanlar kurum içinde bir yardım masası olacağı gibi müşteri hizmetleri departmanı da olabilmektedir. Çağrı merkezi hizmetleri dışarıdan da hizmet alınarak tedarik edilebilmektedir. Şirketler genellikle dış kaynak yolu ile çağrı merkezi hizmetlerini satın alabilmektedirler. Bu durum bağımsız çağrı merkezlerinin sayısını arttırmaktadır (Norman, 2005: 1).

En basit ve geleneksel bir bakış açısıyla çağrı merkezleri, işletmelerin temas kurmaları gereken, müşterilerinden, tedarikçilerinden, bayilerinden ve diğer üçüncü kişi ve kurumlardan gelen çağrıları karşılayan, gerek duyulması halinde gelen çağrılardan yola çıkarak işlemleri başlatan, yönlendirilmesi gereken çağrıları ilgili birimlere yönlendiren ve dış arama yapılması gereken durumlarda dış aramaları yapan iletişim birimleridirler (Yüksek vd., 2013: 3). Tanımdan anlaşılacağı üzere çağrı merkezleri iletişim görevini yerine getiren önemli birimlerdendir. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte iletişim kanallarının çoğalması sadece işletmelerin değil kamu kurum kuruluşlarının da dikkatini çekmiştir. Arayan vatandaşlara hizmet verilmesi için ilk olarak belediyelerin beyaz masalarından başlanan çağrı merkezleri giderek Bakanlıklara kadar önemli bir ivme kazanmıştır. Bu nedenle günümüzde işletmeler kadar kamu kurum ve kuruluşları da iletişim merkezleri aracılığıyla hizmet vermeye başlamışlardır. Vatandaşlardan gelen bilgi edinme, talep, görüş ve önerileri karşılayarak harekete geçmeye başlamışlardır. Ülkemizde

faaliyet göstermekte olan, vatandaşlara 7 gün 24 saat boyunca önemli bir lde destek olarak hizmet veren Milli Eğitim Bakanlığı İletişim Merkezi (MEBİM) kamu ağrı merkezlerine örnek olmaktadır.

Teknolojide yaşanan önemli değişimler ağrı merkezlerinde telefonla verilen hizmetlerin yanında e-mail, onlinechat (web chat – canlı destek), video araması gibi iletişim kanallarının da kullanılmasına imkan tanımıştır. İletişimde yaşanan bu çeşitlilik ağrı merkezlerini müşteri temas merkezine (Call Contact Center) ya da müşteri erişim merkezine dönüştürmüştür. Bu nedenle arayan vatandaşların tamamına hizmet verilmesi verimlilik açısından önemli bir yer tutmaktadır. Gelen aramalarla hizmet veren ağrı merkezlerinde ilk temas genelde IVR adı verilen interaktif sesli yanıt sistemi ile karşılanmaktadır. Gelen ağrılar sesli yanıt sistemi ile karşılanamıyorsa müşteri temsilcilerine yönlendirme yapılmaktadır. Müşteri temsilcilerine ağrılar ACD adı verilen otomatik ağrı dağıtıcısı tarafından gerçekleşmektedir. Müşteri temsilcilerine dağıtılan çağrıların akış şeması şekil 3’ te gösterilmiştir (Yüksek vd., 2013: 15-16):

Şekil 3. Çağrı Akışı

Kaynak: Yüksek vd., (2013).

Şekil 3'te görüldüğü gibi telefonla hizmet veren çağrı merkezlerine yapılan aramalar ilk aşamada sesli yanıt sistemi tarafından karşılanmaktadır müşteri temsilcisine iletilmesi gereken konular varsa ikinci aşamada otomatik olarak sırasıyla müşteri temsilcilerine dağıtılmaktadır.

VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmanın Amacı

Çağrı merkezlerinin var oluş amaçlarından en önemli olanı arayan bireylere yüksek kalitede hizmetin sunulmasıdır. Bu çerçevede çağrı merkezi raporlamalardan yola çıkılarak geri bildirimlerin alınıp uygun eyleme geçilmesi ve performansın ölçülmesi, karar verme süreçlerinin daha erken gerçekleştirilip, hızlandırılması ve net tahminlerde bulunulması yöneticilerin zihinlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle yapılan bu çalışmada çağrı merkezleri sisteminde yer alan bekleme hattının incelenip analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmanın Veri Seti ve Kapsamı

Bu çalışmanın materyalini çağrı merkezi sektöründe faaliyet gösteren Milli Eğitim Bakanlığı İletişim Merkezi (MEBİM) den alınan veriler oluşturmaktadır. Bekleme hattı sisteminin günlük, haftalık, aylık ve yıllık olarak izlendiği raporların mevcut olduğu MEBİM 7 gün 24 saat boyunca tam zamanlı çalışma modelini uygulayarak önemli bir hizmet sunmaktadır. Uygulamaya konu olan MEBİM’de özellikle danışma hizmetleri yönünden eğitimle ilgili önemli konu başlıklarında kesintisiz hizmet verilmektedir.

MEBİM bilgisayar sistemlerinde yer alan raporlamalar için gerekli izinler alındıktan sonra 2018yılı Ocak, Şubat, Mart, Nisan aylarına ait veriler MC Office Excel şeklinde temin edilmiş olup 120 günlük veriler çalışmaya konu edinmiştir. Elde edilen veriler kullanılabilir şekilde MC Office Excel ve SPSS paket programı

aracılığıyla istatistiksel açıdan düzenlenmiştir. Daha sonra WinQSB paket programındaki kuyruk analizi modülü aracılığıyla da analiz yapılmıştır.

Çalışma Verilerinin Düzenlenmesi

MC Office Excel yardımıyla çalışma datası günlük, haftalık ve aylık olarak düzenlenmiştir. Dört aylık veriler irdelendiğinde günlük değerler için ortalama 9130 adet çağrı geldiği ve çağrılarının 7383 adetinin vatandaş temsilcileri tarafından karşılandığı görülmüştür. Yine günlük değerler için ortalama 719 adet çağrının ulaşıldıktan sonra MEBİM'i arayan vatandaşlar tarafından kapatıldığı görülmüştür. 2018yılı Ocak, Şubat, Mart, Nisan veriler ele alındığı için belirtilen aylarda gelen çağrılarının vatandaş temsilcileri tarafından karşılama oranı %95,50 olarak görülmüştür. 2018yılı Ocak, Şubat, Mart, Nisan aylarına göre elde edilen günlük ortalama çağrı verileri Tablo 1'de gösterilmiştir:

Tablo 1. 2018 Yılı Ocak, Şubat, Mart, Nisan Aylarına Ait Günlük Ortalama Veriler

Aylar (2018)	Gelen Çağrı Sayısı	Karşılanan Çağrı Sayısı	Karşılanamayan Çağrı Sayısı
Ocak	331142	277931	10375
Şubat	164940	132475	549
Mart	313779	238200	35714
Nisan	285693	237300	39650

Tablo 1’de görüldüğü gibi Ocak ve Mart aylarına karşın Şubat ve Nisan aylarında daha az çağrı karşılanmıştır. Gelen aramaları karşılama oranı ise yüksek seviyededir.

BULGULAR

Düzenlenen aylık değerlerden sonra karşılanan çağrılarının ortalaması bakımından günlük ve haftalık değerlere yönelik analizlere de ulaşılmıştır. Günlük, haftalık ve aylık değerler düzenlendiğinde en uygun seviyede hizmet verildiği görülmektedir.

Kuyruk analizindeki sonuçların daha güvenilir ve tutarlı olabilmesi amacıyla düzenlenen analizler SPSS paket programında tanımlayıcı istatistiğe dönüştürülmüştür. Tanımlayıcı istatistiklerin yardımıyla da el edilen analiz sonuçları kuyruk analizinde veri girişi olarak kullanılmıştır.

Veri setindeki değerler için ulaşılmış olan tanımlayıcı istatistiklere bakıldığında günlük ortalama 7383 adet çağrının karşılandığı gelen aramalardan ise % 95,50 sinin cevaplandığı görülmektedir. Günlük ortalama değerler ve toplam süreler Tablo 2’de verilmiştir:

Tablo 2. 2018 Yılı Ocak, Şubat, Mart, Nisan Aylarına Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Toplam	Ortalama	Medyan	Standart Sapma	Varyans	Min	Max
Karşılana n Çağrılar	120	7382,55	6332	3546,63967	12578652,92	2523	17769
Çağrılar ı Cevaplama Hızı	120	12,1289	1,565	39,91756	1593,411	0,23	347,33
Ortalama Görüşme Süresi (dk)	120	182,6094	180,75	29,79401	887,683	111	233,2
Toplam Üretim Süresi (dk)	120	22551,48	21952	10772,67894	116050611,6	6082	49913

Tablo 2’de görüldüğü gibi karşılanan çağrılar ın cevaplama hız ı optimum seviyededir. Servis seviyesi (Service Level – SL) istenilen seviyenin üzerindedir Çağrılarda harcanan görüşme sürelerinin optimum seviyede olması bir sonraki vatandaş ile daha erken temas kurmaya neden olmaktadır.

Ele alınan iletişim merkezinde raporlu olanlar, yarım zamanlı çalışanlar, tam zamanlı çalışanlar, hafta içi ve hafta sonu çalışanlar olmak üzere gece vardiyası ve diğer çalışma saatlerinde çalışan vatandaş temsilcileri say ı bakımından da incelenmiştir. Aynı saat diliminde servis sunan vatandaş temsilcilerinin sayısı, her bir vatandaş temsilcisi için servis oran ı, gelen vatandaşların sayısı, meşgul olan vatandaş temsilcilerinin sayısı girdi olarak kullanılmıştır. Ancak arayacak vatandaşlar say ı bakımından öngörülemediği için birim kuyruk maliyeti 3 TL olarak temsil edilmiştir.

120 günlük verileri düzenleme işlemlerinin yapılması, tanımlayıcı istatistiklerin çıkartılması, vardiya planlamasının incelenmesi ve girdilerin hesaplanması işlemlerinden sonra kuyruk analizi yapılarak çıktılara ulaşılabilmesi için WinQsb paket programında yer alan kuyruk analizi menüsü kullanılmıştır. M/M modeline göre kuyruk analizi yapılmıştır. Çıktı değerlerine ulaşılabilmesi için elde edilen saatlik girdiler ise Tablo 3'te verilmiştir:

Tablo 3. Kuyruk Analizi Veri Girişleri

Veri Tanımları	Girdiler
VT Sayısı	38
Her Bir VT İçin Servis Oranı	20
Vatandaş Gelişleri	308
Kuyruk Kapasitesi	M
Vatandaş Popülasyonu	M
Meşgul VT Maliyeti	0
Boşta Kalma Maliyeti	0
Vatandaş Bekleme Maliyeti	0
Servis Maliyeti	0
Atılan Vatandaş Maliyeti	0
Birim Kuyruk Kapasitesi	3

WinQsb paket programında yer alan kuyruk analizi menüsünden verilerin girişleri yapıldıktan sonra performans ölçülerek Tablo 4'te yer alan çıktı sonuçlarına ulaşılmıştır:

Tablo 4. Kuyruk Analizi Performans Çıktıları

Perfomans Kriterleri	Analiz Çıktıları
Sistem: M/M/32	308
Saatlik Vatandaş Gelişleri	20
Saatlik Servis Oranı	308
Saatlik Sistem Efektif Geliş Oranı	308
Saatlik Sistem Efektif Servis Oranı	40,52%
Sistem Kullanımı	15,4
Sistemdeki Ortalama Vatandaşın Sayısı	0
Kuyruktaki Ortalama Vatandaşın Sayısı	0,6814
Meşgul Sistemdeki Kuyruktaki Ortalama Vatandaşın Sayısı	0,0500 saat
Sistemde Harcanan Ortalama Süre	0,0000 saat
Kuyrukta Harcanan Ortalama Süre	0,0022 saat
Meşgul Sistemdeki Kuyrukta Harcanan Ortalama Vatandaşın Sayısı	0,00%
Tüm Sunucuların Boşta Kalma Olasılığı	0,01%
Gelen Vatandaşın Bekleme ya da Sistemin Meşgul Olma Olasılığı	0
Meşgul Sunucuların Saatlik Toplam Maliyeti	0
Boştaki Sunucuların Saatlik Toplam Maliyeti	0
Toplam Saatlik Vatandaş Bekleme Maliyet	0
Toplam Saatlik Vatandaş Servis Maliyeti	0
Sistemin Saatlik Toplam Maliyeti	0

Kuyruk analizi çıktıları elde edildikten sonra duyarlılık analizi yapılmıştır. Elde edilen çıktılarından da anlaşılacağı üzere kuyruk analizi geleneksel yaklaşımlara göre daha objektif seçenekler sunmakta ve verimliliğin ölçülmesine olumlu yönde katkı sunmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bilgi teknolojilerindeki yıkıcı değişimler çağrı merkezlerinde görev yapan vatandaş temsilcilerinin arayan vatandaşları daha çok memnun etmelerine ve verimlilik hedeflerinin yüksek tutulmasında da belirleyici bir etken olmuştur. Yaşanan yıkıcı değişimler arayan vatandaşların daha yüksek kalitede hizmet almalarına önemli bir boyut kazandırarak seçiciliği arttırmıştır. Çağrı merkezlerinde verilen hizmetler günler geçtikçe geliştirilmiş olup çağrı merkezleri yerini iletişim merkezlerine bırakmıştır. İletişim merkezlerinde verimliliğin istenilen seviyeye ulaşması için kaliteli hizmetin sunulması ve zamanın verimli kullanılması önemli bir öge olmuştur. Vatandaş temsilcilerinin bilgi ve motivasyon açısından sürekli yenilenmeleri ve refresh eğitim programı adı verilen bilgilerini tazeleme eğitimlerine katılmaları verimlilik için ne kadar önemli ise gelen çağrıları istenilen servis seviyesinde karşılamaları da önemlidir.

Kuyruk analizi çağrı merkezi yöneticilerinin karar alma durumlarına yönelik yardımcı bir analiz türüdür. Yöneticiler gelecekte karşılaşılabilecek durumlar için sezgilerini, tecrübelerini ve kişisel düşüncelerini harcayarak tahminlerde bulunmaktadır. Ancak kuyruk analizi geleneksel yaklaşımlara göre daha bilimsel ve daha

objektif bir seçenek sunmaktadır. Yapılan analizlerde gelen çağruların istenilen seviyede karşılanması ve yöneticilerin erken kararlar almalarına yardımcı olunması için vatandaş temsilcilerinin bilgilerini güncel tutmaları, çağruları istenilen sürede karşılamalarının önemli bir yer tuttuğu tespit edilmiştir. Verimliliğin istenilen seviyede olması için vardiya planlama uzmanlarının çalışan sayısını optimum seviyede tutarak eğitim ve motivasyon toplantılarını da planlamaya dâhil ettiği tespit edilmiştir. Çünkü iletişim merkezleri açısından arayan vatandaşları hatta bekletme maliyetinin düşük seviyede olabilmesi için haftalık vardiya planlamasının yoğunluğa göre daha da geniş bir boyutta hazırlanması gerekmektedir. Özellikle haftanın ilk iş günlerinden son günlere doğru yoğunluğun şiddeti değişim gösterdiği için haftanın ilk iş günlerinde çağruların daha etkin bir şekilde karşılanması için eğitim ve motivasyon toplantılarının haftanın son günlerine bırakılması gerekmektedir. Sonuç olarak SL'in optimum seviyede olması verilen eğitimler ile motivasyon etkinliklerinin istenilen kalitede olduğunu ve vatandaşların uzun süre bekletilmeden memnun kalınarak temasa geçtiklerini göstermektedir.

Vatandaşlar iş ve işlemlerini kurumlara gitmeden daha düşük maliyetlerle kısa zamanda gerçekleştirmeyi istemektedirler. Çünkü kurumlara şahsen başvuruda bulunulması zaman, ulaşım ve ek maliyetler yönünden tercih edilmeyerek iletişimin daha kolay gerçekleşmesi tercih edilmektedir. Bu durum vatandaşlar açısından maliyetlerin düşmesine neden olurken iletişim merkezi açısından gelen çağruların yoğunluğuna neden olmaktadır. Bundan ötürü iletişim merkezlerinde kaliteli hizmet anlayışının yanında bekletme sürelerinin

önemi de benimsenmelidir. Tüm bu etkenler incelendiğinde vatandaş temsilcilerinin güdülenmiş ve motivasyonu yüksek bir şekilde çağrılarını karşılamaları için sosyal kulüp etkinlikleri kapsamında çeşitli sosyal etkinliklere daha çok zaman ayrılmalıdır. Bu durum verimliliğe olumlu yönde etki edebileceği gibi hatta bekletme maliyetlerinin düşmesine de etki edecektir.

TEŞEKKÜR

Çalışmada kullanılan veri seti için çağrı merkezi raporlamalarının kullanılmasında desteklerini esirgemeyen Milli Eğitim Bakanlığı Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliğine teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- Norman, K. (2005). Call Centre Work – Characteristics, Physical, And Psychosocial Exposure, And Health Related Outcomes. Phd Thesis. Linköpings Universitet, National Institute For Working Life, Swedish.
- Yüksek, E., Akar, G., Şanlı, H. (2013). Çağrı merkezi yönetimi-I. Türkiye: Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Girginer N. ve Şahin B. (2007). Spor Tesislerinde Kuyruk Problemine Yönelik Bir Benzetim Uygulaması. Spor Bilimleri Dergisi, 18 (1): 13-30.
- Karahan A. ve Gürpınar K. (2009).Hastanelerde Kuyruk ve RandevuSisteminin Etkinliği Üzerine Bir Araştırma:Afyon Devlet Hastanesi Örneği. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 9 (17): 155-172.
- Çevik O. ve Yazgan A.E. (2008). Hizmet Üreten Bir Sistemin Bekleme Hattı (Kuyruk) Modeli ile Etkinliğinin Ölçülmesi. Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1 (2): 119-128.
- Öz Y. (2017). Antalya Uluslararası Havalimanı Simülasyon Modeli ile Bir Kuyruk Problemi. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen ve Mühendislik Dergisi, 1 (2): 50-62.
- Ada E. (1990). Bekleme Hattı Problemlerinin Analizinde Matematiksel Modeller. G.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 6: 1-54.

- Erdoğan, G. (2010). Kuyruk Teorisi ve Bir Çağrı Merkezi Uygulaması. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Durmuş, Ü. (2010). Kuyruk Teorisinin İncelenmesi ve Üniversite Sektörü İçin Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi. Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hillier, F.S.,Lieberman, G.J. (2000).Introdictioonto Operations Resarch (Seventh Edition). Newyork: McGraw-Hill.

BÖLÜM 15:

GENEL OLARAK PERFORMANS YÖNETİMİ UYGULAMALARI VE İŞ GÖREN NİTELİKLERİ 'NİN ETKİLERİ

Dr. Öğretim Üyesi Osman ATAY
A.Ü. Gölbaşı Meslek Yüksekokulu Yönetim ve Organizasyon
Bölüm Başkanı

GİRİŞ

Çalışanın yeteneklerini, potansiyelini, iş alışkanlıklarını, davranışlarını ve benzer niteliklerini diğer çalışanlarla karşılaştırarak ortaya çıkarılan bir sonuç ilişkisidir. Sistematik bir ödev olan performans değerlendirme sistemi verimli bir iş süreci için bütün kurumların uygulaması gereken bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Performans herhangi bir parçanın gereği olarak önceden belirlenen standartlara uygun davranış göstermesi ve beklenen amaçlara yaklaşma derecesi olarak tanımlanabilir.(www.kariyer.net) Performans değerlendirme sistemi eski bir sistemdir. 1800 lü yılların sonuna doğru bireylerin fiziksel ve zihinsel özelliklerini kişiliklerini davranışlarını ve yeteneklerini ölçülmesini kapsamaktadır. Zaman içerisinde teknik araç açısında yeni dizayn getirildi. (www.kariyer.net) Zaman geçtikçe değişim söz konusudur. Bu değişim teknoloji, davranış, insan ilişkileri, yönetim, İnsan nitelikleri, yetenek ve becerilerde değişime uğramaktadır. Bu değişime adapte olan, uyum sağlayan üretimde etkin olarak yer alan, teknolojiyi iyi şekilde kullanan çalışanların performansları yararlı olacaktır. Çalışanların ne

kadar ürettiği üretimdeki etkinin ortaya çıkartmak için kurumlarda, örgütlerde mutlaka performans, kurumlarda, örgütlerde mutlaka performans değerlendirmesi yapılmalı ve farklı performans olan çalışanında mutlak ücreti saklı olmalı.

Performans Kavramı

Performans kelimesi İngilizce kökenli bir kelime olup dilimize “İcra etme, yapma, etme, ifa” olarak tercüme edilmiş ve zaman zaman başarı, başarmak kavramları ile özdeşleştirilmiştir.

Performans çeşitli kaynaklarda farklı tanımlanmaktadır. Bu tanımlardan bazıları şunlardır;1

“Performans genel anlamda belirli bir amaca yönelik olarak yapılan planlar doğrultusunda ulaşılan noktayı, bir başka deyişle elde edilenleri kalite ve kantine yönleri ile belirleyen bir kavramdır”.²Başka bir ifade ile belirlenmiş olan bir hedefe ulaşım seviyesinin ölçümüdür. Bu mutlak ya da nispi olarak değerlendirilebilir.”²

Genel kabul gören tanıma göre performans, “bir iş yapan bir bireyi, bir grubun ya da teşebbüsün o işle amaçlanan hedefe yönelik olarak nereye varabildiğini, başka bir deyişli neyi sağlayabildiğinin nicel ve nitel olarak anlatımadır”³. Performans, kavramı, en geniş anlamı ile “belli bir hedefe ulaşmak için önceden belirlenmiş bir faaliyetin sonucunda ortaya çıkanı, sayısal olarak ve kalite açısından ortaya koyan bir kavramdır”⁴. Performansın belirlenmesi için gerçekleştirilen etkinliğin sonucunun değerlendirilmesi gerekir.

Sonuçların değerlendirilmesi performans yönetiminin amaçları arasında yer alır.

İşletme yönetimde başarı (performans değerlendirme veya personel değerlendirme), yöneticinin daha önceden belirlenmiş standartlarla iş görene ilişkin sonuç raporlarından aldığı bilgilere dayanarak, onun iş davranışlarını analiz ederek başarıyı ölçme ve değerlendirme olgusudur.⁵

Başarı değerlendirmesi; İş görenlerin iş yerindeki başarılarının, tutum, davranış ve kişiliklerinin bir takım objektif ölçülere göre belirlenmesi sürecidir⁶. Performans değerlendirme, en genel hatları ile kişinin yapacağı işe ve bu iş için sahip olduğu potansiyel özelliklere göre bireysel olarak analiz edilmesi ve onun işini başarma derecesinin belirlenmiştir. İşletme çalışan her bir iş görenin belirli dönemlerde elde ettiği sonuçlar onun başarısı, bu sonuçların yöneticiler tarafından analiz edilmesi de onun başarısının değerlendirmesidir.

PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİ

Yönetimin aktif elemanı olan insan faktörünün etkin ve verimli kullanılması ile örgütlerin başarısı artırılabilir. Personelin etkin ve verimli kullanılabilmesi için her personelin örgüt amaçlarına yaptığı katkının, doğru tekniklerle ve objektif kriterlere uygun olarak belirlenmesi gerekmektedir. Örgütlerin etkinliği, üyeleri olan bireylerin performanslarının bir türevidir.⁹ İşletme yönetimlerinin temel görevi, örgütsel amaçları maksimum düzeyde gerçekleştirmektedir. Başarının kriteri ve düzeyi, yönetimin performans

değerlendirme konusundaki anlayışına göre şekillenir. İşletmenin varlığı ve sürekliliği büyük ölçüde bu anlayışın doğruluğuna ve gerçekliğine bağlıdır.⁷

Literatürde “başarının değerlendirme”, “liyakat değerlendirme”, “iş gören boylandırma”, personel değerlendirme”, verimliliğin değerlendirilmesi”, “tezkiye” ve “sicil” gibi kavramlarla ifade edilen performans değerlemesi, en kısa tanımlamayla personelin işindeki başarısının o işin gereklerine göre değerlendirilmesi sürecidir”.⁸

Değişik kaynaklarda performans değerlendirme şu şekilde tanımlanmaktadır;⁹

• Kişinin işteki başarı derecesi hakkında bir yargıya varma işlemidir.¹⁰

• Çalışanların yeteneklerini, potansiyel güçlerini, iş alışkanlıklarını, davranışlarını ve benzer niteliktekilerini diğerleriyle karşılaştırarak yapılan sistematik bir ölçmedir.¹¹

• Çalışanların performanslarını değerlendirerek ve gözlemleyerek sonuçları kayıt altına alan, bu sonuçlardan hareketle geri besleme sağlayan bir süreçtir.¹²

Performans değerlendirme ‘bir örgütle yer alan personelin göstermesi gereken başarılı davranışları gösterip göstermediğinin saptanması ve gereken başarılı davranışları gösterip göstermediğinin saptanması ve gerekiyorsa geliştirme için yapılan çalışmaların organizasyonudur’ veya ‘kişinin işteki başarı derecesi hakkında yargıya varma işlemidir’ şeklinde tanımlanabilir. İşgörenin,

verimliliğe katkıda bulunan çıktının ölçülmesine performans değerlendirme denir¹³

Personelin verimliliğinin ölçülmesi performans değerlendirmesidir¹⁶ Performans değerlendirmesi personelin, organizasyon amaçlarının gerçekleşmemesine yapmış olduğu katkının ölçülmesidir.

Performans değerlendirilmesi kişinin işteki performansın başarıllığı ya da başarısızlığı hakkında bir yargıya varma işlemidir¹⁴

Başarı değerlendirilmesi kişinin yeteneklerini, gizil gücünü, iş alışkanlıklarını, davranışlarını, davranışlarını ve benzeri nitelikteki diğerleriyle karşılaştırarak yapılan sistematik bir ölçmedir¹⁵

Performans değerlendirme örgütlerde adil ödül dağıtımını sağlama çalışanlara yüksek performans göstermeye motive etme, örgütü bir bütün olarak geliştirecek değerlendirme sistemi kurabilmenin yanında ücret ve terfi kararlarında, insan kaynakları planları oluşturulmasında eğitim ihtiyacının tespit edilmesinde, personel seçimi sisteminin geçerliliğinin kanıtlanmasında önemli bir bilgi kaynağıdır¹⁶

Verilen tanımlarda hareketle performans değerlendirilmesi sistemlerinin çok yönlü dinamik ve objektif kriterlere dayanan bir süreç ile ele almak gerekir. Buna paralel olarak performans değerlendirmelerin kullanıldığı alanlar şöyle sıralanabilir. (www.insankaynakları.com):

Performans kriterleri

Performans değerlenmesi sistemi içinde iş görenlerin performanslarının nasıl ölçüleceği ya da bu ölçüm esnasında hangi kriterlerin belirleyici konusu olan performans değerlendirilmesi olan en önemli sorun alanlarının başına kriterlerinin seçimi ile performans değerlendirilmesinin başarısı arasında doğrusal yönde bir ilişki vardır. Bu sebeple değerlemediler ilk olarak performans değerlemesi akılcı bir biçimde tespit etmek durumundadırlar performans standarttı şeklin dede adlandırılabilen bu kriterler büyük ölçüde bir işin etkili bir biçimde yapılabilmesi için gereken koşulların belirlenmesidir noktada neyin- nasıl başarıldığı gündeme geldiğinden her iş görene konu ile ilgili yeterli düzeyde açıklama yapılmalıdır.

Performans, değerleme kriterlerinde şu özelliklerin bulunması gerekir.¹⁸

GEÇERLİLİK: Kullanılan performans değerlendirmesi kriterlerinin toplumsal örgütsel ve kişisel düzeyde amaçların başarılı biçimde gerçekleştirmesine hizmet emesi ile ilgili olmasını ifade eder. Performans değerlemesi sonucunda ortaya çıkan bireysel performans farklılıkları, bu kişilerin örgütsel amaçlara yaptığı kazanç farklılıklarını lebilmelidir. Kriterler ve ölçümler önyargılı ve önemsiz durumları ifade etmemelidir.

GÜVENİRLİK: Performans kriterleri doğru ölçümler için nispeten kararlı ve hassas özellikler gerektirir. Bu durum aynı zamanda, farklı kişilerce yapılan ölçümlerin aynı zamanda, farklı zamanlarda farklı kişilerce yapılan ölçümlerin aynı ve hiç değilse benzer sonuçları vermesi şeklinde de algılanmalıdır.

ÇOK BOYUTLULUK: Etkin bir iş performansı kaçınılmaz şekilde teknik yetenek, planlama yapabilme organizasyon becerisi ve motive edebilme gibi farklı farklı boyutların çoğunu ustalıkla içermelidir. Performans değerlendirilmesini başarısını büyük ölçüde bununla ilgilidir. Performanstaki her kritik nokta ayrı ayrı ölçülebilmelidir.

KULLANIŞLILIK: Karar alma noktasında kullanılan kriterlerin uygun, akla yatkın ve kabul edilebilir sonuçlar vermesini ifade eder. Kullanışlılık basitlik olarak ta algılanabilir. Performans değerlendirmesinde kullanılan standartlar, herkes tarafından anlaşılacak sadelikte olmalıdır.

Belirlenen bu özellikleri taşıyacak performans değerlendirilmesi kriterlerinin elde edileceği en önemli kaynak iş analizleri iş tanımları ve personelin nitelikleridir. Her işin öğelerini çeşitli faktörler bakımından içinde bulunduğu durumu ifade eden iş analizleri ile bunun neticesinde ortaya çıkarılan iş tanımları ve personelin nitelikleri iş görenlerin başarılarını ölçmede önemli bir rehber olacaktır¹⁹ Uygulamada en çok kullanılan performans değerlendirilmesi kriterleri şunlardır:²⁰ Kalite, miktar, iş bilgisi, devamlılık inisiyatif, işbirliği güvenilirlik ve gözetim gereksinimini.

İnsan kaynaklarında performans değerlendirme ve ölçme standartlarının bazı özelliklerine sahip olmaları gerekir. İyi bir performans yönetimini için gerekli olan başlıca performans standartları şunlardır:²⁰.

1.YAZILI. Daha sonraki tarihlerde güvenle kullanılabilmesi için, hedef ve standartlar yazıya geçirilmelidir.

2. KESİN: Hedeflere ve standartlara uygun bir performansın vereceği sonuçlar kesin bir dille belirtilmelidir. Muğlaklık sonradan iletişim güçlüklerine yol açar.

3.ÖLÇÜLEBİLİR: Ölçmeye elverişli olmayan hedef ve standartları öngörülen sonuçların elde edilip edilmediğini saptamaya olanak veremediği için yararsız.

4. ZAMANI BELLİ: Bir hedefe ve standarda ne zaman ulaşılabileceğine belirtilmesi gerekir. Tarihi belli olmayan hedef ve standartlar (zaten ulaşılmış sonuçların sürdürülmesi ile ilgili olmalıdır) genellikle istenen performansın elde edilmesini sağlamazlar.

5. ULAŞILABİLİR: Hedef ve standartlar çalışanlar için ulaşılabilir olmalıdır. Aksi halde teşvik edici olmazlar. Gerçekçi olmayan çok yüksek hedefler saptanması yıllar geçtikçe performansın daha da iyileşmesine rağmen hedeflere bir türlü varılmamasına bunun sonucunda da elemanların çok iyi çalıştıkları halde düşük değerlendirmesine yol açar.

6. ESNEK: Hedef ve standartlar katı olmamalıdır. Bunların saptandıkları zamanın koşullarında etkilenmelerine kaçınılmazdır. Bu koşulların değişmesi halinde hedef ve standartlar da değiştirilmelidir.

7. MEYDAN OKUYUCU: Hedefler ve standartlar çalışanların gelişimlerini teşvik etmek için, onların yeteneklerine meydan okumalıdır. Hangi hedef ve standartların üretken bir meydan okuma özelliği göstereceğine yöneticilerle çalışanlar birlikte karar vermelidir.

8. DİKEY VE YATAY OLARAK BAĞDAŞIR: Hedef ve standartların organizasyonun çeşitli düzeyleri arasında dikey olarak birbirine bağlı olmasına dikkat gösterilmelidir. Aynı zamanda değişik bölümlerde çalıştıkları halde işbirliği yapacak elemanların koordinasyon içinde çalışabilmeleri açısından da ele alınmalıdır.

9. YETKİLİ UYUMLU: Hedef ve standartlar elemanların kendi yetkileri dâhilinde ulaşılabilecekleri şeklinde saptanmalıdır. Elemanları ulaştırmak için yapılması gerekenleri kontrol etme yetkisinde olmadıkları hedef ve standartlar vermenin hiçbir yararı yoktur.

Bir kaynakta kişisel performans kriterleri şöyle sıralanmaktadır: ²⁴ Yaptığı işin kalitesi yenilikçilik yaratıcılık çalışma azmi eğitim ve bilgi düzeyi ekip çalışmasındaki başarısı liderlik yeteneği dürüstlük problem çözme uyum v e esneklik potansiyel. Örgütsel performansın ölçülmesinde kanılanacak kriterler ise şu şekilde sıralanmaktadır.²⁵ Kalite verimlilik karlılık maliyet yenilikçi, müşteri memnuniyeti .

PERFORMANS BOYUTU

Avrupalı ve Amerikalı firmalar sadece yeni üretim teknikleri bulma ve maliyetleri düşürüp kaliteyi yükseltmekle bu işi başaramayacaklarını gördüler ve rakiplerinin uyguladığı yöntemleri kendilerine adapte etmeye başladılar. Üretim yönetiminde yeni teknoloji ve felsefenin kullanılması bu gelişmeler sonucunda yaygın bir hal aldı. Bilgisayar entegre üretim, esnek imalat sistemleri, tam zamanında üretim, optimize edilmiş üretim teknolojisi ve toplam kalite yönetimi gibi yeni yönetim sistem ve teknikleri yoğun olarak

kullanılmaya başlandı. Bu değişik yönetim tekniklerinin kullanılması klasik performans ölçümlerinin birçok eksikliklerinin olduğu ve başarı için yem performans ölçüm sistemlerinin geliştirilmesinin gerekli olduğunu açıkça ortaya çıkardı.⁶¹

Kamu Yönetiminde Performans Ölçümü Önündeki Engeller

Kamusal hizmetlere performans kriterleri koyup bunu çeşitli ölçülerle ifade etmek oldukça zordur.⁶²

Bir hizmet işletmesi olarak kamu hizmeti veren kuruluşların etkinliğini ve etkililiğini; kuruluşun örgütsel kültürü görev tanımlaması, müşterinin yönlendirilmesi, müşteri ve kalite ilişkileri etkilemektedir. Bu kuruluşlarda kalite çeşitli kısıtların etkisi altındadır. Bu kısıtlar şunlardır⁶³:

a) Kamu hizmeti veren kuruluşlar, birden çok hedef grubunu göz önünde bulundurmak zorundadır.

b) Devletin yerine getirmek zorunda olduğu ödevlerin somut mamullere dönüştürülmesi güçtür.

c) Kamu hizmeti veren kuruluşların çıktılarının kullanımı veya tüketimi, çoğunlukla isteğe bağlı bir husus değildir.

d) Bu kuruluşların kendi kuralları ve yasaların etkisi altında oluşmuş örgüt kültürü vardır.

e) Bu kuruluşlarda tüketici açısından güdüleme ve teşvik öğeleri bulunmamaktadır.

f) Kamu hizmeti veren kuruluşlarda yetkililer, ticari niteliği olan kimseler değildir.

g) Özel kuruluşlarda olduğu gibi hedef gruplardan herhangi bir tanesinin tercih edilmesi mümkün değildir.

h) Vatandaş açısından kamu hizmeti veren kuruluş, herhangi bir ticari kuruluş gibi algılanmaktadır.

i) Kamu hizmeti veren kuruluşlarda faaliyetlerin ölçülmesi güç olduğundan, sonuçların değerlendirilmesinde de güçlükler vardır.

Bir kaynakta kamu yönetiminde performans ölçümü ve denetiminde karşılaşılan güçlükler şöyle sıralanmıştır⁶⁴:

Kamu sektöründeki örgütler, bir mal veya hizmetin arzında tekel konumundadırlar. Bu yüzden, bu gibi kamu örgütlerinin sunduğu hizmetten yararlanan bir ferdin, bu hizmetten memnun kalmadığı zaman aynı hizmeti başka bir kurumdan karşılama imkânı yoktur. Oysa rekabetin olmadığı bir ortamda sunulan hizmetin etkili olması için bir sebep yoktur. Özel sektörde faaliyet gösteren bir örgüt, rekabetin zorlamasıyla, etkili olmak mecburiyetindedir. Aksi takdirde hissedarların kar payı düşecek ve örgüt entropiyle karşı karşıya kalabilecektir. Bu etkililik sebebi, monopolist bir kamu örgütü için geçerli değildir ve ona etkili olamaya teşvik etmez⁶⁵

PERFORMANS YÖNETİMİ

Performans yönetimi bir kurumun önceden belirlediği amaç ve hedeflere ulaşırken izlediği yol ile bu yol sonunda elde ettiği sonuçların birlikte değerlendirdiği bir süreçtir³⁴. Kamu sektörü açısından bakı performans kamu yönetiminin topluma sunmayı üstlenip amaçladığı mal ve hizmetleri getirmesidir. Diğer bir ifade ile kamu bürokrasisi içinde bulunanların hizmetleri yerine getirmesidir. Dolayısıyla performans yönetimi için, kamu örgütlerinin başarılı şekilde doğru ve gerekli mal ve hizmetlerin yerine getirme ve sunmada kullandığı yol, yöntem ve araçlar konusunda yapılan faaliyetler olduğu söylenebilir²⁴

Örgütler açısından yaklaşıldığında performans yönetimi, “örgütlerde tüm çalışanları, performansın sürekli gelişmesini hedefleyen ortak amaçlarda birleştirmeyi ve bu amaçlara ulaşmak için gerekli planlama, ölçme, yönlendirme, kontrol işlerini, yönetimin diğer işlevleri ile eş güdümlü olarak yürütmeyi öngören bir yönetim biçimidir”²⁵

“Organizasyonlarda çalışanların performanslarının sistematik ve biçimsel olarak ve değerlendirmesinin ilk örnekleri 1900’lü yılların başında ABD’de kamu hizmeti veren kuruluşlarda görülmektedir.”³⁷

Daha sonra Frederick W. Taylor’un iş ölçümü uygulamaları aracılığı ile çalışanların verimliliklerini ölçülmesi sonucu performans değerlendirme kavramları organizasyonlarda bilimsel olarak kullanılmaya başlamıştır.²⁷

“Birinci Dünya Savaşı izleyen yıllarda kişilik özelliklerini kriter olarak alan çeşitli performans değerlendirme teknikleri geliştirilmiş, ancak daha sonraları 1950’li yıllardan sonra kişinin ürettiği iş ya da sonuçlara yönelik kriterleri temel alan teknikler ABD’de ki organizasyonlarda yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Ayrıca bu yıllardan sonra yönetici ve beyaz yakalı performanslarının değerlendirilmesi, mavi yakalılara oranla daha da önem kazanmıştır.”
28

Yeni bir insan kaynakları yönetiminin modeli olan performans yönetimi, organizasyonlarda komuta kontrol anlayışında kolaylaştırıcı ve yol gösterici liderlik anlayışına geçişin bir devamıdır. Bu değişim hem organizasyon hem de çalışanlar adına olumlu kazanımlar sağlayan bir değişimdir.

Performans kavramı, en geniş anlamı ile belli bir hedefe ulaşmak için önceden belirlenmiş bir faaliyetin sonucunda ortaya çıkan sayısal olarak ve kalite açısından ortaya koyan bir ortamdır. Buradan hareketle performans yönetiminin de örgütün amaçlarını ve görevlerini mümkün olabilecek en iyi ve en başarılı bir biçimde gerçekleştirmek için örgüt kaynaklarını performanslarına göre seçme ve değerlendirme sürecidir. ⁴⁰Dolayısıyla performans yönetimini verimliliğe, etkinliğe ve ekonomik olmaya odaklanabilir. Örgüt yönetimi anlayışı olmayıp, tüm bunlara ulaşabilmek için ölçülebilir hedefler koymak ve bu hedeflere ilişkin olarak çıkıntılara/ürünleri sürekli olarak ölçmeye gerekli kılmaktadır.” ²⁹

Performans yönetimi sistemi gerçekleştirmesi beklenen organizasyonel ilişkin olarak ortam bir anlayışın organizasyonda yerleşmesi ve çalışanların bu amaçlara ulaşmak için gösterilen ortak çabalara yapacağı katkıları düzeyini artırıcı biçimde yönetilmesi, değerlendirilmesi, ücretlendirilmesi ya da ödüllendirilmesini ve geliştirilmesi sürecidir.”³⁰

PERFORMANS YÖNETİMİNİN AMAÇLARI

Performans yönetiminin sisteminin amacı, bir taraftan kurumun vizyonu doğrultusunda hedeflerini belirlemesi ve bu hedeflerin çalışanların katkıları ile gerçekleştirilmesinin sağlanmasıyla, diğer taraftan da hedeflere ulaşırken çalışanların katılımlarını adil sistemli ve ölçülebilir yönetimi ile değerlendirilmesi ve motive edici çalışma ortamı oluşturarak kişisel gelişimine desteklenmesidir.

“Performans yönetimi sisteminin organizasyonlarının daha etkin çalışmasını sağlayan bir dizi amaçları bulunmaktadır. Bu amaçlar, yönetsel amaçlar, geliştirmeye yönelik amaçlar ve araştırmaya yönelik amaçlar olmak üzere üç ana grupta toplanabilir.”³³ “Yönetsel amaçlar; ücretlendirme yükseltme, transfer işten çıkarma gibi yönetsel kararları oluşturmasında ortaya çıkmaktadır. Geliştirmeye yönelik amaçlar, kariyer planlamasında, eğitim geliştirme programlarının hazırlanmasında, danışmanlık ve rehberlik servisinin verilmesinde, güçlü ve güçsüz yönleriyle ilgili geri bildirim de bulunmasında öne çıkmaktadır. Araştırmaya yönelik amaçlar ise iş tatmini ve motivasyon düzeyinin belirlenmesinde gelecekteki hedeflerin saptanmasında performans düzeyini etkileyen faktörlerin ortaya

çıkmasında ve çalışanların performansı ile organizasyonun amaçları arasında ilişkinin incelenmesinde gündeme gelmektedir”³⁴

“Performans yönetiminin amaçları daha ayrıntılı bir şekilde şu şekilde ifadeedilebilir;³⁵

- En genel amaçlı çalışanların, hem bireysel olarak hem de takım halinde, firma süreçlerinin ve kendi bilgi, becerilerinin sürekli gelişimini sağlayabilecekleri bir kültür oluşturmaktadır.

- Organizasyonun performansında kalıcı gelişmeler elde etmek.

- Kişisel yetenekleri geliştirerek, ilerlemeye açık, kaliteli personel ile daha verimli bir çalışma ortamı yaratmak.

- Çalışanlar ile yönetenler arasında açıklık ilkesine dayalı diyalog kurulmasını sağlamak.

Hedef ve performans kriterleri konusunda yöneticilerle çalışanlar arasında ortak bir anlayış oluşturarak herkesin görevini bilincinde olmasını sağlamak –

- Çalışanların performanslarını izleyerek objektif bir ölçme değerlendirme yapmak.

- Çalışan performansını yönlendirecek işinde gelişmesini ve geleceğe hazırlanmasını sağlayacak geri bildirim mekanizmasını oluşturmak.

- Dürüst bir yönetim anlayışını yayarak güven yaratmak ve çalışanın moralini yükseltmek.

- Organizasyon el hedeflerin açıkça tanımlanmış bireysel hedefler dönüştürülmüş

- Hedeflerin gerçekleştirilmesi için gerekli olan performans kriterlerinin belirlenmesi

- Belirlenen kriterlerin göre çalışanların zamanında ve adaletle değerlendirilmesi

- Yönetici ve çalışan arasında etkin bir iletişim ve anlayış ortamının yaratılması ve performansın geliştirilmesi için ortak çaba harcanması.

- Organizasyon ve çalışanların güçlü ve zayıf yönlerinin tespit edilip zayıf yönlerinin güçlendirilmesi.

PERFORMANS YÖNETİMİN YARARLARI

Performans yönetimin kısa ve uzun dönemli yararları şöyle özetlenebilir ;³⁶

1- İş performansının daha kapsamlı ve eyleme dönük olarak anlaşılır bütün faaliyetler amaca doğru en verimli biçimde gerçekleştirilir.

2- Yöneticilerin ve çalışanların birbirleri ile uyumlu ortak bireysel amaçlar üzerinde anlaşmalarını bu amaçları tüm örgüte yayınevi bunlara ulaşmayı hedeflemelerini sağlar.

3- Herkesin bu amaçlara ulaşmayı sağlayacak becerileri kazanma sorumluluğunun almasını ve bunun gerçekleşmesini sağlar.

4- Ortak ve bireysel hedeflere tüm çalışanların örgütün amaçlarına ulaşması için yapmaları gereken ve yaptıkları katkıyı görebilirler.

5- Örgütün gerçek potansiyeli karşısında gerçekleşen performansını ölçme olanağını sağlar. Bunun performansın sürekli geliştirilmese amacıyla birimler ve özellikle çalışanlar için performans planlaması ölçüm ve denetim sistemi uygulayarak sağlar

6- Yönetim kararlarına doğru performans göstergelerine dayandırılması nedeniyle duyulan güveni artırır kararlarını zammında alınmasını ve daha tutarlı olmasını sağlar

7- Ölçüm ve denetim sistemleri ve süreçleri ile kuruluşta'' sürekli iyileştirme '' kültürünün gelişmesine katkıda bulunur.

8- İşletmenin mevcut ve gelecek dönemleri için daha yüksek hedefler belirleyerek fiziksel ve insan kaynaklarının daha verimli ve etkili kullanılmasını sağlar onlara rekabet gücü kazandırır.

PERFORMANS ÖLÇÜMÜ VE GÖSTERGELERİ :

Performans ölçümü kuruluşun performans düzeyinin belirlenmesini yani örgütün faaliyetlerinde ve kaynak kullanımında ekonomiklik etkenlik ve rimlilik vb. ilkelere ne düzeyde ulaşabildiğinin ölçülmesini sorularının tespit ve iyileştirme için gerekli önlemlerin alınmasına temel oluşturan bir yaklaşımdır.

Performans yönetimini anlayışında ölçüm sistemleri performansın geliştirmeye yönelik işletme planlarının ürünü olan uzun ve kısa dönemleri hedefleri temel alarak kurulur. İşletme performansını hızla değişen yeni rekabet ortamında önem kazana değişik performans boyutlarına örneğin kalite etkenlik çalışma yaşamının kalitesi yenilik müşteri doyumunu şeffaflık hesap verebilme sorumluluk vb. göre ölçüleri performans ölçümü yapmak için yapılacaklar eylemler şu şekildedir³⁸

Performansın ölçülmesi iş analizleri işle ilgili performans standartlarının saptanması sonucunu verir. İş standartlarının çalışanlara ulaşmak için gayret gösterecekleri hedefleri sağalmakla

kalmaz işteki başarının ölçülebileceği ölçütleri de saptar. Bir performans değerlendirme sisteminin iyi olup olmadığını gösteren şey performansı ölçmede kullanılan bir yönetmedir. Geniş anlamda performans ‘‘üç temel soruya cevap verebilmenin bir aracı olarak görülebilir ‘‘

- 1- Şu anda ne seviyedesiniz *
- 2- Daha iyi bir seviyeye ulaşılabilir mi?
- 3- İdeal olarak nerede olmalıyız?

Bu doğrultuda izlenecek yol aşağıdaki gibidir;

- 1- Ölçümü yapılacak sistemin tanımlanması
 - 2- Ölçüm yapılacak performans anlarının belirlenmesi ve göstergelerin seçimi
 - 3- Ölçümler için veri toplama ve değerlendirme yönetimin belirlenmesi
 - 4- Sistemin uygulanması.
- Performans göstergelerinin basit kolay anlaşılabilir olması
 - Kullanıcının gereksinimine uygun göstergeler seçilmelidir
 - göstergeler duru tüm gerçekliği ile ölçülebilmelidir.
 - Duruma ilişkin tüm davranışların belirlenebilmesi için o durumla ilgili bir dizi gösterge seçilmesi yeğlenmelidir.

-ölçüm siteminde aynı anlama gelecek tek gösterge kullanılması uygundur önceden planlanmış ya da bilinçli olmadıkça birbiriyle çakışan ya da hesaplanmayarak eksik bırakılan gösterge olmalıdır.

- Göstergelerin hesaplanmasında ölçüm sonuçları sürekli doğru sonuçlar vermelidir.

-göstergeler için kullanılan verilen çok daha fazla bilgiye kaliteli olarak sağalmak için sayısal olmalıdır. Sayısal göstergeler daha kolay anlaşılır Bu nitel bilgilerin önemli olmadığı anlamına gelmez.

- Göstergeler değişen işletme gereksinimlerine uyarlanabilir olmalıdır. Değişik maçlara yönelik ayarlanabilmelidir. Aynı işletmede birbirine ters düşen amaçlar söz konusu olabilir Bunlara yanıt olarak göstergeler gerekir.

- Göstergeler üzerinde az çok kontrol olanağı olan değişkenler etmenler

Ve ilişkilerde ilgili olarak seçilmelidir.

KAMU YÖNETİMİNDE PERFORMANS KRİTERLERİ

Kamu yönetiminde performans ölçümünü gerektiren sebepler

Kamu sektörü dünyanın en büyük ve en eski sektörüdür. Fakat bu sektörün çalışması ile ilgili şikayetler, hemen hemen tüm ülkede giderek artmaktadır. Kamuoyunda genel idare ve yerel yönetimlerde ilgili olumsuz düşünceler giderek artış göstermektedir. Özel sektörde henüz kendini yeterince hissettirmemektedir bu nedenler şu şekilde özetlenebilir .³⁹

kamu yönetiminin etkili ve verimli çalışma ve kaliteli hizmetler sunması tüm ülke ekonomisi özel işletmeleri doğrudan etkilemektedir.

Ulaştırma ve haberleşme hizmetlerinin zamanında karşılanması eğitim öğretimin süreç ve niteliğinin yerel yönetimlerinin hizmetinin yeterliliği diğer sektörlerin başarısında büyük ölçüde etkili olabilmektedir.

Kamu yönetimindeki mevcut sistemler kamudaki insan kaynaklarının gelişmesine çalışanların gerçek liyakatlerine göre görevlendirilmesi ve yükseltilmesine yarayacak yerde “sicil bozma” gibi uygulamalara sadece siyasi kadrolaşma amaçlarına hizmet eden bir araca, bir silaha dönüşmüştür.

Bu köhne sisteminin başlıca “kötü” özellikleri;

- Kapalı (gizli) olması
- Değerlendirmelerin hiyerarşik ve tek yönlü (yukarıdan aşağı) olarak yapılması,
- Performans kriterlerinin ve bunların derecelerinin bilinçsiz hatta keyfi biçimde seçilme ve tamamlamaları,
- Değerlendirme sürecinde kullanılan planlama yöntemlerinin yetersiz olması

Şeklinde yazılar.

Ayrıca iyi bir performans yöneticisi sisteminin en önemli ögesini oluşturan performans “izleme ve yönlendirme süreçleri” tanımlanamamıştır ve dolayısıyla mevcut değildir. Bundan başka kamu çalışanları akıcı bir şekilde belirlenen ve izlene iş hedeflerinden yoksundur.

Öte yandan devlet yönetim ile onun dışında kalan yönetimler arasında bir ayırım yapılmasına alışılmıştır. Halkın zihninde devlet

yönetimi “bürokratik2 özel kesimdeki yönetim ise verimlidir. Devlet yönetimine siyaset karışmıştır. Özel kesimdeki siyaset dışıdır. Devlet yönetimi yazıcıdır. Özel yönetimlerde ise öyle değildir.⁵⁵

Kamu hizmetlerinde yasal ve siyasal bir ortam da yürütülür. Bu tür hizmetlerin her zaman ölçümüne elverişli olmadığı bir gerçektir. Kamu yönetiminde amaçlar daima birbiriyle uyumsuz hatta çoğunlukla çatışma durumu görülür. Ekonomik ve endüstriyel girişimlerde kapsama alanına kamu yönetiminde sistemlerinin genel eğitimleri salt etkinliği sağlamaktan çok topluma hizmet sunmaktadır. Son çözümlülerle de beşeri değerler ve toplumsal amaçlar kamu yönetiminde mevcut yöntem teknikleri kullanılmakta belirli sınırlılıklar ortaya çıkıyor⁵⁶

Kamu yönetiminde kuruluşları özel organizasyonların ortaya koyduğu kalite ve maliyet standartlarını tutturmak zorundadır. Çünkü tüm kuruluşların değerlendirdikleri standartlar bulunmaktadır. Bu standartlara ulaşmama bazı kamu kuruluşlarının hayatta kalabilmesini tehdit etmektedir. Bir kurumun varlığının sürdürülmesi için güvenilirliğe bağlı bulunmaktadır. Bu güvenilirlik vergi verenlerin kurumun görevi ve sunduğu hizmetin kalitesine verdikleri öneme bağlı bulunmaktadır.

İŞLETMENİN PERFORMANSI:

Mevcut deneysel çalışmalar strateji belirleme süreci bakımından başarılı ve başarısız şirketler arasında önemli farklılıklar olduğunu göstermektedir. Buradaki beş strateji belirleme modeli önemli performans farklılıklarını ortaya koymaktadır. Bir tarafta (Emredici

model) tepe yönetim strateji gebeden aşağı dayatarak istenen davranışı belirleyip örgüt üyelerine uygulayıcı dışında az bir rol bırakmaktadır. Örgüt üyeleri strateji süreci aktif katılımcılarından ziyade (koyun) gibi hareket etmektedir. Diğer tarafta ise (güç verici model) aşağıdan önerilen projeleri kabul edip destekleyerek ve strateji buna göre belirleyerek stratejik kontrolü elinden bırakmaktadır. Strateji ‘ Yaban’ ördeklerinin iç girişimcilerinin bağımsız girişimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. ⁴⁰

Hem emredici modellerle hem de güç verici modellerle belirli örgütsel beceriler ve yetenekler yeterince kullanılmamaktadır. Bu iki uç arasında tepe yönetiminin niyeti ile örgüt üyelerinin girişimini unsurlarını birleştiren strateji belirleme modeli bulunmaktadır. Bu durumlarda tepe yöneticiler sembolik yollarla teknik yollarla veya süreç yoluyla bir stratejik doğrultu anlayışı sunmaktadır. Örgüt üyeleri de stratejik sürecin aktif kullanıcılarıdır. Üç orta model örgütsel becerileri ve kaynakları daha iyi kullanıldığı için bu modellerin emredici model veya güç verici modellerine göre genel performansın daha üst seviyelerine ilişkilendirilmesi gerekir. Bu önermenin denizlenebilir kılınması için bir şirketin performansını nasıl ölçülebilecek belirlenmesi gerekmektedir. Venkatraman ve ramanujam üç genel şirket performansı seviyesi örneklenmektedir

BAŞARININ TANIMI:

Her kademedeki iş gören belirli bir etkinliği yerine getirmek üzere işletmede yer alır. Kişi için bir iş tanımını vardır işletme içerisinde bulunan belirli özelliklere sahip olan kişinin üsteleneceği sorumlulukların tamamı onun iş tanımının sınırları içerisinde. Bir işletmede yer alan kişi işletmeye bedensel ve zihinsel yeteneklerini bilgisini kişiliğini topluca getirir, bu özellikler ve yetenekleri yardımı ile kendine verilen işi başarmak durumundadır. Sözü edilen başarının sonucu olarak da ücreti alır. İşletmenin terfi sistemi uyarınca bulunduğu görevin üst kademelerine yükselir. Kısacası elde ettiği başarılar ve işletmenin odaklarına göre ekonomik ve sosyal çıkarlar elde eder. İşletmede bireysel başarıyı kişinin kendisi için tanımlanan özellik ve yeteneklerine uygun olan işi kabul edebilir. Sınırlar içerisinde gerçekleşmesi olarak tanımlamak mümkündür. O halde bir işletmede iş görenin başarısından söz etmek için iş görenin özellik ve yetenekleri uygun olması ve kişinin işini gerçekleştirme derecesinin göstergesi olan bir standardın bulunması gerekir. Bu standartlarda ulaşmak kişinin başarı olarak dönüşülürken standardın altında kalmada başarısı olacaktır. Başarı değerlendirme denildiğinde iş görenin işletme içi etkinliğini yönetici açısından analizin yapılması ve kişiden istenilen ne ölçüde gerçekleştiğini saptanması akla gelmektedir. Çok dar anlamda düşünüldüğünde başarı değerlendirmeyi kişinin üretim kapasitesinin içerisindeki başarının bireysel özellik ve yetenekleri işini başarma arzusu bu arzuyu harekete geçirme kabiliyeti ve sağlama çalışma ortamı belirler. Yönetici oluşturduğu ortam içerisinde emrindeki iş gücünün gerçekleştirdiği sonuçları bilmek ve kontrol

altında tutma arzusu olduğuna göre gelişen zaman içerisinde bireysel veya grup olarak çalışanlarının etkinliklerini bilmek isteyecektir. İşte bu istek başarı arzusu çalışan ve yapılan çalışmada başarı değerlendirilmelidir.

SONUÇ

Dünyanın değişen koşullarına bağlı rekabet yükselmektedir. Örgütlerin birer sistem olarak kendilerini açık piyasada özelliklerini ortaya koyabilmeleridir. Örgütler için bu bir gereksinimdir. Örgütlerin kendi özelliklerinin topluma ve dünyaya kabul ettirebilmeleri özellikli amaçlarındandır. Dünyamızda örgütlerin gün geçtikçe yeni gelişmelerde ve sürekli gelişen teknolojinin insan gücüne ihtiyacın azalması söz konusu olsa da insan unsuru örgütler işletmeler için vazgeçilmez bir faktördür. En modern teknoloji olsa da bu teknolojiyi çalıştırmak için insan gücüne ihtiyaç vardır.

Yeteneği ve becerisi yüksek olan insanlar eğitim niteliği üstün olan insanların teknoloji araç ve gereci çalıştırmada daha başarılı olacağı açıktır. Niteliği düşük iş görenler verimlik konusunda düşük bir özelliğe sahiptir. Çalışmaya istek ve arzu da verimliliği performansı etkiler. İstek ve arzu çalışanda oldukça önemli bir yer tutar. Onun için iş gören çalışmaya istekli olunmalıdır. Nitelikli eğitimin çalışanda uyandırdığı ayrıcalık her zaman söz konusu olan ve yönetimce takdir edilmesi gereken bir husustur. Ancak ne var ki bu her zaman takdir edilmez. Buda iş görende performansı düşürür ve verimsizliğe neden olabilir. Örgütler veya nitelikli iş gücü işletmeler tarafında aranmakta, çoğu zaman örgütler nitelikli işgücüne

kavuşmaktadır. Eğitim örgütlerinin insan gücünü yetiştirememesi veya zayıf kalması, örgütlerin istediği nitelikte elemanı bulmasını zorlaştırmaktadır. Örgütler aradığı ve istediği insan niteliklerini bulabilmesi için çevresinde bulunan eğitim örgütleriyle beraber çalışmalı, programları beraber belirlemeli ve uygulamalıdır. Sadece sorunun eğitim örgütlerine atmak biraz da yanlış olacaktır. Çevre istediği nitelikte insan gücünü yetiştirme konusunda, değişen dünya ve teknolojiye uygun eleman yetiştirme konusunda eğitim örgütleri ile beraber hareket etmeli, eğitim örgütlerinde çıktı olan insan gücünde faydalanan çevre ekonomide ve sosyal yönden eğitim kurumlarına katkıda bulunmalıdır.

İşletmelerin ve örgütlerin istediği nitelikte ortaya çıkan insan kaynaklarını ve becerileri ile donatılmış olarak bulabilmesi ve işletmelerin rakip işletmeleri fark atabilmesi.

öne geçmesi, serbest piyasada ayakta durması, ekonomik ve sosyal olması eğitim kurumlarına yaptıkları katkıyla mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- ¹H. Mehmet Songur (1995), Mahalli idarelerde Performans Ölçümü, Ankara: Mahalli idareler Genel Müdürlüğü Yayın, s.1.
- ²DPB (1998) Kamu Yönetiminde Performans Yönetimi ve Denetimi, Değerlendirme, Ankara s.18.
- ³Melik Baş ve Ayhan Atar (1991), İşletmelerde Verimlilik Denetimi, Ölçümü ve Değerlendirme Modelleri, Ankara: MPM Yayınları, s.13.
- ⁴Zuhal Akar (1998), İşletmelerde Performans Ölçüm ve Denetimi, Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, s.1.
- ⁵İlhan Erdoğan (1991), İşletmelerde personel Seçimi ve Başarı Değerleme Teknikleri , İstanbul: İ.Ü. İşletme Fakültesi Yayın., s.154
- ⁶Öznür Yüksel (1997), İnsan kaynakları Yönetimi, Ankara: Gazi Kitapevi, s.162.
- ⁷Doğan Canman (1993), personeli Değerlendirilmesinde Çağdaş Yaklaşımlar ve Türkiye’de Kamu Personelinin Değerlendirilmesi, Ankara: TADAİE Yayınları,s.2.8⁰Zuhal Akal (1998),ag.e.,s.5
- ⁹L.R. Martis ve H.J. Jackson (1998), personel/Human Resource Management, 6th ed., USA: Üniversitesi matbaası, s.190Halil Can- Ahmet Akgül- Şahin Kavuncu başı (1995), Kamu ve Özel kesimde personel Yönetimi, Anakara: TODAİE Yayınları s.152.
- ¹⁰Cahit Tutum (1979), Personel Yönetimi, Ankara: Siyasal kitap evi s.173.

- ¹¹İsmail Durak Ataay(1990), İş değrleme ve Başarı Değerleme Yöntemleri, İstanbul: İ.Ü. İşletme Fakültesi yayınları s.234.
- ¹²Daft age,s.353.
- ¹³www.cvtr.net/makale/performansmenu.htm.
- ¹⁴Osman Telimen (1978)Personel Yönetimi ve beşeri ilişkiler İstanbul: İTİA. NİHATZ SAYAR yayın ve yardım vakfı yayınları s.5715⁷Doğan Canman (1995) Çağdaş personel yönetimi Ankara: TODAİE Yayınları s.146
- ¹⁶Dursun Bingöl (1990) Personel yönetimi ve beşeri ilişkiler Erzurum: Atatürk üniveristesi yayınları.s.169
- ¹⁷İsmet barutçugil (2002) Performans yönetimi 1.baskı İstanbul: Kariyer yayıncılık s.179
- ¹⁸E.J. Newman ve R.J. Hinrichs (1980) performance evaluation for Professional personel, newyork: Work in America INstitute Incompany, s.5.
- ¹⁹ M. Ceyhan Aldemir, Alpay Ataol gönül budak solakoğlu (1993) Personel yönetimi, İzmir: Fakülteler Kitapevi, s 215
- ²⁰M.Ceyhan Aldemirvd .a.g.e S.16.
- ²¹ Coşkun Can Atkan (1999) , 2000 'li yıllarda yeni yönetim Teknikleri (4) İstanbul: İnsan Mühendisliği, Türkiye Genç İşadamları Derneği Yayını s.89; Margaret palmer (1993) Performans Değerlendirmeleri İstanbul Rota YayınıRI S.31.
- ²² Coşkun Can Aktan a.g.e s. 84.
- ²³ Coşkun Can Aktan a.g.e s 69.
- ²⁴Hamza Ateş ve Dilek çetin (2004),”kamu performans yönetimi ve performansa Dayalı Bütçe “, çağdaş kamu yönetimi II(ed.

Acar, muhittin ve özgür, Hüseyin),1. Basım, Ankara: Nobel yayınları, s.256.

²⁵Hasan Hüseyin Çevik (2001) Türkiye’de Kamu Yönetimi Sorunları, Ankara: Şeçkin Yayınları S.154

²⁶ Sayıştay (2000) Performans ve Risk Denetim Terimleri (Derleme), Ankara: Sayıştay S.51

²⁷ “Cengiz Çoban (2001) Performans Değerlendirme ve TSK Örneği (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul S.12.

²⁸ Performans Yönetimi ile İlgili Daha Geniş Literatür Bilgisi İçin bkz. Çevik Hasan Hüseyin ve Diğerleri (2008 Kamu Kurumlarında Performans Yönetimi, 1.Baskı: Seçim Yayınları S.22-28

²⁹ Cengiz Çoban (2001) a.g.tez.s.12

³⁰ Zuhale Akal (1998) a.g.e.s.5,

³¹ Kamil Ufukbilgin (2004)Performans Yönetiminde İnsan Kaynağı Planlaması Amme İdaresi Dergisi Cilt 37, Sayı 2, S.125

³²İsmet Barutçugil (2002) Performans Yönetimi 1. Baskı İstanbul: Kariyer Yayıncılık S.125

www.students.itu.edu.tr

³³İsmet Barutçugil,a.g.e.,s.126.

³⁴İsmet Barutçugil,a.g.e.,s.126.

³⁵İsmet Barutçugil,a.g.e.,s.126.-127

³⁷ Zuhale Akal (2003) performans kavramları yönetimi Ankara MPM Yayınları

³⁷Zuhale Akala.g.e. s.14

- ³⁸ Hüseyin Özer (1997) kamu kesiminde performans denetimi ve Türkiye açısında değerlendirilmesi Ankara sayıştay135. Kuruluş yıldönümü yayınları
- ³⁸ Coşkun Can Aktan 2000'li yıllarda yeni yönetim teknikleri s.82
- ³⁹Gültekin Yıldız (1995) Kamu yönetiminde Müşteri tatmine Ölçümü Kamu Yönetimi Disiplini sempozyumu Ankara: TODAİE Yayını s.77.
- ⁴⁰Margeretpallmer (1993)a. g.e,s.32-33
- ⁴¹M. Salih (2005 yönetimin performans değerlendirme ve kariyer geliştirme kaygıları üzerine bir araştırma „Türkiye’de kamu yönetimi sorunları üzerinde incelmeler (edarslan, N,T)1.Baskı Ankara Seçkin yayınları s.206
- ⁶¹ Namık Kemal Öztürk(2006), a.g.m.,s.82-83
- ⁶² Hamza Ateş ve Soner Ünal (2003),’Türk Kamu Yönetiminde Performansa Dayalı Ücret Sistemlerinin Uygulanabilirliği Sorunu’, Kamu Yönetiminde Kalite 3.Ulusal Sempozyumu, TODAİE, Ankara.
- ⁶³ Sıtkı Gözlü(1995),’Kamu hizmeti veren Kuruluşlarda Toplam Kalite’,Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildirileri, Cilt2, Ankara:TODAİE Yayınları,s.43-50.
- ⁶⁴ M. Akif Çukurçayır ve H. Tuğba Eroğlu(2005),’Yerel Yönetimler ve Performans Denetimi’, Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar-I (ed.Özgür, hüseyin ve kösecik, Muhammet),1.Basım, Ankara: Nobel Yayınları, s.138-139.

- ⁶⁵ Raci Kılavuz (2000), 'Etkinlilik-Verimlilik Kavramlarının Analizi ve Kamusal Mal-Hizmet Sunumunda Etkinlik', Türk İdare Dergisi, Yıl 72, Sayı 428, Ankara, s.162.
- ⁵⁵A. Simon Herbert ve diğlerleri (1975) Kamu yönetimi çev. Mihçioğlu C. Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları s.6
- ⁵⁶ F.Muhammed (1972)Kamu yönetiminde Çağdaş Yaklaşım (çev.oyal E) Amme İdaresi Dergisi Cilt 5, Sayı 3, Ankara s.11-114.
- ¹⁴⁷hart,a.g.e,s.340

BÖLÜM 16:

İÇGÖÇ, ÇARPIK KENTLEŞME VE ENFORMELLEŞME İLİŞKİSİ ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR ÇÖZÜMLEME*

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILMAZ
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF
Sosyal Hizmet Bölümü, mehmety@ksu.edu.tr

GİRİŞ

Göç kavramı en kısa tanımıyla; belli bir nüfusun bir bölgeden başka bir yere olan hareketi olarak anlam kazanır. Bununla birlikte göç, sonuçları itibarıyla sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik birçok öğeyi içinde barındırmaktadır Herhangi bir yer değiştirmenin göç sayılabilmesi için toplumsal ve ekonomik bir dönüşüm sonrasında gerçekleşmiş olması gereklidir.

Göçün, idari sınırı geçerek oturma yerini devamlı ya da uzun süreli ve geçici ya da belirli bir süreliğine değiştirme olayını ifade etmesi, bu değişimin, kıtalararası, uluslararası, bölgelerarası, kırdan şehre ya da bugün bazı ülkelerde görüldüğü gibi kentten kıra doğru herhangi bir ölçek ya da yöne doğru meydana olması mümkündür

Tüm bunların yanı sıra göç; toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal bir olgu olduğu kadar aynı zamanda bireysel bir süreçtir. Göç

* Bu çalışma yazar tarafından hazırlanmış olan "Yapısal Uyum Programlarının İç Göç Ve Kentsel İşgücü Piyasası Üzerine Etkileri: Kahramanmaraş Örneği" (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Ankara 2008) başlıklı yayınlanmamış Doktora Tezi'nden ilgili bölümler yeniden gözden geçirilerek türetilmiştir.

süreci analizinde sürecin toplumsal ve bireysel yanlarını süreç analizine dâhil etmek için bireysel çözümlenelerde de bulunmak oldukça önemlidir. Göç edenlerin neden göç ettikleri, nereye gittikleri, gittikleri yerlerde ne kadar kalacakları, giderken hissettikleri ve geride bıraktıklarıyla, gittikleri yer ve orada yaşayacakları, bu yerlere uyum süreçleri, hem toplumsal değişim süreci için hem de o bireyler için oldukça önemlidir.

Günümüzde ise göç, daha farklı bir görünüm arz etmektedir, toplu göçler yoğun olarak görülmemektedir. İnsanlar artık çoğunlukla, daha iyi yaşam şartlarına ulaşmak, daha iyi bir iş bulmak ya da daha iyi eğitim almak umuduyla göç etmektedirler. Can güvenliği olmadığı, barınmadığı ve beslenemediği için göç etmek zorunda kalan insanlar da vardır ve olmaya devam edecektir. Küresel iklim değişikliği sonucu bazı kara parçalarının sular altında kalması ya da kuraklaşması sonucu tekrar toplu göçlerin yaşanacağı tahmin edilmektedir. Uzun süreli savaşlar, kıtlık, doğal afetler de insanların, kaçınılmaz bir biçimde, toplu olarak göç etmesine neden olacaktır.

Bu çalışmada içgöç kavramı, çevre ülkelerde¹ sanayileşme, çarpık kentleşme ve enformel istihdam biçimlerine yol açması

¹ Merkez-çevre kavramlaştırması, dünya sistemi yaklaşımına aittir ve bu çalışmada modernleşmeci okulun “gelişmiş-gelişmekte olan”, bağımlılık okulunun “gelişmiş-azgelişmiş” ikilemesi yerine “merkez” ve “çevre” kavramları kullanılmaktadır. Dünya sistemi yaklaşımı, küresel ölçekte ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre hiyerarşik bir yapılanmanın olduğu varsayımını kabul etmektedir. Buna göre merkez ülkeler, sanayileşmiş zengin ülkeleri ifade etmektedir. Yarı çevre ülkeler merkeze yaklaşan ülkeleri; çevre ülkeler ise bacalı sanayilerden pay kapmaya çalışarak birbiri ile emek yoğun sektörlerde rekabet etmeye çalışan ülkeleri ifade etmektedir. Söz konusu kavramlaştırmanın küresel meta

bakımından ele alınmaktadır. Çalışmada önce sanayi toplumunda içgöç ve çarpık kentleşme kavramları ele alınmaktadır. Daha sonra göç ve çarpık kentleşmenin yol açtığı marjinal ekonomik ilişkiler ve enformel istihdam problemi değerlendirme konusu yapılmaktadır.

1. Sanayileşme, İç Göç ve Enformelleşme

Göç olgusu, yerel işgücü piyasalarının hem oluşumunda hem de işleyişinde önemli bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok göçmenin 65 yaş altında olması, göçün çoğu kez iş hareketliliği ile ilgili olduğunu ortaya koymaktadır. Göçün temel sebeplerinden biri, göçmenin emek piyasasındaki konumunu yükseltme isteğidir. Bölgeler/sektörler arası ücret farklılığının da göçte etkili olduğunu uzmanlar vurgulamaktadır. Yine göç, esas olarak kazanç ve kayıpların sadece parasal karakterde olmadığı bir beşeri sermaye yatırımı olarak ele alınabilir (Rouwendaal ve Nijkamp, 1987:101).

Belli bir zaman dilimi içinde belli bir yerleşme alanında yaşayanlar arasından kendi iradeleri ile yaşam yerlerini söz konusu yerleşme alanının dışına taşımalarına iç göç denilmektedir (Tekeli, 1998:9). Bir göç hareketinin tanımlanabilmesi ve ölçülebilmesinin 3 boyutu vardır: (İçduygu, Ünalın,1998:45)

- Mesafe: Belirli bir yerleşim biriminin sınırı geçilmelidir.

zincirleri çerçevesinde emek yoğun sektörlerde dışa açık sanayileşen ülkelerin konumunu daha iyi açıkladığını düşünüyorum. Dünya Sistemi Yaklaşımı için *bkz.* Wallerstein, 2005 ve Özdemir, 2006.

- Zaman: Göç hareketinin gerçekleştiğinin söylenebileceği bir zaman geçmelidir.
- Göçün kalıcılığı: Göç hareketi bir derecede yerleşmek amacıyla yapılmalıdır.

Göç kavramı en kısa tanımıyla; belli bir nüfusun bir bölgeden başka bir yere olan hareketi olarak anlam kazanır. Bununla birlikte göç, sonuçları itibarıyla sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik birçok ögeyi içinde barındırmaktadır Herhangi bir yer değiştirmenin göç sayılabilmesi için toplumsal ve ekonomik bir dönüşüm sonrasında gerçekleşmiş olması gereklidir (İçduygu ve Sirkeci, 1999:224).

Sanayi toplumları için iç göç olgusunu sistem açısından ve birey açısından açıklamak mümkündür (Tekeli,1998:11). Sistem açısından göç, işgücünü mekanda üretimi daha etkin kılacak şekilde yeniden dağıtarak mekan organizasyonunun sistemin taleplerine uyumunu sağlayan bir mekanizma olarak görülmektedir. Birey açısından ise; öncelikle fırsat sayısı artırılmaktadır. Yer değiştiren kişi mesleki ve sosyal hareketlilik sağlayabilmekte, yeni bir yaşam biçimi seçebilmektedir. İç göç olgusu bu iki rasyonelin piyasa mekanizması içinde karşılıklı etkileşmesi ile ortaya çıkmaktadır.

İç göç açısından değinilmesi gereken diğer bir konu da kentsel iş gücü piyasasının yapısını da ortaya çıkaran kentleşme ve yerleşmedir. Kentteki yerleşme hem sosyo-ekonomik gelişme derecesine göre iş yaşamının bünyesini hem de sınıfsal yapıyı aksettirir (Kıray,1998:19). Buna göre kentlerin merkezinde kontrol ve idare fonksiyonlarının toplandığı merkezi iş piyasası bulunur. Bunun

etrafında halka ya da merkezden dışa doğru uzanan parçalar halinde ekonomik güçleriyle orantılı olarak güçsüzlerin en kötü yerlerde en kudretlilerin de fizik şartları en iyi, prestiji yüksek çevrelerde yerleştikleri; arada kalan sahalarda da büyük oranda orta tabakaların yayıldığı görülür.

Sanayi Devrimi, kırsal alanlardan çektiği nüfusu belirli merkezlerde toplayarak kırsal alanlar aleyhine kentlerde nüfus birikimine yol açtı. Bugün sanayi toplumlarının temel bir özelliği, çalışan nüfusun büyük bölümünün tarım yerine fabrikalar, ofisler ya da dükkanlarda çalışıyor olmalarıdır. İnsanların %90'ından fazlası varolan işlerin büyük bölümünün yer aldığı ve yeni iş olanaklarının yaratıldığı kasaba ve kentlerde yaşamaktadır. Örneğin sanayileşmiş bir ülke örneği olarak İngiltere'de nüfusun neredeyse tamamına yakını kentsel nitelikli emek iken, tarımda istihdam edilen nüfusun oranı sadece %2'dir (Giddens, 2000:58-59).

Yörükân, köy ve kent toplumunu birbirinden ayırmak üzere Becker'in iki tür toplumsal gruplaşmadan bahsettiğini belirtmektedir. Bunlar "sacred" (kutsal) ve "secular"(laik) grup tipleridir. Becker'in kutsal dediği gruplaşmalar veya cemiyetler adetlerine, mala mülke ve toprağa bağlı cemiyetler iken laik gruplaşmalar veya cemiyetler ise haberleşme, ticaret ve sosyal ilişkiler konusunda serbestleşme ve hareketlilik sonucunda ortaya çıkmış cemiyetlerdir (Yörükân, 2006:14-15).

Birinci tip kutsal cemiyetler zihniyet ve sosyal bakımdan tecrit edilmiş hatta coğrafik bakımdan diğer gruplardan ayrılmıştır. Okuma

yazma oranı düşük olup nisbeten hareketsizdir. Maişet kalıpları ve mülkiyet şekilleri basit olup şahıslar arası ilişkiler akrabalık, arkadaşlık, komşuluk gibi mahalli temas ve ilgi esasına dayanır. Bu topluluklarda değişmeye karşı direnç mevcuttur.

Seküler topluluklarda ise hem fiziki hem de sosyal hareketlilik mevcuttur. Ferdin içinde doğup büyüğü aile çevresine veya yere karşı duyduğu kutsallık duygusu azalmıştır okur yazarlık oranı yüksektir, faydalılık esası ve uzmanlaşma ekonomiye hakim olmuştur. Daha çok sözleşme esasına dayalı sosyal ilişkiler, sonradan kurulmuş müesseseler eliyle şekillendirilir ve fertlerin ve grupların davranışlarını yönlendirir.

Becker'in bu ayrımı köy-kent ayırımına denk düşmektedir. Sorokin'e göre köy ve kent ayırımı şu temel özelliklere dayanmaktadır (Yörükân, age:15):

Kent nüfusu tipolojik bakımdan iki temel bağ ile arazi ve devlet vatandaşlığı bağları ile birbirine bağlanmıştır. Kent kümelenmesinin tersine köy nüfusu ise hakim bir meslek, ekonomi, dil, akrabalık ve dini grup bağı ile birbirine bağlanmıştır ve kent toplumuna göre daha homojendir.

Kent nüfusu köy nüfusuna göre daha fazla tabakalanmış bir görünüm arz eder. Kent toplumu içerisinde çeşitli meslek gruplarında iş bölümü esastır. Köy gruplaşması kent gruplaşmasına göre daha küçüktür. Kent toplumunun yoğunluğu köy toplumuna göre daha fazladır.

Kent toplumu köy toplumuna göre daha fazla dikey ve yatay hareketliliğe sahiptir ve heterojendir. Değişme temposu kent toplumunda daha hızlıdır. Kent gruplaşmaları içerisindeki etkileşim ağı köy toplumlarınınkinden daha geniş ve karmaşıktır.

1.1. Sanayi Toplumunu ve İçgöç

Herhangi bir yer değiştirmenin göç sayılabilmesi için toplumsal ve ekonomik bir dönüşüm sonrasında gerçekleşmiş olması gereklidir (İçduygu ve Sirkeci, 1999:224).Sanayi toplumunda göçün ortaya çıkışı dört farklı çerçevede açıklanabilmektedir (Tekeli, 1998:12-16): Birinci yaklaşım, sosyal gelişme anlayışı çerçevesinde, toplumun üretim örgütlenmesi açısından geçirdiği dönüşüme paralel olarak göçün ortaya çıkacağını varsaymaktadır. Kapalı tarım toplumundan sanayi toplumuna geçerken yaşanan topraktan kopuş, bu yaklaşım çerçevesinde değerlendirilebilir.

İkinci yaklaşım, sanayileşmeye koşut ortaya çıkan bölgesel ve mekansal dengesizlik ve eşitsizliklerin göçe yol açacağını savunmaktadır. Buna göre örneğin kırsal kent ve taşra ile metropol arasındaki istihdam, ücret ve sosyal çevre şartlarına ilişkin farklar, eşitsizlikler göç kararında etkilidir.

Üçüncü açıklama çerçevesi ise toplumsal gelişme ve fırsat eşitsizlikleri olmasa da yerlerin ve insanların heterojenliğinden dolayı yine de göçler olacaktır. Birinci ve ikinci yaklaşımlarda göç asimetric olup tek yönlü göç söz konusudur. Üçüncü yaklaşım, tersi yönde de bir göç olasılığından söz etmektedir ki göç araştırmaları bu yaklaşımı doğrulamaktadır.

Dördüncü açıklama çerçevesi ise göç eden kişinin niteliği ile göçü açıklama taraftarıdır. Risk alma ve varış noktasındaki yeni sosyal sorun ve sorumluluklarla baş edebilme kapasitesine sahip kişilerin göç ettiği üzerinde durmaktadır. Bu çalışmanın benimsediği çerçeve sanayileşme sırasında bölgesel-mekansal dengesizliklere bağlı göç olgusunu savunan ikinci yaklaşımdır. Bu yaklaşım, iç göçe, merkez-çevre gerilimini de yansıtan bir açıklama getirmektedir.

Merkez ülkeler, sanayileşme ve kapitalistleşme sürecini 1900'lü yılların başlarında tamamladıklarından köy kent nüfusu değişimini bu yıllarda gerçekleştirmiştir. Buna karşın çevre ülkeler sanayileşmeye ve dışa açılmaya büyük çoğunlukla İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başladıklarından bu ülkelerde sanayileşme ve kapitalistleşme süreci halen devam etmektedir. Dolayısıyla çevre ülkelerde başta gecekondulaşma olmak üzere alt yapı ve ulaşım, arsa, konut, kentle bütünleşme gibi bir dizi kentleşme problemi söz konusudur (Özer, 2004:67-77). Burada gecekondulaşma sorunu emek piyasası düzenlemeleri açısından tartışılacaktır.

1.2. Gecekondulaşma ve Çarpık Kentleşme

Gecekondulaşma kavramı köy ve kent ayrışmasından farklı bir konumu ifade etmektedir. Gecekondulaşma, "bayındırlık ve yapı kurallarına aykırı olarak gerçek ya da tüzel, kamusal ve özel kişilerin toprakları üzerine, toprak sahibinin iradesi dışında izinsiz veya imar yasa ve planlarına aykırı olarak yapılan, yeterli kentsel hizmetleri alamayan, genellikle göç yoluyla kente gelmiş dar gelirli ailelerin yaşadığı

barınak türü” şeklinde tanımlanabilir (Keleş, 2000). Bu teknik tanımın ötesinde gecekondulu ve gecekondulu sosyo- ekonomik hayatı temelden etkileyebilecek özelliklere sahiptir.

Sosyal bilimler açısından gecekondulu kavramı, kentin planlanmış altyapısı tamamlanmış kesimlerinde yerleşmeye geliri yeterli olmayanlar tarafından kentin çevresindeki ya da kente yakın kentleşmemiş topraklar üzerinde barınma ihtiyaçlarını gidermek amacıyla kendi imkanlarıyla kurdukları sağlık açısından da yetersiz konutlar olarak tanımlanmaktadır (Şenyapılı, 1978:85; Erkan, 2004:142).

Gecekondulu problemi, köyden ve kırsal alandan göç eden ailelerin sayısı, kentin emebileceği miktardan fazla olduğunda ve ailelerin mevcut kent yapısına bütünleşmesinin sağlanamaması durumunda ortaya çıkmaktadır. Çevre ülkelerin büyük bir kısmı, gecekondulaşmanın baskısı altındadır. Kurulu kentin periferisinde yoksulluğun yapıştığı koloniler şeklinde yaşayan ailelerin manzarası, bu baskının görünümünü verir (Juppenlatz, 1970: 11-12).

Gecekondulaşma probleminin kaynağı, kırsal kesimden göçenlerin varlığı ve mülk sahiplerinin kent kenarındaki gecekondulaşmaya, bir anlamda kent hayatının dejenerasyonuna buradaki toprağı satarak katkıda bulunmasıdır. Söz konusu gettolar, kent standartlarında var olan temizlik, sağlık ve belediye hizmetleri gibi kentsel hizmetleri, yerel otoriteleri yok sayarak akamete uğratabilmektedirler. Gecekondular, kamu arazisinin ve özel mülklerin kullanımını yasadışı yollardan da elde edebilmektedirler.

Ekonomik olarak baskı altında bulunan sıkışık kırsal bölgelerden göç eden gecekondular, yasal yollardan satın alamadıkları ya da kiralayamadıkları durumda işgal yoluyla “başlarını sokacak bir göz ev” konduracakları bir toprağı elde edebilmektedirler. Fakat burada bu kesimin “kendini geliştirme” amacı gibi ahlaki bir meşrulaştırma argümanı da söz konusudur (Juppenlatz, 1970: 13-14).

Çevre ülkelerin idari kapasitesi yetersiz olduğundan gecekondulaşma problemi, yoksullaşma problemiyle beraber büyüyerek devam etmektedir. Bu mesele, kalkınmakta olan çevre ülkelerde, refah ve yoksulluk ile modernleşme ve geleneğin birlikte var olması bağlamında da önemlidir. Burada, kentin yoksul nüfusunun meşgul olduğu düşük verimliliğe sahip geleneksel faaliyetlerin, modern endüstrileşmenin sonucu olduğu ve ona bağımlı olduğu vurgulanmalıdır. Nitekim, yoksulluk, aşırı ve çarpık kentleşmenin sonucudur. Bu sonuç, merkez çevre işbölümünün doğasına da uygundur.

Kırdan kente göç, sanayi devriminden bu yana merkez ile çevre ülkeler arasındaki farkı ortaya koyan önemli göstergelerden biridir. İngiltere örneğinde olduğu gibi, Amerika’da da gelişmişlik ölçütü olarak temel ekonomik sektörlerdeki işgücünün oranına bakılmaktadır. Sanayileşmenin ilk dönemlerinde birinci sektör olarak da adlandırılan tarımsal istihdam baskın iken, daha sonraki dönemlerde insanlar sınaî üretim ve hizmetler sektörüne (ikinci sektör) yönelmiş; dolayısıyla tarımsal istihdamın oranı düşmüştür. 1990’ların başında ise amerikan işgücünün %80’i perakendecilik ve

hizmetler gibi üçüncü sektör ile yönetim ve bilişim gibi dördüncü sektörde istihdam edilmektedir. Tarımsal istihdamın oranı ise %3'ün altına düşmüştür (Wheeler ve diğ., 1998:41). Çevre ülkelerde ise söz konusu değişime ilişkin veriler kentleşme oranları açısından incelenebilir. Tablo 1'de merkez ve çevre ülkelerde yıllara göre kentleşme oranları gösterilmektedir.

Tablo 1'deki veriler incelendiğinde, Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Etüdler Dairesi Nüfus Bölümü'nün yaptığı hesaplamalara göre, nüfusun köy-kent dağılımı bakımından az gelişmiş ülkelerin, 2025 yılında ancak gelişmiş ülkelerin 1950'deki seviyesine erişebilecekleri anlaşılmaktadır. Sektörel istihdamdaki değişime ilişkin verilerin de kentleşme eğilimlerine paralel olacağı açıktır. Dolayısıyla, söz konusu değişim, kapitalist bir dünya sisteminin varlığının ve küresel meta zincirleri şeklinde bir ticari örgütlenmenin de göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

Çevre ülkelerde geçekondulaşma problemi, üç önemli yaklaşım etrafında tartışılmaktadır. Bunlar, “tampon kurumlar”, “marjinal sektör” ve “merkez-çevre/ bağımlı kentleşme” yaklaşımlarıdır.

Tablo-1: Merkez ve Çevre Bölgelerde Yıllara Göre Kentleşme Oranları (1950-2030)

Yıllar	Gelişmiş Ülkeler		Azgelişmiş Ülkeler	
	Kent Nüfusu (%)	Kır Nüfusu (%)	Kent nüfusu (%)	Kır Nüfusu (%)
1950	52.1	47.9	18.1	81.9
1955	55.2	44.8	19.7	80.3
1960	58.4	41.6	21.7	78.3
1965	61.5	38.5	23.7	76.3
1970	64.6	35.4	25.2	74.8
1975	66.9	33.1	26.9	73.1
1980	68.7	31.3	29.5	70.5
1985	69.9	30.1	32.3	67.7
1990	71.2	28.8	35.2	64.8
1995	72.3	27.7	37.7	62.3
2000	73.2	26.8	40.3	59.7
2005	74.1	25.9	42.9	57.1
2010	75.2	24.8	45.5	54.5
2015	76.4	23.6	48.0	52.0
2020	77.8	22.2	50.7	49.3
2025	79.3	20.7	53.4	46.6
2030	80.8	19.2	56.1	43.9

Kaynak: Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat, 2007.

Tampon kurumlar yaklaşımı, kentle bütünleşmeyi sağlayan geleneksel geniş aile, hemşehrlik, arkadaşlık, mahallelilik vb. gibi, gecekondulaşma bölgelerinde güçlü dayanışma ilişkilerinin varlığına işaret eden kurum ve ilişkiler bütünü gecekondulaşma çerçevesinde ele alan bir yaklaşımdır (Özer, 2004:77-78).

Bağımlı kentleşme yaklaşımına göre, kapitalist sistemin bir parçası olan çevre ülkeler, merkez ülkelerin karar alma süreçlerine bağımlıdır. Gecekondulaşma kavramı, bu yaklaşım çerçevesinde ortaya konan çağdaş kapitalist kesim ile geleneksel feodal kesim ayrımının kentleşme olayına fiziksel olarak yansımaları şeklinde ele alınmaktadır (Kongar, 1982:25-26). Buradaki bağımlı kentleşme yaklaşımı, Bağımlılık Okulu'nun daha önce bahsi geçen "uydu-metropol" bağımlılığı üzerine kurulmaktadır. Söz konusu uydu-metropol bağımlılığının çevre ülkelerde kentleşmeye yansımaları gecekondulaşma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada merkez-çevre yaklaşımı temel alındığından gecekondulaşma da bu çerçevede değerlendirilmektedir. Fakat bu yaklaşımlar birbirinden bağımsız olarak değerlendirilemeyeceği açıktır. Merkez-çevre yaklaşımı dünya sistemi açısından üst bir ekonomik çerçeve çizerken gecekondulaşmayı da bu çerçeve açısından değerlendirmektedir. Tampon kurumlar yaklaşımı sosyolojik bir bakış açısı ile meseleyi ele alırken marjinal sektör yaklaşımı ise emek piyasası çerçevesinde konuyu çözümlenmektedir.

Bilindiği gibi emek piyasası dönüşümleri, makro-ekonomik politikalar, sosyal değişimler ve emek piyasasına ilişkin düzenleme ve

kurumların karşılıklı etkileşimi ile mümkündür. Dolayısıyla gecekondulaşma olgusu da bu üç yaklaşımın ortaya koyduğu çözümlerinin karşılıklı etkileşimi ile bütüncül bir şekilde anlaşılabilir. Tampon kurumlar yaklaşımının sonuçlarına yeri geldikçe değinileceğinden, merkez-çevre yaklaşımının görüşü ise bu tezin temel çerçevesi olduğundan ve birinci bölümde ele alındığından burada ayrı başlık altında incelenmeyecektir. Burada iç göç ve kent ekonomisi bağlamında marjinal sektör ve enformelleşme yaklaşımı ele alınacaktır.

2. Kent Ekonomisi, Marjinal Sektör ve Enformelleşme

Çevre ülkelerde güçlü merkezi hükümetin sanayileşmenin yöneticisi olduğu bilinmektedir. Bu endüstrileşmenin büyük ölçekte teknoloji transferine bağlı olduğu da bilinen bir gerçektir. Teknoloji transferinin çok hızlı olması, geleneksel zanaat ekonomisi olgunlaşmadan gerçekleştirilen prematüre bir sanayileşme ortaya çıkarmaktadır.

2.1.Kent Ekonomisinde Bölümlenme

Kent ekonomisindeki bölümlenmeyi Geertz (1963a ve 1963b), Endonezya’da yaptığı çalışmalarıyla ortaya koymuştur. Geertz, geleneksel “pazar” (bazaar) ekonomisi ile firma ekonomisi ayrımını yapmış ve geleneksel “pazar” ekonomisinin genellikle aileden temin edilen emeğin yoğun kullanımına dayalı, birbirleri arasında yüksek derecede rekabet bulunan ve amaçları, kar maksimizasyonundan ziyade, kendi risklerini azaltmak olan çok sayıda küçük girişimden oluştuğunu belirtmiştir. Buna göre, geleneksel pazar ekonomisi, ticari

ve bireysel hizmetlerde söz konusudur. Geertz, geleneksel pazar ekonomisinin takasın fazla olması ve verimliliği artırmak yerine emeğin yoğun kullanımı eğilimlerinden dolayı irrasyonel bir yapı arzettiğini vurgulamıştır. Bunun kırsal alanlardaki karşılığı, tarımsal nüfus artmasına rağmen kişi başına düşen verimliliğin artmamasıdır (Aktaran, Roberts, 1978:110). Geertz'in vurguladığı temel nokta, geleneksel pazar ekonomisinin sermaye birikimini engellemesi ve artık emeğin emilmesi anlamına gelen ve ekonomik kalkınmaya yardımcı olmayan bir hayat biçimi sunmasıdır.

Geleneksel pazar ekonomisinin tersine, firma ekonomisi ise gelecek yatırımlar ve genişleme için üretimin ve sermaye birikiminin rasyonelleşmesine dayanır. Geertz'in ayrımında bu iki ekonomi birbirine karşıt olarak işlemektedir. Firma ekonomisi, daha ucuz ve uygun ürün ve hizmetler sunarak geleneksel pazar ekonomisinin yerini almaktadır. Geleneksel pazar ekonomisinin varlığı ise sermaye birikimini sınırlandırmakta ve firma ekonomisini engellemektedir (Roberts, 1978:110).

Hanehalkı ekonomisi ile geleneksel pazar ekonomisinin mantığı aynıdır. Hanehalkı ekonomisindeki istihdamın amacı yalnızca kâr olmayıp, kendi mensuplarının emeğinin daha etkili kullanımınıdır. Bundan dolayı, ailenin genç bir üyesi ya da yaşlı bir üyenin emeğine önerilen işin getirisi daha düşüktür. Kent-kır ayrımı, kalkınmakta olan çevre ülkelerde yanlış anlaşılmaktadır. Geleneksel pazar ekonomisi hem kırsal hem kentsel bir olgudur ve ekonomik ve sosyal hayatta kalmanın temel bir stratejisidir. Geleneksel pazar ekonomisinin

önemi, çevre ülkelerdeki ekonomik dinamiklerdeki değişime, tarımsal yapıların cevabı olmasındadır. Köyden göçen nüfus, çok uzun süreden beri köy topluluklarında oluşan aile temelli ekonomik örgütlenmelerini benzerlerini kullanarak kentte artan istihdam olanaklarını değerlendirmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla, geleneksel pazar ekonomisi, emeğin kentte emilmesini ve çevre ülkelerde kentlerde köylülerin hayatta kalmasını sağlayan, ekonomik faaliyetlerin dinamik bir şeklidir (McGee, 1971'den aktaran Roberts, 1978:111).

2.2.Marjinal Sektör ve Enformelleşme

Marjinal sektör kavramı küçük boyutlu, tek kişilik, yatay ve dikey örgütlenme göstermeyen, düşük verimli ve genelde geçici karakter taşıyan işleri ifade etmek için kullanılmaktadır (Şenyapılı, 1981:26-29; Erkan, 2004:147; Özer, 2004:78-80). Bu bakımdan marjinal sektör, geleneksel pazar ekonomisi ile enformel sektörden ayrılmaktadır. Günümüzde bütün gecekondü nüfusunu temsil etmekten de uzaktır. Günümüzde modern-geleneksel ekonomi şeklinde bölümlenebilecek olan kent ekonomisinde, geleneksel olan, hanehalkı ekonomisi ile pazar ekonomisini kapsarken; enformel sektör hem marjinal sektörü hem geleneksel ekonomiyi hem de modern ekonomideki geleneksel özellikleri taşıyan ve kayıtdışılık eğilimleri gösteren kesimleri içermektedir. Bu bağlamda enformel sektörü marjinal işlerle çevre işlerin toplamı olarak tanımlamak mümkündür (Şenyapılı, 1981:18 vd.; Özşuca ve Toksöz, 2003:15-21).

Enformel sektör, kendi hesabına ekonomik faaliyette bulunan, ücretli bir kişi çalıştırsın veya çalıştırmassın, küçük ölçekte faaliyet gösteren, temel amacı bu faaliyete katılan mensuplarına gelir ve istihdam yaratmaya dönük, belirgin özelliği düşük teknoloji ve organizasyon isteyen işlerin oluşturduğu sektör olarak tanımlanabilir. Çoğunlukla ilgili kamu otoritelerinden herhangi bir izin almadan, yasal onay olmaksızın gerçekleştirilen, vergi, asgari ücret, sosyal güvenlik vb. mali yükümlüklerden kaçmak üzere faaliyet gösteren, genelde mal ve hizmet üretimi yasal, ancak, saklı ve yasal olmayan veya mevzuatlara uygun olmayan şekilde yürütülen ekonomik faaliyetleri kapsamaktadır. (Husmanns, 2004).

Şenyapılı (1981:18-33), gecekondulu nüfusun emek piyasasında merkez işlerde (birincil sektör), çevre işlerde (ikincil sektör) ve marjinal işlerde (ikincil-altı/üçüncül sektör) çalıştığını ifade etmektedir. İkinci bölümde incelendiği üzere merkez işler/birincil sektör, yüksek vasıf gerektiren ve yüksek ücretlerin olduğu kesim olurken ikincil sektör/çevre işler ise modernleşme ve yine uzmanlaşmanın olduğu ekonomilerde örgütsüz/zayıf örgütlü, vasıf düzeyinin düşük olduğu, çalışma şartlarının standartlaşmadığı, işçi giriş-çıkışlarının yüksek olduğu kesimlere işaret etmektedir. Marjinal sektör ise çevre ekonomilerin en ucunda yer alan kesimi ifade etmektedir. Bir ekonomide merkez ile çevre ve çevre ile marjinal sektör arasında geçişler söz konusudur ve bu geçişkenlik bölümlenmenin kaotik yapısına işaret etmektedir. Taşeronlaşma bu çarpık emek piyasası ilişkilerinin sonuçlarından biridir.

Çevre ülkelerde, kent ekonomilerinde küçük ölçekli işletmeler, büyük ölçekli üreticiler tarafından taşeron olarak kullanılmaktadır. Daha önce de merkez ile çevre arasındaki bölümlenmeye ilişkin çözümlenmelerde ortaya koyulduğu üzere, Scott (1976) gibi bazı yazarlar, küçük işletmeler, bağımsız çalışan zanaatkarlar ve gündelikçilerin büyük işletmelerden bağımsız olduğuna ilişkin kanaatin yanıtıcı olduğunu vurgulamaktadır. Modern kapitalizmin yaygınlaşmasına paralel olarak, Peru'da Lima örneğinde olduğu gibi, küçük işletmeler ve bağımsız çalışanlar, kendilerine kredi veya ürünleri için istikrarlı güvenli pazarlar sağlayacak büyük işletmelerle göreceli bağımlılık ilişkileri geliştirmeksizin ayakta kalamazlar. Bu şartlar altında, küçük aile işletmelerine üretimin bir kısmının taşeronluğunu veren dışardan işçi kiralayan modern fabrikada üretimin kompleks ağı gelişmektedir. Küçük işletmeler ya da bağımsız çalışanların bağımsızlığı illüzyon olmakla birlikte, bu sektörler, ticaretlerinin ve küçük miktardaki üretim araçlarının kontrolünü ellerinde bulundurdukları düşüncesindedirler. Büyük işletmeler için talepteki dalgalanmalar ve belirsiz pazarlarda yatırımlarını genişletmek yerine küçük işletmeler eliyle üretimlerini dışsallaştırarak artırmak daha uygun bir yöntemdir (Roberts, 1978:117).

Bugün, ihracata dönük sanayileşme hamleleri içinde bulunan çevre ülkelerdeki kadın çalışmasının bir benzeri, 19. yüzyıl sonlarında, İngiltere'de görülmekteydi. Söz konusu dönemde, binlerce kadın terzi, merdiven altlarında, fabrikada üretilen tekstil ürünlerinin bitirilmesini sağlamaktaydı. Bu ilişki, bugün, çevre ülkelerde büyük

işletmelerle (merkez) küçük işletmeler (çevre) arasındaki ilişkiye benzemektedir. Bu değişim de günümüzdeki merkez-çevre hiyerarşisini doğrulamaktadır.

Çevre ülkelerde, emek yoğun teknolojiler vasıtasıyla endüstrileşme sağlandığı bir gerçektir. şu var ki ileri teknoloji yoğun yatırımlar da yatırım oranında vasıflı iş yaratmamakta, vasıfsız emeği kullanmaya devam etmektedir. Bu da daha az ödeme anlamına gelmektedir. Ancak işle ilgili eğitimin artırılması orta sınıflaşmayı ve yüksek ücret baskısını artırabilmektedir.

Çevre ülkelerdeki kentlerde, ücretli emekten farklı istihdam formlarının bulunması, kompleks bir sosyal durum yaratmaktadır. Çevre ülkelerde, büyük ölçekli ekonomik sektörün dışında, dört ana ekonomik faaliyet şekli belirlenmektedir. Bunlardan biri, küçük ve orta ölçekli firmalarda (KOBİ) ortaya çıkan rekabetçi kapitalizm; ikincisi, aile üyelerinin yoğun kullanımına dayanan aile girişimleri; üçüncüsü, değişik alanlarda kendi hesabına çalışma ve dördüncüsü de hane içi hizmetlerdir. Ekonomideki yüksek gelir seviyelerine ulaşmak, küçük ölçekli işletmelerin temel amacıdır. İnsanlar, işten ayrıldıktan ya da emekli olduktan sonra kendi tasarruflarıyla kendi işini kurabilmekte ve merkez işletmelerle güvenli, istikrarlı ilişkiler kurabilmektedirler. Burada aile emeği, küçük çocuklardan yaşlılara kadar en geniş anlamda kullanılmaktadır. Küçük ölçekli sektörde girişim, kişisel ilişkiler ve güvene dayalı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu girişimler, rekabetçi piyasanın riskleri ile baş edememekle birlikte, bu riskler altında çalışmaktadırlar. Riski azaltmak için çalıştıkları, iş

yaptıkları çevreyi genişletmeye çalışırlar. Çevre ülkelerde küçük girişimlerin karakteristikleri enformel sektörün özelliklerini taşımaktadır ve genel görünümüleri birkaç başlık altında özetlenebilir (Roberts, 1978:127-131):

Küçük işletmeler, yakın çevresini ihtiyacı olduğu zaman işe almakta ve işler durgunlaştığında işten çıkarmaktadır. Vasıfsız çalışanlar, işlerinin geçiciliğini önceden kestirdiğinden, sürekli iş arama halindedirler. Bu ilişkilerde, karşılıklılık esastır. Akrabalık ilişkileri, arkadaşlık, aynı etnik ve dinsel bağlar, küçük ölçekli ekonominin dinamiğinin önemli bir unsurudur. Bu göreceli yoğun ilişki tipleri, ekonomide güven temeli yaratmaktadır çünkü, küçük ölçekli sektördeki işlemlerin büyük bir bölümü, söylenmeden anlaşılan işlemlerden oluşur ve bunların başarısı, iş yapanların karşılıklı güvenine bağlıdır. Karşıdakinin davranışını önceden kestirmek, güveni artırır.

Sosyal ilişkiler, ekonomik ilişkilere temel sağlamaktadır. Çevre ülkelerde kentlerde yaşamak, sosyal örgütlenme şekillerine hayati bir önem kazandırmaktadır. Küçük ölçekli girişimlerin büyük bir bölümü enformeldir ve bu nedenle devlet ve özel krediye erişim imkanları düşüktür. Dolayısıyla girişim sermayelerini artırma ihtimalleri de düşüktür. Çevre ülkelerde krediler sürekli büyük girişimlere gider ve küçük girişimler emek yoğun bir yapıda düşük verimlilik ve düşük kârlarda yüksek rekabet ortamında çalışmaktadırlar. Küçük bir iş kazasının bile küçük ölçekli işlerin bir bölümünü çökertme riski vardır. Girişimin yayılması, girişimcinin

kontrol alanı ile sınırlıdır. Küçük girişimci, işini büyütme yerine devlet düzenlemesinden kaçmak ve çalışanlar arasındaki güveni sarsmamak amacıyla başka bir küçük işyeri açmayı tercih etme eğilimindedir. Bu esneklik, sermaye birikimini yavaşlatır fakat bir işletmenin başarısı diğerlerini etkilemez.

Küçük ölçekli sektör, istikrarlı olmayan ve düşük gelirli işlere sahiptir fakat yüksek derecede örgütlüdür ve özellikle kentin çoğu göçmen sakini için ekonomik olarak hayatta kalmayı sağlamaktadır. Bu fırsatlar, hane halkı ve yakın sosyal akrabalar arasında dağıtılmaktadır. Bu şartlar, yoksulluğu iyi huylu hale getirmemekte fakat yoksulların ekonomik aktivitelerini anlamaya yardımcı olmaktadır. Kentteki gerçek hayat standartlarının düşmesi, aileleri var olan tüm emeği kullanarak hane içi istihdama yönlendirmektedir. Küçük ölçekli ekonomi ağları bu stratejilere imkan tanımaktadır.

Küçük ölçekli ekonomi şartları altında yoksulluk, sürekli bir mücadele anlamına gelmektedir fakat baş olunamayacak güçlükler ile yüzleşildiğinde pasifize olmak ya da sosyal izolasyon anlamına gelmemektedir. Düşük gelirli grupların işlerindeki ve coğrafi hareketliliklerindeki heterojenlik, güçlü bir sınıf bilincinin ve sınıf örgütlenmesinin gelişmesini engellemektedir. Yaşam pratikleri bireyselleşmekte ve diğerini görmezden gelme eğilimi ortaya çıkmaktadır. Bu kesim bir taraftan burjuvazinin elleri altında sömürülürken bir taraftan da bireysel girişim fırsatlarını içinde barındırmaktadır.

3. İçgöç ve Enformelleşmeye İlişkin Genel Bir Değerlendirme

Ticaretin liberalizasyonu, evre ölkelerde emek-yoğun sektörlerde yoğunlaşmayı getirmekte ve bu da merkez lehine çevrenin sömürölmesi anlamına gelmektedir. Vasıflı emek talebi göreceli olarak artmakla birlikte vasıflı ve vasıfsız emek (birincil/ikincil sektör) arasındaki ücret farkı artmaktadır. Serbest ticaretle birlikte Hecksher-Ohlin-Samuelson teoreminin varsayımları altında, korumasızlığın neden olduğu bir malın iç piyasa fiyatlarındaki bir düşüş, o malın üretiminde kullanılan üretim faktörlerinin fiyatını da düşürmektedir. Vasıfsız emek yoğun bir sektörde üretilen bir mal üzerindeki tarife indirimleri, bu malın üretiminde çalışan işçilerin gerçek ücretlerinde düşüşe neden olmakta ve bu da ücret eşitsizliğini artırmaktadır. Tersinden, ithal edilen sermaye mallarının üretiminde kullanılan vasıflı emeğin ücretlerinde ise artış yönünde farklılaşma olmaktadır .

evre ölkelerde emek piyasasının temel yapısı, üç sektör üzerine kuruludur. Bunlar hâlâ büyük bir kitleyi istihdam eden kırsal kesim, kendi hesabına çalışma ve sınırlı sayıda ücretli çalışmayı içeren kentsel enformel sektör – ikincil sektör - (Bu sektörde ücret esnekliği oldukça yüksek, istihdam güvencesi düşüktür. Asgari ücret vb. gibi yasal emek piyasası düzenlemeleri bu sektörde uygulanamaz.) ve sözleşmeli, sosyal güvenceli çalışmayı ifade eden formel kentsel sektördür (birincil sektör) (Agénor, 2000:541). Burada ücretler yasal düzenlemelerle belirlenir; sektörün genişliği, yasal düzenlemelerin kapsamına bağlıdır. Sendikalaşma düşük oranlarda seyretmektedir.

Bu enformel sektör çalışanları da büyük çoğunlukla köyden kente göç eden nüfusa dayanmaktadır.

Emek piyasası düzenlemeleri, gerçek ücret kayıpları, birincil-ikincil sektör ücret açıkları, geçici istihdam, alt sözleşme uygulamaları gibi bölümlenmeyi/parçalanmayı artırıcı uygulamalar içerebilmektedir (Agénor, 2000:550). Dolayısıyla merkez ülkelerde esnekleşme, teknoloji ve mühendislik (know-how) yatırımlarından ileri gelirken, çevre ülkelerde esneklik, daha çok düşük ücretli vasıfsız emeğin kullanımıyla ilgilidir. Merkez ülkelerde yüksek uzmanlaşma söz konusudur fakat çevre ülkelerde firma içinde işbölümü düşük düzeydedir. Çevre ülkelerde ekonominin bel kemiği olan küçük firmalar bireysel hareket edip yetersiz sermayeleri nedeniyle düşük ücretli yoğun emek kullanımı üzerinden rekabet ederken merkez ülkelerde rekabet, müşterek etkinliğe dayalıdır (Rasmussen, Schmitz ve Dijk, 1992:3).

Düşük ücretli vasıfsız emek kullanımı, çevre ülkelerde rekabetin başat aracı olup bölümlenmenin de temel dinamiklerinden biridir. Böylece uluslar arası yeni iş bölümünde çevre ülkelerin konumu belirginleşmekte ve yerel düzeyde bölümlenmenin karakteri de ortaya çıkmaktadır: Vasıfsız ve/veya kadın emeğinin ikincilleşmesi, yerel piyasada enformel istihdamın yaygınlaşması. Yapısal uyumun söz konusu bölümlenmedeki rolü ise, bir kez daha vurgulamak gerekirse, kırsal kesimdeki nüfus fazlasını kentlere çekmek adına tarım kesiminde nitelikli bir desteklemeye yer vermemesi; kentsel kesimde ise, düşük ücretli ve vasıfsız emek

kullanımına yönelik sektörleri desteklemesidir. Öte yandan çevre ülkelerde var olan kapitalizm öncesi üretim ve bölüşüm ilişkileri de çevresel bir formasyon olarak küresel meta zincirlerine eklemlenmeyi kolaylaştırmaktadır.

KAYNAKLAR

- Agénor, P.-R., (2000), **The Economics of Adjustment and Growth**, Academic Pres, San Diego.
- Erkan, R.(2004). **Kentleşme ve Sosyal Değişim**. Ankara: Bilimadamı Yayınları
- Geertz, C., (1963a), **Agricultural İnvolution: The process of Ecological Change in Indonesia**, University of California, Berkeley and los Angeles
- Geertz, C., (1963b), **Peddlels and Princes: Social Development and Economic Change in Two Indonesian Towns**, University of Chicago Press, Chicago.
- Giddens, Anthony, (2000). **Sosyoloji**, Ankara: Ayraç Yayınları
- Hussmanns, Ralf, (2004), **Defining and measuring informal employment**, ILO Publications,
<https://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/download/papers/meas.pdf> erişim tarihi:09.11.2007)
- İçduygu, A. Ve Sirkeci, İ. (1999), “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Göç Hareketleri”, (Ed.) Oya Baydar, **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 249-259.
- İçduygu, A. ve Ünalın,T. (1998), “Türkiye’de İç Göç:Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri”, **Türkiye’de İç Göç:Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı**, İstanbul, s. 38-56

- Juppenplatz, M., (1970), **Cities in Transformation: The Urban Squatter Problem of The Developing World**, University of Quinsland Pres, St. Lucia Quinsland.
- KELEŞ R., 2000., Kentleşme Politikaları, İmge Yayınları, Ankara, 510s.
- KIRAY, M. B., 1998. Kentleşme Yazıları, Bağlam Yayınları, Ankara, 187s.
- Kongar, E., (1982), “Kentleşen Gecekonducular ya da Gecekondulaşan Kentler Sorunu”, **Kentsel Bütünleşme**, Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayını, Ankara.
- McGee, K. G., (1971), “Catalysts or Cancers: the Role of Cities in Asian Society”, Jacobson and Prakesh (ed), **Urbanisation and National Development**, Sage Publication, Beverly Hills, California, s. 157-182
- Özdemir, A. M., (2006), “Uluslararası Ekonomi Politığe Marksist Yaklaşımlar”, **Toplum ve Bilim**, 105, s. 201-244.
- Özer, İ., (2004), **Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme**, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Özşuca, Ş. T. ve. Toksöz G., (2003), **Sosyal Koruma Yoksunluğu: Enformel Sektör ve Küçük İşletmeler**, A.Ü. SBF Yayınları, No:591, Ankara.
- Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat, 2007.

- Rasmussen, J., Schmitz, H. and Dijk, M. P. van, (1992), "Introduction: Exploring a New Approach Small Scale Industry", *Industrial Development Studies Bulletin*, 23(3) (July 1992), s. 2-7.
- Roberts, B., (1978), **Cities of Peasants**, Edward Arnold ltd, London.
- Rouwental, J. ve P. Nijkamp, (1987), "Regional Economic Research on Labour Markets", Fischer, M. M. ve Nijkamp, P. (ed.), **Regional Labour Markets: Analytical Contributions and Cross-National Comparisons**, Elsevier Science Publishers B. V., North-Holland, s. 95-115.
- Scott, A. M., (1976), "Who are the self-employed" C. Gerry and R. Bromley (ed), **The Casual Poor in Third World Cities**, John Wiley, London and New York.
- Şenyapılı, T., (1978), **Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu**, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, no 27, Ankara.
- Şenyapılı, T., (1981) **Gecekondu: Çevre İşçilerin Mekanı**, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara.
- Tekeli, İlhan, (1998), "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması", 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul,
- Wallerstein, I., (2005), **Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş**, (Çev.) Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy, Aram Yayıncılık, İstanbul.
- Wheeler J. O., Muller, P. O., Thrall, G. I. ve Fik, T. J., (1998), **Economic Geography**, John Wiley & Sons Inc. New York.
- Yörükân, T., (2006), **Gecekondu ve Gecekondu Bölgelerinin Sosyo Kültürel Özellikleri**, Nobel Yayın Dağıtım, 3. Baskı, Ankara.

978-605-7923-94-3

